

Geschiedenis der Nederlandsche taal

J. te Winkel

vertaling F.C. Wieder

bron

J. te Winkel, *Geschiedenis der Nederlandsche taal* (vert. F.C. Wieder). Blom & Olivierse, Culemborg
1901

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/wink002gesc01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Voorrede.

Dit is de vertaling van J. t e W i n k e l ' s *Geschichte der niederländischen Sprache*, verschenen als zesde hoofdstuk der vijfde afdeeling van H e r m a n n P a u l ' s *Grundriss der germanischen Philologie*, bewerkt naar de *tweede uitgave* van 1898. De vertaling is ondernomen met het doel, deze geschiedenis onzer taal - de eenige wetenschappelijke, die er bestaat - voor diegenen onzer land- en taalgenooten toegankelijk te maken, die zich thans door den omvang van P a u l ' s *Grundriss* en door de eigenaardige moeilijkheden, die eene vreemde taal met zich brengt, ervan laten terughouden.

Oorspronkelijk had de Schrijver het voornemen, zijn werk zelf in het Nederlandsch over te brengen; maar de velerlei bezigheden, aan zijn ambt verbonden, beletten hem, zijn voornemen ten uitvoer te brengen. Toen ik nu met den Uitgever overeengekomen was, de vertaling op mij te nemen, stelde ik mij in verbinding met den Schrijver, mijn geachten leermeester, om zijne toestemming en aanwijzingen te verkrijgen, die hij mij welwillend en ruimschoots heeft verschaft, waarvoor ik hem hier mijn hartelijken

dank betuig. Hij heeft met groote bereidwilligheid en met opoffering van tijd de proeven nagezien van vel 1-8 en mij vele toevoegsels doen geworden, vooral van litteratuuropgaven. Al wat sedert 1898 op het gebied der Nederlandsche taalwetenschap is verschenen, hetzij als monographie, hetzij in tijdschriften, is door den Schrijver bijgevoegd, en waar aanleiding bestond tot kleine wijzigingen, zijn die aangebracht; zoodat deze vertaling eene mag heeten, die tot op den tijd van haar verschijnen is bijgewerkt.

De dialectenkaart is op nieuw op steen gebracht en ook deze heeft de Auteur op een paar punten gewijzigd, terwijl gezorgd is, de kleuren meer in overeenstemming te brengen met zijne bedoeling, dan op de kaart der Hoogduitsche uitgave het geval was.

Ik vertrouw, dat door een en ander het boek zeer in bruikbaarheid gewonnen heeft en aan de door de wetenschap te stellen eischen zal kunnen beantwoorden.

AMSTERDAM, Januari 1901.

DE VERTALER.

Hoofdstuk I Literatuur.

§ 1. In het Algemeen.

Eene uitvoerige geschiedenis van de Nederlandsche taal is nog niet geschreven. Het werk van A. Y p e y *Beknopte Geschiedenis der Ned. Tale* I Utrecht 1812, II Gron. 1832, is natuurlijk reeds verouderd en *De Geschiedenis der Nederlandsche taal in hoofdtrekken geschetst door J. V e r d a m*, Leeuw, 1890 is een populair-wetenschappelijk werk, opgesteld naar het voorbeeld van Behaghel's *Die deutsche Sprache* (1887). Echter zijn voor eene dergelijke geschiedenis de bouwstoffen voorhanden, allereerst in verschillende tijdschriften, o.a. *Taalkundig Magazijn* (Red. A. de J a g e r), Rott. 1835-42, *Magazijn van Ned. Taalkunde's-Grav.* 1847-52, *Archiefen Nieuw Archief voor Ned. Taalkunde* (Red. A. de J a g e r), Rott. 1847-56, *Nieuw Ned. Taalmagazijn* (Red. L.A. te Winkel), 's-Grav. 1853-57, *De Taalgids* (Red. A. de J a g e r, L.A. te Winkel, J.A. van Dijk), Utrecht 1859-67, *De Taalen Letterbode* (Red. E. Verwijs, P. J. Cosijn), Haarl. 1870-76, *Taalkundige Bijdragen* (Red. P. J. Cosijn, H. Kern, J. Verdam, E. Verwijs), Haarl. 1877-79, *Noord en Zuid* (Red. T a c o H. de Beer), Culemborg 1876 tot de laatste afl., *Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde* Leiden 1881 tot de laatste afl., *Taal en Letteren*, Zwolle 1891 tot de laatste afl., *Register op tijdschriften over Ned. Taalkunde*, 2e dr., met aanvulling van J.H. Gallée, Kuilenburg 1886.

§ 2. De Middeleeuwen.

Voor de kennis van het Middelnederlandsch (13e en 14e eeuw) heeft men twee uitvoerige spraakkunsten, 1e. J. F r a n c k , *Mittel-*

nied. *Grammatik*, Leipzig 1883, en 2e. W.L. van Helten, *Middelned. Spraakkunst*, Gron. 1886, die echter beide slechts de klank- en vormleer behandelen. De klank- en vormleer van het Limburgsch dialect der middeleeuwen zijn behandeld door Otto Behaghel, *Heinrich's von Veldeke, Eneide*, Heilbronn 1882, Felix Leviticus, *Laut- und Flexionslehre der Sprache der St. Servatiuslegende Heinrichs von Veldeke*, Haarlem 1899 en J.H. Kern, *De Taalvormen der Limburgsche Sermoenen*, Leiden 1891 (ook als inleiding op de uitgave der 'Sermoenen', Gron. 1895). Eene uitvoerige Middelnederlandsche syntaxis ontbreekt nog, eene verdienstelijke *Proeve eener beknopte mnl. Syntaxis* echter gaf F.A. Stoett in zijne *Beknopte Middelnederlandsche Spraakkunst*, 's-Grav. 1889-90. Daarenboven zie men G. Engels, *Over het Gebruik van den Conjunctief en de Casus bij Maerlant*, Gron. 1895 en Van Helten in *Tijdschrift* passim, De Middelnederlandsche woordenschat is behandeld in tekstuitgaven met uitvoerige aantekeningen, zooals uit vroeger tijd: B. Huydecoper, *Stokes Rijmkroniek*, Amst. 1772, J.A. Clignett, *Bijdragen tot de oude Ned. Letterkunde*, 's-Grav. 1819, H. van Wijn, *Aantekeningen op de Rijmkroniek van Jan van Heelu* (uitgegeven door Jonckbloet en Kroon), 's-Grav. 1840, J. Clarisse, *Heimelijkheid der Heimelijkheden*, Dordrecht 1838, *Natuurkunde van het Geheel-al*, Leiden 1847, en verder in tal van tekstuitgaven met aantekeningen en glossarium van Belgische geleerden, zooals J.F. Willems, *Heelu* 1836 en in het *Belgisch Museum* 1837-46, C.P. Serrure, in het *Vaderlandsch Museum* 1855-63, J.H. Bormans, *St. Christina* 1850, J. David, *Rijmbijbel* 1858-61, F. Snellaert, *Gedichten uit de veertiende eeuw* 1869, K.F. Stallaert, *Van den Seven Vroeden* 1889, E. Gailliard, *De Keure van Hazebroek* 1894-99; van Duitsche geleerden, als Hoffmann von Fallersleben, *Horae Belgicae*, Vratisl. (Leipzig, Hann.) 1830-55 XII dln., Ed. Kausler, *Denkmäler altnied. Sprache und Litteratur*, Tüb.-Leipz. 1840-66 III dln., E. Martin, *Reinaert*, Paderb. 1874 en J. Franck, *Alexanders Geesten*, Gron. 1882; en van Nederlandsche geleerden, hoofdzakelijk in de *Werken uitg. door de Vereeniging der oude Ned. Letterkunde* (Jonckbloet, Karel de Groot 1844, Walewein 1846-48, J. Tideman, *Boec van den Houte* 1844, *St. Franciscus Leven* 1848, P. Leendertz Wz., *Der Minnenloep* 1847, M. de Vries, *Der Lekenspiegel* 1848) en in de *Bibliotheek van*

mnl. Letterkunde (Red. H.E. Moltzer, J. Verdam en Jan te Winkel), Gron. 1868-97, 57 afl.; en in afzonderlijke uitgaven met glossarium, o.a. van W.J.A. Jonckbloet (*Dietsche Doctrinael* 1842, *Reinaert* 1856, *Beatrijs en Carel ende Elegast* 1859), P.J. Vermeulen (*Van den Levene ons Heren* 1843), L.Ph.C. van den Bergh (*Limborch* 1847), E. Verwijs (*Bloemlezing* 1867, *W. van Hildegasberch* 1870) J. Verdam (*Seghelijn* 1878), Jan te Winkel (*Torec* 1875). Verder wordt aan twee woordenboeken gewerkt 1^e. door J. Verdam (en E. Verwijs), *Mnl. Woordenboek*, 's-Grav. sedert 1882 (vier dln. A-N verschenen) en 2^e. door K.F. Stallaert, *Glossarium van verouderde Rechtstermen*, sedert 1886. Ten slotte kan nog vermeld worden A.C. Oudemans, *Bijdrage tot een Middel- en Oudned. Woordenboek*, Arnhem 1869-80, dat ook de taal van de 16^e tot de 18^e eeuw bevat en voor het grootste gedeelte uit verschillende glossaria is bijeenverzameld. Wat betreft andere geschriften, zie men Louis D. Petit, *Bibliographie der Mnl. Taalen Letterkunde*, Leiden 1888, bl. 1-10.

§ 3. De 15^e en 16^e eeuw.

Aan de taal van de 15^e eeuw is nog weinig gedaan. Naast Verdam's *Mnl. Woordenboek* kan men de Latijnsch-Nederlandsche woordenlijsten uit dien tijd raadplegen, nl. den *Vocabularius ex quo* enz. Zwolle 1479, *Vocabularius copiosus*, Leuven ± 1483 *Gemmula Vocabulorum* Antw. 1484 (latere drukken: 1486, 1488 Dev. 1491, 1493, Zwolle 1492) en *Gemma Vocabulorum*, Zwolle z.j. P. Os van Breda (latere drukken: Antw. 1494, Deventer 1495, 1497, 1498). Van belang is nog het Nederrijnsch woordenboek *Teuthonista of Duytschlender*, Keulen 1475-77 van Gerard van der Schueren (opnieuw uitgegeven door C. Boonzajeren en J.A. Clignett, Leyden 1804; geheel omgewerkt door J. Verdam, Leiden 1896).

Voor de 16^e eeuw heeft men eenige spel- en spraakkunstige werken uit den tijd zelf, zoals van Joost Lambrecht, *Nederlandsche Spellijnghe*, Gent 1550 (opnieuw uitgegeven door J.F.J. Heremans en F. van der Haeghen, Gent 1882; vgl. J.W. Muller, *Onze Volkstaal* III 184-193), van Jan van de Werve, *Den Schat der Duytscher talen*, Antw. 1553 (zie C.P.

Serrure, *Vad. Museum* II 104-106, IV 438 vlg.), van Anthonis Sexagius, *Orthographia Linguae Belgicae*, Leuven 1576; van Pontus de Heuter, *Nederduitse Orthographie*, Antw. 1581 en van de Kamer in Liefd' Bloeyende (H.Lz. Spiegel), *Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst*, Leyden 1584, de eerste Nederlandsche spraakkunst (gevolgd door de *Rederijck-Kunst in rym opt kortst verrat*, Leyden 1587). Studiën over afzonderlijke gedeelten van de spraakkunst der 16^e eeuw hebben wij van A.E. Lubach, *Over de verbuiging van het werkwoord in het Ndl. Der 16^e eeuw*, Gron. 1891 en J.B. Kolthoff, *Het substantief in het Ndl. der 16^e eeuw*, Gron. 1894. Lexicalische werken der 16^e eeuw zijn *Dictionarium Triglotton*, Antw. 1546, 1560 van Joh. Servilius (naast Latijn en Grieksch ook 'ea lingua, qua tota haec inferior Germania utitur'¹⁾), *Vocabulaire françois-flameng*, Antw. 1557 en *Dictionaire flamen-françois* 1562, beide van Gabriel Meurier, de *Nomenclator* van Hadrianus Junius, 1567, en voornamelijk twee groote belangrijke woordenboeken: 1^e. C. Plantijn, *Schat der Nederduytscher Spraken*, Antw. 1573 en 2^e. Corn. Kiliaen, *Etymologicon Teutonicae Linguae*, Antw. 1574, 1588, 1599, opnieuw uitgegeven door G. van Hasselt, Utrecht 1777; zie A. Kluyver, *Proeve eener Critiek op het Wdb. van Kiliaen*, 's-Grav. 1884, Jozef Jacobs, *De verouderde woorden bij Kiliaen*, Gent 1899 en vooral E. Spanoghe, *Synonymia latino-teutonica (ex Etymologico C. Kiliani deprompta)*, *Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek der XVI eeuw*, Antw. 1889 en vlgg.

§ 4. De 17^e eeuw.

Voor de 17^e eeuw heeft men uit den tijd zelf eenige spraakkunsten, zooals die van C. van Heule (Leyden 1626, 2^e dr. 1633), P. Montanus (Delft 1635), C.G. Plempius (Amst. 1637), en A.L. Kok (Amst. 1649), en het woordenboek van Lod. Meyer, *Nederlandtsche Woordenschat*, Haerl. 1650 (2^e dr. 1654, 12^e dr. 1805). Uit later tijd B. Huydecoper, *Proeve van Taal en Dichtkunde op Vondels vertaalde Herscheppingen*, Amst. 1730 (2^e uitg. van F. van Lelyveld, Leyden 1783-91). Voor de spraakkunst van de 17^e eeuw: W.L. van Helden, *Vondel's taal, Vormleer en Syntaxis*, Rott. 1881, II dln., G.A. Nauta, *Taalkundige Aan-*

1) D.i. 'die taal, welke door geheel Neder-Duitschland gebruikt wordt.'

teekeningen op de werken van G.A. Bredero, Gron. 1893 en J. Heinsius, *Klanken- en Buigingsleer van de Taal des Statenbijbels*, Gron. 1897; voor de woordverklaring: *Uitlegkundig Woordenboek op de Werken van P.Cz. Hooft*, Amst. 1825-38; A.C. Oudemans, *Taalk. Wdb. op de Werken van P.Cz. Hooft*, Leiden 1868; A.C. Oudemans, *Wdb. op de Gedichten van G.A. Bredero*, Leiden 1857; A. de Jager, *Taalkundige Handleiding tot de Statenoverzetting des Bijbels*, Rott. 1837 en *tot de Kantteekeningen op den Statenbijbel* (in *Latere Verscheidenheden*, Deventer 1859), en verder taalkundige aantekeningen bij tekstuittgaven van dicht- en prozawerken der 17^e eeuw, in het bijzonder bij *S. van Beaumonts Gedichten* (Utrecht 1843) van J. Tiedeman, bij *Hoofts Warenar* (Leiden 1843) van M. de Vries, bij *Nederlandsche Klassieken* (Werken van Hooft, Vondel, Huygens, Bredero, Brandt; Leeuw. 1864-69) van E. Verwijs, voortgezet door J. Verdam (1884, 85), bij *De Werken van G.A. Bredero* (Amst. 1885-89), van H.E. Moltzer, G. Kalff, R.A. Kolléwijn en Jan te Winkel, bij *Huygens' Hofwijck* (Kuil. 1888) en *Zede-printen* (Gron. 1891) van H.J. Eymael (benevens *Huygens-Studiën*, Kuil. 1886), bij de *Zwolsche Herdrukken*, enz.

§ 5. De 18e eeuw.

De taal van de 18e eeuw kan men leeren kennen uit de spraakkunsten, die toen verschenen, zooals die van A. Moonen (Amst. 1706, 2^e dr. 1719), A. Verwer (Anonymus Batavus, Amst. 1707, 2^e dr. 1783), J. Nyloë (1707, 2^e dr. 1711), W. Sewel (Amst. 1708, 2^e dr. 1712), F. de Haes (Amst. 1764), K. Stijl (Gron. 1776, 2^e dr. 1778), E. Zeydelaer (Amst. 1791), P. Weiland (Amst. 1805), vooral uit het grammaticale en lexicalische werk van Lambert ten Kate, *Aenleiding tot de Kennis van het verheven Deel der Ned. Sprake*, Amst. 1723 II dln., dat voor zijn tijd voortreffelijk was. Daarin werd voor het eerst de Nederlandsche taal taalvergelijkend behandeld, ten minste binnen de grenzen van het Germaansch. Vgl. daarbij A. van der Hoeven, *Lambert ten Kate*, 's-Grav. 1896. Voor de kennis der geslachten is nog van beteekenis D. van Hoogstraten, *Lijst der gebruikelijkste zelfst. naamwoorden*, Rott. 1711 (5^e uitg. door A. Kluit, Amst. 1759), voor geslachten en spelling M. Siegenbeek, *Woordenboek voor de Ned. Spelling*, Amst. 1805 en *Verhandeling*

over de Ned. Spelling, Amst. 1804 (4^e dr. Dordrecht 1829). - Als woordenboeken zijn belangrijk W. Sewel, *Groot Woordenboek der Engelsche en Nederduytsche talen*, 3^e dr. Amst 1727 en F. Halma, *Nieuw Woordenboek der Nederduytsche en Fransche Taalen*, Leiden 1710 (2^e dr. 1729, 3^e dr. 1758). In aansluiting aan het *Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* van J.C. Adelung schreef P. Weiland, *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek*, Amst. 1799-1811. Met taalkundige aantekeningen zijn slechts blijspelen van Langendijk uitgegeven (door Jan te Winkel 1890, 2^e dr. 1899, en C.H.Ph. Meijer 1892).

§ 6. De 19^e eeuw.

Voor de studie van de Nederlandsche schrijftaal van heden verdienen de volgende spraakkunsten vermeld te worden: 1^e. W.G. Brill, *Hollandsche Spraakkunst*, Leiden 1846 (4^e dr. 1871), II *Syntaxis* Leiden 1852 (3^e dr. 1871), III *Stijlleer*, Leiden 1866 (2^e dr. 1880); 2^e. H. Kern, *Handleiding tot het Onderwijs der Ned. Taal*, Zutphen 1859-60 (6^e dr. Amst. 1883); 3^e. D. de Groot, *Ned. Spraakleer*, Arnh. 1863 (4^e dr. Amst. 1882); 4^e. P.J. Cosijn, *Ned. Spraakkunst*, I *Etymologie*, Haarl. 1867 (8^e dr., bewerkt door Jan te Winkel 1893), II *Syntaxis*, Haarl. 1869 (6^e dr., bewerkt door Jan te Winkel 1888); 5^e. W.L. van Helten, *Kleine Ned. Spraakkunst*, Rott. 1877-78 (5^e dr. Gron. 1885); 6^e. T. Terwey, *Ned. Spraakkunst*, Gron. 1878 (9^e dr. Gron. 1890), C.H. den Hertog, *Nederlandsche Spraakkunst* (alleen syntaxis, Amst. 1892-96, 3. dln). Gedeelten van de spraakkunst afzonderlijk behandelen K.L. Ternest, *Uitspraakleer der Ned. taal*, 2^e dr. Gent 1872, J.H. Gaarenstroom, *De Klemtoon in de Ned. Taal*, Kuil. 1897, W.L. van Helten, *De Klinkers en Medeklinkers in de Ned. taal*, Rott. 1875, *Het Werkwoord en zijne Vervoeging en Afleiding*, Rott. 1877, Jan te Winkel, *De Grammatische Figuren in het Nederlandsch*, 2^e dr. Kuilenb. 1884. Voor spelling: L.A. te Winkel, *De Grondbeginselen der Ned. Spelling*, Leiden 1865 (4^e dr. Leiden 1879), *Leerboek der Ned. Spelling*, Leiden 1866 (8^e dr. 1893). en M. de Vries en L.A. te Winkel, *Woordenlijst voor de Spelling der Ned. taal*, 's-Grav., Leid., Arnh. 1866 (4^e dr. 1893), dat ook de geslachten der zelfst. naamw. bepaalt. Voor spelling en woordverklaring heeft men J.H. van

Dale, *Nieuw Woordenboek der Ned. Taal*, 's-Grav., Leid., Arnh. 1872 (3^e dr. door J. Manhave 1884), voor etymologie J. Franck, *Etymologisch Woordenboek der Ned. Taal*, 's-Grav. 1892, en beknopter, J. Vercoullie, *Beknopt Etym. Wdb. der Ned. Taal*, Gent 1890; voor een deel van den woordenschat A. de Jager, *Woordenboek der Frequentatieven in het Ned.*, Gouda 1875-78. Het groote *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, ingericht als het woordenboek van Grimm, werd in 1864 begonnen door M. de Vries en L.A. te Winkel. De laatste stierf in 1868, de eerste zette tot zijn dood in 1892 het reuzenwerk voort. Van 1869 tot 1878 was E. Verwijs, van 1871-1878 P.J. Cosijn mederedacteur; sedert 1883 is A. Kluyver naast de Vries als redacteur opgetreden; sedert 1888 A. Beets en J.W. Muller. Van 1891-1895 was W.L. de Vreese, van 1891-1892 C.C. Uhlenbeck, sedert 1896 is G.J. Boekenooen medewerker. De A en de G zijn geheel af, de B en de O voor de helft; aan de H, de B en de O wordt voortgewerkt. Voor andere deelen der taalwetenschap raadplege men nog: G. Bruining, *De Nederduitsche Synoniemen*, Rott. 1820, J.V. Hendriks, *Proeve van een Woordenboek der Ned. Synoniemen*, Dev. 1880 (2e dr. Tiel 1885), W.H.D. Suringar, *Verhandeling over de Proverbia communia*, Leiden 1864-65, P.J. Harrebomée, *Spreekwoordenboek der Ned. Taal*, Utrecht 1858-70, F.A. Stoett *Ned Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden*, Zutphen 1900, Joh. Winkler, *De Nederlandsche Geslachtsnamen*, Haarl. 1885 De Nederlandsche plaatsnamen worden sedert 1884 verklaard in de *Nomina geographica neerlandica*, die door het Kon. Ned. Aandr. Gen. uitgegeven worden.

Hoofdstuk II.

Oorsprong van de Nederlandsche schrijftaal.

§ 7. De Naam der Schrijftaal.

Het Nederlandsch is de algemeene schrijftaal in het Koninkrijk der Nederlanden en geldt voor de schrijftaal der Nederduitsch sprekende inwoners van België, de Zuid-Afrikaansche Republiek en den Oranje-Vrijstaat. Verder wordt het Nederlandsch geschreven in de Oost- en West-Indische bezittingen van Nederland en ten deele in de Engelsche Kaapkolonie; hier en daar ook in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. In de middeleeuwen heette de taal *Dietsch*, in sommige streken *Duutsch*¹⁾. Nog lang bleef die naam in den vorm *Duitsch* in gebruik. De Engelsche naam voor onze taal is dan ook nog steeds *Dutch*. In de 16^e eeuw en later noemde men haar gewoonlijk *Nederduitsch*, of ook (reeds in 1550) *Nederlandsch*; in de 17^e eeuw worden beide namen gelijkelijk gebruikt; in de 18^e eeuw wordt bijna alleen de naam *Nederduitsch* gebruikt, maar sedert de stichting van het *Koninkrijk der Nederlanden* in 1813 begon de naam *Nederduitsch* in onbruik te geraken en wordt zij steeds *Nederlandsch* genoemd, vooral omdat de naam *Nederduitsch* voor de Saksische en Frankische dialecten van Noord-Duitschland gold. In de spreektaal heet ze ook wel, ofschoon ten onrechte, *Hollandsch*, en in Zuid-Nederland *Vlaamsch*²⁾.

§ 8. De Nederlandsche Dialecten³⁾

Toen de volkstaal der Nederlanders zich op het eind van de

1) E. Verwijs in *Taalk. Bijdr.* I 217-232.

2) L.A. te Winkel in *Taalgids* V 99-103.

3) Voornaamste Literatuur: Johan Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, 's-Grav. 1874 2 dln; Herm. Jellinghaus, *Die niederländ. Volksmundarten*, Norden 1892: het tijdschrift *Onze Volkstaal* (Red. T.H. de Beer) Kuil. 1882-90 3 dln. en daarin, van L.D. Petit, eene Bibliographie der dialecten tot 1882; Ph. van Blom, *Beknopte Friesche Spraakkunst*, Joure 1889; Waling Dijkstra (en F. Buitenrust Hette ma), *Friesch Woordenboek*, Leeuw. 1896 (in bewerking); W. de Vries, *Het Vocalisme van den Tongval van Noordhorn*, Gron. 1895; H. Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal*, Winsum 1887; J.H. Gallée, *Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect*, 's-Grav. 1895; W. Draaijer, *Woordenboekje van het Deventersch dialect*, 's-Grav. 1896; J. Bouman, *De Volkstaal in Noord-Holland*, Purmerend 1871; G.J. Boekenoo gen, *De Zaa nsche Volkstaal*, Leiden 1896; A. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland*, 's-Grav. 1896; Jan te Winkel, *De tongval van Delfland bij Huygens* (in *Tijdschrift* XVIII 161-181); L.L. de Bo, *West-vlaamsch Idioticon*, 2^e dr. Brugge 1893; L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, Leuven 1865-83; Ph. Colin et, *Het Dialect van Aalst* (in *Leuvensche Bijdragen* 1896); L. Goemans, *Het Dialect van Leuven* (in *Leuvensche Bijdragen* 1897); P. Jozef Cornelissen en J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch dialect*, Gent 1899; J.H. Hoeufft, *Proeve van Bredaasch taaleigen*, Breda 1836-1838; J.F. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*, Gent. 1886; L. Simons, *Het Roermondsch dialect*, Gent 1889; J. Jongeneel, *Een Zuid-Limburgsch Taaleigen* (van Heerlen), Heerlen 1884. Van een taal atlas der Noord-Nederlandsche dialecten, in opdracht van het Kon. Ned. Aardr. Gen. door Jan te Winkel bewerkt, verscheen de eerste aflevering onder den titel *De Noordnederlandsche tongvallen. Atlas van taalkaarten met tekst*, Leiden 1899. Zie daarover Jan te Winkel, *De Taalkaart voor Noord-Nederland* (in *Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap*, Jaarg. 1895).

12^e eeuw en in het begin van de 13^e eeuw tot schrijftaal verhief, werden de Germaansche streken van Nederland en België bewoond door drie Nederduitsche stammen, die aan elkander verwant waren, nl. de Friezen, de Saksen en de Franken. Ten deele waren die stammen vrij van elkanders invloed gebleven, ten deele vormden zij eene gemengde bevolking. Ook nu nog kan men de drie bestanddeelen der bevolking tamelijk goed aan de dialecten der verschillende provinciën herkennen, die zich in het algemeen in dezelfde streken hebben gehandhaafd als waarin ze reeds in de 12^e eeuw heerschten¹⁾. Het Friesch was oorspronkelijk het hoofddialect, maar reeds in de 12^e eeuw was het aanmerkelijk teruggedrongen. In den oudsten tijd bewoonden de Friezen het gansche Noorden en Westen van het land, namelijk 1^e. tusschen de Eems en de Lauwers (prov. Groningen), 2^e. tusschen

1) G. Acker Stratingh, *Aloude staat en geschiedenis des Vaderlands*, Gron. 1847-52; D. Lubach, *De bewoners van Nederland*, Haarlem 1863; L.Ph.C. van den Bergh, *Handboek der Mnl. Geographie* 2^e dr. 's-Grav. 1872; Piot, *Les Pagi de la Belgique*, Brux. 1879; A. Wauters *Les Origines de la population flamande de la Belgique* (*Bull. de l'Acad. Royale de Belgique* X, 1885); Johan Winkler, *Oud Nederland*, 's-Gravenhage 1887.

de Lauwers en het Vlie (prov. Friesland, het Westen van Drente en Overijsel en het Noord-Westen van Gelderland), 3^e. tusschen het Vlie en de Maas (prov. Holland en Utrecht), waar alleen in Kennemerland (het oude Kinhem tusschen de Kinhemerbeek en de Rekere, ten Noorden van Alkmaar, aan de eene zijde, den Rijn en later de Hillegommerbeek aan de andere zijde) een andere volksstam, de Kaninefaten, schijnt gewoond te hebben, zooals ook reeds 100 jaar v. Chr. de Chattuarische, mogelijk aan de latere Franken verwante, Bataven zich in het tegenwoordige Schieland en Rijnland tot aan Lugdunum Batavorum (Loosduinen?) gevestigd hadden; en 4^e. tusschen de Maas en het Zwin (of Sincfal bij Damme in West-Vlaanderen), dus in de prov. Zeeland en het 'Vrije van Brugge'. Toen was het Friesch, naar het mij toeschijnt, te verdeelen in drie dialecten 1^e. *het West-Friesch*, tusschen het Zwin en de nu drooggemaakte Boorzee, 2^e. *het Middel-Friesch* tusschen de Boorzee en de Lauwers, en 3^e. *het Oost-Friesch* tusschen de Lauwers en de Eems.

Reeds in 839 echter strekte Friesland zich niet verder uit dan tot de Maas en in de 12^e eeuw niet verder dan tot aan de Noordgrens van Kennemerland, ofschoon later het Noord-Hollandsch dialect, dat sterk Friesch gekleurd is, het dialect van Kennemerland tot aan het dorp Heemskerk verdrong. Toen werd het Friesch nog slechts gesproken in Westerlinga (het Noordelijk deel der prov. Noord-Holland) en op Marken, Wieringen, Tessel en Vlieland, waar nu het Friesch in vele opzichten den invloed van het latere Hollandsch heeft ondergaan. Overigens werd in de 12^e eeuw, zooals nog heden, het Friesch gesproken in Westergoo en Oostergoo (de twee hoofdgouwen der prov. Friesland) met het eiland Terschelling (alleen de taal van Midsland op Terschelling is tegenwoordig verhollandscht), dus tusschen het Vlie en de Lauwers, en tegenwoordig wordt daar zelfs hetzelfde Middel-Friesch of Boeren-Friesch gesproken in twee zeer onbeteekenende verscheidenheden (het dialect der Waldjers en der Klaikers). Alleen het zuiver Friesche Hindelooper dialect vertoont nog heden zeer duidelijk zijne verwantschap met het West-Friesche dialect van Noord-Holland, voor zoover dat niet verhollandscht is. Op Ameland is het Friesch bijna geheel door het Hollandsch verdrongen, wat ook gebeurd is in de grootere Friesche steden (Stads-Friesch). Het Bildt in het Westen van Friesland is ingepolderd land en omstreeks 1505 door Hollanders gekoloniseerd.

De bewoners van Oost- en West-Stellingwerf (d.i. Friesland ten

Zuiden van den Kuinder), worden reeds in 842 door Nithard¹⁾ Saxones genoemd, evenals die van de oude gouw Umbalaha (d.i. het land van Vollenhove) en van eene strook lands ten Zuiden van Vollenhove en ten Westen van Zwolle en het Zwarte Water. In de 10^e eeuw woonden reeds Saksen in het Westerkwartier (d.i. het oude Hugmerchi of Humsterland). In de omstreken van Kollum en Burum echter is eerst in de 15^e eeuw het Saksisch, van de stad Groningen uit, binnengedrongen. Thans spreekt men in al die streken, zooals in het algemeen in het grootste deel van de Friesche gouw Zevenwolde en in Drente ten Westen van het Hoornsche Diep en de Smildevaart, *Saksisch met eene Friesche tint*.

Het Noordelijk deel van het Oldambt handhaafde nog ten minste tot in de 14^e eeuw, Fivelgoo ten minste tot het begin der 15^e eeuw en Hunzingoo tot in het midden van de 15^e eeuw de Friesche taal, zooals de handschriften der aldaar opgestelde wetten bewijzen. Later namen de bewoners dier gouwen het Saksisch van de stad Groningen aan, zonder daarom hunne Friesche herkomst te verloochenen. Eenige Friesche eigenaardigheden vermengden zich ook met de overigens Saksische taal van de stad Groningen en het daarbij behoorende Goorecht. Het oude *Oost-Friesch*, dat eenmaal in het grootste deel der Groninger Ommelanden gesproken werd, heeft zich zoodoende slechts op het eiland Schiermonnikoog kunnen handhaven.

Zuiver Saksisch wordt gesproken: 1^e. in het Groninger landschap Westerwolde, 2^e. in Drente ten Oosten van het Hoornsche Diep en de Smildevaart, 3^e. in Overijsel ten Oosten van Zwolle en het Zwarte Water (in Salland en Twente), en 4^e. in Gelderland, doch alleen in de Graafschap Zutphen (de oude gouw Hamaland) ten Oosten van de IJsel en ook ten Noord-Westen van de IJsel op de Veluwe. De Dedemsvaart verdeelt het zuiver Saksisch in twee dialecten. Het Noordelijke (hoofdzakelijk in Drente) wordt misschien gesproken door eene oorspronkelijk Frankische bevolking, die daar achtergebleven kan zijn toen in de 4^e eeuw de Saliërs uit Salland Zuidelijk oprukten en hunne woonplaatsen in Salland aan de Saksen overlieten²⁾. De taal van Westerwolde heeft vele punten van aanraking met het Groninger dialect. Het landschap was dan ook sedert 1619

1) Nithard, *Historiae* IV (ed. A. Holder, bl. 40).

2) S. Gratama, *Handelingen van het XXII Ned. Taal- en Lett.- Congres* (Arnhem 1894) bl. 94-102. Vgl. Jan te Winkel, *Franken in Drente?* (in *Tijdschrift van het Kon. Aadr. Genootschap*, XVI 1899).

eigendom der stad Groningen; in de middeleeuwen echter behoorde het kerkelijk tot de diocese van Osnabrück, later juridisch tot Munster. Het verschil tusschen het zuiver Saksisch van Salland en de Graafschap Zutphen aan de eene zijde en dat van Twente aan de andere zijde heeft zeer weinig te beteekenen.

Op de Veluwe wordt aan den Rijn en gedeeltelijk aan de IJssel gemengd *Saksisch-Frankisch* gesproken; op het eiland Urk, aan de zee kust en nog diep het land in heerschte daarentegen eenmaal het Friesch. Nu (misschien reeds van de 4^e eeuw af) is de taal daar hoofdzakelijk Frankisch, met Friesche elementen vermengd.

Het eigenaardige dialect van Gooiland (thans alleen van het Oostelijk deel ervan) is gemengd *Friesch-Frankisch*, met niet te ontkennen Saksische elementen.

In het Zuidelijk deel van Gelderland, ten Westen van de Oude IJssel en ten Zuiden van den Rijn (in de Lijmers de Duffel, de Overbetuwe en het oude Rijk van Nijmegen) en in het land van Kuik in Noord-Brabant is het *Oost-Frankisch* met *Saksisch*, doch misschien slechts weinig, vermengd.

Het *Hollandsch* is te verdeelen in Oost-Hollandsch en West-Hollandsch. Het Oost-Hollandsch wordt gesproken in het Oosten der provincie Zuid-Holland, het West-Hollandsch in het Westen van dezelfde provincie en in het Zuidelijk deel van het oude Kennemerland. Het West-Hollandsch nadert het meest aan de tegenwoordige beschaafde spreektaal in het Koninkrijk Nederland. Vroeger (vooral in de 13^e eeuw en zelfs nog in de 16^e eeuw) was het veel meer Friesch gekleurd dan thans, toch is het gemengd Friesch-Frankisch; alleen heeft het, zooals ik geneigd ben te gelooven, eerder het Oud-Frankische karakter van het dialect der Bataven en Kaninefaten behouden dan het algemeen West-Frankische karakter van het Salische dialect aangenomen. Bij de oorspronkelijk Friesche inwoners van de dorpen langs het strand (Zandvoort, Noordwijk, Katwijk, Scheveningen en ook de oude stad Vlaarding) en de bewoners van de eilanden over de Maas had de vermenging met het Hollandsch waarschijnlijk eerst later plaats: vandaar dat er nog heden een belangrijk verschil bestaat tusschen die dialecten en het Hollandsch. Veel later (misschien pas in de 17^e eeuw) is het West-Friesch verhollandscht.

Het *zuiver Frankisch* (waarmede steeds alleen *Neder-Frankisch* bedoeld wordt), wordt verdeeld in West-Frankisch en Oost-Frankisch

(misschien = Salisch en Ripuarisch). Gemengd *Friesch- West-Frankisch* wordt gesproken, 1^e. in het Zuid-Oosten van Noord-Holland: Waterland, Amstelland en in het Westen van Gooiland; 2^e. in de provincie Utrecht; 3^e. in de Vijf-Heerenlanden en het Land van Kuilenburg; 4^e in de provincie Zeeland met het Land van Aksel; 5^e. in het grootste deel van West-Vlaanderen, namelijk overal, behalve tusschen de Leie en Schelde, waar zuiver Frankisch gesproken wordt, en ten Westen van Yperen, ten Zuiden van de Yser, waar gemengd Saksisch-Frankisch schijnt te heerschen. Als dat zoo is, dan kunnen Saksische bewoners daar dagteekenen uit den tijd van Karel den Groote, die koloniën van Saksen vestigde in het land tusschen de Schelde en de Seine¹⁾. Tot het West-Vlaamsch behoort ook het dialect van het Land van Katzand in Staats-Vlaanderen; 6e. in Fransch-Vlaanderen, d.i. het Oostelijk deel van het Département du Nord, tusschen de Belgische grens en Grevelingen - St. Omaars-Steenbeke. In Grevelingen en St. Omaars zelf wordt sedert het einde van de 18e eeuw alleen nog maar Fransch gesproken: vroeger sprak de geheele Noordhoek van Frankrijk, van Duinkerke tot Boulogne, Vlaamsch.

Zuiver West-Frankisch heerscht: 1^e. in Oost-Vlaanderen; 2^e. in het Westelijk gedeelte van Zuid-Brabant; 3^e. in het Westelijk gedeelte der prov. Antwerpen; 4^e. in het Westelijk gedeelte van Noord-Brabant; en 5^e. in de Bommeler- en Tielerswaard en in de Betuwe.

Zuiver Oost-Frankisch heerscht: 1^e. in het Land van Maas en Waal; 2^e. in het Oostelijk gedeelte van Noord-Brabant; 3^e. in het Oostelijk gedeelte van de prov. Antwerpen en (4^e-6^e) in het zoogenaamde *mich-kwartier*. 4^e. het Oostelijk deel van Zuid-Brabant; 5^e. Belgisch-Limburg; 6^e. het grootste deel van Nederlandsch-Limburg, waar het dialect naar het Middel-Frankisch overhelt.

De tegenwoordige grenslijn tusschen Nederlandsch en Fransch begint ten Oosten van Grevelingen, loopt verder tusschen het Fransche St. Omaars en het Nederlandsche Boerburg, Watten, Blaringhem tot Steenbeke, buigt zich daar naar het Noord-Oosten, gaat Hazebroek en Belle ten Oosten voorbij en bereikt de Belgische grens, volgt deze over Meessene, Kruiseecke en Meenen, wendt zich dan naar het Oosten en gaat, ten Zuiden van Kortrijk en Oudenaarden, recht op Geertsbergen aan, omsluit den Noordhoek van Henegouwen (met Edingen), loopt over Dworp, ten Zuiden van Halle, tusschen

1) Einhard, *Vita Car. M.* 8, *Annales* bl. 213.

Overijsche en Waveren, Hoegaarde en Jodoigne door, Landen en Tongeren ten Zuiden voorbij, en bereikt beneden Visé de Nederlandsche grens, die zij volgt tot de Duitsche grens. In de 12e eeuw was de grenslijn in België bijna dezelfde; alleen in Noord-Frankrijk is het Nederlandsch langzamerhand teruggedrongen¹⁾.

§ 9. Het ontstaan der Schrijftaal in de Zuidelijke Nederlanden.

De eerste Nederlandsche staat, waarin, voor zoover wij weten, de volkstaal zich tot schrijftaal verhief, was een Frankische, nl. Limburg. De eerste schrijver was Heynrich van Veldeke, in het tweede gedeelte der 12^e eeuw in de nabijheid van Maastricht geboren. Zijne *Servatius-Legende* echter, voor zoover wij uit het tamelijk jonge handschrift oordeelen kunnen, en zijne *Eneïde* en liederen²⁾, voor zoover het mogelijk is die naar de zeer verduitschte handschriften in den oorspronkelijken toestand terug te brengen, zijn niet in zuiver Middelnederlandsch geschreven, maar in het dialect van Maastricht, dat naar het Middel-Frankisch overhelt. Zij kunnen dus niet als zuiver type van Middelnederlandsch gelden. Bewijzen zijn bijv.: ê als umlaut van de lange â (*mere, selich*, Conj. *were*); umlaut van de korte a ook vóór *cht* (*geslechte, mechtich*); ê (uit *ai*) slechts vóór *r, h, w* en aan het eind, anders *ei* (*eyn, beyn, deyl, bleyf* van *blīven*); *ou* (uit *au*) vóór labialen en (maar zeldzamer) vóór gutturalen (*doupe, ghelouve, ouch*); *û* (uit *iu, lûde, dûtske*); *ch* in *mich, dich, sich, ouch* en in den uitgang *lich* (eene enkele maal ook *Heynrich, ongemach, streich*, enz.); de 3^e naamv. *mir, dir*, de uitgang *de* van het praet. ook na stemlooze medeklinkers (*mâkde, luchtete* en *luchde*) enz. Overigens kan geen enkel Middelnederlandsch gedicht met volkomen zekerheid in de 12^e eeuw geplaatst worden. De oudste geschriften, die later vermeld worden, maar die wij niet bij naam kennen, zijn de *libri Teuthonice scripti*, vermeld in eene acte van 1202, door den pauselijken legaat Guido voor het bisdom Luik opgesteld³⁾.

De oudste bekende gedichten uit de 13e eeuw zijn in Limburg,

- 1) E. de Coussemaker, *Délimitation du flamand et du français dans le Nord de la France*, Dunk. 1857, G. Kurth, *La frontière linguistique en Belgique et dans le Nord de la France*, Brux. 1896.
- 2) W. Braune in: *Zeitschrift f. deutsche Phil.* IV 249-304 Otto Behagel, *Inl. Eneïde*, Heilbronn 1882.
- 3) Miraeus, *Opera Diplom.* I 564, zie L.Ph.C. van den Bergh in *N. Reeks van Werken v.d. Maatsch. der Ned. Lett.* VII 120.

Brabant, Antwerpen, Holland en vooral in Vlaanderen gemaakt, dus door schrijvers, die voor het grootste deel Frankische dialecten spraken, en ten deele ook gemengd Friesch-Frankisch, en voor het kleinste gedeelte van West-Vlaanderen gemengd Frankisch-Saksisch. De oudste ons bekende Nederlandsche oorkonden dagteekenen in Oost-Vlaanderen van 1249 (*Schepenbrief van Bochoute*), in West-Vlaanderen minstens tusschen 1278 en 1297 (van de *Scepenen van den Vrien Brugschen Ambochte*). De Vlaamsche graven echter schreven Fransch en eerst sedert het begin van de 14^e eeuw, door den nood gedrongen, ook wel Nederlandsch. De eerste oorkonde van een Hollandschen graaf (Willem II) dagteekent van 1254 (*Middelburgsche Keur*); sedert 1287 is het Nederlandsch de eenige kanselarijtaal van Holland. De oudste stadsrekeningen, welke wij bezitten, die van Dordrecht van 1284-86, zijn in het Nederlandsch geschreven. De eerste Brabantsche oorkonde is de *Waerhede van den Amman van Brussele* (1275), de eerste hertogelijke oorkonde van Brabant echter dagteekent van 1291; geregeld wordt het Nederlandsch door de Brabantsche kanselarij sedert 1297 gebruikt. De kanselarijkerken van vorsten en steden, zooals Maerlant, Assenede, Utenbroeke, Stoke, Boendale staan met de priesters vooraan onder degenen, die het Nederlandsch tot schrijftaal verhieven. Bij de Middel-Nederlandsche schrijvers van de 13^e en 14^e eeuw treedt echter het onderscheid tusschen de verschillende dialecten nog duidelijk te voorschijn. Men vergelijke daartoe het Limburgsch van de *Limburgsche Sermoenen* met het Brabantsch van Jan van Heelu, het Antwerpsch van Jan van Boendale, het West-Vlaamsch van Philips Utenbroeke of van de *Keure van Hazebroek*, het Oost-Vlaamsch van Diederick van Assenede en het Hollandsch (of Zeeuwsch) van Melis Stoke, welke allen dialectische eigenaardigheden bezitten, maar ook het streven toonen een algemeene schrijftaal te vormen.

Zulk eene algemeene schrijftaal geven de werken van Jacob van Maerlant (1235-1300) het zuiverst te zien. Uitdrukkelijk verklaart hij (*Leven van St.-Franciscus* v. 129-134):

‘Lesen sire in somich woort
 Dat in haer lant es ongehoort
 Men moet om de rime souken
 Misselike tonghe in bouken:
 Duutsch, Brabantsch, Vlaemsch, Zeeusch,
 Walsch, Latijn, Griex ende Hebreusch.’

Grieksche en Hebreëwsche woorden komen in Maerlant's taal natuurlijk zelden voor en zijn dan door bemiddeling van het Latijn opgenomen, Latijnsche en Fransche woorden daarentegen, vindt men veelvuldig. Dat is niet te verwonderen, want de volkstaal uit den tijd der Romeinen had reeds vele woorden uit het Latijn overgenomen, het Latijn oefende later als kerktaal invloed op de volkstaal uit, en onze schrijvers vertaalden gewoonlijk uit het Latijn en het Fransch; bovendien spraken de bewoners van het Zuiden van Brabant en Vlaanderen Fransch. Van de Nederlandsche dialecten noemt Maerlant Duitsch, waarmede hij waarschijnlijk Hollandsch bedoelt, Brabantsch, Vlaamsch en Zeeuwsch, dus zuiver Frankische of Frankisch-Friesche dialecten, misschien met een zeer klein bestanddeel Saksisch. Zijne werken bewijzen dat hij veel aan de dialecten van zijne naburen ontleende¹⁾.

Dat het de ernstige bedoeling van Maerlant en anderen was eene algemeene schrijftaal te vormen, blijkt uit de zorg, die vele Middelnederlandsche schrijvers aan de spelling en spraakkunst besteedden, zoodat zelfs tusschen 1325 en 1330 een der woordvoerders van Maerlant's school, Jan van Boendale (in zijn werk *Der Leken Spiegel* III 15, v. 15-52) als de eerste der drie eigenschappen, die een dichter bezitten moet noemt: 'hi moet een gramarijn wesen ende te minsten connen sine parten,' hij moet 'te rechte voeghen die woorde, elc na sinen scoonsten accoorde, te rechte scriven ende spellen.' Onmogelijk is het hier in bijzonderheden aan te toonen, hoe de Middelnederlandsche schrijvers meer en meer toenadering betoonden tot het West-Frankisch, zoodat bijv. de Hollandsche geschriften der middeleeuwen in taal dichter bij die van Maerlant staan dan de werken van de 17^e eeuw bij die van Houwaert, en dat onder de Limburgsche geschriften alleen het *Statutenboek van Maastricht* (1380) in tamelijk zuiver Oost-Frankisch is opgesteld, daarentegen de *Limburgsche Sermoenen* (tusschen 1320 en 1350 uit het Middel-Hoogduitsch vertaald) en nog veel meer het *Leven van Jezus* (vóór 1332) en de *Levens van St. Christina* en *St. Lutgardis* (± 1400) grooten invloed van het West-Frankisch vertoonen. Bovendien geeft de spelling nooit een getrouw beeld van de uitspraak van het dialect. De klinkers worden meestal door

1) Zie Jan te Winkel, *Maerlant's Werken*, 2^e dr., Gent 1892, bl. 440-451, 465-471.

ideëele of benaderende teekens aangegeven, die ieder las naar zijn eigen tongval. Ook is de zinsbouw der rijmwerken lang niet meer die, welke het volk gebruikte, wat zelfs bij eene vergelijking met de prozawerken blijkt. Dat de schrijftaal zich reeds in de 13^e eeuw onderscheidt door vele nieuwgevormde woorden of zulke die naar het voorbeeld van Fransche of Latijnsche woorden gevormd waren, bewijzen de werken van Maerlant.

§ 10. West-Frankisch karakter der schrijftaal.

Te oordeelen naar de streken, waaruit de eerste Nederlandsche schrijvers voortkwamen, moest de algemeene taal een sterk Frankisch karakter dragen, echter niet geheel zonder Friesche en enkele Saksische bestanddeelen; en zelfs moest de taal, afgezien van die der Limburgsche en Oost-Brabantsche schrijvers, eene West-Frankische zijn met enkele vormen, aan het Oost-Frankisch ontleend, naast het regelmatig West-Frankisch. Men zou eene vergelijking kunnen instellen van het Middelnederlandsch met de oudste *Friesche Wetten*, den Oud-Saksischen *Hêleand* en de *Karolingische* of *Oud-Neder-Frankische Psalmen*¹⁾ om die onderstelling, die op zich zelf reeds zeer waarschijnlijk is, tot zekerheid te maken²⁾. Maar de *Hêleand* en de *Psalmen* zijn verscheidene eeuwen ouder dan de oudste werken, in algemeen Middelnederlandsch geschreven. Bovendien is het Saksisch van den *Hêleand* niet geheel en al het zelfde als dat, wat in het Oosten van de Nederlanden gesproken wordt, en hebben de *Psalmen*, al zijn zij door iemand die Oost-Neder-Frankisch sprak geschreven, het vermoeden opgewekt, dat ze wel uit een Zuid-Middel-Frankisch voorbeeld vertaald zouden zijn³⁾ en dus niet in alle opzichten het Nederlandsche Oost-Frankisch zuiver zouden teruggeven. Daarom is het noodzakelijk ook nog de tegenwoordige dialecten in het onderzoek te betrekken, al is het dan ook mogelijk dat zij na de Middelnederlandsche periode veranderingen kunnen ondergaan hebben. Bovendien hebben wij nog Middel-

1) P.J. Cosijn in *Taal- en Letterb.* III 25-48, 110-124, 257-270, IV 149-176; A. Borgeld, *De Oudoostnederfrankische klank- en vormleer*, Gron. 1899.

2) Jan te Winkel in *Noord en Zuid* VII 134-141.

3) Franz Jostes in *Zeitschr. f. deutsches Alterth.* XL 190 vlgg.; W.L. van Heltten in *Tijdschrift* XV 146-171, XVI 72-79, *Taal en Letteren* X 113-117; daartegen P.J. Cosijn in *id.* XV 316-323; W.F. Gombault, *Taal en Letteren* IX 453 vlgg., 523 vlgg., X 118 vlgg.

Saksische geschriften uit de 14^e en 15^e eeuw tot onze beschikking.

Dat het Middelnederlandsch geen Friesch is, behoeft geen nader betoog. Het zou echter gemengd Friesch kunnen zijn. Eenige kenmerken, van het tegenwoordige gemengd Friesch zijn: 1^e. germ. \hat{e}^1 is niet \hat{a} maar ae , \hat{e} of $\hat{e}j$ (ofri. \hat{e}); 2^e. germ. $ai + n$ is niet $\hat{e} + n$ maar $ie + n$ (ofri. \hat{e}); 3^e. germ. g is niet spirant maar media; 4^e. germ. sk is niet sch maar sk ook aan het begin en eind; 5^e. germ. f en s hebben geen stemtoon gekregen, maar zijn stemloos gebleven; 6^e. germ. ft is niet cht geworden maar ft gebleven (ook in den *Hêleand ft*, maar hs. *C* eenmaal *craht* en in andere Oud-Saksische geschriften meermalen *cht*, in het Nederlandsche Middel- en Nieuw-Saksisch steeds *cht*, in de Psalmen en in het latere Oost-Frankisch ook nog *ft*, maar reeds meer *cht*); 7^e. syncope van de nasaal heeft plaats gehad vóór stemlooze spiranten, zooals ook in den *Hêleand*, niet echter in het latere Nederlandsche Saksisch; 8^e. het pron. 2. pers, plur. begint met eene j , geene g ; 9^e. het participiumpraefix ge ontbreekt; 10^e. de meervoudsuitgangen van het praesens zijn niet $e(n)$, t , $e(n)$ maar e , e , e (ofri. $-th$, $-th$ $-th$).

Kenmerken van de tegenwoordige Saksische dialecten binnen de Nederlandsche grenzen zijn: 1^e. germ. au en o (u) zijn dikwijls \acute{a} en a (zoo geschreven in hss. van de 14^e-15^e eeuw; \hat{a} ook reeds dikwijls in hs. M. van den *Hêleana*); 2^e. germ. eo is niet ie maar \hat{e} (of ook ei), ook in hss. van de 14^e-15^e eeuw (in den *Hêleand*: io of eo); 3^e. germ. $al + d(t)$, $ol + d(t)$ zijn niet $ou + d(t)$ maar $ol + d(t)$ of $\bar{o}l + d(t)$; in de middeleeuwen vindt men ook, doch zelden, $al + d(t)$, in den *Hêleand* nog $al + d(t)$ en $ol + d(t)$; 4^e. germ. egi (ook agi) wordt zelden ei ; 5^e. het pron. 2. pers. plur. is ie of $\hat{e}j$, in de middeleeuwen echter gy , in den *Hêleand* $g\hat{i}$, ge ; 6^e. het part.-praefix is e (= \emptyset), in de middeleeuwen echter ge , in den *Hêleand* $g\hat{i}$; 7^e. de meervoudsuitgangen van het praesens zijn niet $e(n)$, t , $e(n)$ maar t , t , t of d , d , d , in den *Hêleand* $-d$, $-d$, $-d^1$).

Kenmerken van het tegenwoordige Oost-Neder-Frankisch zijn: 1^e. germ. i in open lettergrepen wordt niet altijd e maar blijft meestal i (zoo ook in de *Psalmen*); 2^e. germ. ai is slechts \hat{e} vóór r , h , w en aan het eind, anders ei (zoo ook in de *Psalmen*); 3^e. germ. au is niet \hat{o} maar ou vóór labialen en gutturalen (in de *Psalmen*: ou naast \hat{o}); 4^e. germ. eo is niet slechts ie maar ook \hat{e}

1) Hiermede wordt de zachte dentale spirant bedoeld.

(zooals in het Saksisch); de *Psalmen* hebben *ie* (of *io*, *ia*); 5^e. germ. *al + d(t)* is niet *ou + d(t)* maar *al + d(t)* of *au; + d(t)*; in de *Psalmen*: *al + d(t)*; 6^e. germ. *ol + d(t)* is niet slechts *ou + d(t)* maar ook nog *ol + d(t)*, in de *Psalmen*: *ol + d(t)*; 7^e. germ. *sk* is in het Oost-Limburgsch niet *sch* maar *š*; 8^e. *ch* aan het eind hebben *mich*, *dich*, *sich*, *ouch* (in Maastricht *ûch*) en *-lich* (in de eerste *Psalmen* *mih*, *thih*, *sig*, *ôh*, *-lîh*, in de overige *mî*, *thî*, *sig*, *ôk*, *-lîc*); 9^e. pronomenvormen zijn *mir*, *dir*, *veer*, *geer* of *er*, *heer*, maar eerst sedert de latere middeleeuwen (in de eerste *Psalmen*: *mir*, *dir*, *wîr*, *îr*, *her*, in de overige: *mî*, *thî*, *wî*, *gî*, *he* of *hie*); 10^e. de uitgang van het zwakke praet. is, ook na stemlooze medeklinkers, *-de*, niet *-te* (in de *Psalmen* eene enkele maal *-ta*, meestal *-da*, maar ook na lange lettergrepen met een klinker vóór *-da*).

Het Oost-Frankisch heeft met het West-Frankisch gemeen: 1^e. het part.-praefix *ge* (in de *Psalmen*: *ge*, *g*); 2^e. de meervoudsuitgangen van het praesens *e(n)*, *t*, *e(n)* (in de *Psalmen*: *-n*, *-t*, *-nt*).

Kenmerken van het West-Neder-Frankisch zijn: 1^e. germ. *ai* is niet alleen *ei*, maar ook *ê* (zooals in het Saksisch en Friesch); 2^e. germ. *iu* is niet *ü* of *ui*, maar *ie*, juist als germ. *eo*; 3^e. germ. *î* en *û* zijn, voorzover men kan nagaan, reeds in de 14^e eeuw gediphthongeed; 4^e. de lange klinkers hebben geen umlaut; 5^e. germ. *al + d(t)*, *ol + d(t)* is *aw + d(t)*, *ow + d(t)*, meestal echter *ou + d(t)*; 6^e. germ. *ft* is regelmatig *cht*; 7^e. het pron. 2. pers. plur. is *gij*.

Al die kenmerken, waardoor men het West-Frankisch van de andere Nederlandsche dialecten onderscheidt, zijn ook kenmerken van het Middel- en Nieuw-Nederlandsch. De meervoudsuitgangen van het Praesens *e(n)*, *t*, *e(n)* zouden alleen reeds genoeg zijn om te bewijzen, dat de taal geen zuiver Saksisch of Friesch is: te zamen met de andere kenteekenen stempelen zij de taal tot zuiver West-Frankisch. De kenmerken van het Saksisch vindt men nooit in het algemeen Nederlandsch; alleen het West-Vlaamsche part.-praefix *y*, dat in plaats van *ge* in sommige handschriften (bijv. in de *Keure van Hazebroek*) voorkomt, zou Saksisch kunnen zijn. Thans zegt men in de omstreken van Yperen niet *ge* maar *è* (het Saksische praefix echter is *ə*). De West-Vlaamsche *ê* voor *ie* (uit *eo*) of voor *ei* (uit *ai + j*) is eerder Friesch dan Saksisch. Zoo is ook *ie + n*, voornamelijk bij Hollandsche schrijvers, Friesch, terwijl

overigens *ie* voor *ê* (uit *ai*) Brabantsch, dus dialectisch West-Frankisch is. In het Middelnederlandsch is germ. *eo* gewoonlijk *ie*, zooals in het West-Frankisch; alleen bij Limburgsche schrijvers vindt men de Oost-Frankische *û*, bij Hollandsche de Friesche *ü* (later verfrankischt tot *ui*). *Ft* komt slechts eene enkele maal bij Limburgsche en Hollandsche schrijvers voor en is in het laatste geval Friesch. Het pron. 2. pers. plur. is bijna altijd het Frankische *ghi*, *gij* (enclitisch slechts *i* uit *ji*); *je* komt nooit in het Middelnederlandsch voor, *jou* slechts eene enkele maal in West-Vlaamsche handschriften, zooals bijv. in den *Walewein*, waar men ook *ou* voor *oe* (uit *ô*) vóór labialen en gutturalen aantreft. Daarmede wordt echter eene *oe* bedoeld, die een weinig korter is dan die vóór dentalen. Waarschijnlijk Friesch is in het West-Vlaamsch en Hollandsch *ouw* voor *üw* (Germ. *iu[w]*) De kenmerken van het Oost-Frankisch komen bijna bij geene andere schrijvers voor dan bij de Limburgsche; *ei* voor *ê* (uit *ai*) echter ook bij de Brabantsche. Alleen de Oost-Frankische umlaut van lange klinkers komt nu en dan bij enkele woorden in het West-Middelnederlandsch voor, maar in de tegenwoordige schrijftaal bijna nooit meer.

Ook de Middelnederlandsche woordenschat is beslist West-Frankisch. De Middelnederlandsche woorden, bijv.: *maget* (ook *meiskijn* of *dierne*), *stier*, *tarwe enyoen* of *juun* (ook *looc*), *hof* of *gaarde*, *dorpel*, *kus*, *kerstmis*, *scone*, *dicke* (*dickewile*) behooren tot de Frankische dialecten. De Friezen zeggen daarvoor *famke* (Westfri. *meissie*, minder gebruikelijk *deerne*), *bul* (*bolle*), *weite*, *siepels* (Westfri. *uien*), *tuun drempel*, *tuutsje* (Westfri. *zoen*), *kristtid* (Westfri. *kersttid*), *mooi*, *faak*, en de Saksen: *wicht* (ook *deerne*) *bul* (*bolle*), *weite*, *siepels* (ook *looc*), *hof* of *gaarde*, *drempel*, *smok* (ook *kus*), *midwinter*, *mooi*, *vake*.

Het oudste Middelnederlandsch is dus eene, naar de woonplaats der schrijvers dialectisch gekleurde, algemeene taal van Zuid-Nederland, Zeeland en Holland, met West-Neder-Frankisch grondkarakter, maar met Friesche en misschien met enkele Saksische bestanddeelen.

Hoofdstuk III. De verbreiding der schrijftaal.

§ 11. Eerste bloei en verval van de schrijftaal in de Zuidelijke Nederlanden.

In de 13^e eeuw waren reeds eenige Hollanders als schrijvers opgetreden naast de Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche; in de 14^e eeuw echter nam het aantal Hollandsche dichters en prozaschrijvers aanmerkelijk toe (Augustijnken van Dordt, Willem van Hildegarsberch, Dirc Potter uit's-Gravenhage). Wel sloten zij zich in hoofdzaak bij de schrijftaal aan, die toen in gebruik was, maar zij voerden toch eenige bepaald Hollandsche woorden in; en hoe meer zij uit het Noordelijk deel van Holland afkomstig waren, des te meer droegen die woorden een Friesch karakter. In denzelfden tijd deed zich ook de invloed van het Hoogduitsch, dat aan het hof der Beiersche graven van Holland (1345-1425) veel gesproken werd, sterk gelden (zie § 65). Later ondervond de taal, vooral in de meer Zuidelijke streken, sterken invloed van het Fransch, gedurende de heerschappij van de Bourgondische hertogen (1425-1568). Het gevolg was niet alleen, dat een groot aantal vreemde woorden opgenomen werd, maar dat ook de zinsbouw en de syntaxis verandering ondergingen (zie § 62) en dat in de 16^e eeuw groote verwarring ontstond in de geslachten en buigingsuitgangen.

Zuiverder bleef de taal in het bisdom Utrecht, dat wel geen aandeel nam aan de litteraire bewegingen van Brabant, Vlaanderen en Holland, maar toch reeds in de 14^e eeuw de landstaal bij de kanselarij invoerde. De eerste mij bekende Utrechtsche oorkonde, die in het Nederlandsch is opgesteld, dagteekent van het jaar 1309; belangrijk echter werd het aantal Nederlandsche oorkonden tusschen

1324 en 1330 onder bisschop Jan van Diest. De taal van die oorkonden sluit zich aan bij het algemeen Nederlandsch van dien tijd; hetzelfde geldt voor de latere oorkonden. In de 15^e eeuw werden in Utrecht de eerste geschiedboeken in Nederlandsch proza geschreven: de 'Cronyck' van Gosuin de Weteringen (1416) en de 'Fasciculus temporum' van Jan Veldenaer in 1476 te Leuven en in 1480 te Utrecht gedrukt.

Het meest Friesch gekleurd is, zooals vanzelf spreekt, de taal der *West-Friesche Stadrechten* van de latere middeleeuwen: toch sluiten ook die zich bij de algemeene taal aan.

Daartegenover werden in de Zuidelijke Nederlanden met het verval van Brugge en Yperen en de opkomst van Gent en Antwerpen de West-Vlaamsche bestanddeelen van de algemeene taal meer en meer teruggedrongen, en trad het Frankische karakter nog meer op den voorgrond.

Bovendien dreigde het gevaar, dat drie dialecten, het Vlaamsch, het Brabantsch en het Hollandsch of nog meer andere zich tot schrijftaal zouden ontwikkeld hebben, in plaats van de ééne algemeene taal, welke reeds zulke belangrijke schreden vooruit gedaan had. Bij de taalmeesters, die in de 16e eeuw in grooten getale optraden, vinden wij herhaaldelijk opmerkingen over de verschillen in de dialecten, die zij niet met elkander in overeenstemming weten te brengen.

In het begin deed ieder zijn best om zijn dialect de heerschappij te verzekeren en daarnaar zijne taal- en spelregels in te richten. Den minsten invloed had Adriaen van der Gucht, schoolmeester te Brugge, in zijne spelling 'zoukende plat Brux die zinen te leren schrijven', zooals De Heuiter (*Ned. Orthographie* bl. 30) zegt. Meer invloed verkregen Joost Lambrecht met zijne *Nederlandsche Spellijnghe*, Gent 1550, die het Oost-Vlaamsch van Gent ten grondslag legde aan zijne taalregels, en meester Anthonis Tzestich (of Sexagius), in wiens *Orthographia Linguae Belgicae*, Leuven 1573, bepaald Brabantsch onderwezen werd.

§ 12. Wedergeboorte der schrijftaal in Holland.

Meer electisch ging Pontus de Heuiter, gewezen kanunnik te Gorinchem, te werk, die in zijne *Nederduitsche Orthographie*, Antw. 1581, verklaarde, algemeen Nederlandsch te willen onderwijzen.

Hij zelf zegt van zijne eigene taal: 'aldus heb ik mijn Nederlants over vijf en twintih Jaren gesmeest uit Brabants, Flaems, Hollants, Gelders en Cleefs' (bl. 93), en zijne richting werd eindelijk door de meerderheid gevolgd. De scheiding van Noord- en Zuid-Nederland bevorderde de verbreiding van eene algemeene taal zeer. Die scheiding was het gevolg van den opstand tegen de tirannie van Alva in 1568; want de Belgische provinciën werden langzamerhand en, na de inneming van Antwerpen door Parma in 1585, voor goed aan Spanje onderworpen, terwijl het Noorden zich in 1581, door den Spaanschen koning af te zweren, als Republiek der Vereenigde Nederlanden, onafhankelijk verklaarde, en in 1648 met den vrede van Munster door Spanje ook als zoodanig werd erkend.

§ 13. Invloed van de Brabanders op de Hollandsche schrijftaal.

Toch was het niet het Hollandsche dialect, dat toen tot schrijftaal verheven werd. De invloed van de Zuid-Nederlandsche, meer Frankische, schrijftaal op de meer Friesch gekleurde Hollandsche was in het begin eer toe- dan afgenomen, want van 1568 tot 1585 kwamen zeer vele gevluchte Vlamingen en Brabanders zich in Holland vestigen en deze waren meestal beschaafder en meer litterair ontwikkeld dan de toenmalige Hollanders. Zij stichtten in de grootere Hollandsche steden (nl. in Amsterdam, Haarlem en Leiden) rederijkerskamers en gaven op litterair gebied den toon aan. Zij oefenden dus een belangrijken invloed uit op de Hollandsche schrijftaal niet alleen, maar ook op de beschaafde spreektaal, zoodat zij zelfs gewichtige veranderingen in de uitspraak der Hollanders te weeg brachten. Zoo waren zij het bijv., die de uitspraak van *u* als *ui* invoerden of ten minste voor goed vaststelden en tevens de uitspraak van de lange *i* (geschreven *ij*), die in Amsterdam in 1584 nog als lange *i* werd uitgesproken¹⁾, als *ei* tot algemeene beschaafde uitspraak verhieven. Dat ook de Hollanders in hunne schrijftaal de woordgeslachten en de buigingsuitgangen niet verwaarloosden, hoewel hunne spreektaal ze (behalve het onzijdig) reeds sedert lang niet meer bewaard had, is aan den invloed der Zuid-Nederlanders toe te schrijven.

Van de naar de Noordelijke provinciën gevluchte Brabanders en

1) Zie *Twespraak der Ned. Letterkunst*, Amst. 1584, blz. 20.

Vla mingen noem ik slechts de dichters Philips van Marnix uit Brussel, Jacob Duym uit Leuven, Peeter en zijn zoon Zacharias Heynsz, Pieter Sterlinx en Anthonis Smyters uit Antwerpen, Jacob de Vivere, Daniel Heinsius en later Jacob van Zevecote uit Gent, Karel van Mander uit Meulebeke, Jan Siewertsz Kolm, vermoedelijk uit Belle, den taalgeleerde Jacob van der Schueren, bekende boekdrukkers, bijv. in Leiden Christophe Plantijn en in Rotterdam Jan van Waesberghe, beide uit Antwerpen. Daarbij kwam nog eene groote menigte Brabantsche en Vlaamsche predikanten, zooals Antonius Thysius uit Antwerpen, Johannes Polyander en Antonius Walaeus uit Gent, Wilhelmus Baudartius (ook geschiedschrijver) uit Oost-Vlaanderen, Franciscus Gomarus uit Brugge, Petrus Plancius uit West-Vlaanderen, enz.

Zij vestigden bovendien de aandacht der Hollanders op andere Brabantsche en Vlaamsche schrijvers, zooals Ant. de Roovere, M. de Castelein, Corn. van Ghistele, Colijn, Jan Bapt. Houwaert e.a. De invloed van die oudste schrijvers werd slechts getemperd door den strijd, dien Jan van de Werve e.a. in Brabant omstreeks 1550 begonnen en die in Holland door de Kamer 'In Liefd' bloeyende' sedert 1584 werd voortgezet, den strijd tegen het heirleger van Fransche woorden, waarvan de werken der oude Brabantsche en Vlaamsche dichters krioelden, en van welke de schrijftaal tegen het einde der 16e eeuw met kracht gezuiverd werd (zie § 63). Daarentegen nam men bij de vorming van nieuwe woorden, bij de invoering van een beknopteren zinsbouw en bij het gebruiken van beelden de classieke talen - hoofdzakelijk het Latijn - tot voorbeeld (zie § 64).

De Zuid-Nederlandsche invloed werd sterk begunstigd: 1e. Door de Psalmen van den Vlaming Petrus Datheen (1566), die sedert 1576 in alle gemeenten der Gereformeerde kerk werden ingevoerd en, hoewel niet om hunne poëtische waarde, tot 1773 in gebruik bleven; 2^e. door de Bijbelvertaling. (naar de van Bugenhagen afkomstige redactie van Luther's Bijbel) van Nicolaes Biestkens van Diest (Emden 1560 en meermalen herdrukt), die, naast de zoogenaamde *Bijbel-van-Deus-Aes* (uit het oorspronkelijk vertaald door Godfried van Wingen, Emden 1565 en meermalen herdrukt), tot 1637 het meest gelezen werd;

en 3^e. door de beide groote woordenboeken van P l a n t i j n (Antw. 1573) en K i l i a e n (Antw. 1574, 1588, 1599), die beiden het Brabantsch dialect ten grondslag legden, hoewel Kiliaen meer het doel had eene algemeene taal te bevorderen dan dialectische eigenaardigheden te begunstigen. Zijn woordenboek werd in de Noordelijke provinciën geregeld geraadpleegd en beleefde daar verscheidene drukken (1605, 1613, 1620, 1632, 1777).

§ 14. De schrijftaal der Hollanders in de 17^e eeuw

Eigenaardig blijkt vooral de invloed van het Brabantsch dialect uit de werken van V o n d e l in zijne eerste periode (1605-1625), wanneer men ze vergelijkt met zijne geschriften uit later tijd (1625-1679), in welke hij zoodanige Brabantsche woorden en zinswendingen tracht te vermijden, die in strijd waren met de Amsterdamsche spreektaal. en in welke hij zich nauwer aan de iets meer Friesch gekleurde Amsterdamsche spreektaal aansloot, zonder echter die taal geheel en al tot schrijftaal te kiezen. Bijzonder leerzaam is het, de latere verbeterde uitgaven, die V o n d e l van zijne vroegere werken bezorgde, met hun eersten druk te vergelijken en daaruit te zien, wat door hem, om welke reden dan ook, reeds na vijftien of twintig jaar voor verouderd of te plat werd aangezien. Ik geef slechts een paar van de vele voorbeelden, die men bij eene dergelijke vergelijking verkrijgt. Woorden als *vaten* (met ééne *t*), *marren* (als trans, werkw. = ophouden), *hoorenbeesten* (= vee), *onverveert*, *bescheer*, *bescheren*, *leider* (= helaas), enz. werden door V o n d e l verwijderd. Hij veranderde *aerselen* (in de beteekenis van fra. *reculer*) in *wijcken*, *schandeloos* (= fra. *scandaleux*) in *schaemteloos*, *nevelen wegvegen* in *wegvagen*, *deyzen* in *zwichten*, *paeyen* in *soenen*, *vèrpeuteren* in *zijn kans verkijken*, *erdichten* in *verdichten*, *guytery* in *schelmerij*, *dolligheyd* in *rasernij*, *grim* in *wrock*, *hóóvaerd* in *hoovaerdy*, *pruyck* in *hair*, *malkander* in *elkander*, *te meer te meer* in *hoe meer hoe meer*, *om't seerst* in *om 't felst*, enz. Ook de woordgeslachten veranderde hij: *nacht* en *strand* bijv. waren vroeger vrouwelijk, in de latere uitgave is het eerste woord mannelijk, het tweede onzijdig. De 3^e pers. sing. *leydt* van *leggen* werd *legt*, *schouwen* en *grouwelen* werden *schuwen* en *gruwelen*, het bijw.

doen werd *toen*, het bijv. *doch* werd *toch* en al die veranderingen hebben zich tot heden in de Nederlandsche schrijftaal weten te handhaven. Vooral ook de zinsbouw en de syntaxis werden door hem veranderd. Te stijve en vreemdsoortige constructies en verplaatsingen van woorden werden meer door hem met de spreektaal in overeenstemming gebracht. Daarentegen werd ook het overbodige pron. demonstr. van de spreektaal dikwijls weggelaten: 'De booswicht *die* is vast' werd: 'De booswicht is *al* vast.' Zuid-Nederlandsche gerundiva met *om* zonder *te* werden verwijderd: 'licht *om* wederleggen' werd 'licht *te* wederleggen'. De ontkenningsspartikel *en* werd, waar het maar mogelijk was, steeds geschrapt en na omstreeks 1650 schreef V o n d e l het woord nooitmeer. Ook bij andere schrijvers komt het in het tweede gedeelte van de 17^e eeuw zelden voor; in de 18^e eeuw is het bijna geheel verdwenen.

De taal van V o n d e l is omstreeks 1650 in geen enkel opzicht meer de taal van zijne Brabantsche ouders, en evenmin het platte Amsterdamsche dialect, maar eene met fijnen smaak geschapen kunsttaal. Dat V o n d e l er zich bewust van was, dat hij eene kunsttaal schreef, die boven de dialecten stond, blijkt duidelijk uit de woorden van zijne *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunst* (1650): 'Onze spraek wort tegenwoordigh in 's-Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten en het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken, by lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite; want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelijck en niet onderscheidelijck genoegh. Hierom moeten wy deze tonghen matigen en mengen en met kennisse besnoeien; oock niet al te latijnachtigh, noch te naeugezet en nieuwelijck Duitsch spreken, maer zulcks dat de tong haer eigenschap niet en verlieze, waervan de hervormers onzer spraecke (de leden der kamer In Liefd' bloeyende) niet geheel vry zijn.'

De kluchtspeldichters C o s t e r , B r e d e r o , W. D. H o o f t , enz. daarentegen grepen met volle handen uit de Amsterdamsche volkstaal (zie § 56), en P. C. z. H o o f t deed hetzelfde voor zijn blijspel *Warenar*. Maar ook in zijne andere werken heeft H o o f t 's taal een meer Friesch karakter, zoodat vele woorden en uitdrukkingen, die bij hem voorkomen en die thans uit de taal verdwenen zijn, nog in de Friesche dialecten van Noord-Holland zijn blijven leven, bijv. *anlijden* (thans *duren*), *driegen* (thans *dreigen*), *gnorten* (thans *pruttelen*), *op den dril zijn* (thans *omzwerven*), *reedschap*

maken (thans *aanstalte maken*), *belul* (thans *beseft*), *dakschaar* (thans *beuzeling*), *duinmaejer* (thans *duinopzichter*), *glop* (thans *opening*), *kittig* (*handig*), *loof* (*moe*), *boos* (als adv. *erg*, *geweldig*), *stijf* (bijv. *stijf*, thans *ruim*, *twee uur*), enz.

In vele opzichten verschilden dan ook *Hooft* en, in zijne laatste periode, ook *Vondel* van de Zuid-Hollandsche schrijvers, zooals *Const. Huygens*, die Zuid-Hollandsch schreef en wiens taal zelfs aan zijne herkomst eenige Noord-Brabantsche eigenaardigheden te danken had; en van de Zeeuwen, zooals *Jacob Cats*, wier taal, hoewel Friesch gekleurd, toch nog meer overhelte naar het Brabantsch en Oost-Vlaamsch.

§ 15. Verbreiding der schrijftaal in het Noorden en Oosten der Republiek

In den loop der 17^e eeuw kwam er steeds meer overeenkomst; vooral *Vondels* taal diende den schrijvers tot model. In de 18^e eeuw wordt overal vrijwel dezelfde taal geschreven. Toen hebben zich ook de Noordelijke en Oostelijke provinciën bij de algemeene schrijftaal aangesloten. Gedurende de middeleeuwen schreven de Friezen en Friesche Groningers hun Friesch of Saksisch-Friesch, de bewoners der stad Groningen, der provinciën Drente en Overijssel en van de Graafschap Zutphen hun Saksisch, de Gelderschen hun Frankisch: maar alleen in wetten, oorkonden, stedeboeken en kronieken. Zuiver litteraire arbeid ontbrak in die streken bijna geheel. Sedert de Unie van Utrecht (1579) ook deze provinciën nauwer dan ooit met Holland verbonden had, richtten zij zich ook in hunne schrijftaal naar Holland. Het eigenlijke Friesch was reeds op het einde der 15^e eeuw als schrijftaal, eerst onder den invloed der stad Groningen, dat in dien tijd de Noordelijke provinciën beheerschte, later onder dien van *Albrecht en George van Saksen* en hunne omgeving, verdrongen door het Friesch gekleurde Saksisch van Noord-Duitschland, en dat Friesch-Saksisch nu moest in de 17^e eeuw evenals het zuiver Saksisch, tenminste als schrijftaal, wijken voor het Nederlandsch dat in Holland, Zeeland en Utrecht reeds lang burgerrecht verkregen had.

Tot de algemeene verbreiding van het Nederlandsch heeft ongetwijfeld veel bijgedragen de Bijbelvertaling, die bekend is onder den naam *Statenbijbel*, in opdracht van de Staten-Generaal in 1626

begonnen en in 1637 voltooid. Die *Statenbijbel* bewees aan het Nederlandsch denzelfden dienst als de Bijbelvertaling van Luther aan het Nieuw-Hoogduitsch. De vertalers hadden in 1628 en 1633 bepaalde regels voor de spraakkunst en de spelling vastgesteld¹⁾; daardoor werd de eenheid in spelling en buigingsvormen zeer bevorderd, evenals dat reeds vroeger geschied was door de werkzaamheden van anderen op het gebied der spraakkunst.

Sedert in 1584 de Amsterdamsche rederijkerskamer 'In Liefd' bloeyende' met hare *Twespraack der Nederduytsche Letterkunst* de eerste eigenlijke Nederlandsche spraakkunst uitgaf, waarin men trachtte een einde te maken aan de ontzettende verwarring, die door het verfranschen der taal op het gebied van spelling en verbuiging heerschte, achtte ieder dichter zich min of meer verplicht ook taalgeleerde te zijn, en dat bleef zoo tot het midden onzer eeuw. Dichters uit de 17^e eeuw, zooals A. de Hubert, S. Ampzing, P.Cz. Hooft, J. van Vondel, Jer. de Decker, G. Brandt e.a. stelden voor eigen gebruik taalregels vast, die slechts gedeeltelijk, soms eerst na hun dood, openbaar gemaakt werden. Groote invloed werd vooral uitgeoefend door het gedicht met proza-uitlegging 'Aan de Nederduitsche schrijvers' (1678) van Johannes Vollenhove. Anderen schreven spraakkunsten, zooals C. van Heule (Leyden 1626), P. Montanus (Delft 1635), A.L. Kok (Amst. 1649), A. Moonen (Amst. 1706), A. Verwer (Amst. 1707), J. Nyloë (Amst. 1707), W. Sewel (Amst. 1708). Wèl hebben die mannen de eigenlijke taalwetenschap weinig daarmede vooruitgebracht, wèl gingen zij dikwijls te willekeurig en tiranniek daarbij te werk en deden zij niet zelden de natuurlijke ontwikkeling der taal geweld aan - tóch hebben zij krachtig er toe bij gedragen, grootere eenheid en regelmaat in de taal te brengen, en haar daardoor tot eene boven de dialecten staande schrijftaal te maken. Waardeering verdient in elk geval de bedoeling der lateren om al het vreemde zooveel mogelijk te verbannen, gezwollenheid en gemaaktheid te verwijderen en de natuurlijke zegswijzen der beschaafde spreektaal meer en meer in te voeren.

Daarvoor ijverde vooral het in 1669 opgerichte kunstgenootschap *Nil Volentibus Arduum*, dat daarin hetzelfde doel beoogde als

1) N. Hinlopen, *Historie van de Nederlandsche Overzettinge des Bijbels*, Leyden 1777.

bij de Franschen de *Académie française*; ongelukkig is men op hun voorbeeld in de 18e eeuw zelfs tot nadeel van de taal zoowel als van de poëzie te veel waarde gaan hechten aan de dikwijls kleingeestige en willekeurige taalregels, die door de grammatici om practische en logische redenen waren voorgeschreven, maar die de Nederlandsche taal die stijve deftigheid en angstvallige netheid gegeven hebben, waardoor zij op vreemdelingen soms een ongunstigen indruk maakt. Sedert het midden der 19e eeuw echter begint zij zich langzamerhand meer en meer daarvan te bevrijden.

Met den ondergang van den ouden bondsstaat der zeven Vereenigde Provinciën, in 1795, en de stichting van de ééne en ondeelbare Bataafsche Republiek waren de laatste muren gevallen die eene taalgemeenschap nog hadden kunnen verhinderen. De regeering van de nieuwe Republiek gaf dat zelf ook te kennen, toen zij (op aandrang van J.H. van der Palm) van rijkswege aan Matthijs Siegenbeek (den eersten, in 1797 te Leiden benoemden, professor in de Nederlandsche taal) en Pieter Weiland opdroeg eene officiële spelling en spraakkunst op te stellen. Siegenbeek's *Verhandeling over de Nederduitsche Spelling* verscheen in 1806, zijn *Woordenboek voor de Ned. Spelling* in 1805, Weiland's *Nederduitsche Spraakkunst* verscheen in 1805. De regeering van het Koninkrijk der Nederlanden bleef bij die spelling tot 1883 en sloot zich toen aan bij de nieuwe spelling, die in 1863 was ontworpen en in 1865 vastgesteld door L.A. te Winkel en M. de Vries, de redacteurs van het groote *Woordenboek der Nederlandsche taal*, welke spelling reeds, sedert zij vastgesteld was, in het gansche land onderwezen en gebruikt werd. De eenheid der schrijftaal wordt echter in de tweede helft der 19^e eeuw eenigermate in gevaar gebracht door diegenen, die er naar streven de nog steeds niet overal gelijke spreektaal tot schrijftaal te maken (zie § 21). Ten deele in overeenstemming, ten deele echter in lijnrechte tegenspraak hiermede, is het streven van eenige jongere schrijvers om al het conventionele uit de schrijftaal te verbannen en in de plaats daarvoor niet alleen de platte en onnauwkeurige spreekwijzen van de familiere spreektaal in de schrijftaal op te nemen, maar ook eene menigte nieuwe woorden te scheppen of het Nieuw-Fransch na te maken, woorden die veel te lang en onverstaanbaar zijn. Moge ook hunne bedoeling grootendeels te billijken zijn, het is jammer, dat zij met hunne wanscheppels ver het doel voorbij streven.

§ 16. De schrijftaal in België sedert de middeleeuwen.

De Belgische regeering had zich reeds in 1864 aangesloten bij de spelling van *De Vries en Te Winkel*. De stoot tot die regeling der spelling, alsmede tot de bewerking van het groote woordenboek was gegeven door de *Taal- en Letterkundige Congressen*. Deze kwamen sedert 1849, in welk jaar het eerste gehouden werd te Gent, eerst ieder jaar, later om de twee of drie jaar bijeen in eene der voornaamste steden van België of Nederland (het 25ste te Gent in 1899) en daar werden door de Zuid- en Noord-Nederlanders de belangen der Nederlandsche taal- en letterkunde behandeld. Die Congressen waren het beste middel om de afgebroken betrekking tusschen de Nederlandsche schrijftaal en de schrijftaal der Neder-Duitsch sprekende Belgen weder te herstellen.

De Zuidelijke provinciën (Belgisch Limburg, Zuid-Brabant, Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen) waren sedert de inneming van Antwerpen door Parma, in 1585, onherroepelijk van de Noordelijke gescheiden en onder de regeering van Spaansche vorsten gebleven, tot zij in 1714 onder de heerschappij van Oostenrijk en in 1794 onder die van Frankrijk kwamen. Gedurende meer dan twee eeuwen heerschte er het diepste verval op menig gebied, inzonderheid op dat der litteratuur. Terwijl in de Republiek der Vereenigde Nederlanden de schrijftaal zich systematisch ontwikkelde, bleef in de Spaansche of Oostenrijksche Nederlanden de schrijftaal, waarvan slechts weinigen zich bedienden, vrij wel op het standpunt van de 16^e eeuw staan, ja, haar woordenschat slonk weg, zoodat zij dreigde weder tot den rang van dialect af te dalen. Nieuw voedsel te trekken uit de beschaafde spreektaal, was haar onmogelijk, want de beschaafden begonnen zich in den omgang meer en meer van het Fransch te bedienen, vooral nadat België in 1794 bij Frankrijk werd ingelijfd. Eene poging in 1777 door *Jan des Roches* gedaan in opdracht van de Oostenrijksche regeering, om het dialect van Antwerpen tot algemeene schrijftaal der Zuidelijke Nederlanden te verheffen, moest natuurlijk mislukken.

Eerst na de verdrijving van Napoleon en de vereeniging der Zuidelijke provinciën met de Noordelijke tot één Koninkrijk der Nederlanden, in 1815, scheen een betere tijd te zullen aanbreken. Koning Willem I deed al zijn best om de Zuid-Nederlanders behoorlijk

in de Nederlandsche schrijftaal te laten onderwijzen. Het volk echter, dat alleen zijn eigen dialect kende, zag het Nederlandsch voor eene vreemde taal aan en noemde het Hollandsch; en de beschaafden wilden ongaarne het Fransch opgeven, dat hen met de bewoners der andere Belgische provinciën (Luik, Luxemburg, Namen en Henegouwen) verbond. Zoodoende vonden, ondanks de ijverige pogingen van J.F. Willems (zie o.a. zijn gedicht *Aan de Belgen* 1818 en zijne *Verhandeling over de Nederlandsche taal en letterkunde*, Antw. 1819-24), de maatregelen van Koning Willem hevigen tegenstand. Met den opstand van 1830, die de Zuidelijke Nederlanden weder van de Noordelijke scheidde en het Koninkrijk België in wezen riep, dreigde de Nederlandsche schrijftaal daar voor goed onder te gaan. Het Fransch werd de eenige officiële taal, de bewoners der Neder-Duitsche provincies hadden geene schrijftaal meer, slechts eenige dialecten, die onderling te veel verschilden, dan dat er zich eene algemeene schrijftaal uit zou hebben, kunnen ontwikkelen.

§ 17. De Vlaamsche Beweging.

Toch was bij menigen Brabander of Vlaming de gehechtheid aan het Neder-Duitsch groot genoeg en de afkeer van het Fransch te sterk om dien toestand niet te betreuren. Reeds voordat bij den vrede van 1839 de scheiding van België en Nederland officieel erkend werd, verstoutten zich eenige mannen om zelf te doen, wat men Koning Willem tot een verwijt gemaakt had, namelijk het Nederlandsch weder als schrijftaal in te voeren. Jan Frans Willems stelde zich aan het hoofd der beweging, die bekend is onder den naam van 'Vlaamsche beweging'. Terwijl hij eenerzijds de wanhopige pogingen bestreed van mannen, die uit afkeer van Nederland de beginselen van *Des Roches* in practijk wilden brengen, ijverde hij er anderzijds voor, de Nederlandsche schrijftaal bij het volk en de beschaafden in eere te brengen en haar officieel in België te laten erkennen. Hij gaf daartoe zoowel in zijn *Belgisch Museum* (1837-46) als afzonderlijk allerlei werken uit den bloeitijd der Middelnederlandsche letterkunde uit, toen Vlaanderen en Brabant aan de spits stonden van de litteraire beschaving, en spoorde dichters als Karel Ledeganck, Theodoor van Rijswijk en Prudens van Duyse, prozaschrijvers als Hendrik

Conscience aan, om door Nederlandsche geschriften bij het volk nieuwe belangstelling voor de Nederlandsche taal op te wekken. Met het Taalcongres te Gent in 1841 vierde de Vlaamsche beweging hare eerste overwinning, en steeds grooter werd het aantal van hare voorstanders. Na den dood van *Willems* werd de strijd hoofdzakelijk voortgezet door de leden van het *Willemsfonds*, dat, in 1851 te zijner eere gesticht, eerst onder de leiding van *J.F.J. Heremans* († 1884), thans onder die van *Julius Vuylsteke* zich krachtig inspant om de eer van de Nederlandsche taal in België hoog te houden, ondanks de pogingen van hen, die nog steeds trachten, door het schrijven van dialectisch gekleurde werken de Belgische en de Nederlandsche schrijftaal tot twee afzonderlijke talen te maken. Intusschen heeft de Belgische regeering door drie taalwetten (in 1873, 1878 en 1883)¹⁾ niet alleen door geheel België de Nederlandsche taal als officiële taal naast het Fransch erkend, maar ook den ambtenaren en advocaten de verplichting opgelegd zich er mede bekend te maken en haar als leervak op de scholen opgenomen. De stichting van de *Koninklijke Vlaamsche Akademie* in 1886 zet de kroon op deze staatsbemoeiing. Sedert in België het algemeen stemrecht is ingevoerd, wordt het Nederlandsch ook in het parlement door velen gesproken en hebben ook de groote Vlaamsche steden, zooals Gent, het voorbeeld van Antwerpen en Brugge nagevolgd en het Nederlandsch als hunne bestuurstaal erkend. Zelfs is ten slotte ook bij de wet het Nederlandsch als regeeringstaal met het Fransch gelijk gesteld, ofschoon in de practijk aan die gelijkstelling nog wel het een en ander blijft ontbreken.

§ 18. Het Nederlandsch buiten Europa.

Van het begin van de 17^e eeuw af hebben de Nederlanders over de geheele wereld koloniën gesticht. In Azië zijn Negapatnam (1602-1785), Ceilon (1638-1802), Malakka (1641-1824) en Formosa (1624-1662) weder verloren gegaan. Thans zijn nog Nederlandsche koloniën in Azië: Java (ten deele reeds sedert 1602), Amboina (sedert 1605), Ternate en de andere Molukken, de Bandaeilanden (sedert 1621), Madura (sedert 1741), Bali (sedert 1849), Lombok (sedert 1895) en verder het grootste deel van Sumatra (met

1) Zie *A. Prayon van Zuylen, De Belgische Taalwetten*, Gent 1892.

Banka en Billiton), Celebes, Borneo en de Westkust van Nieuw-Guinea. Het Nederlandsch is in die koloniën de taal van de regeering en wordt gesproken en geschreven door ± 60,000 Europeanen en, hoewel gebrekkig, door vele *Sinjo's* en *Nonna's*.

In Zuid-Amerika zijn de vroegere koloniën: Berbice, Essequibo en Demerary; Fernambucque, Olinda en het Retif verloren gegaan. Alleen Suriname is sedert 1667 eene Nederlandsche kolonie met de Middel-Amerikaansche eilanden Curaçao (sedert 1634), St.-Eustatius (sedert 1639) en het Zuidelijk deel van St.-Martin (sedert 1641). Het Nederlandsch is ook daar de taal der regeering, maar gewoonlijk wordt daar het Papiement gesproken.

In Noord-Amerika was tusschen 1614 en 1664 Nieuw-Nederland met de hoofdstad Nieuw-Amsterdam (thans New-York) eene Nederlandsche kolonie, waar toen slechts Nederlandsch gesproken werd. Ook nadat de Engelschen in 1664 de kolonie veroverd hadden, bleef het Nederlandsch er nog lang de gewone spreektaal, ja zelfs de kansel- en schooltaal. In Maart 1764 werd de eerste Engelsche preek te New-York gehouden en in 1773 werd de laatste Nederlandsche schoolmeester vervangen door een Engelschen, maar nog in de eerste jaren der 19^e eeuw werd te New-York ook in het Nederlandsch gepreekt. Het 'Low Dutch', zooals het Nederlandsch daar genoemd werd, is sedert langzamerhand door het Engelsch verdrongen, en thans getuigen alleen nog maar vele eigennamen en eenige idiotismen in het Amerikaansch-Engelsch van de heerschappij, die eenmaal de Nederlandsche taal in New-York bezat. Sedert echter eene nieuwe emigratie van een groot aantal Gereformeerde Nederlanders naar Noord-Amerika heeft plaats gehad (1845) en de stad Holland en vele dorpen, vooral in Michigan, Illinois, Wisconsin en Jowa, door hen gesticht zijn, wordt ook nu weder in eenige streken der Vereenigde Staten Nederlandsch gesproken, en worden er zelfs verscheidene couranten in het Nederlandsch uitgegeven.

In Afrika hebben de Nederlanders tegenwoordig geene koloniën meer. De laatste, aan de kust van Guinea, is in 1871 aan Engeland verkocht. Toch heeft in Zuid-Afrika het Nederlandsch zich tot op heden toe krachtig tegenover het Engelsch weten te handhaven. Wel is de in 1652 door Jan van Riebeeck gestichte kolonie aan de Kaap de Goede Hoop in 1795 en 1806 door de Engelschen veroverd en bij het verdrag van 1814 door hen behouden,

maar toch bleef het grootste deel der kolonisten hunne taal getrouw, hoewel op de scholen slechts Engelsch onderwezen werd. Ontevreden met de nieuwe heerschappij verlieten in de jaren 1834-36 meer dan tienduizend Boeren de kolonie om in het onbekende binnenland van Afrika een nieuw vaderland te zoeken en daar een vrij, zij het dan ook moeilijk, leven te leiden. Die beweging wordt 'de groote trek' genoemd. De 'trekkers' stichtten de twee Boeren-republieken: Oranje-Vrijstaat en de Zuid-Afrikaansche Republiek of Transvaal. In die republieken is het Nederlandsch weder als de eenige regeeringstaal erkend. Ook is het de schrijftaal der Boeren, maar in tamelijk verouderden vorm, want jaren lang lazen zij in de wildernis bijna geene andere boeken dan den *Statenbijbel*: het eenige middel om hunne taal zuiver te houden van den invloed van het Engelsch aan de eene zijde en van het, ook door de Hottentotten gesproken, Kaap-Hollandsch (*Cape Dutch*) of Zuid-Afrikaansch.

Laatstgenoemd dialect is niet alleen in de Republieken, maar ook in de Engelsche Kaapkolonie (minder in Natal) de spreektaal van de meesten. Dit dialect heeft zijn oorsprong niet, zooals ten onrechte beweerd is¹⁾, in de volkstaal van Noord-Holland, maar in het dialect van Zuid-Holland (en in het bijzonder van de Zuid-Hollandsche eilanden) en van Zeeland²⁾. Niet geheel zonder invloed van het Fransch der Hugenoten, die zich sedert 1688 in de Kaapkolonie vestigden, maar vooral onder dien van het Maleisch-Portugeesch der Nederlandsche kolonisten, Maleiers (*Slameiers*) en Neger-slaven (ten deele *Masbikers*)³⁾ werd de spreektaal in menig opzicht veranderd en verminkt. Omstreeks 1720 had zij waarschijnlijk reeds haar tegenwoordig karakter aangenomen⁴⁾.

Niet alleen zijn vele Oostersche woorden ingevoerd, die in het Nederlandsch onbekend zijn⁵⁾, maar vooral heeft de spraakkunst een ander karakter aangenomen en is veel eenvoudiger geworden⁶⁾.

- 1) W.J. Viljoen, *Beiträge zur Geschichte der Cap-holländischen Sprache*, Strassburg 1896.
- 2) Jan te Winkel, *Het Nederlandsch in Noord-Amerika en Zuid-Afrika* (in *Vragen van den Dag* XI, 1896, bl. 337-362, 418-442, 483-505).
- 3) D.C. Hesseling, *Het Afrikaansch. Bijdrage tot de Geschiedenis der Ned. taal in Zuid-Afrika*, Leiden 1899.
- 4) P. Kolbe, *Naauwkeurige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*, 1727.
- 5) N. Mansvelt, *Kaapsch-Hollandsch Idioticon*, Kaapstad 1881.
- 6) S.J. du Toit, *Fergelijkende Taalkunde fan Afrikaans en Engels*, Paarl 1897.

De woorden hebben geene naamvalsuitgangen en geene geslachten meer, niet eens het onzijdig, dat in de Hollandsche spreektaal nog leeft.

De meervoudsuitgangen zijn *e* en (meestal) *s*. Het bepalend lidwoord is *di*. Het onpersoonl. voornw. is *dit* (Nl. *het*), het betrekk. voornw. van alle geslachten *wat* (Fr. *que*). De verkleiningsuitgang is *ji* (of *ki*), bijv. *bitji* (Nl. *beetje*), *boontji* of *boonki* (Nl. *boontje*). De inf. heeft, evenals in het Engelsch, den uitgang *en* verloren en alle personen van het praes. zijn aan den inf. gelijk, bijv. *ek loop*, *jij loop*, *hij loop*, *ons* (voor *wij*) *loop*, *julle* (voor *gij*) *loop*, *hulle* (voor *zij*) *loop*. Een praeteritum bestaat niet meer: daarvoor wordt het perf. gebruikt, gevormd door *ge* met den inf., bijv. *ek het geloop* (ik heb geloopt). De eenige overblijfsels der vroegere vervoeging zijn: praes. *het*, praet. *had*, part. *gehad*, inf. *hê*; praes. *sal*, praet. *sou*; praes. *is*, praet. *was*, part. *gewees*, inf. *wees*; praes. *word*, praet. *werd*, part. *geworde*, inf. *worde*; praes. en inf. *kan*, praet. *kon*; praes. en inf. *moet*, praet. *moes*; praes. en inf. *wil*, praet. *wou*, part. *gewil*. De ontkenningsspartikel is *ni*, dat nooit weggelaten wordt. De Zuid-Afrikaansche klanken zijn nog grootendeels de Nederlandsche. Alleen is Nl. *z* steeds *s*; Nl. *v* is aan het begin *f*, in het midden *w*, bijv. *suiwer* (Nl. *zuiver*) of gesyncopeerd, bijv. *aand* (Nl. *avond*), *gê* (Nl. *geven*); Nl. *sch* is *sk*; Nl. *g* is in het midden gesyncopeerd, bijv. *fo'el* (Nl. *vogel*), *dra*, *krij* (Nl. *dragen*, *krijgen*) of geassimileerd, bijv. *follens* (Nl. *volgens*); Nl. *rn* of *ren* is *ring*, bijv. *koring* (Nl. *koorn* of *koren*).

Die spreektaal wordt thans ook door eenige dichters en prozaschrijvers geschreven. *Di Genootschap fan regte Afrikaanders*, in 1875 opgericht, heeft tot doel, die spreektaal in Zuid-Afrika, niet alleen in de Republieken, maar ook in de Kaapkolonie, tot eene algemeene schrijftaal te verheffen en het Nederlandsch of, zooals men in Afrika zegt, het 'Hoog-Hollandsch' als te moeilijk af te schaffen. Hunne zinspreuk is: 'ons skryf soos ons praat'¹⁾.

Intusschen heeft het Nederlandsch tegenover het Engelsch zich niet alleen in de Kaapkolonie gehandhaafd, maar bepaald gewonnen. Nadat de *Afrikaner Bond* (1881) en de *Zuid-Afrikaansche Taalbond* (1890) opgericht waren, heeft men in het parlement der Kaapkolonie

1) [S.J. du Toit], *Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging*, Paarl 1880; S.J. du Toit, *Afrikaans ons Volkstaal. 71 Theses of Stellinge*, Paarl 1891.

aan het Nederlandsch dezelfde rechten toegekend als aan het Engelsch; alle wetten worden thans ook in het Nederlandsch uitgevaardigd en zodoende is de kennis van het Nederlandsch voor den staatsdienst noodzakelijk geworden. Ook in de Kaapkolonie wordt thans weder Nederlandsch op de scholen geleerd. Die overwinning heeft men in 1893 gevierd met de onthulling van een gedenkteeken te Burgersdorp, waarop eene vrouwenfiguur de leuze omhoog houdt 'Vrijheid voor de Hollandsche taal!'

Hoofdstuk IV. Dialectische eigenaardigheden van de Zuid- en Noord-Nederlandsche schrijftaal.

§ 19 Eigenaardigheden van de Zuid-Nederlandsche schrijftaal.

Ofschoon de Nederlandsche schrijftaal ook geldt voor die van België, is het niet te loochenen, dat tusschen de Noord-Nederlandsche en de Zuid-Nederlandsche schrijftaal nog in menig opzicht verschil bestaat. Zelfs de beste Belgische schrijvers, die zich het meest inspinnen dialectuitdrukkingen te vermijden, kunnen geene bladzijde schrijven, zonder dat de Noord-Nederlanders hen dadelijk als Zuid-Nederlanders herkennen. Vooral heerscht in het gebruik der partikels tusschen Noord en Zuid verschil. Onder de bijwoorden zijn den Zuid-Nederlanders in het bijzonder eigen: *dan* en *alsdan* (NI. *toen*), *tot dan toe* (NI. *tot dien tijd toe*), *van dan af* (NI. *van toen af*), *slechts* (NI. *eerst*), *iederwerf* (NI. *telkens*), *langs daar* (NI. *langs dien weg*), *weeral* (NI. *alweer, opnieuw*); onder de voegwoorden: *wanneer* (NI. *toen*), *nu dat* (NI. *nu*), *zoohaast* (NI. *zoodra*), *eens dat* bijv. *hij begonnen was* (NI. *toen hij eens begonnen was*). Vooral in het gebruik der voorzetsels is het verschil groot. Een Zuid-Niederlander schrijft bijv. *mits* (NI. *behoudens of door*), *rond* (NI. *om of omstreeks*), *bij middel van* (NI. *door middel van*), *op weinigen tijd*, *op eene maand* (NI. *binnen korten tijd, gedurende eene maand*), enz. Onovergankelijke werkwoorden worden in Zuid-Nederland overgankelijk gebruikt, bijv. *versmachten* (NI. *smoren*), *afpakelen* (NI. *laken, berispen*), en omgekeerd, bijv. *verteederen* (NI. *week worden*). Scheidbaar samengestelde werkwoorden zijn in het Zuid-Nederlandsch dikwijls onscheidbaar, bijv. *overhaalde* en *aanzag* (NI. *haalde over, zag aan*). Eenige woorden worden in eene andere beteekenis gebruikt, bijv. *aardig* (NI.

zonderling), *ouderling* (NI. *oud man*), *rechtzinnig* (NI. *oprecht*), *verschieten* (NI. *schrikken*), *aanduiden* (NI. *aanwijzen*), *afstellen* (NI. *afzetten*), *inrichten*, bijv. *feesten* (NI. *op touw zetten, organiseren*); *uitroepen* (NI. *verklaren*), *aanranden in geschriften* (NI. *aanvallen*), andere bovendien in een ander verband, bijv. *zich aanspannen aan* (NI. *zich inspannen voor*), *in beweging stellen* (NI. *in beweging brengen*), *zich beproeven* (NI. *zich oefenen*), *ergens in gelukken* (NI. *ergens in slagen*). Andere woorden komen in ongewone vorm voor, bijv. *het bijzonderste* (NI. *het voornaamste*), of zijn geheel en al ongewoon, bijv. *iemand feesten* (NI. *vieren, verheerlijken*), *herbeginnen* (NI. *opnieuw beginnen*), *opzoekingen* (NI. *onderzoekingen*), *plichtig* (NI. *schuldig*), *stal* (NI. *gestalte*), enz. Vele woorden hebben een ander geslacht dan in het Noord-Nederlandsch¹⁾. Mannelijk zijn de in het Nederlandsch vrouwelijke woorden: *drift, kamer, sneeuw, tabak, toevlucht, wereld, zegepraal*; vrouwelijk de in het Nederlandsch mannelijke woorden: *ketting, kraag, moord, zwaan*. Vrouwelijk zijn de in het Nederlandsch onzijdige woorden: *blijk, gilde, middel, venster*. Het vrouwelijke *gedachte* daarentegen is in het Vlaamsch *het gedacht*. Mannelijk zijn de in het Nederlandsch onzijdige woorden: *hert* (cervus), *oproer, weerlicht*; men zegt echter in het Hollandsch ook: *loop naar de(n) weer licht*.

Vooraf opmerkelijk in de Zuid-Nederlandsche schrijftaal zijn de gallicismen: woordelijke vertalingen uit het Fransch, bijv. *gekend* (Fr. *connu*, NI. *bekend*), *nijverheidsridder* (Fr. *chevalier d'industrie*, NI. *fortuinzoeker, oplichter*), *sterke geesten* (Fr. *des eprits forts*, NI. *vrijdenkers*), *denken* (Fr. *penser*, NI. *meenen*), *smaken* (Fr. *goûter*, NI. *genieten*), *water maken* (Fr. *faire eau*, NI. *lek worden*), *houden aan iets* (Fr. *tenir à q. ch.*, NI. *hechten aan iets*), *prijs hechten* (Fr. *attacher du prix*, NI. *waarde hechten*), *zich ergens aan verwachten* (Fr. *s'attendre à q. ch.*, NI. *ergens op rekenen*), *eene wet stemmen* (Fr. *voter une loi*, NI. *eene wet aannemen of over eene wet stemmen*), *ontslag geven* (Fr. *donner sa démission*, NI. *ontslag nemen of indienen*), *de aandacht trekken op* (Fr. *attirer l'attention*, NI. *de aandacht vestigen*), *op zicht spelen* (Fr. *jouer à vue*, NI. *van het blad spelen*), *het werk hernemen* (Fr. *repandre le travail*, NI. *hervatten*), *eens te meer* (*une fois de plus*, NI. *opnieuw*), *ik weet niet wat zeggen* (Fr. *que dire*, NI. *wat te zeggen*), *om te hebben bijgewoond* (Fr. *pour avoir assisté à*, NI. *omdat hij bijgewoond had*), enz.

1) H. Meert, *Distels, Proeve van Taalzuivering*, Brussel 1897.

In het bijzonder komen die gallicismen voor op het gebied der voorzetsels, bijv. *onder dit opzicht* (Fr. *sous ce rapport*, Nl. *in dit opzicht*), *onder dit oogmerk* (Fr. *sous ce point de vue*, Nl. *uit dit oogpunt beschouwd*), *tusschen* bijv. *de soldaten* (Fr. *parmi les soldats*, Nl. *onder*), *gelijken aan* (Fr. *ressembler à*, Nl. *gelijken op of naar*), *vergelijken aan* (Fr. *comparer à*, Nl. *vergelijken met*), *aan den prijs van* (Fr. *au prix de*, Nl. *tot den prijs van*), *onverschillig aan* (Fr. *indifférent à*, Nl. *onverschillig voor*), *te kort komen aan* (Fr. *manquer à*, Nl. *te kort schieten in*), *rekening houden van* (Fr. *tenir compte de*, Nl. *rekening houden met*),¹⁾ enz.

Daarentegen hebben de Zuid-Nederlanders een grooteren afkeer van vreemde woorden, vooral van Fransche; en de nu eens juiste, dan weder onbeholpen, vertalingen klinken den Noord-Nederlanders vreemd in de ooren bijv. *vaststellen* (Nl. *constateeren*), *drukking* (Nl. *pressie*), *gezindheid* (Nl. *politieke partij*), *opsteller* (Nl. *redacteur*, *schatbewaarder* (Nl. *thesaurier*), *geheimschrijver* (Nl. *secretaris*), *statieoverste* (Nl. *stationschef*), *kroos* (Nl. *rente*), enz.

Voorzeker zullen de Zuid-Nederlandsche schrijvers, die ten opzichte van hunne getalsterkte en gemiddelde beschaving achterstaan bij de Noord-Nederlanders, zich langzamerhand steeds meer naar de schrijftaal van hunne Noorderbroeders richten, en deze zullen omgekeerd menig eigenaardig woord en menige krachtige wending aan het Zuiden ontleenen, zoodat, wanneer de taaleenheid, meer dan thans het geval is, tot stand zal gekomen zijn, de schrijftaal door die vereeniging zal gewonnen hebben.

§ 20. Dialectische eigenaardigheden in de Noord-Nederlandsche schrijftaal.

Voor het opnemen van nieuwe elementen behoeft de Noord-Nederlandsche schrijftaal niet al te zeer op hare hoede te zijn, omdat zij zelf niet uit één enkel Neder-Frankisch dialect gevormd is, en vroeger, evenals nog heden, aan den invloed der dialecten, zelfs van het Friesch en Saksisch, was en is onderworpen. Dat blijkt uit de woorden, die van het regelmatige klankstelsel afwijken.

In de middeleeuwen, toen de taal zich eerst begon te vormen, is natuurlijk de verscheidenheid van klanken het grootst; maar ook in de 17^e eeuw, toen de Hollandsche spreektaal meer de schrijftaal binnendrong, verschenen plotseling tal van klanken, die niet in

1) Meer voorbeelden vindt men bij Wille m de Vreese, *Gallicismen in het Zuidnederlandsch. Proeve van taalzuivering*, Gent 1899.

overeenstemming zijn met het Nederlandsch klankstelsel. Ook in het midden van de 19^e eeuw ontstond onder de Hollanders, vooral onder de Amsterdammers, eene beweging ten gunste van de spreektaal, die zij, hoewel met belangrijke beperkingen, trachtten dienstbaar te maken aan het wekken van nieuw leven in de schrijftaal, die al te conventioneel geworden was. J a c o b v a n L e n n e p stelde zich aan het hoofd der beweging; hij voerde nieuwe woordvormen in uit de spreektaal, zooals *drok* voor *druk*, *lof* (bijv. *wortellof*) voor *loof*, *mangel* voor (*a*)*mandel* met *ng* voor *n* vóór later dikwijls verdwenen dentalen, zooals men dat in het Amsterdamsch dialect der kluchten van de 17^e eeuw dikwijls aantreft. (vgl. bijv. nog *Monckelbaenstoren* voor *Montalbaanstoren*). Hij deed met anderen zijn best, verouderde zinswendingen en woorden zooals bijv. het te stijve *deze/ve*, uit de schrijftaal te verbannen, wat hem ook gelukt is, en voerde het voornaamw. *jij, je*, dat in de Hollandsche spreektaal uitsluitend gebruikt wordt, in de tooneeltaal en de dagelijksche schrijftaal in, en plaats van het Frankische *gij, ge*, dat in Brabant en Zuid-Gelderland in de spreektaal, in Holland alleen in de schrijftaal in gebruik is. De strijd tegen *gij, ge* is thans nog niet geëindigd, en is een kenmerkend voorbeeld van het streven van Hollandsche schrijvers om hunne Friesch getinte spreektaal te laten gelden in de overgeleverde Frankische schrijftaal.

Van oudsher reeds heerschen enkele Hollandsche eigenaardigheden in de schrijftaal, bijv. *rot* (en uitsluitend *rotje* = lief kind), naast *rat; sop, och* (ook West-Vlaamsch) naast *sap, ach*, in de 17^e eeuw ook dikwijls *of* (dat echter ook West-Vlaamsch, en Saksisch is) naast het thans alleen gebruikelijke *af, leunen* en *steunen*, naast *lenen* en *stenen, sneuvelen* naast *sneven*. Met *eu* komen die woorden in het Middelnederlandsch niet voor; eene enkele maal vindt men in het Middelnederlandsch echter reeds den thans alleen gebruikelijken vorm *reus*. Het meer algemeene *rese* (uit *riso*) is dialectisch geworden. *Neus* (uit *nosi*) heeft in het Nieuw-Nederlandsch den Middelnederlandschen vorm *nese* verdrongen. Noord-Hollandsch zijn *ketting* (bij V o n d e l ook *ketten*) naast het oudere *keten, betten* (uit Fri. *baththja*) nat maken, naast Nl. *baden*¹⁾, *elkaar* en *malkaar* (of *mekaar*), naast het in het Middelnederlandsch alleen gebruikelijke *elkander, malkander* met Friesche syncope van de *n* en algemeen Nederlandsche uitstooting van de *d*. In de 17^e eeuw schreef men

1) Van Helten in *Tijdschrift* XIV 26.

soms ook *aar* voor *ander*. Het Nnl. *baren* voor Mnl. *beren* (dragen) heeft eene Friesche *a* voor heterosyllabisch *ra* (Fri. *bara*)¹⁾.

De diphthongering van de *î* tot *ei* in de schrijftaal is Frankisch; de Friezen en Saksen zeggen nog steeds *î*; vandaar nog in de 17^e eeuw *iever* (bijv. bij H u y g e n s rijmend op *liever*), *iedel*, *ielen*, zooals thans nog door oudere menschen in Holland gezegd wordt, voor *ijver*, *ijdel*, *ijlen*, en in de schrijftaal *driest*, *iep* (naast het zelden voorkomende *ijp*), *uitsliepen* (voor *uitsliepen*), *griezelig*, *kiem*, *kniezen*, *vies*. Friesch is waarschijnlijk *vieren* in 'botvieren' en zou kunnen verklaard worden als eene afleiding van het Friesche bijw. *fîr* (= nl. *ver*)²⁾. Friesch is waarschijnlijk *ee* voor *ie* (Germ. *eo*) in *veertien*, *veertig*, *neet*, *deerne*, (ook *deemoed*? een Nederduitsche vorm, die ook wel aan het Hd. zou kunnen ontleend zijn). Reeds in de 13^e eeuw schreef S t o k e de Friesche vormen *dre*, *we*, *de*, *vreent* voor *drie*, *wie*, *die*, *vriend*. Zeker Friesch is *ee* uit Germ. *âe* (Nl. *â*) in *breeuwen*, waarnaast in het vroegere Nederlandsch ook wel *brauwen* gevonden wordt³⁾.

Friesch *ie* uit *ê* (Germ. *ê*¹, Nl. *â*) hebben wij in *schriel* naast Nl. *schraal*. Friesch *ie* uit *ê* (Germ. *a*) komt, vooral vóór *n*, reeds bij H i l d e g a e r s b e r c h, voor, en later bij Amsterdamsche schrijvers van de 17^e eeuw in de dialectische taal der kluchten, bijv. *allien*, *bien*, *stien*, enz. voor *alleen*, *been*, *steen*. Friesch is ook het in H o o f t's *Warenar* voorkomende *knielsvat* voor *kneelsvat*, met aphaeresis voor *bekkeneelsvat*⁴⁾.

Friesch *ie* uit *ê* (umlaut van *û*) vertoont zich in *kies(e)* (uit. **kûsiô[n?]*), dat reeds door K i l i a e n Friesch genoemd werd en waarnaast hij ook *kuyse*, *kuse* als Saksisch met de beteekenis 'dens molaris, back-tand', opgaf⁵⁾. De Friesche *ie* ontstond ook uit *ê* (umlaut van *ô*). In het Nederlandsch is *i*-umlaut van *oe* onbekend. Friesch zijn dus in de Nederlandsche schrijftaal *hiel* (uit *hêl*, uit ouder **hôhil*) naast het verwante Nl *hak*, *kiem* (schimmel) uit *kêm* (voor **kômi*) naast *kaam*, *vliering* (uit **fléring*, uit ouder **flôring*) naast Nl. *vloer*, en het in de 17e eeuw bij Amsterdamsche schrijvers voorkomende *ondief*, *ondieft* (aardig) uit Ofri.

1) Van Helten in *Tijdschrift* XV 68-72.

2) Van Helten in *Tijdschrift* XV 324.

3) J.W. Muller in *Tijdschrift* IX 229 vlg.

4) Verdam in *Tijdschrift* V 107 vlg.

5) Zie Van Helten in *Tijdschrift* XIV 27.

**undêfi* (met *i*-umlaut uit **undôfi*), te vergelijken met Mnl. *gedoef* (= Got. *gadôbs*). Stamverwant is *deftig*, dat eerst sedert de 17^e eeuw in de schrijftaal voorkomt en ook door zijne *f*, die in het Nl. vóór *t* steeds *ch* werd, blijk geeft aan het Friesch ontleend te zijn, zooals ook *drift*, tenzij in dat woord nog de verwantschap met *drijven* gevoeld werd en daarom de *f* behouden bleef¹⁾, *schiften* (bij K i l i a e n Holl. = *deylen*), *schoft* (schouder, K i l i a e n : naast *schocht*), *schoft* (arbeidstijd) en *schoffen*, *kluft* naast *klucht* met verschil in beteekenis, *heft* (van een mes) naast *hecht*, *bruiloft*, Mnl. meestal *brulocht*, *brullocht*, en *heftig* met *e* uit eene *â* (vgl. *haft*, **hâft*, *twist*), die in het Friesch dialect uit *ai* kon ontstaan, en dus in het Nl. *ee* of *ei* moest zijn, zooals in *klaver* (uit **klaifri*, vgl. Ags. *clâefre* en in Oostnl. en Zuidnl. dialecten *kleever*), in *schapraai* voor *schaprâde* (vgl. Os. *scaprêda*, Ohd. *scaffareita*), in *aterling* (bastaard), dat in het Nl. *etterling* (uit *eiterling* of **eeterling*) moest zijn²⁾, in *navegaar*, *avegaar* (*gaar* = *gaizo*), in *ladder* naast Nl. *leer* uit *leeder* (nog bij V o n d e l Germ. **hlaidra*³⁾), en in *vracht*, wanneer de afleiding uit Germ. **fra-aiht*, dat in het Nl. *vreecht* zou zijn, juist is.

De in het Friesch dialect uit *ai* voortgekomen *â* kon in streken, waar het Friesch later met het Saksisch vermengd werd, als *oa* uitgesproken worden, en aldus in *ô* overgaan. Dat verloop neemt men aan bij *moot* (dat ook K i l i a e n Friesch, Hollandsch noemt echter in den vorm *moete* of *moes*), uit het Saksische *moat* en dat weder uit een nog niet aangewezen Fri. **mât* (voor **mait*, *snede*⁴⁾, bij *toon*, Fri. *tâne* (voor **taihna*) naast *teen* en bij *flikflooiën* (misschien uit **flikflâjan* met oorspr. *â*, vgl. Ags. *flâh*, Nl. *flauw*, of uit *ai*, vgl. Nl. *vleien*). De *ô* in *bogen* (zich beroemen), uit *bâgen*, is waarschijnlijk geen Friesch, maar Saksisch⁵⁾.

In *berooïd* hebben wij een part. van het Friesche werkw. *roia* uit **râvia* (= Germ. *raubjan*, Nl. *rooven*)⁶⁾. In verschillende Friesche dialecten is Germ. *au* in *â* overgegaan. Vandaar in de Nederlandsche schrijftaal *baken*, *baak* als Friesche vorm voor het

1) Mnl. echter ook *dricht*, *dr echt*, zie Verdam in *Tijdschrift* IV 212-214.

2) Zie De Vries in *Taalk. Bijdr.* 15-14.

3) Zie L.A. te Winkel in *Taalgids* VI 276-284.

4) Zie Beckering Vinckers in *Taal en Lettb.* V 203-205.

5) Zie Gallee in *Tijdschrift* V 1-10.

6) Van Heltten in *Tijdschrift* XV 324.

Nederlandsche, in het Middelnederlandsch nog levende, *bokijn* (Germ. **baukjan*¹⁾, *laaie* (vlam) en *lage* (nog bij Huygens en Vondel), als Friesche vorm voor het Nederlandsche, in het Middelnederlandsch nog gebruikelijke, *loghe* (ook uit **laugja* of uit **loga*) en *fraai* als Friesche vorm voor *vrooi* (Germ. **fraujo*), dat in het Middelnederlandsch en ook in de 17^e eeuw nog gebruikt wordt en waarnaast in het Mnl. *vroo*, in het Nieuw-Nederlandsch met verschil in beteekenis en suffix *vroolijk* bestaat²⁾.

Fraai toont zijn Friesch karakter reeds door zijne *f*, die in het Nederlandsch stemtoon moest hebben, en die ook andere, eerst later in de schrijftaal voorkomende, woorden stempelt als aan het Friesch ontleend, bijv. *fnuiken*³⁾, *fniezen* (naast *niezen*), *flab*, *fladderen* (naast *vleermuis*, d.i. *vledermuis*), *flauw*, *fleemen*, *flets*, *flink*, *flodderen*, *feil* (uit **fegil* naast *vegen*), *fok*, *fuik*, enz. Friesch zijn ook de scheepsnamen met *tj* aan het begin voor *k*, zooals *tjotter* (Nl. *kotter*) en *tjalk* (samenhangend met Nl. *kiel* en van nabij met On. *kjóll*). Friesch of Saksisch zijn de woorden, die *oe* (Germ. *ū*) behielden voor Nl. *u* of *ui*, bijv. *boer* (voor **geboer*, Mnl. slechts *ghebuur*), *broeken* van eene vrouw (met volksetymologie, naast *gebruiken*), *groezelig* (naast *gruis*, bij Huygens *begruijsd*), *kroes* (bij Kiliaen slechts *kruys* en thans nog *kruizemunt* en *kruisbes*), *loensch*, *poes*, *poesje* (de Nl. vorm *puis*, *puisje* vindt men bij Van de Venne, *Belach. Werelt*, 1635 bl. 87 en naast *poes* bij Halm a (1758); het leeft alleen nog in de uitdrukking: 'een puisje vangen'), *proesten* (blazen) naast *poesten* (nog in gewoon gebruik in het Groninger dialect en in den eigennaam van het sprookje *Assche-poester*: het thans verdwenen Nl. *puesten*, *puysten* vindt men bij Kiliaen), *roes*, *schroef*, *snoet* (naast *snuif*, *snoeven* (naast *snuiven*), *soezen* (naast *suizen*), *stoer* (Mnl. *sture*), *toeten* (naast *tuiten*). In het platte *smoel* naast *muil* hebben, wij misschien een woord, dat in later tijd aan de dieventaal of het Jodenduitsch is ontleend, met eene niet begrepen *s* uit *das mûl*. *Krioelen* heeft Friesch *oe* voor Germ. *iu*, Nl. *ie*, die in den bijvorm *krieuwelen* of *krielen* aanwezig is⁴⁾.

1) Zie Van Helten in *Noord en Zuid* II 157 vlg.

2) Zie Verdam in *Tijdschrift* IV 227-232; Van Helten in *Tijdschrift* V 202-204; Gallee in *Noord en Zuid* IX 20-28, tegenover de pogingen tot verklaring van Frank in *Tijdschrift* V 109-117.

3) Verdam in *Tijdschrift* IV 220-223.

4) Van Helten in *Tijdschrift* XIV 27.

Friesch is de *ô* voor *oe* in *loom* (Ohd. *luomi*), door Kiliaen Holl. genoemd, in *zwoord* (varkenshuid) naast *zwoerd* en *zwaard*, en in *spook*¹⁾, dat Kiliaen reeds als Hollandsch-Friesch opgeeft. Friesch of West-Vlaamsch is het bij dichters gebruikelijke *kleen* naast *klein*. West-Vlaamsch is *eu* voor *u*, niet alleen vóór *r* zoals in *treuren* voor *truren*, maar ook in *beuk* (van eene kerk) voor *buik*.

Eu als *i*-umlaut van *oe* is eene niet algemeen geworden eigenaardigheid van het Brabantsch en Limburgsch (ook van het Saksisch) dialect. Vandaar *geneugte* (naast *genoegen*), *beuk* (de boom, naast *boek* en *boekweit*), *beun* (zolder, bij Kiliaen Saksisch naast *boene*), *petemeu* (naast *petemoei*), en het in de 17^e eeuw, o.a. bij Von del gebruikelijke *reukeloos* naast *roekeloos*. Denzelfden oorsprong heeft *eu* als *i*-umlaut van *ô* (Germ. *au*) in *beuzelen* (naast *boos*²⁾), *kreunen*, *bleu* (naast *bloode*), *sneu* (naast *snood*) en *vreugde* (uit **frauvida*).

i-Umlaut van *a* in gevallen, waarin de schrijftaal hem anders niet heeft, vinden wij in de waarschijnlijk wel Brabantsche of Limburgsche vormen *amechtig* (naast *mchtig*) en *verdedigen* voor *verdadingen* (uit *verdagedingen*), dat in het Middelnederlandsch en ook nog in de 17^e eeuw gebruikt wordt. *Bedeerd*, waarnaast in het Vlaamsch *daas*, heeft misschien dialectischen umlaut van *â*. *Ongeveer* (bij Kiliaen slechts *onghevaer* als Saksisch) zal wel Saksisch of Nederrijnsch zijn, zoals misschien ook *geewhonger*, met volksetymologie voor *geehonger*, dat in het Nl. *gahonger* (snelle honger) moest zijn³⁾. In het populaire 'klaar is Kees' is *kees* een in vele dialecten gebruikelijke, maar niet Hollandsche, vorm van Nl. *kaas*⁴⁾.

§ 21. Onderscheid Tusschen de Schrijftaal en de Beschaafde Spreektaal⁵⁾.

Dat de schrijftaal ook in Nederland niet in alle opzichten dezelfde is als de spreektaal der beschaafden, is natuurlijk.. De

1) Beckering Vinckers in *Taal- en Lettb.* V 213-216.

2) Kern in *Tijdschrift* VIII 37-46.

3) Verdam in *Tijdschrift* VI 294-297.

4) H. Molema in *Taalgids* IV 286.

5) J. Pijnappel Gz., *Spreektaal en Schrijftaal*, 's-Grav. 1855; T. Roorda, *Verhandeling over het onderscheid en de behoorlijke overeenstemming tusschen Spreektaal en Schrijftaal inzonderheid in onze moedertaal*, Leeuw. 1858; J.W. Muller, *Spreektaal en Schrijftaal in het Nederlandsch* (in *Taal en Letteren* I 196-232, 285 vlg.); Jan te Winkel, *Spreektaal en Schrijftaal* (in *Noord en Zuid* XVI 385-395).

schrijftaal is immers niet eene zichtbare afbeelding der spreektaal - kan het zelfs niet zijn -, maar zij is een geheel andere openbaringsvorm van den menschelijken geest, met andere behoeften en ook tot een ander doel met andere middelen geschapen. Voortgekomen uit eene verbinding van dialecten, die onder elkander zeer verschillen, heeft de schrijftaal nooit de bedoeling alle eigenaardigheden van die dialecten zoo nauwkeurig mogelijk weer te geven, maar is het haar genoeg onder een in zekeren zin symbolischen vorm gedachten en klanken op zulk eene wijze aan te geven, dat de ingewijde ze gemakkelijk in zijne spreektaal kan overbrengen. Slechts klanktypen kunnen in de schrijftaal symbolisch voorgesteld worden, nooit echter de oneindige verscheidenheid van klanken der levende taal. Met de verbreiding der beschaving in ruimer kring, waardoor een ieder genoodzaakt werd lezen en schrijven te leeren, naderden de klanken der spreektaal steeds meer de typische klanken der schrijftaal en zoo werd onder haar invloed allengs eene spreektaal gevormd, die tegenover de dialecten een algemeen karakter draagt. Zoodra eene dergelijke spreektaal erkend is, begint zij ook van haar kant invloed op de schrijftaal uit te oefenen en openbaart zich eene wisselwerking van beide, waarbij zij ieder van haar kant pogen tot een vergelijk te komen.

Zoo is het thans met het Nederlandsch gesteld. In de provinciën buiten Holland, waar de beschaafden nog vrij gemakkelijk een dialect kunnen spreken, dat van de spreektaal merkbaar verschilt, en waar door velen de beschaafde spreektaal als eene vreemde taal moet aangeleerd worden, bestaan geene groote bezwaren, om haar eenvoudig aan de schrijftaal te ontleenen of die als voorbeeld voor de spreektaal te nemen. Zoo verschilt de spreektaal der Zuid-Nederlanders, wanneer zij zich niet meer bedienen van het Vlaamsch, Brabantsch of Limburgsch dialect, slechts zeer weinig van den Belgischen vorm der Nederlandsche schrijftaal. In de provincie Holland echter, en vooral in de groote steden, waar het Hollandsch dialect vele punten van aanraking heeft met de spreektaal der beschaafden, kon men zich licht verbeelden, dat de schrijftaal een houderig beeld van de spreektaal was met doode spraakkunstige vormen en vreemdsoortige, verouderde woorden.

In elk geval is het waar, dat de spreektaal der beschaafde Hollanders en nog meer die van het mindere volk in menig opzicht afwijkt van de schrijftaal. Uit den aard harer geschiedenis volgt, dat het

ook wel niet anders kon. Zij is veel jonger dan de schrijftaal en uit de vereeniging van deze met het Hollandsch dialect geboren. Veel heeft zij aan de schrijftaal te danken, maar niet alles. De schrijftaal daarentegen is in de Zuidelijke Nederlanden ontstaan. Wel heeft zij reeds vele Hollandsche of Noord-Nederlandsche eigenaardigheden aangenomen (zie § 20), maar nog niet alle, en bovendien heeft zij veel behouden wat uit haar Zuidelijken oorsprong voor komt of ook wel door taalscheppende schrijvers ingevoerd is, zonder dat dat evenzeer in de spreektaal opgenomen werd.

Zoo bestaat het onderscheid tusschen het mannelijk en vrouwelijk geslacht der zaaknamen alleen in de schrijftaal en niet in de spreektaal der beschaafde Hollanders, die de daarbij behorende buigingsuitgangen niet kent¹⁾. De *n* der buigingsuitgangen (van den inf., het part., den 1^{en} en 3^{en} pers. plur., den acc. en dat. sing. en den plur. der nomina) en zelfs der suffixen van substantiva, adjectiva, numeralia, adverbia en praeposities (bijv. van *have[n]*, *rede[n]*, *veule[n]*; *verscheide[n]*, *eve[n]*, *goude[n]*; *zeve[n]*, *nege[n]*, *bove[n]*, *binne[n]*, *tege[n]*), die nog geschreven wordt, is uit de spreektaal der Hollanders, en der Frankische bewoners van het land in het algemeen, reeds lang verdwenen²⁾. Alleen wanneer er een woord volgt dat met een klinker begint, wordt die *n* wel eens gehoord, maar niet altijd. Voor het Zuidelijke *gij* der schrijftaal, dat slechts in de Frankische dialecten, maar niet in Holland leeft, heeft de spreektaal naast het familiare *je*, *jij*, nog een eigenaardig voortbrengsel der vroegere kanselarijtaal aangenomen, namelijk *U* (uit *Uwe Edelheid* voortgekomen), zoowel voor den nom. als den acc. Wie in gezelschap *gij* zou zeggen, zou door een Hollander, die alleen met zijn eigen dialect bekend is, voor een schoolvos aangezien worden.

Vele woorden worden alleen geschreven en gelezen, maar nooit of zelden in de spreektaal, tenminste niet in familiaar gesprek, gebruikt, ofschoon de woorden, waarvan de spreektaal zich daarvoor bedient, meestal ook wel geschreven worden. Van de werkw. worden bijv. alleen geschreven: *aanvangen*, *beminnen*, *bezigen*, *blozen*, *huwen*, *kussen*, *ontvangen*, *sluimeren*, *toeven*, *verbeiden*, *weenen*,

1) R.A. Kollwijn in *Taal en Letteren* II 22-50, V 217-228.

2) Van Heltten in *Tijdschrift* XII 167-170.

werpen, zenden, enz. In plaats daarvan zegt men: *beginnen, liefhebben* (of *houden van*), *gebruiken, een kleur krijgen, trouwen, zoenen, krijgen, een dutje doen, wachten, afwachten, huilen* (buiten Holland *schreien*), *gooien, sturen*. Werkw. met bet praefix *ge*, zooals *gelijken, gelukken, geraken, gevoelen, gewennen*, hebben in de spreektaal geen *ge*: *lijken, lukken, raken, voelen, wennen*. Van de substantiva schrijft men alleen, bijv.: *arduin, echtgenoot(e), gezelschap, gewaad, hoon, leed, lijnwaad, olm, spijs, smart, vreugd*; men zegt echter: *hardsteen, man of vrouw, kameraad, kleeren, beleediging, verdriet, linnen, iep, eten, verdriet, pret* (of *plezier*). Adjectiva der schrijftaal zijn bijv.: *aangenaam, heusch, rein, schoon* en met het praefix *ge*: *geheel, gestreng, getrouw*; daarvoor wordt gezegd: *prettig, vriendelijk* (of *beleefd*), *netjes* (of *schoon, zuiver*), *mooi, heel, streng, trouw*. Adverbia der schrijftaal zijn bijv. *gaarne, gewis, heden, noode, reeds of alreede, slechts, spoedig, tevens, terstond, zeer*, waarvoor men zegt: *graag, zeker* (ook wel *wis*), *vandaag, niet graag, al, maar, gauw, tegelijk, dadelijk, heel* (of *erg*). De conjuncties der schrijftaal: *doch, echter* of *evenwel* en *nochtans, ofschoon, indien, tenzij* of *ten ware*, komen in de spreektaal niet voor: men zegt daarvoor: *maar, toch, al, als, als niet*. Na den comparatief schrijft men *dan*, men zegt echter *als*. De schrijftaal maakt onderscheid tusschen de praep. *naar* (= Lat. *ad*) en *na* (= Lat. *post*), de spreektaal kent in beide gevallen slechts *na*.

Sedert de tweede helft der 19^e eeuw (zie § 56) is er eene sterke strooming ontstaan om de spraakkunst der schrijftaal in aansluiting met de spreektaal te vereenvoudigen en opzettelijk woorden en uitdrukkingen van het Hollandsche taaleigen, die tot heden toe vermeden werden, in de schrijftaal op te nemen, en andere, die nooit in de spreektaal gehoord worden, als doode woorden (niet eens eervol) te begraven. Van zelf eischen nu ook de niet-Hollandsche schrijvers het recht hunne dialectische uitdrukkingen te schrijven. Er is aldus voor de Nederlandsche taal eene vernieuwing op handen, wanneer nu maar de revolutionairen op taalgebied zich weten te beheerschen en er zich voor wachten even doctrinair te werk te gaan als de taalleeraars van de 18^e eeuw (zie § 15), willen zij niet met het onkruid ook de tarwe uitroeien.

Hoofdstuk V. Klankstelsel der Nederlandsche taal.

§ 22. Klinkers, Tweeklanken en Medeklinkers.

In de Nederlandsche schrijftaal onderscheiden de Nederlandsche spraakkunstigen vijf onvolkomen (oorspr. korte) klinkers: \check{a} (*pad*), \check{e} (*pet*), \check{i} (*pit*), \check{o} (*pot* en *pond*) en \check{u} (*put*); en zeven volkomen (gerekte of oorspr. lange) klinkers: \hat{a} (*baar*), \hat{e} (*beer* en *beet*), *ie* (*bier*), \hat{o} (*boor* en *boog*), \hat{u} (*buur* en *unie*), *oe* (*boer* en *hoed*), *eu* (*gebeuren* en *deugd*).

Naar Sievers' voorstelling van het vocaalsysteem van Bell-Sweet worden zij door de beschaafden aldus uitgesproken:

\check{a} als σ^1 (nauw laagutturaal).

\check{e} als σe^1 (nauw laagpalataal).

\check{i} tusschen \check{r}^2 en e^2 (wijd hoog of middelpalataal).

\check{o} als σ^1 (nauw laagutturaal gelabialiseerd of gerond) en in andere woorden als σ^2 (wijd middelgutteraal gelabialiseerd).

\check{u} als σe^1 (nauw laagpalataal gelabialiseerd).

\hat{a} als σ^2 (wijd laagutturaal).

\hat{e} als e^1 (nauw middelpalataal).

ie als i^1 (nauw hoogpalataal).

\hat{o} als σ^1 (nauw middelgutturaal gelabialiseerd).

\hat{u} als y^1 (nauw hoogpalataal gelabialiseerd).

oe als u^1 (nauw hooggutturaal gelabialiseerd).

eu als θ^1 (nauw middelpalataal gelabialiseerd).

Het Nederlandsch heeft zes korte en zes gerekte tweeklanken. De korte zijn *ai* (alleen als tusschenwerpsel); *ei*; *ij*; *au*; *ou* en *ui*; de gerekte zijn *aai*, *ooi*, *oei*, *aau* (alleen als tusschenwerpsel en in het klanknabootsende *miaauw*), *eeu* en *ieu*.

Ai = $\check{a} + i$ (als \check{r}^2 , wijd hoogpalataal).

ei = $\check{e} + i$ (als \check{r}^2).

$ij = \check{e} + i$ (als \check{r}^2);
 $au = \check{o}$ (als \check{o}^1) + u (als u^2 wijd hooggutturaal gelabialiseerd);
 $ou = \check{o}$ (als \check{o}^1) + u (als u^2);
 $ui = u$ (als θ^2 , wijd middelpalataal gelabialiseerd) + i (als y^2 wijd hoogpalataal gelabialiseerd);
 $aai = \hat{a} + i$ (als \check{r}^2);
 $ooi = \hat{o} + i$ (als \check{r}^2);
 $oei = oe + i$ (als \check{r}^2);
 $aau = \hat{a} + u$ (als u^2);
 $eeu = \hat{e} + u$ (als u^2);
 $ieu = ie + u$ (als u^2);

De uitspraak der volkomen klinkers is in het Nederlandsch in het algemeen iets korter dan die der klinkers, die in het Hoogduitsch ermede overeenkomen. Vóór dentale r is \hat{e} niet nauw, maar wijd middelpalataal (Sievers e^2), en is ook \hat{o} iets wijder dan vóór andere medeklinkers; de meeste Hollanders zeggen echter uvulare r . Door alle Hollanders wordt de e als gerekte e (Sievers ae^1) uitgesproken in het woord *vers*; door sommige (thans slechts enkele) ook de e van *wereld*, *kerel*, en de a van *parel*, *paars*.

ie zonder klemtoon aan het eind van een woord, bijv. in *olie*, *tralie*, is niet gerekt en toch volkomen (Sievers i^1). Dezelfde klank wordt slechts met i geschreven in open lettergrepen zonder klemtoon van vreemde woorden, zooals in de maandnamen *Januari*, *Februari*, *Juni*, *Juli*, in woorden als *oliën*, *fabrikant*, *archivaris*, *Israëlitisme*, enz. en in den uitgang *-isch*, *-ische*, bijv. *romantisch*, *romantische*. Evenzoo spreekt men de ij uit van *bijzonder*.

\hat{o} aan het eind wordt met een korten *oe*-achtigen naklank uitgesproken, \hat{e} en eu aan het eind met een korten *i*-achtigen naklank. Hetzelfde heeft plaats met de ui , bijv. in *lui*, *brui*.

Het Nederlandsch heeft 20 medeklinkers. Vijf zijn sonoorklanken:

de nasalen:

m (labiaal),
 n (dentaal), en
 ng (gutturaal, Sievers $\check{\gamma}\theta$),

de liquidae,

l (dentaal), en
 r (dentaal of uvulaar).

Veertien medeklinkers zijn geruischklanken:

de zes explosivae of ontploffingsklanken:

p (bilabiaal zonder stemtoon),
t (linguaal of dentaal zonder stemtoon),
k (gutturaal zonder stemtoon),
b (bilabiaal met stemtoon),
d (linguaal of dentaal met stemtoon), en
w (labiodentaal met stemtoon, echter alleen aan het begin; in het midden is de
w bilabiale spirant met of zonder stemtoon); en de acht spiranten of
schuringsklanken:
f (labiodentaal zonder stemtoon),
s (dentaal zonder stemtoon),
ch (gutturaal zonder stemtoon, Sievers *x*¹⁾),
v (labiodentaal met stemtoon),
z (dentaal met stemtoon),
g (gutturaal met stemtoon, Sievers *g*¹⁾),
j (palataal met en ook wel zonder stemtoon), en
sj (palataal zonder stemtoon, Sievers *š*, aan het begin zelden, aan het eind
nooit, in het midden vooral wanneer op eene *s*, die aan het eind stond, de
verkleiningsuitgang *je* volgt, bijv. *vaasje*, *kaasje*, uitgesproken als Fr. *vache*,
câche, maar tweelettergrepig.

Daarbij komt nog de stembandleter *h*.

De schrijfteekens zijn niet altijd eene nauwkeurige afbeelding van de uitspraak
¹⁾. *Ng* was oorspronkelijk gutturale *n* + media. Thans is de *g* stom en wordt alleen
nog maar de *n* (= *ɲə*) uitgesproken; dus kan men zeggen: *ng* is het schrijfteeken
voor *ɲə*. Men lette er echter op, dat elke *n* vóór *k* en spirantische *g* gutturaal wordt
uitgesproken: *denken* = *deɲəken*, *aankomen* = *aaɲəkomen*, *aangeven* = *aaɲəgeven*.

J in de volgende lettergreep palataliseert niet alleen voorafgaande *s*, maar ook
voorafgaande *l* en *n*²⁾. Drie verschillende manieren van uitspraak der dentale *r* meent
Kern³⁾ in het Nederlandsch te

- 1) T. R o o r d a , *Over de aard en natuur van de verschillende spraakgeluiden*, Amst. 1866;
J.P.N. L a n d , *Over uitspraak en spelling, voornamelijk in de Nederlandsche taal*, Amst. 1870;
F.C. D o n d e r s , *De Physiologie der spraakklanken, in het bijzonder van die der Ned. taal*,
Utrecht 1870; K.L. T e r n e s t , *Uitspraakleer der Nederlandsche taal*, 2e dr. Gent 1872; P.
R o o r d a , *De Klankleer en hare practische toepassing*, Gron. 1889; W.S. L o g e m a n ,
Phonet. Studien, III (1890) 28 vlgg., 279 vlgg.
- 2) V a n H e l t e n in *Tijdschrift* XII 170-173,
- 3) K e r n in *Taalk. Bijdr.* I 214-216.

hooren, ééne cerebraal en twee alveolaar. Aan de cerebrale *r* ging eenmaal steeds eene *h* vooraf, die thans stom geworden is. Daarbij komt nog eene vierde uvulare *r*, die door bijna een derde der Nederlanders, vooral door Hollanders, gezegd wordt en die somtijds de spirantische *g* (Sievers **g**²) zeer nabij komt.

Ook twee *d*'s worden door Kern¹) onderscheiden, eene linguale en eene dentale. De eerste is de oorspronkelijke *d*, de tweede wordt door eene *r* gevolgd of is uit *th*²) ontstaan.

De Nederlandsche explosivae zonder stemtoon (*p*, *t*, *k*) zijn alle fortes. Ook vele stemhebbende explosivae en spiranten der schrijftaal worden zonder stemtoon uitgesproken, zooals ook omgekeerd fortes der schrijftaal als lenes worden uitgesproken³).

Zoo assimileeren *p*, *t*, *k* in samenstellingen met volgende *b* en *d* (ook *w*?) en worden zodoende lenes (*b*, *d*, *g* zonder stemtoon), bijv. in *slaapbol*, *opdragen*, (*koopwaar*), *zitbank*, *uitdoen*, (*latwerk*), *zakboek*, *zakdoek*, (*stukwerk*). Evenzoo worden de spiranten *f*, *s*, *ch* uitgesproken als *v*, *z*, **g**¹) vóór *b*, *d*, *w*, *j* en ook vóór *m*, *n*, *l*, *r* bijv. *hefboom*, *afdoen*, *strafwerk*, *stfojas*, *hofmeier*, *vlees(ch)mes*, *kompasnaald*, *moerasland*, *huisreis*, *misbruik*, *bisdom*, *mens(ch)waardig*, *lachduif*, *lachwekkend*.

De spirant *g* (**g**¹) en de mediae *b*, *d* worden aan het eind zonder stemtoon uitgesproken, bijv. *dag* (spr. *dach*), *heb* (spr. *hep*), *rood* (spr. *root*). Achter deze en andere medeklinkers zonder stemtoon verliezen in samenstellingen ook de stemhebbende spiranten hun stemtoon, bijv. *pleegvader* (spr. *pleechfader*), *pleegzoon* (spr. *pleechsoon*), *daggeld* (spr. *dachcheld*), *hebzucht* (spr. *hepsucht*), *roodvonk* (spr. *rootfonk*), *noodzaak* (spr. *nootsaak*), *brandglas* (spr. *brantchlas*).

Alleen vóór *b* en *d* behouden *b*, *d*, *g* in samenstellingen en midden in den zin hun stemtoon, bijv. *roodborstje*, *brooddronken*, *vraagbaak*, *dagdief*, *ik heb brood*, *heb dorst*, *had brood*, *had dorst*, *vraag bier*, *zag (daar) de vrouw*. De spiranten *g* en meestal ook *f* en *s* hebben stemtoon vóór klinkers in samenstellingen en midden in den zin, bijv. *slagader*, *erfoom* (spr. *ervoom*), *lijfarts* (spr. *lijvarts*), *prijzuitdeeling* (spr. *prijzuitdeeling*), *dag aan dag*, *ik tref*

1) Kern in *Taalk. Bijdr.* 175-181.

2) Daar het teeken voor de scherpe dentale spirant niet aanwezig was, wordt *th* geschreven.

3) A.B. Cohen Stuart in *Taal- en Letterbode* III 298-305; Van Heltten in *Taal en Letteren* V 229-237; Jan te Winkel in *Noord en Zuid* XX 22 vlg.

aan (spr. *trevv-aan*, *lof en dank* (spr. *lovv-en dank*), *wees u zelf* (spr. *weez-u zelf*, *mes en vork* (spr. *mezz-en vork*).

Sch is slechts *s + ch* aan het begin van een woord of lettergreep vóór het hoofd- of bijaccent: *schaap*, *beschaving*, *aanschaffen*, *boodschap*. Men zegt echter slechts *s (z)* aan het eind van een woord of lettergreep, vóór *t* en aan het begin van lettergrepen zonder klemtoon: *mensch*, *menschkundig*, *menschwaardig* (spr. *menzwaardig*), *menschje* (spr. *menše*), *zij wascht*, *wasschen*, *bewassing*.

§ 23. De Klemtoon in het Nederlandsch.

De accentuatie is overwegend expiratorisch. Het *m u z i k a l* accent speelt in de uitspraak in het algemeen slechts eene zeer geringe rol. De gemiddelde toon ligt in het algemeen wat dieper dan in het Hoogduitsch; de klankkleur is wat doffer, het tempo bij de beschaafden, vooral in Holland, veel sneller; ten gevolge daarvan wordt door de meesten minder gearticuleerd gesproken. De gewoon mededeelende zin heeft dalend accent. Rijzing van den klemtoon is regel aan het eind van uitnoodigende en vragende zinnen, vooral wanneer de vraagzin niet den vorm heeft van eene vraag, maar die van eene mededeeling. Verhooging van den toon heeft ook plaats vóór de pauze in een samengestelden zin.

Het *e x s p i r a t o r i s c h* accent is in het algemeen niet bijzonder sterk; zeer zwak is het in lettergrepen met bijtoon. Zodoende kan de hoofdtoon tegenover den bijtoon naar verhouding sterk genoemd worden.

Het *s y l l a b e*-accent ligt op den klinker; zelfs de z.g. toonlooze klinkers worden in het Hollandsch sterker geaccentuëerd dan de medeklinkers. In de beschaafde uitspraak heerscht het gestooten accent, maar ook worden door beschaafden de klinkers (of alleen sommige) niet zelden met sleepend accent uitgesproken, naar gelang van de herkomst der sprekers. De tweeklanken hebben steeds het accent op het eerste deel; het tweede is bijna toonloos.

Van de regels van het *z i n*-accent, die voornamelijk van rhetorische omstandigheden afhangen, kunnen hier alleen de hoofdzaken vermeld worden. In het algemeen ligt de hoofdtoon op het laatste zindeel, dus op het laatste der adverbiale bepalingen (adverbiale praeposities, afhankelijke infinitief, enz.), der objecten, der praedicaatsnomina en, als de andere ontbreken, der participia perfecta (van de samengestelde tijden). Die adverbiale bepalingen-

woorden enz. behouden den klemtoon zelfs in den ondergeschikten zin, in welken het verbum finitum toch den zin afsluit. Staat het object vóór zijne bepaling, dan heeft de bepaling den hoofdtoon. Ontbreken de adverbiale bepalingswoorden enz., dan heeft de bepaling van het subject, wanneer zij daarop volgt, den hoofdtoon. Ontbreekt ook die, dan heeft gewoonlijk het verbum finitum, wanneer het den zin afsluit, den hoofdtoon. Sluit echter het subject den zin af, dan krijgt dat den klemtoon, wanneer het een subst. is, want de pronomina sluiten zich meestal enclitisch of proclitisch aan het werkwoord aan, en zijn dus toonloos, evenals de lidwoorden, voorzetsels, voegwoorden en gewoonlijk zelfs de hulpwerkwoorden. De proclitica en enclitica worden echter naar de tegenwoordige spelling gescheiden geschreven.

Het zinaccent speelt eene rol bij die oneigenlijke samenstellingen, die veeleer *s a m e n k o p p e l i n g e n* of agglutinaties zouden kunnen genoemd worden en dus buiten de regels van het woordaccent vallen. De werkwoorden, samengesteld met adverbiale praeposities, die in de vervoeging weder kunnen gescheiden worden, hebben den hoofdtoon op de adverbiale praepositie, bijv. *áánnemen áchterblijven, áflopen, bijkomen, dóórbreken, ínzien, meéspelen, ómkeeren, ónderloopen, ópstaan, óverdoen, tégenhouden, tóézien, úitstaan, vóórspreken, wéérzien*. Worden zij bij de vervoeging niet gescheiden, dan volgen de werkwoorden den hoofdregel van het woordaccent, bijv. *aanváárden, achterhálen, doorstáán, omgéven, ondernémen, overdénken, voorspéllen, weerstáán*.

In het Middelnederlandsch hebben die werkwoorden niet alle dezelfde accentuatie als in het Nieuw-Nederlandsch. De verbale accentuatie neemt in de 14e eeuw toe. Verbale accentuatie en daarnaast partikelaccentuatie hebben in het Middelnederlandsch *aengripen, aenhalen, aenmerken, aenroepen, aenscouwen, aenvechten*. Thans heeft alleen *aanschóúwen* verbale accentuatie, de overige hebben den klemtoon op de partikel, maar *aenmérken* komt nog in de 17e eeuw (bijv. in den *S t a t e n b i j b e l*) voor. Alleen verbale accentuatie had in het Middelnederlandsch het thans verdwenen *aendénken*. Zelden vindt men in het Middelnederlandsch *aendrágen, aennémen, aenstóóten* naast het tegenwoordige *áándragen, áánnemen, áánstooten*. Daarentegen is in het Middelnederlandsch *aensíén, aenváérden* gewoon en *áénsien, áánvaerden* zeldzaam. Thans heeft *aanváárden* alleen verbale accentuatie, *aensíén* komt in de 17e eeuw

(bijv. in den Statenbijbel) nog voor, thans alleen *áánzien*. In het Middelnederlandsch vindt men *áénbeden* naast *aenbéden*, maar alleen *áénbidden*, thans *aanbídden*, zelden *áánbidden*, maar part. *áángebeden*. In het Nieuw-Nederlandsch hebben van de samenstellingen met *achter* alleen *achterhálen* en *achtervólgen* verbale accentuatie, in het Mnl. *achterhálen*, *achtervólgen* (naast *áchtervolgen*) en het thans verdwenen *achterwáren*. Met *voor* hebben thans alleen verbale accentuatie *voorkómen*, *voorspéllen*, *voorzégen*, *voorzíén*. Vele werkwoorden worden samengesteld met *door*, *om*, *onder*, *over*, *weer* met en zonder accent met verschil van beteekenis (zie § 57).

Werkwoorden, die met subst. of adj. samengesteld zijn, behouden steeds den hoofdtoon op het eerste lid (gewoonlijk object of praedicaatsnomen), hetzij zij bij de vervoeging gescheiden worden of niet, bijv. *gádeslaan*, *ádemhalen*, *stándhouden*, *schóólblijven*; *ráádplegen*, *wééklagen*, *lógenstraffen*, *gékscheren*; *krómtrekken*, *lééglopen*, *líéfhebben*, *lósmaken*, *vrijwaren*. Denominativa, gevormd van samengestelde substantiva, behouden het accent der substantiva, bijv. *ántwoorden*, evenals omgekeerd substantiva, gevormd van samengestelde werkwoorden, het accent der werkwoorden behouden, bijv. *aanbídding*, *achtervólger*, *voorspélling*, *voorkómendheid*.

De bepaling, die een substantivum voorafgaat, heeft in den zin niet den hoofdtoon; vandaar dat bij oneigenlijke samenstelling van adj. of gen. met een subst. het tweede lid der samenstelling den klemtoon heeft in woorden, als *arbeidslóón*, *rijksdáálder*, *oude-jaarsáavond*, *vastenáavond*, *burgermán*, *boerenzóón*, *stadhúís*, *roggeméél*, *haverdegórt*, *hazenwínd*, *noordóóst*; *plattegrónd*, *vrijgezél*, *hooglééaraar*, *hoogeschóól*, *roodekóól*, *plattelánd*, *edelgestéénte*, *koudvúúr*, *sterkwáter*, bij alle namen van het kaartspel: *schoppenáás*, *ruitenhéér*, *hartenvróúw*, *klavertién*, en bij vele plaatsnamen, als *Amsterdám*, *Delfzjíl*, *Enkhúízen*, *'s-Gravenháge*, *s-Heerenbérg*, *'s-Hertogenbósch*, *IJselmónde*, *Maasslúís*, *Maastrícht*, en namen van provincies: *Noord-Bráabant*, *Zuid-Hólland* (vgl. nog *Zuiderzéé*, *Haarlemmerméér*). Verreweg de meeste substantieven, die door agglutinatievormd zijn, hebben echter steeds meer het accent naar het eerste lid getrokken en het accent der eigenlijke samenstelling aangenomen, zelfs woorden als *blíndeman*, *dólleman*, *drónkenman*, *óúdgast*, *smál deel*, enz.

In het Nederlandsch is de regel van het w o o r d a c c e n t dezelfde als in het Germaansch in het algemeen. Nomina hebben dus

den hoofdtoon op de eerste lettergreep, 't zij die praefix, eerste lid van eene eigenlijke samenstelling of wortelsyllabe is; werkw. daarentegen slechts op de wortellettergreep. Vandaar *ántwoord* naast *ontzién*, *bijstand* naast *bestáán*, *bíécht* (Mnl. *bí-echt* uit *bijecht*) naast *begíén* (uit *bijehan*), *dóórzicht* naast *doorzién*, *ómvang* naast *omvángen*, *ónderwijs* naast *onderwijzen*, *vóórzorg* naast *verzórgen*, *wéérstand* naast *weerstaén*. Naast de nominaalpraefixen met klemtoon *ánt*, *bij*, *vóór* staan de verbaalpraefixen zonder klemtoon *ont*, *be*, *ver*; naast het nominaalpraefix *óór* (in *óórdeel*, *óórzaak*, *óórbaar*, enz.) bestaat echter in het Nederlandsch geen verbaalpraefix *er* (zie § 49), en naast de verbaalpraefixen *ge*, *te* (alleen Mnl. in *tebreken*, *verbreken*, enz.), *vre* (in *vreten* = *fra-etan*) geene nominaalpraefixen *gá*, *tú*, *vrá*. Alleen nominaalpraefixen zijn *ón* en *wán* met klemtoon. Het praefix *ant* is slechts bewaard gebleven in *ántwoord*; andere substantiva zijn door een verbaalpraefix *ont* zonder klemtoon gevormd. Het praefix *ge* zonder klemtoon is ook nominaalpraefix.

De adjectiva hebben nominaal accent, ook de samengestelde; hoewel de laatste met verscheidene uitzonderingen, bijv. *alóúd*, *openbáár*, *achtenswáárd*, *eigenwíjs*, *buitengewóón*, *goedkóóp*, enz. Het praefix *on* echter heeft nooit den klemtoon (behalve in *ónklaar*), bijv. *onnút*, *onáángaam*, *ongelíjk* (als substantief echter *óngelíjk*), *ondánkbaar* (vgl. *óndank*); zoo ook *onzinnig* (naast *ónzin*). Het laatste heeft echter den uitgang *ig*, die, evenals de andere adjectivische uitgangen (*sch* of *isch*, *lijk*, *baar*, *zaam* en *loos*), den hoofdtoon steeds naar de reeds voorafgaande lettergreep trekt, bijv. *rechtváárdig*, *veeljáríg*, *weetgíéríg*, *bolvórmíg*, *roemrúchtig*, *godsdiénstig* (naast *gódsdienst*), *almáchtig* (naast *álmacht*), *voorbééldig* (naast *vóórbeeld*), *afkééríg* (naast *áfkeer* en *áfkeeren*), *nalátig* (naast *nálaten*), *deeláchtig*, *woonáchtig*, *reusáchtig*, enz. Alleen de nieuwere adj. op *achtig* (met de beteekenis 'gelijkende op' of 'geneigd tot') hebben het accent op de eerste lettergreep, bijv. *schélmachtig*, *ézelachtig*, *gróénachtig*, *snápachtig*, *schríkachtig*. Voorbeelden van woorden met de andere suffixen zijn: *kleinstéédtsch*, *alledáágsch*, *grootschéépsch*, *afgódtsch* (naast *áfgod*); *aanzíénlijk* (naast *áanzien*), *vriendscháppelíjk* (naast *vriéndtschap*), *ordéntelíjk* (met epenthetische *t* voor *órdenlijk* naast Mnl. *órdene*); *afzétbaar* (naast *áfzetten*), *omkóópbaar* (naast *ómkoopen*); *arbéidzaam* (naast *árbeid*), *opmérkzaam* (naast *ópmerken*); *voorbééldeloos* (naast *vóórbeela*). De uitgang *loos*

trekt zelfs het accent naar zich zelf in *goddelóós* (vgl. nog *werkelóósheid*, *schaamtelóósheid*, ofschoon men *wérkeloos*, *scháámteloos* zegt). Participia, die adj. geworden zijn, trekken het accent naar den verbaalwortel, bijv. part. *ínnemend*, adj. *innémend*, part. *ópgeblazen*, adj. *opgeblázen* (zie § 60). De substantiva, die van die adj. gevormd zijn, behouden dat accent, bijv. *innémendheid*, *opgeblázenheid*.

De suffixen zelf hebben òf bijtoon òf zijn toonloos. Alleen het suffix *in* (en het verouderde suffix *egge*, alleen nog in *dievégge*), waarmede vrouwelijke persoonsnamen gevormd worden, heeft den hoofdtoon, bijv. *godín*, *koningín*. Zoo verkreeg ook het toonlooze suffix *se*, bijv. Mnl. *méésterse*, den hoofdtoon en werd *meesterés*. Daarvan zal de accentuëring van *in* eene navolging zijn; de accentuëring van *es* heeft zich ontwikkeld onder den invloed der vele Fransche woorden op *ésse*, die in de Nederlandsche taal werden overgenomen. Andere suffixen met klemtoon, die het Nederlandsch te danken heeft aan de uit het Fransch overgenomen woorden, zijn *ier* (*enier*), *ist* (*enist*), *ij* (*erij*, *ernij*), *age*, *eeren*, bijv. *tuiniér*, *drogíst*, *kleedij*, *vrijáge*, *halvééren*, en in een enkel woord *et*, *teit*, *ment*: *helmét*, *flauwitéit*, *dreigemént* (vgl. § 62).

De woorden, die in later tijd aan het Latijn en Fransch zijn ontleend, hebben gewoonlijk hun accent behouden. Diegene echter, welke reeds zeer vroeg zijn overgenomen, hebben meestal de Germaansche accentuëring aangenomen. Dergelijke aan het Latijn ontleende woorden zijn: *áker* (*aquárium*), *béker* (*bicárium*), *kélder* (*cellárium*), *kólder* (*collárium*), Mnl. *mórter* (*mortárium*), Mnl. *páénre* (*panárium*), *píjler* (*vilárium*), *spíjker* (*spicárium*), *zólder* (*solárium*), *ókkernoot* (*nucárius*), *ópperman* (*operárius*), *áltaar* of *óúter* (*altáre*), *múnster* (*monastérium*), *rééeter* (*refectórium*), *tréchter* (*trajectórium*), *zéker* (*secúrus*), *schótel* (*scutélla*), *vlégel* (*flagillum*), *zégel* (*sigillum*), Mnl. *spórkel*, Nnl. *spróckelmaand* (*spurcália*), *kémel* (*camélus*), *kérvel* (*caerifólium*), Mnl. *péllel* (*pallíolum*), *pépel* (*papílio*), Mnl. *tólne*, Nnl. *tól* (*tolonéum*), *vénkel* (*foeniculum*), *déken* (*decánus*), *kéten* (*caténa*), *zegen* (*sagéna*), *métten* (*matutína*), *múnt* (*monéta*), *pélgrim* (*peregrínus*), *péluw* (*pulvínus*), *kérs* (*cerésia*), *óógst* (*augústus*), *vénster* (*fenéstra*), *lúipaard* (*leopárdus*), *páárd* (*paraverédus*), *áálmoes* (*eleemósyna*), *dúren* (*duráre*), *íjken* (*aequáre*), *vórmen* (*formáre* en *firmáre*).

Romaansche woorden met accentverplaatsing zijn: *úlevel* (*ulivélla*), *ínterval* (*intervállo*), *májesteit* (*majesté*), *hárnasch* (*harnáís*), *lúíte-*

nant (*lieutenánt*, *hóbo* (*hautbóís*), *bástaard* (*bastárd*), *móstaard* (*moustárde*), *pónjaard* (*poignárd*).

§ 24. Klinkers met bijtoon en toonlooze klinkers.

Bijtoon hebben de wortellettergrepen der verbale en nominale composita, die niet den hoofdtoon hebben. Bijtoon hebben ook de meeste samenstellingssuffixen. In het Middelnederlandsch was de bijtoon ongetwijfeld veel sterker dan in het Nieuw-Nederlandsch, want lettergrepen met bijtoon komen zeer dikwijls, ook bij de beste dichters, in het rijm voor, wat thans alleen, wanneer eene toonlooze lettergreep voorafgaat, en dan nog niet eens door allen, wordt goedgekeurd. Zoo rijmen in het Middelnederlandsch bijv.: *ántwoorde: verhóorde, órlof: hóf; áflaet: stáét; líchame: mesquáme; líchamen: sámen; éylant: te hánt; scíltwachte: náchte*, enz. De samenstellingssuffixen komen in het Middelnederlandsch dikwijls in het rijm voor, bijv.: *dórperheit: geséít; míltheit: geséít; verhólenthede: méde; clárede: méde scónede: méde; héerscap: rídderscap; bísscopdome: sóme; húweleke: geléke; húbare: mesbáre; lófsam: grám; éérsam: getám; sékerlike: ríke; háéstelike: hémelrike; gewáérlike: értlike; geméénlike: gelíke*, enz.

Ook andere uitgangen hadden in het Middelnederlandsch, naar het rijm te oordeelen, een sterken bijtoon, bijv. *vánncesse: wíldernesse; árbait: god wéít; árbait: vríheit; áρμοede: góéde; víant: sánt; víande: bándé; víande: wígande; wígant: te hánt; sóndare: háre; sónderen: vervéren; jóngelinc: úpghinc; cóninc: dínc; pénninc: gínc; léringhe: dáhcortinge; quétsinge: súnderlinge; méninghe: dínghe; wíninghe: verghínghe; scépingen: gebríngen; zónderlinge: volbrínghe*, enz.

Een zeer sterken bijtoon had in het Middelnederlandsch het suffix *ijn* (Germ. *în*), waarmede adj. van stofnamen gevormd worden, bijv. *goudijn, selverijn, stalijn, vierijn*, enz. en ook *heidijn, kerstijn, varkijn*, en verder met *ijn* (uit *în*) *woestijn, lentijn, cluwijn, lendine, beckijn*; met *ijn* (uit *ĩn*) *eighijn, morghijn* en naar analogie van deze ook *boekijn* (*bakijn*), *teekijn, wapijn, wolkijn, dronckijn*. Daarnaast komen die woorden in het Middelnederlandsch zeer dikwijls voor met den toonloozen uitgang *en*, dien zij in het Nieuw-Nederlandsch alle hebben, behalve *woestijn*, met den hoofdtoon op den uitgang. De verkleiningsuitgang *kijn* (naast het toonlooze *ken*) heeft ook in het Nieuw-Nederlandsch nog bijtoon, maar komt zelden voor, bijv. *kindekijn, vogelkijn*.

In het Nieuw-Nederlandsch hebben de samenstellingssuffixen en de suffixen *aar*, *ling*, *nis* slechts een zeer zwakken bijtoon. Ook *rijk* en *vol*, als tweede leden van samenstellingen, hebben slechts een zwakken klemtoon en zijn bijna suffixen geworden. Geheel toonloos is het suffix *lijk*. Men schrijft wel *vreeselijk*, *heerlijk*, maar men spreekt uit *vreesələk*, *heerlak*. Ook het suffix *baar* wordt in de poëzie dikwijls toonloos uitgesproken, zelfs met syncope van den klinker in de verbogen naamvallen, bijv. *dankbre* voor *dankbare*. Toonloos zijn de *ij* van *dikwijls* (spr. *dikwəls*) en der klemtoonlooze pron. poss. *mijn*, *zijn*; de *ee* van het lidw. *een*; de *o* van *avond* en van den uitgang *or*: *doctor*, *professor*, de *i* van de uitgangen *ig*, *igen*, *ing*, *ik*, *iken*, bijv. *dienstig*, *beziggen*, *koning*, *meening*, *monnik*, *prediken*, en de *u* in enkele eigennamen, bijv. *Dokkum* (d.i. *Dockmahēm*, zooals in 1347, naast misschien **Dockingahēm*, vroeger slechts *Doccinga*) en *Gorkum* (oorspr. *Gorinc-hēm*), enz. In het lidwoord *de*, de klemtoonlooze vormen der pronomina: *me*, *we*, *je*, *ze*, de praefixen *be*, *ge*, *ver*, de buigingsuitgangen en de suffixen *e*, *de*, *te*, *je*, *ke*, *el*, *em*, *en*, *er*, *sel*, *sem*, *ster* wordt de toonlooze of 'onduidelijke' klinker met *e* geschreven. Die klinker *ə* is wijd middelgutturaalpalataal gelabialiseerd (Sievers *o*²) of nauw middelgutturaalpalataal (Sievers *e*¹).

Niet alleen heeft de, naar verhouding, aanzienlijke kracht van den hoofdtoon ten gevolge gehad, dat de klinkers in de lettergrepen met weinig klemtoon, die reeds in het Oud-Saksisch en Oud-Neder-Frankisch hunne klankkleur begonnen te verliezen, zich in het oudste Middelnederlandsch op zéér enkele uitzonderingen na toonloos en 'onduidelijk' vertoonen, maar vooral ook, dat de algemeen Germaansche syncope en apocope in het Nederlandsch steeds meer is toegenomen.

Zoo zijn de toonlooze klinkers, die in de 13e eeuw meestal aan het eind nog geschreven werden, reeds sedert de 14e eeuw, vooral in het Hollandsch, meermalen geapocopeerd: Onfr. *dūva* is Mnl. nog *duve*, Nnl. echter *duif*, enz.

Syncope der toonlooze tusschenklinkers trad reeds vroeger op, bijv. Onfr. *bilithē*, Mnl. *beelde*, Nnl. *beeld*; Onfr. *givit*, Mnl. *gevet*, *geeft*, Nnl. slechts *geeft*. In het Mnl. vindt men nog *maget*, *doget*, *joget*, *voget*, *ovet*, *hovet*, *crevet*, *helet*, naast *maecht*, *doecht*, *joecht*, *voecht*, *oeft*, *hoeft*, *creeft*, *helt*, in het Nnl. echter slechts *maagd*, *deugd*, *jeugd*, *voogd*, *ooft*, *hoofd*, *kreeft*, *held*, het laatste met ongerekte *e*, dus reeds zeer vroeg gesyncopeerd; want de van te voren

reeds gerekte korte klinkers bleven na de apocope of syncope gerekt. Syncope vóór de rekking vertoont zich o.a. in *herberg, hertog, hemd, els, ellende, melk, wet*, en de vreemde woorden: *kelk, venkel, venster, metten, munt, pelgrim, monnik* (uit *monk* voor *monek*), enz. In het Middelnederlandsch komen er nog bij: *vremt* en *bempt* naast *vreemd* en *beemd*, *bessem* (uit **bessm*), ook in de 17^e eeuw, naast *bezem*; Nnl. ook *effen* (uit **effn*) naast *even*. Zeer gewoon zijn ook reeds in het vroegste Middelnederlandsch de vormen met syncope van den tusschenklinker: *angst, dienst, ernst, hengst, herfst, oogst, vorst, ekster, mensch*, en van den oorspronkelijk langen klinker: *elk, welk, zulk, elf, twaalf*. Na nasalen en liquidae (minder na andere medeklinkers) wordt de *e* van het suffix *eg* (uit *ag* en *ig*) + klinker in het Mnl. meermalen gesyncopeerd: *heilge, saelge*, enz., Nnl. slechts in de poëzie. Oud is voorzeker de syncope bij het, weliswaar zeldzame, subst. en adj. *menge*, met korten klinker, naast *menige, menege*. Het Nnl. heeft slechts het adj. *menig*.

De tot *e* geworden klinker vóór het nominaalsuffix *de* (*itha, ida*) (zie § 47) en het praeteritum- en participiumsuffix der zwakke werkwoorden (zie § 35) is in het Mnl. nog niet altijd gesyncopeerd; het Nieuw-Nederlandsch heeft echter geen enkele van die *e*'s meer bewaard. Daarentegen werd de *e* van de infinitief- en participium, suffixen der sterke werkwoorden nooit gesyncopeerd: *varen, gevaren, bevelen, bevolen*; alleen de gerundia in het Mnl. syncopeerden meermalen de *e* na liquidae, bijv. *sceerne* naast *scerene*, *telne* (geëssimileerd *telle*) naast *tellene, velne* (geëssimileerd *velle*) naast *vellene*, enz. Oude syncope van het praefix hebben wij in *blijven* (*bil**ī**ban*), *blusschen* (*bilaskjan*), *blok* (*bilok*); Mnl. nog sporadisch *gnade, gnoech, greide* (zadel) enz.

De *i* van het praefix *bi* is geëlideerd in *bang, binnen, bovenbuiten*, Mnl. *bachten, banderside*, en sporadisch ook *bévelt* (= *beëvelt*), *bénecht* (= *beënecht*), *bagen* (= *behagen*), *bagel* (= *behagel*), *bendicheit* (= *behendicheit*), *boef* (= *behoef*), enz.; de *i* van *gi* in Mnl. *geten* (= *gi-etan*), Nnl. *gegeten*; *gunnen* (Mnl. nog *geönnen*), *onguur* (Mnl. nog *ongehuur, onghier*); daarbij Mnl. nog sporadisch *geert* (= *geëert*), *gint* (= *geïnt*), *gonneert* (= *geonneert*), *geel* (= *geheel*), *gélecht* (= *gehelecht*), *gorsaem* (= *gehorsaem*), enz. Vóór-Middelnederlandsch is reeds de syncope bij *vreten* (*fra-etan*) en Mnl. *vreischen* (*fra-aiskjan*). De *e* der praep. *te* is in het Mnl. vóór klinkers meermalen geëlideerd: *teere* (= *teenre*), *talrestont*,

enz. Vandaar in het Nnl. de woorden *tevens*, *telkens* en met stomme *h*: *thuis*, *thans* (= *te hand-s*), *althans*.

Het verlies der vele geäpocopeerde en gesyncopeerde klinkers is voor een deel weder hersteld door de ontwikkeling der svarabhaktivocalen of schewa's. Het Oud-Neder-Frankisch heeft reeds verscheidene overgeleverd, bijv. *akker*, *vogel*, *regen*, *adem*, enz.; het aantal is echter in het Middelnederlandsch aanmerkelijk uitgebreid, vooral tusschen *r* en *n*, maar ook tusschen de andere *r*- en *l*-verbindingen, bijv. *doren*, *horen*, *koren*, *voren*, *garen*, *Karel*, *parel*, *lantaren*, *merel*, *twijfelen*, *schuifelen*, *loochenen*, *wentelen* voor *dorn*, *horn*, *korn*, *vorne*, *garn*, *Karl*, *parle* (uit *perle*), *lantarne* (uit *lanterna*), *merle*, *twijflen*, *schuiflen*, *loochnen*, *wentlen*, enz. In het Hollandsch en vooral in het Amsterdamsch dialect der 17^e eeuw (bijv. bij *V o n d e l*) vindt men talrijke voorbeelden van svarabhakti, welke thans weder uit de schrijftaal zijn verdwenen. In het Nnl. echter staat de svarabhaktivocaal veelvuldig voor de uitgangen *lijk* en *nis*, bijv. *sterfelijk*, *vreeselijk*, *lafenis*, *beeltenis*. De svarabhaktivocaal was oorzaak van de rekking van den voorafgaanden klinker, en die bewaarde zijne lengte ook, nadat de svarabhaktivocaal weder gesyncopeerd was, bijv. *doorn*, *hoorn*, *koorn*, *voorn* (ook *toorn*, gramschap, uit Mnl. *toren*), *paarl*, *lantaarn*, *meerl*.

Tusschen *l* of *r* en *w* + klinker heeft zich niet alleen eene toonlooze *e*, maar ook eene *u* met halven klemtoon ontwikkeld in de verbogen naamvallen en zwakke vormen der adj. met *w*, die aan het eind *o*, Nl. *e*, werd. Vandaar *gele* (uit *gelo*) naast *gelewe*, *geluwe* (uit *gelwa*), *vale* (uit *falo*) naast *valewe*, *valuwe* (uit *falwa*), *cale* (uit *calo*, Lat. *calvus*) naast *calewe*, *caluwe* (uit *kalwa*), *scele* (uit *scelo*) naast *scelu* (uit **scelwa*), *delewe*, *deluwe* (uit **delwa*, vaal), en eene enkele maal *elu* (uit *ewa*, vaal), *saluwe* (uit *salwa*, vuil). Thans zijn alleen nog *geel*, *vaal*, *kaal*, *scheel* in gebruik; in de 17^e eeuw daarnaast ook in den nom. *geluw*, *valuw*, *kaluw*, *deluw*. In het Middelnederlandsch heeft men ook de werkwoorden *geluwen*, *caluwen*, *valuwen*, *deluwen*, en het werkwoord *geruwen* naast *gerwen* (uit *garwian*), thans verloren. Bij *K i l i a e n* nog het Vlaamsche werkwoord *soluwen*, *seuluwen*. Van het adj. *murwe* (uit *murwi*) vindt men in het Middelnederlandsch en in de 17^e eeuw ook de vormen *moru*, *murrew(e)*, *murruw(e)*. *Baar* (*bar*), *gaar* en *naar* (uit *barw*, *garw*, *narw*) hebben geen vorm met svarabhakti naast zich. Substantiva met die *u* zijn Mnl. *swaluwe*, *swalewe* naast *swaelwe*,

swalwe (uit *swalwôn*), *scaduwe*, *scadewe* (uit *scadw-*), *zenuwe*, *zenewe* uit *senw-* of *senwa*), *peluwe*, *puluwe*, *pulewe* (uit *pulwī*, Lat. *pulvīnus*), *taruwe*, *tarewe* naast *taerwe*, *tarwe*, *terwe* (uit *tarwa*), *varuwe*, *varewe*, naast *vaerwe*, *varwe*, *verwe* (uit *farwa*); thans nog *zwaluw*, *schaduw*, *zenuw*, *peluw*, maar slechts *tarwe*, *verf*. Naast *peluw* heeft het Nnl. ook *peul*; naast *scaduwe*, *zenuwe*, *varuwe* komt Mnl. ook *scade*, *zene* en eene enkele maal *vare* voor. Tusschen de beide medeklinkers *gl* en *gr* aan het begin heeft zich in het Mnl. dikwijls eene toonlooze *e* ontwikkeld, bijv. *gelas*, *gelad*, *gelavie*, *geliden*, *gelisteren*, *geloeyen*, *geloet*, *gelorie*, *gereiden* voor *glas*, *glad*, *glavie*, *gliden*, *glinsteren*, *gloeien*, *gloet*, *glorie*, *greiden* (behagen); zelfs nog in de 17^e eeuw, bijv. bij Huygens: *gelas*, *gelazen*, *gelad*, *geraeg* (= *graeg*), bij Cats *gerut* (= *grut*).

§ 25. Geschiedenis der oorspronkelijk korte klinkers met klemtoon.

Germ. korte A bleef korte *a* in gesloten lettergrepen, bijv. *dag* (Onfr. *dag*), *hand* (Onfr. *hant*), *nat* (Onfr. *nat*), *vast* (Onfr. *vast*), *nam* (Onfr. *nam*), enz. en werd gerekte *a* in open lettergrepen, bijv. *dagen* (Onfr. *daga*), *vader* (Onfr. *fader*), *water* (Onfr. *watar*), *varen* (Onfr. *faran*), enz. Verkorting van de reeds gerekte *a* of liever rekking van den volgenden medeklinker vertoont zich in *gladde*, *gramme*, *lamme*, *makke*, *natte*, *radde*, *smalle*, *grappen*, *sappen*, *gemakken*, *getallen*, enz. naar analogie van *glad* (Mnl. ook *glatte* van *glat*), *gram*, *lam*, *mak*, *nat*, *rad* (Mnl. *gerat*), *smal*, *grap*, *sap*, *gemak*, *getal*; Mnl. nog *grame*, *lame*, *smale*, *te gemake*, thans nog *ten getale*. Verkort is ook de *ā* (uit *an* vóór *h*) in *bracht* en *dacht* en in *zacht* (Mnl. ook nog *saecht* uit *saeft* voor *samft*) onder invloed van de volgende *cht*, die in Middelnederlandsche geschriften, vooral West-Vlaamsche en Hollandsche, zelfs de *a* tot *ò* maakte: *brochte*, *dochte*, *zocht*; vgl. nog in de vroegere schrijftaal *ambocht*, *och*, *of* voor *ambacht*, *ach*, *af*. In het tegenwoordige Nl. ook *wrocht*, *gewrocht* (Mnl. naast *wrachte*, *gewracht*) met metathesis voor *warchte*, *gewarcht*. In het Limburgsch daarentegen wordt dikwijls de *a* ook in gesloten lettergrepen gerekt, in het West-Nederlandsch, met name in het West-Vlaamsch, alleen vóór *r* aan het eind en vóór *r* + dentaal; vandaar Mnl. *aard*, *baars*, *aard*, *hellebaard*, *baars*, *gaarde*, *schaard(e)*, *vaart*, *waard* (mannetjezend), *zwaard* (zwaard); *kaarde* (Lat; *carduus*), *kaart* (Lat *charta*), *taart*

(Fr. *tarte*), en ook wel *paard*, *vaars*, *vaardig*, *wederwaardig* met rekking van oorspronkelijke *a*, want vóór *r* + dentaal komen in het Nederlandsch geene klinkers met umlaut voor. *Hertog* verkeert in een bijzonder geval; toch heeft het Holl. dialect, en in de 17^e eeuw ook soms de schrijftaal, *hartog*. Overigens is de *a* vóór *r*-verbindingen meermalen *e* geworden, echter meer in het Oost- dan in het West-Nederlandsch; vandaar Mnl. *erm*, *werm*, enz. naast *arm*, *warm*, *arch*, *scarp*, *starc*, in het West-Vlaamsch ook gerek: *aerm*, enz. Het Nnl. heeft alleen *erg*, *scherp*, *sterk*, *merk*, *verf*, *werf*, *zwerm*, *merg*, ongetwijfeld door gelijkmaking naar analogie van de comparatieven en denominatieven met *i*-umlaut, *erger*, *scherper*, *sterker*, *ergeren* (Mnl. ook *ergen*), *scherpen*, *sterken*, *merken*, *verven*, *werven*, *zwermen*, *uitmergelen*. Behalve vóór *r* is de *a* dialectisch, en vandaar ook in de Middelnederlandsche schrijftaal, meermalen *e* geworden (met name vóór de *l*), echter meer in het Frankische Limburg en Brabant dan in het Friesche Vlaanderen en Holland; maar ook in Middel-Hollandsche en latere Hol: andsche geschriften wordt *zel* voor *zal* zeer veel gebruikt: Nnlalleen *zal*.

Vóór *ld* en *lt* ging korte *a* over in korte *o* en, als de *l* verdween, in *ou*: *boud* (Onfr. *bald*), *houden* (Onfr. *haldan*), *koud* (Os. *kald*)' *oud* (Os. *ald*), *ouders* (Os. *aldrôn*), *schouw* uit *scoude* (vaartuig. Ohd. *scaltscif*), *spouwen* uit *spouden*, *vouwen* uit *vouden* (vandaar *eenvoud*, enz. Os. *fald*), *woud* (Onfr. *walt*), *kouten* (Onfr. *kaltia*), *mout* (Os. *malt*), *smout*, *zout* (Os. *salt*); Mnl. nog *boude* (Onfr. *baldo*), *hout*, *houten* (lam, kreupel gaan, Os. *halt*, Onfr. *halton*), *wouden* (Os. *waldan*) en *gewout* (Onfr. *gewalt*, Os. *giwald*). *Ouw* is Mnl. voortgekomen uit *aw* + klinker: *gouwe* (uit *gawi*, vgl. *Henegouwen*), *kouw(e)* (uit Lat. *cavea*) en Mnl. *houwe* (hooi), *bouwen* (kneden), *bedouwen* (sterven), *louwen* (looien), *strouwen* (strooien), *vervrouwen* (verheugen). *Aw* aan het eind werd *au*, *oo*, bijv. *goo* (bijv. in *Oostergoo* naast *gouwe*), *stroo* (Onfr. *strô*), *vroo* (Nnl. slechts *vroolijk*). *Awj* werd *auj*, *ôj*, *ôj*, *ôj* Mnl. *oy*, Nnl. *ooi*¹⁾, bijv.: *hooi*, *kooi* (uit **kawja*, Lat. *cavea*), *mooi* (uit **mawj*? samenhangend met Got. *mawi*?), *ooi*, *dooien* (Os. *dôian*, part. *dôid*, vandaar *dood*²⁾), *looien*, *strooien* (werkw.), *strooien* (adj. van *stroo*) en *toeien*; Mnl. nog *vervroyen* (verheugen).

1) Van Helten in *Paul u. Braune's Beitr.* XVI 297-308.

2) Van Helten in *Tijdschrift* III 109 vlg.

Door *i*-umlaut was de korte *a* reeds korte *e* geworden, bijv. *ellende* (Onfr. *elilendi*), *end* (Onfr. *endi*), *erf* (Onfr. *ervi*), *hebben* (Onfr. *hebbian*), *hel(le)* (Onfr. *hella*), enz., en gerekte *a* gerekte *e*, bijv. *beter* (Onfr. *betero*), *heer* (Onfr. *heri*), *generen* (Onfr. *nerian*), enz. Umlaut hebben meermalen in het Vlaamsch, ten deele ook in het Hollandsch, de Mnl. participia *gedregen*, *gedwegen*, *geslegen*, *gevlegen*, *gegreven*, *geheven*, *beseven*, *geschepen* (uit **gidragin* voor *gidragan*, enz.), thans slechts *gedragen*, *geslagen*, *gegraven*, *geschapen*, maar *geheven*; de andere komen niet meer voor. *A + jj* werd *ai + j* en daarna *ei*, bijv. *blei*, *ei*, *klei*, *lei*, *wei* (naast *hui*), en ook *ei* in *eiland*, uit *ai-jo*, *ajo* voor *aujo* naar analogie van *awi*¹⁾.

Vóór *ch* heeft in het West-Nederlandsch deze klankwijziging niet plaats, bijv. *machtig*, *krachtig*, *geslacht*, *lachen* (uit *hlahjan*), *wassen* (uit *wahsjan*). Bovendien nog *wasschen* (uit *waskjan*). Vormen als *crechtich* (Onfr. *creftih*), *mechtich*, *geslechte* in het Middelnederlandsch zijn Limburgsch of Oost-Brabantsch, evenals de vormen met umlaut door de *i* in de derde lettergreep, bijv. *jeghere*, *beckere*, *scedelike*, *enxstelic*, enz. Die *e* (uit *a*) werd in het Brabantsch meermalen *i* vóór *cht* en *n + medeklinker*, in het Vlaamsch slechts vóór *ng*, *nk*; vandaar in het Mnl. *grichten* (uit **graftjan*), *vercrichten*, *hinne*, *kinnen*, *inde*, *geninde*, *sinden*, *behindecheit*, *ingelen*, *gehingen*, *verlingen*, *mingen*, *dincken*, *erincken*, *scincken* enz. Ook in het Hollandsch is die *i* niet zeldzaam; het Nieuw-Nederlandsch heeft echter steeds *e*, behalve in *verminken* (uit **mankjan*), en vóór *ll* in het Mnl., Nl. *bil* (uit *belli*, plur. van *bal*), *kil* (koud), *kil* (rivierbedding), *sehil*, *schillen*. In het Brabantsch werd *e* uit *a* ook meermalen *ei*, in het bijzonder vóór *n + medeklinker*, zooals ook in het Hollandsch en in de Nederlandsche schrijftaal in *deinzen*, *einde* (naast *end*), *heinde* (naast *behendig*), *geinster*. *Blusschen* is Brab.-Holl., en Nnl. voor *blesschen* (daarnaast *lesschen*); *burrie* komt voor naast *berrie*.

Germ. korte E bleef korte *e* in gesloten lettergrepen, bijv. *weg* (Onfr. *weg*), *gebed* (Onfr. *gebet*), *berg* (Onfr. *berg*), *bergen* (Onfr. *bergan*), *helpen* (Onfr. *helpan*), *nest* (Ags. *nest*), enz. en werd gerekte *e* in open lettergrepen, bijv. *wegen* (Onfr. *wega*), *geven* (Onfr. *gevon*), *breken* (Onfr. *brecan*), *nemen* (Onfr. *neman*), *keel* (Onfr. *kela*), *regen* (Onfr. *regan*), enz. *Ew + klinker* werd *eeuw*, bijv. *leeuw(e)* (uit

1) Van Helten in *Tijdschrift* XIV 27 vlgg.

lewo), *geeuwen*. Korte *e* is Mnl. meermalen gerekt vóór *r*, vooral in Vlaamsche en Limburgsche geschriften, bijv. *eerde*, *sweert*, *keerse*, *ernst*, enz.; Nnl. in *weerwolf*, *weergeld* (Os. *wer*)); meermalen ook korte of daarna gerekte *a* geworden: in het Hollandsch en vandaar in het Nieuw-Nederlandsch bijna zonder uitzondering vóór *r* + dentaal: *dwars*, *garst* (naast *gerst*), *hart*, *markt* (spr. *mart*), *mars*, *smart*, *gestarnte* (ook wel *star* naast *ster*), *tarten*, *wars*; *gaarne*, *haard*, *kaars*, *laars* (uit *leers* = *lederse*, *lederhose*), *naarstig* (uit *en-ern-stig*, naast *ernst*), *paarl*, *paars*, *waard* (adj.), *waard* (herbergier), *zwaard*; met *e* slechts *ernst*, *gerst*, verder naar analogie van *ver*, en waarschijnlijk met *e* uit ouder *i* (vgl. het Hoogd.), *verzenen*, *hersenen*, *kers*, *hert* (diernaam), *herder*, die echter in 't Hollandsch en in de 17^e eeuw ook wel in de schrijftaal *a* hebben: *harsenen*, *kars*, *hart*, *harder*.

De *e*, die door metathesis vóór *r* kwam te staan, is ook wel *ò* geworden; vandaar in het Nnl. *bord* (Mnl. ook *berd* uit *bred*), *dorschen* (Mnl. ook *dersehen* uit *threskan*), *gors* (Mnl. ook *gers*, naast *gras*); Mnl. nog *porse* (naast *perse* uit *presse*), *vorst* (naast *verst* uit *frist*), *vorseh* (naast *versch* en *varsch* uit *frisk*), *korsmis* (naast *karsemis* en *kerstmis* uit *christmis*), *dorde* (naast *derde* en *darde*), enz. Nnl. hebben nog *ò*: *vormen*, *vormsel* (uit *vermen*, Lat. *firmare*), *worden* (Mnl. nog *werden*).

Vóór *st* ging *e* over in *i* in *gist* (naast *gest*), *gisteren*, *mist* (naast *mest*); bovendien in *dissel* (uit *thehsla*). Vóór *n* is *i* in plaats van *e* dialectisch Hollandsch (vgl. Holl. *u* + *n* voor *o* + *n*, *ie* + *n* voor *ee* + *n*); vandaar Nnl. *inkt* (Ofransch *enque*, Mlat. *encaustum*) en *sint* voor *sent* (Fra. *saint*), dialectisch (Hollandsch) ook *sunt*.

In het Middelnederlandsch vindt men ook gerekte *a* uit *e* vóór *r* in de volgende lettergreep, bijv. *begaren*, *smare*, *spare*, *sware*, *warelt*; Nnl. slechts *begeeren*, *smeer*, *speer*, *zweer*, *wereld*, doch Nnl. ook *baren*.

Germ. korte I bleef korte *i* in gesloten lettergrepen, bijv. *ding* (Onfr. *thing*), *kind* (Onfr. *kint*), *midden* (Onfr. *mitdon*), *wil(le)* (Onfr. *wille*), *misdaad* (Onfr. *misdât*), enz., en werd gerekte *e* in open lettergrepen, bijv. *beeld* (Onfr. *bilithé*), *hemel* (Onfr. *himil*), *mede*, *heden*, *leden*, *vrede*, *zede*, enz. Alleen vóór *r* is ook in gesloten lettergrepen de *i* in *e* overgegaan (zie ook boven op E). De *i* in open lettergrepen, welke het Oost-Onfr. had bewaard, vindt men in het Middelnederlandsch ook in Limburgsche geschriften (wanneer de

volgende lettergreep eenmaal *i* had), bijv. *bilde*, *himmel*, *mide*, *hiden*, naast *leden*, *vrede*, *zede*. Daarentegen heeft het Limburgsch meermalen in gesloten lettergrepen *e* voor *i* (wanneer geene *i* volgde), bijv. *let*, *scep*, *benden*, *blent*, *dwengen*, *stencken*, enz. Het Brabantsch heeft ook meermalen *e*, behalve vóór *n*, en nog meer het Vlaamsch, behalve vóór *ng*, *nk*, bijv. *let*, *strec*, *selver*, *tweste*, *vesch*, *men*, *sen*, *blent*, *venden*. Het Nnl. heeft slechts *wet* (Onfr. *witut*), *ben*, *hem*, *hen*, *besmetten* en zelden *hette* (naast *hitte*, Onfr. *hitti*) en *pek* (naast *pik*). Dialectisch (voornamelijk Brab.Holl.) is in het Mnl. korte *u* uit korte *i*, bijv. *rudder*, *sulver*, *lust*, enz. voor *ridder*, *zilver*, *list*, en in de Nnl. schrijftaal *lus* naast *lis*. Ook de vorm *rund* der Nnl. schrijftaal heeft misschien *u* uit *i* (Mnl. alleen *rint* en Vlaamsch *rent*), maar de *u* zou in dit woord wel oorspronkelijk kunnen zijn. In 't Nnl. werd *hun* datief plur., naast *hen*, dat als acc. plur. van het pron. pers. van den derden persoon in gebruik bleef. De pronominale vorm *here* komt slechts eene enkele maal in het Mnl. voor; Mnl. en Nnl. is *hare* de gewone vorm; daarnaast ook dichterlijk *heure* met dialectischen *o*-umlaut van *e*¹⁾, die zich nu en dan in het Mnl. ook in andere woorden vertoont, bijv. *duese*, *guene*, *buesem*, *sueven*, *spuelen*, *vuele*; Nnl. alleen in *reus* (Mnl. ook *rese*) en *leunen* (Mnl. alleen *lenen*).

Niwi werd *nuwe* (in het Mnl. en in de 17^e eeuw) naast Mnl., Nnl. *nieuw*, dat ontstond uit het compromis van *nuwe* en *nie* (uit *new-o*, *neo*). Daartegenover ontstond *nij* (bijv. in *Nijkerk*, *Nijenbeek*) uit *ni-j* (voor *niwj*-²⁾). Zoo ging ook korte *i* + *j* over in *î* in Mnl. *vîant*, Nnl. *vijand* (Got. *fijands*) en Mnl. *vrîen*, Nnl. *vrijen* (Got. *frijôn*). Daartegenover ging *frîond* (Got. *frijônds*) over in *frîond*, en vandaar Mnl., Nnl. *vriend*, waarnaast verkort *vrind* en in het Hollandsch (ook in de schrijftaal van de 17^e eeuw) *vrund* (uit *vruund*, *friund*-, *frîund*-)³⁾. Aan het eind werd korte *i* lange *î* in *bij*, *mij*, *dij*, *hij*, *zij*. *Gij* (uit *juz*) heeft lange *î* op het voorbeeld van *wij*. Door syncope van de nasaal met klinkerverlenging ('Ersatzdehnung') is *vijf* (Os. *ffif*) ontstaan uit *fimf*. Dialectisch (Holl.-Brab.) is *i* ook gerekt vóór *n*; vandaar in het Mnl. en nog in de 17^e eeuw *vijnden* (vandaar ook *vijnen*), *wijnt*, enz. voor *vinden*, *wind*, enz. Natuurlijk is ook die verlengde *î*, evenals de oorspronkelijk lange, in het Nnl. gediphthongeed.

1) Van Helten in *Tijdschrift* XIV 113-116.

2) Van Helten in *Paul und Braune's Beiträge* XVI 303 vlg., XX 507 vlg.

3) Van Helten in *Paul und Braune's Beiträge* XV 467 vlgg.

Germ. korte O bleef korte *ò* (als *o* in Fr. *bonne*) in gesloten lettergrepen, bijv. *gebod* (Onfr. *gebot*), *dochter* (Onfr. *dochter*), *god* (Onfr. *got*), *os* (Onfr. *ohso*), *volk* (Onfr. *folc*), *oorlof* (Ags. *orlof* met waarschijnlijk wel oorspronkelijk korten klinker), enz., en werd gerekte *o* in open lettergrepen, bijv. *bode* (Onfr. *bodo*), *bekoren* (Onfr. *becoron*), *honig* (Onfr. *honag*), *vogel* (Ohd. *fogal*), *wonen* (Onfr. *wonon*), *boog* (Onfr. *bogo*), *spoor* (Ohd. *sporo*), enz. Mnl. *cosen* wordt waarschijnlijk wel te onrechte Nnl. *koozen* geschreven; dialectisch heeft het gerekte korte *o*. Desniettenstaande zou het toch wel aan het Fransch (*causer*) ontleend kunnen zijn; vgl. *poover* (Fr. *pauvre*) en *poos* (Fr. *pause*) met onjuiste *oo*; dialectisch *pover*, *poze*. Daartegenover wordt de *o* der vreemde woorden *Rome*, *kroon*, *troon*, *toon* dialectisch uitgesproken met scherp volkomen *oo*.

Verkorting vertoont zich bijv. in *holle* en *grovve* (naast *grove*, zoals men steeds schrijft), naar analogie van *hol*, *grof*. Rekking komt vóór *r* reeds in het Mnl. dikwijls voor, in het Nnl. slechts in het praefix *oor-* en vóór *r* + dentaal: *boord*, *geboorte*, *moord*, *noord*, *oord*, *woord*, *voort*, *koorts*, *doorn*, *hoorn*, *koorn*, *toorn*, *voorn* en de vreemde woorden *koord*, *poort*, *soort*, *toorts*. Waar rekking vóór *r* + dentaal niet plaats had, heeft men òf met later ontleende woorden òf met metathesisvormen te doen, bijv. *forsch*, *horde*, *vork*; - *bord*, *dorschen*, *gors*, *gort*, *sport*, *torsen*, *kikvorsch*, *vorst* (van vriezen). *Vorst* (regeerder, Onfr. *furisto*) heeft waarschijnlijk latere *ò* naar *vorst* (van vriezen). *Gòrden* heeft *ò* uit *e* (Mnl. *gerden*) en op het voorbeeld daarvan ook *gòrdel* uit vroeger *gordel*. *Vòrderen* uit *verder* verdrong het vroegere *voorderen* uit *vòrd*; *voort*. Eenige woorden hebben *ó* voor *ò*, die ten deele misschien reeds vóór-Mnl. *u* hadden; daartoe behooren part. als *gevochten*, *gevlochten*, *getrokken*, *getroffen* en alle woorden met voorafgaande *w*, bijv. *wol* (Ags. *wull*), *wolf* (Ags. *wulf*), *wolk* (Onfr. *wulca*), *gezwollen*, *gezwolgen*. Eene uitzondering vormen slechts *wòrden*, *gewòrven*, *gewòrpen*, *gezwòrven* met volgende *r*, toch hadden ook die vóór koiten tijd nog *ó*.

De verbinding *olt*, *old* werd *oud*, *out*: *bout* (Ags. *bolt*), *goud* (Onfr. *golt*), *hout* (Onfr. *holt*), *kouter* (Ofra. *coltre*, Lat. *culter*), (*melk*)*moud(e)* (Kiliaen: *molde* Fris.), *schouder* (Ofri. *skolder*), *stout* (Mhd. *stolz*), *woude* (Onfr. *wolda*), *zoude* (Os. *skolda*); en daarbij nog Mnl. *hout* (Os. *hold*) en naar analogie daarvan *houde* (naast *hulde*), *gedout* (naast *gedult*), *moude* (Ags. *molde*), *scout*, *scoude*

(naast *scult*), en vandaar *schoutet*, *schout* (uit **scoldhêta*, Ohd. *scultheizo*); Nnl. slechts *hulde*, *geduld*, *schuld* met *i*-umlaut, die reeds in het Onfr., dus vóór den overgang van *old*, *olt* in *oud*, *out*, werkte.

Germ. korte U werd korte *ó* (als in Fra. *bon*) in gesloten lettergrepen, bijv. *dom* (Onfr. *dump*), *om*, Mnl. *omme*, *ombe* (Onfr. *umbi*), *som(me)* (Lat. *summa*), Mnl. *som* (pron. Os. *sum*, vandaar Nnl. *sommig*, analogievorm voor Mnl. *somich*), *hond* (Onfr. *hunt*), *mond* (Onfr. *munt*), *ochtend* (Os. *uhta*), *dorst* (Onfr. *thurst*), enz. en werd gerekte *o* in open lettergrepen. Die gerekte *o* had in vroegeren tijd echter altijd in de volgende lettergreep eene *i* of *j*; vandaar kon *u* in open lettergrepen zich slechts als *eu* vertoonen. In het Nnl. is dat ook bijna zonder uitzondering het geval, bijv. *deure* (Onfr. *duri*), *heuvel* (Onfr. *huvil*), *jeugd* (Onfr. *jugint*), *leugen* (Onfr. *lugina*), enz. Eene uitzondering vormen *logen* naast *leugen*, *koning* (Onfr. *cuning*), *molen* (uit Rom. *molina*, Ohd. *mulin*) naast Mnl. *muelen*, *Jood* (uit *Judaeus*) naast Mnl. *Juede*, en slechts enkele andere. Die umlaut werd in het Middelnederlandsch dikwijls niet in het schrift weergegeven: men schreef *o*, de rijmen echter bewijzen, dat die *o* gewoonlijk umlaut had¹⁾. De schrijfwijze *ue* of *eu*, vóór *r* ook *u*, komt in het Middelnederlandsch zelden voor. Thans zegt men slechts *goot*, *noot*, *zoon*, *mogen*; in het Middelnederlandsch zijn daarnaast ook *göte*, *nöte*, *söne*, *mögen* in gebruik, en dialectisch komen die woorden ook thans nog met *eu* voor. Daar is de Middelnederlandsche umlaut der van umlaut voorziene buigingsvormen algemeen geworden, in het Nieuw-Nederlandsch, echter de klinker *o* van den nominatief en infinitief. Naast de, in het Nieuw-Nederlandsch alleen gebruikelijke, vormen *voor* (uit *fora*), *door* (uit *dor*, **dorh*) en *vore* (Ohd. *furuh*), vindt men in het Middelnederlandsch ook *vure* (Onfr. *fur*), *dure*, *vure*, d.i. *veure*, *deure*, *veure*. Nnl. *schromen*, naast Middelnederlandsch en dialectisch *schreumen*, ontleende de *o* waarschijnlijk wel aan het subst. *schroom* (met *oo* uit *au*). *Eu* werd Mnl. *e* in *evel*, *crepel*, eene enkele maal in, *hepe*, *gevlegelt*, dikwijls in *selen*, *selet* voor Nnl. *euvel* (Onfr. *uvi*), *kreupel*, *heup*, *gevleugeld* en *zullen*, *zult* (umlaut van *sóllint*, *sóllit* met dubbele *l*); Nnl. slechts *knekel* naast *kneukel* en *peluw* (uit *peuluwe*) naast het meer gewone *peul*. *O* + *j* werd *öj* in *löj*, thans *lui*.

De umlaut van *ó* in gesloten lettergrepen is *ů*, bijv. *hulde* (Onfr. *huldî*), *hulp* (Onfr. *hulpa* uit **hulpja*), *rug* (Onfr. *ruggi*), *stuk*

1) J. Frank in *Zeitschr. f. deutsches Alterth.* XXIV 25-32, 355-369.

(Onfr. *stucki*), *vullen* (Onfr. *fullan*), enz. Die *ŭ* ging in het Vlaamsch, Zeeuwsch en Zuid-Hollandsch over in *ī* (evenals *eu* in *ē*); vandaar in het Mnl. ook wel *brigge*, *dinne*, *cricke*, *pitte*, *schippe* (uit *schuppe*, Nnl. *schop*), *sticke*, enz. Het Noord-Hollandsch heeft korte *e*: *breg*, *reg*, enz. De umlaut bleef weg in de Nnl. schrijftaal vóór *ch*, in *bochel*, *bocht*, *ochtend* (naast *uchtend*); uitzonderingen vormen *lucht* (met *ch* uit *ſ*), maar het Mnl. en de 17^e eeuw heeft daarnaast *locht*; *tucht*, *vlucht*, *zucht* (ziekte), daarnaast ook Mnl. *tocht* (ook Nnl. met andere beteekenis), *vlocht*, *socht*. Vóór *r* + dentaal komt de umlaut niet voor, bijv. *borstel*, *dor(r)*, *horten*, *schorsen*, *schorten*, *storten*. In Mnl. Vlaamsche geschriften vindt men meermalen *ŭ*, waar het Brab. en Nnl. *ó* heeft, bijv. *buc*, *but*, *dul*, *vul*, *up*, *umbe*, *curte*, *busch*, enz.; vandaar in het Nnl. de Vlaamsche vormen: *dus*, *kus* (Zeeuwsch *kós* naast het klankwettig werkwoord *kussen*), *musch* (naast *mosch*). Waarschijnlijk ook wel Hollandsch zijn *duf* (naast *dof*) en *kuf* (naast *kofschip*). *Schuld*, *geduld* naast Mnl. *scout*, *gedout*, zijn analogievormen naar de naamvallen met *i* en de adjectieven *schuldig*, *geduldig*, welke tot elkander in dezelfde verhouding staan als Mnl., Nnl. *geweld*, *geweldig* tot Mnl. *gewout* (uit *gewald*), en als *gulden* (naast *gouden*) tot *goud*; Mnl. *hulten* (Nnl. slechts *houten*) tot *hout*, *hulde* tot Mnl. *hout*, *veelvuldig* (naast *veelvoudig*) tot *veelvoud*. Vóór *n* heeft het Vlaamsch steeds *o*; vandaar Mnl. *bonsinc*, *conne* (geslacht), *connen*, *conste*, *onnen* (en *jonnen*), *onste* (en *jonste*), *doncken*, *plonderen* (tegenover Nnl. *bunzing*, *kunne*, *kunnen*, *kunst*, *gunnen*, *gunst*, *dunken*, *plunderen*) en, zooals in het Nnl., *zonde* voor Holl. *zunde* (Onfr. *sundia*). In het Brab. en Holl. vindt men *ŭ* vóór *n* ook in andere woorden, bijv. *zunderling*, Nnl. *zonderling*; in het Holl. ook vóór *r*: vandaar in de Nnl. schrijftaal *burcht* (Mnl. gewoonlijk *borch*), *turf* (Mnl. ook *torf*), *slurpen* (naast *slorpen*), *snurken* (naast *snorken*), *wurm* (naast *worm*), *wurgen* (naast *worgen*).

§ 26. Geschiedenis der oorspronkelijk lange klinkers met klemtoon.

Germ. lange AE (ê¹) werd lange *â*, bijv. *avond* (Onfr. *âvont*), *gaan* (Onfr. *gân*), *jaar* (Onfr. *jâr*), *laten* (Onfr. *lâtan*), *maan* (Onfr. *mâno*), enz. De Limburgers, die, evenals de andere Franken, *oa*, zelfs *ō* zeggen, schreven in het Mnl. ook wel *o*, bijv. *stoen*, *mone*, *joer*, *roet*, *sōt*, enz. Verkorting vertoont zich slechts in *schram* voor *schrame* en in *jammer*, geassimileerd uit Mnl. *jamber* met inlassching van eerne *b* uit Mnl.

jamer (Os. *jâmar*). De verbinding *âj* werd *âi-j*; vandaar Mnl. *ay*, *aei*, Nnl. *aai*: *draaien*, *haai*, *kraai* (Mnl. ook *cra*), *kraaien*, *maaien*, *naaien*, *waaien*, *zaaien*, naast *draad*, *naad*, *zaad*, Mnl. *craet*; vgl. nog *taai*, uit **tâhi*. De verbinding *âw* + klinker werd *âuw*, *auw* (uitgespr. *ouw*)¹⁾ in: *blauw(e)*, *wenkbrauw(e)*, *grauw(e)*, *kauw(e)*, *klauw(e)*, *krauwen* (vandaar Mnl. *craeuwel*), *lauw(e)*, *rauw(e)*, *pauw(e)* (Lat. *pâvo*), *paus*, Mnl. *pawes* (uit *paves*, *pabes*, Lat.-Grieksch *pâpas*); Mnl. nog *braeuwen*, thans in Frieschen vorm *breeuwen*; misschien ook *nauw(e)*, als dat ten minste identisch is met Got. *nêhws*. Volgde er geen klinker, dan werd de *weene o*, die daarna verdween, vandaar Mnl. *bla*, *gra*, *ca*, **cla* (alleen in den plur. *claen*) en Nnl. *na* (ook *naar*, *nader* uit *naarder*, *naast*).

Umlaut van de lange *â* komt in het Westnl. niet voor, in het Mnl. alleen in Limburgsch-Oost-Brabantsche geschriften, bijv. *selig*, *genedich*) *temelic*, *schekere*, *neest*, enz., en vandaar sporadisch ook in andere. In de 17^e eeuw vindt men nog eenige vormen, bijv. *leeg*, *kees*, *verveerd*, *voorneemste* bij Huygens, Vondel en in den Statenbijbel; later alleen *laag*, *kaas*, *vervaard*, *voornaamste*.

Germ. lange E (ê²) werd *ie* (Mnl. tweeklank, Nnl. gemonophthongeed = *î*), in *hier* (Onfr. *hiera*, Os. *hêr*), Mnl. *sciëre* (Ohd. *scêro*) en vandaar Nnl. *schielijk* uit *scierlijk*; Mnl. *miede* (Onfr. *mieda*, Os. *mêda*), en in de praeterita der werkwoorden met reduplicatie: *viel*, *hield*, *blies*, *liet*, *sliep*, *ried*, *liep*, *stiet*, *hieuw*, *riep*, Mnl. bovendien nog *spien*, *bien*, *wiel*, *ontriet* (= *ontdriet*), *briet*, *verwiet*, *hiet*, *sciet*, *vlic*, *grieu* (= *griei*). Verkorting van den klinker hebben wij in het Nnl. vóór *ng*: *ging*, *hing*, *ving*, Mnl. *ginc*, *hinc*, *vinc* (ook wel *genc*, enz.); en in het Mnl. vóór *l*: *vel*, *hilt* of *helt*, *silten* (van *souten*), naast *viel*, *hielt*. Ook de *ê* (of *ē* uit *e*) van vroeg aan het Latijn ontleende woorden werd *ie*: *biet* (naast *beet*, Lat. *bêta*), *brief* (*brevis*), *Griek* (*Graecus*), *Pieter* (*Petrus*), *pieterselie* (*petrosilium*), *priester* (*presbyterus*), *riem* (*rêmus*), *spiegel* (*speculum*). In woorden, die wat later ontleend werden, werd *ê* echter *î* (thans gediphthongeed *ij*): *ijken* (*aequare*), *krijt* (*crêta*), (*hout*)*mijt* (*mêta*), *pijn* (*pêna*, *paena*), *prij* (*prêda*, *praeda*), *spijs* (*spêsa*, *spensa*, *expensa*), *wijle* (*vêlum*), *zijde* (*sêda*, *sêta*,; *vieren* met *î* voor Nnl. *ij* vóór *r* (Lat. *fêriari*). Misschien ontstond *ie* slechts uit korte, gerekte *e*, en moet men voor *Griek* en *riem* grondvormen

1) Van Helten in *Paul und Braune's Beiträge* XVI 306 vlg.

als *Grăcus*, *rěmus* aannemen. *Beet* is in het Zuid-Nederlandsch (ook in het Zuid-Hollandsch) de gewone vorm; *biet* in het Noord-Hollandsch zou dus eene latere Friesche *ie* uit \bar{e} kunnen hebben. Niet geheel zeker is het, of wij ook *ie* uit \acute{e}^2 hebben in *wieg*, *kienhout* (bij *Kiliana* en in de 17^e eeuw, Ohd. *kên*, Ags. *cên*) en in *kriegel* naast (Friesch?) *kregel* (vgl. Ohd. *chrêg*, *pertinacia*, *widarkrêgi*, *widarkriegelín*).

Germ. lange I bleef in het Mnl. lange \hat{i} , zooals thans nog in Limburg, West-Vlaanderen, Zeeland, Friesland en de Saksische provinciën. Thans zeggen de beschaafden *ei*, maar schrijven nog *ij* (= $i + \hat{i}$), bijv. *glijden* (Onfr. *glîden*), *ijlen* (Onfr. *îlon*), *lijken* (Onfr. *lícon*), *zijgen* (Onfr. *sîgon*), *ijdel* (Onfr. *îdil*), *mijn* (Onfr. *mîn*), *wijs* (Onfr. *wîs*), (*honig*)*bij* (Ohd. *bîa*), Mnl. *bie*, dat ook *beo* (als in het Ags.) zou kunnen zijn. Rijmen als *fijnen*: *fonteynen*; *glijt*: *zericheit*; *snijt*: *giericheit*, bewijzen, dat in Brabant minstens reeds in de 14^e eeuw, in Zuid-Holland minstens reeds in de 15^e eeuw de \hat{i} gediphthongeed was; in dien tijd echter waarschijnlijk nog niet geheel samengevallen met den tweeklank *ei*, zooals thans. Dat *Cats* in de 17^e eeuw nog *rieken* op *blijcken* rijmt, kan ons niet bevreemden, want nog steeds zeggen de Zeeuwen \hat{i} . In Rotterdam werd nog gedurende de geheele 17^e eeuw \hat{i} gezegd of ten minste een op \hat{i} gelijkende klank, zooals *Sewel* 1712 en *Ten Kate* 1723 mededeelen, maar in de 18^e eeuw helde ook daar de klank reeds over naar de *i* van het Fra. *vin*. In 1633 schreef de Leidenaar *Van Heule* nog *zide*, *liden*, en sprak dus waarschijnlijk \hat{i} uit. De Hagenaar *Huygens* echter rijmde in dien tijd reeds *tijd* op het Eng. *respice*, *zijn* op het Eng. *paine*. In de 16^e eeuw werd in Amsterdam nog \hat{i} gezegd, zooals *Spiegel* 1584 getuigt. In het eerste vierde deel der 17^e eeuw rijmde *Vondel* nog *vlyt*: *liet*; *geryven*: *kyven* en *geryfde*: *liefde*; *stygen*: *Phrygen*; *rycken*: *Afrycken*; *gekrysch*; *marquys*; *wyd* (en *blyd*): *Hippolyt*; in den loop der 17^e eeuw echter helde de uitspraak van de \hat{i} steeds meer over naar de *i* van het Fra. *vin*. *Jan Zoot* hield het onderscheid tusschen *ij* en *ei* in het oog, en schreef *ai* voor *ei* naar de uitspraak der Noord-Hollanders. De Rotterdammer *Oudae*n berispte echter in 1679 de Amsterdammers, dat zij het onderscheid niet meer hoorden, evenmin als reeds vroeger de bewoners van Rijn- en Amstelland, en *ij* op *ei* rijmden. Dat werd in 1712 door den Amsterdammer *Sewel* bevestigd, en ook in 1723 door *Ten*

K a t e , die echter alleen de uitspraak van *í* als gerekte *ĩ* of als de *i* van *vin* goedkeurde.

Vóór *r* heeft zich tot heden de oude *î*-uitspraak gehandhaafd in *gier*, *gierig* (?), *klier*, *lier*, *mier*, *pier* (?), *schier* (grauw, in *Schiermonnikoog*), *slieren*, *spier*, *spiering*, *wierook*, *zwieren*. Verkorting van de *î* vertoont zich reeds in het Mnl. vóór *ch* in *dicht* (Mhd. *dîhte*), *licht* (Os. *lîht*), *lichaam* (Os. *lîkhamo*), *wichelen* (Ags. *wíglían*), *dissel* (Ohd. *dîhsla*), Mnl. *swich* (imper. van *swijgen*), *vichtien*, *vichtig* (thans *vijftien*, *vijftig*) en ook in. *litteeken* (Mnl. naast *lijcteecken*), *linnen* (Mnl. naast *lînjn*, *wingerd* naast *wijngaard* en *Rinsch* naast *Rijnsch*).

De verbinding *îw* + klinker werd *iuw*, viel dus met Germ. *iuw* samen en werd, evenals het laatste *uw*¹⁾, in Mnl., Nnl. *huwen*, *spuwen*, Mnl. *wuwe*, *wuwer* en *snuwen*. Die *uw* werd Nnl. *ouw* in *wouw*, in de 17^e eeuw meermalen ook in *houwen*, *houwelijk*. Verdween de *w*, dan ging *îwj* over in *î-j*, *î*, *ij*, vandaar Mnl. *spîen*, *snîen* en *hîlijk*, dat in de 17^e eeuw nog geschreven werd naast *huwelijk* en *houwelijk*, en nog voortleeft in den door volksetymologie verminkten koeknaam *heiligmaker* (d.i. *hijlykmaker*).

Germ. lange O is in het Mnl. gediphthongeed, gelijk in het Onfr. *uo*, bijv. *boek* (Onfr. *buok*), *broeder* (Onfr. *bruother*), *goed* (Onfr. *guot*), *koelte* (Onfr. *cuolitha*), *roepen* (Onfr. *ruopan*), *sloeg* (Onfr. *sluoh*), *voegen* (Onfr. *fuogan*), *voet* (Onfr. *fuot*), *zoeken* (Onfr. *suocan*), enz. De schrijfwijze *oe* was in het Middelnederlandsch de algemeene en gaf misschien eene nauwe *o* met een naklank te kennen. Soms vindt men ook *o*, vooral in Oostelijke geschriften. De West-Vlamingen schrijven ook wel *ou* vóór gutturalen en labialen, bijv. *bouk*, *slouch*, *roupen*, enz., en zeiden dus misschien nauwe *o* met *u*-achtigen naklank. In het Nnl. is *oe* gemonophthongeed tot *u* (= Hd. *u*); men schrijft echter nog steeds *oe*. Brabanders en Limburgers schreven Mnl. ook *u*, *û*, *ue*, d.i. *u* (= Hd. *u*) met een naklank, bijv. *brueder*, *gebuer*, *guet*, *rueren*, *sueken*, *vueren*, enz. Die *ue* (en *eu*) is ook eene schrijfwijze voor den *i*-umlaut van *ô*, die in het Limb. en Oost-Brab. *eu* luidde, bijv. *veut* (voeten), *seuken* (uit *sôkjan*), *breuder* (met algemeenmaking van den pluralisumlaut). enz. In het Westnl. is umlaut van *ô* onbekend.

Reeds vóór de diphthongering hadden *m* en *cht* verkortende

1) Van Helten in *Paul und Braune's Beitr.* XVI 307.

werking uitgeoefend; vandaar *blom* naast *bloem*, *verdommen* naast *verdoemen* (Onfr. *duomen*); *-dom*, bijv. in *rijkdom* (Onfr. *ricduom*), *zocht* (Onfr. *suohta*), *rochelen* uit *roglen* (vgl. Ags. *hrôg*) en met *u* als umlaut van *o* (uit *ô*): *gehucht* (bij *hoeve*), *gerucht* (bij *roepen*), en *nuchteren* (Ohd. *nuohturn* = Lat. *nocturnus*, of met anderen klanktrap bij *nahť*), indien dit woord niet uit *en-uchteren* (bij *ochtend*, *uchtend*) verklaard moet worden. Verkorting vertoont zich nog in *stond*, *stonden* (impf. bij *staan*), en *tot* = *totte* uit *tôte* (Mhd. *zuoze*). Verkorting wordt door Van Helten¹⁾ ook aangenomen in Mnl. *bloyen* (Onfr. *blôion*), *gloyen*, *groyen*, *loyen* (Onfr. *luogen*, Ohd. *hlôjan*), *moyen*, *vloyen*, *coye* (plur. van *coe*), enz. Latere *oe* zou dan in die woorden analogie zijn naar praet. *bloede*, part. *gebloet*, enz.; Nnl. alleen *bloeien*, *gloeien*, *groeien*, *loeien*, *moeien*, *roeien*, *sproeien*, *sproeien*, *stoeien*, *vloeien*, *koeien*, *schoeien*, *schroeien*, *snoeien* en *boei* (uit Lat. *bôja*), naast *bloed*, *bloem*, *gloed*, *groen*, *moede*, *spoed*, *vloed*, *schoe(n)* (vgl. Onfr. *gescuoë*, Ohd. *gaskuohi*). De verbinding *ôw* + klinker werd *ôuw-*, *ouw-*²⁾ in het Mnl. *touwen* (looien) en misschien ook in het Mnl., Nnl. *vrouw(e)* uit **frôwô(n)*, met anderen klanktrap naast *frawôn*.

Germ. lange U is in het Mnl. lange *u* (uitgespr. als Hd. *ü*), zoodat *i*-umlaut niet kan worden aangewezen (behalve in Limburg, waar men nog heden *û* = Hd. *û* uitspreekt), bijv. *brudegom* (Onfr. *brûdegomo*), *buuk* (Onfr. *bûk*), *duve* (Onfr. *dûva*), *dusent* (Onfr. *thûsint*), *huus* (Onfr. *hûs*), *luut* (Onfr. *lût*), *tuun* (Onfr. *tûn*) en de sterke werkw.: *bugen* (Ags. *bûgan*), *duken* (Ohd. *tûhhan*), *cruden* (Ags. *crûdan*), *luken* (Onfr. *lûkan*), *ruten* (Ags. *hrûtan*, *snurken*), *scuven* (Ags. *scûfan*), *slupen* (Ags. *slûpan*), *sluten* (Ofri. *slûta*), *spruten* (Ofri. *sprûta*), *sugen* (Ags. *sûgan*), *suken* (Ags. *sûcan*), *supen* (Ags. *sûpan*). In de latere middeleeuwen verbreidde zich echter in de Frankische provincies (het eerst in Brabant, later ook in Oost-Vlaanderen, minstens in de 16^e eeuw reeds in Holland) de thans alleen gebruikelijke diphthongering, Mnl. nog *u* geschreven (in Holl. geschriften ook *uy*), in het Nnl. *ui*, uitgesproken eerst als Fra. *oeu* (Sievers *o*²⁾), thans met *u*-achtigen naklank, als Hd. *öü*³⁾, bijv. *bruidegom*, *buik*, *duif*, *duizend*, *huis*, *luid*, *tuin*, *buigen*, enz. Vóór *r* werd *ü* echter niet gediphthongeed, bijv. *duren*, *gebuur*, *gluren*, *huur*, *muur* (Onfr. *mûra*), *schuur*, *schuren*, *turen*, *uur*, *zuur*; *luier* (naast *luur*) en *uier* zijn

1) Van Helten in *Tijdschrift* XIV 29 vlg.

2) Van Helten in *Paul und Braune's Beitr.* XVI 308 vlgg. XVII 563 vlg.

3) Van Helten in *Taal- en Letterb.* VI 95-107.

uit *luider*, *uider* ontstaan. In het West-Vlaamsch is *ü* niet gediphthongeed; alleen vóór *r* ging *ü* in *eu* over: vandaar Nnl. *treuren* (Mnl. Brab. *truren*). Ook vóór latere *w* bleef *ü*; vandaar Mnl., Nnl. *duwen* (Onfr. *thûwian*, Ohd. *dûhen*), *gruwen* (Ohd. *grûen*), *ruw* (Ohd. *rûh*); Mnl. ook *buwen* (Os. *bûan*), *(ver)truwen* (Onfr. *trûon*) naast *bouwen*, *(ver)trouwen* zoals in het Nnl. *Ch* veroorzaakte verkorting in *duchten* (uit *thûhtjan*), *kuchen* (uit **kûhjan*), *zuchten* (Ohd. *sûftiôn*) en Mnl. *vucht* (Ohd. *fûhti*) naast *vocht* (Ohd. *fûht*), als in het Nnl. De uit *û* verkorte *ü* ging daar eerst in *o* over en werd vervolgens door umlaut tot Nl. *u*.

§ 27. Geschiedenis der tweeklanken met klemtoon.

Germ. *ai* was in het Mnl., zoals reeds in het Onfr., lange *ê* geworden vóór *r*, *h*, *w* en aan het eind der woorden, bijv. *eer* (Onfr. *êr*), *heer(e)* (Onfr. *hêrro*), *leer(e)* (Onfr. *lêra*), *deesem*, *teen* Mnl. *tee*), *ree*, *zee*, *zeeuwisch* (Onfr. *sêu*, Gen. *sêwis*), *eeuw* (Onfr. *êwa*), *eeuwig* (Onfr. *êwisc*), *twee*, *wee*. Overigens is in het Oostnl., als in het Onfr., *ai* meestal *ei* geworden, in het Westnl. dikwijls gemonophthongeed, doch niet, zoals in het Oud-Saksisch, regelmatig. Men vindt in het Mnl. ook *ei* naast *ê* in hetzelfde woord; het Nnl. heeft aan één van beide de voorkeur gegeven. *Ei* vindt men in het Nnl. bijna uitsluitend daar, waar het *i*-umlaut zou kunnen zijn¹⁾, bijv. met *é*: *deel* (Onfr. *deil*), *steen* (Onfr. *stein*), *heet* (Onfr. *heit*), *geest* (Onfr. *geist*), *wees* (Onfr. *weiso*), *leem* (Onfr. *leimo*), *teeken* (Onfr. *teican*), doch ook met volgende *j*: *meenen* (Onfr. *meinan*, uit **mainjan*), Mnl. naast *meinen*; en met *ei*: *heil* (Onfr. *heil*), *heilig* (Onfr. *heilig*), *rein*, *reinigen* (Onfr. *reinan*), *leiden* (Onfr. *leidon*), *weide* (Onfr. *weitha*), *weifelen*, *heim*, *neigen* (Onfr. *neigan*), *dreigen* (Os *thrêgian*), *reiken* (Ags. *râecan*), doch ook zonder *j*: *scheiden* (Onfr. *sceithon*), Mnl. naast *sceden*. *Eik* voor *eek* kan *ei* hebben naar *eiken*, *eikel* of naar de verbogen naamvallen, zoals *geit* en *arbeid*; en omgekeerd hebben *deelen*, *heelen* (naast *Heiland*), *heeten* (heet maken), *steenen* en *steenigen*, *weeken*, *zweeten*, *bleeken*, *teekenen* hunne *ê* naar *deel*, *heel*, *heet*, *steen*, *week*, *zweet*, *bleek*, *teeken*. In de 17^e eeuw komen zelfs in de Hollandsche schrijftaal *teiken* en *vleisch* meermalen met *ei* voor, in het Middelnederlandsch daartegenover in het Vlaamsch dialect *clene*, *rene*, *eke*, *gete*, *heilig*, enz.

1) Jan te Winkel in *Feestbundel Matthias de Vries*, Utr. 1889 147-164.

meermalen met *ê*. *Teeder* heeft dialectisch zoowel *ê* uit *ai* als korte gerekte *e*; Nnl. heeft men aan de schrijfwijze met *ee* (uit *ai*) de voorkeur gegeven¹⁾. *Begeeren* wordt Nnl. te onrechte met *ee* (= *ê* uit *ai*) geschreven. *Keet* daarentegen heeft waarschijnlijk wel lange *ê*. *Sleepen* en *slepen* verschillen vermoedelijk slechts dialectisch en zijn in dat geval beide trans. en intrans.²⁾. Naast *heeten*, *geheeten* stond, naar de rijmen te oordeelen, in het Middelnederlandsch en nog in de 17^e eeuw (o.a. bij *C a t s*) ook *heten*, *geheden* met gerekte korte *e*, hetzij als analogievorm naar *weten*, *geweten*, hetzij als een Oud-Germaansche vorm met anderen klanktrap, die voor het part. mogelijk was (**hitan*)³⁾. In vele dialecten heeft het praet. sing. (met *ê* uit *ai*) van werkwoorden der *î*-klasse gerekte korte *e* aangenomen naar analogie van den pluralis, zooals in de 17e eeuw uit de rijmen (bijv. bij *C a t s*) is op te merken en in de tegenwoordige dialecten dikwijls voorkomt.

De uitspraak van de *é* uit *ai* en van de gerekte *e* was in het Middelnederlandsch, zooals in de meeste tegenwoordige dialecten, naar de rijmen (bijv. van *M a e r l a n t*) te oordeelen, nog verschillend⁴⁾. De spelling van de 16e eeuw voerde een onderscheid in de schrijfwijze in; *K i l i a e n* was de eerste, die in alle Nederlandsche woorden oorspr. *ai* met *ee* schreef, gerekte oorspr. korte *e* slechts met *ee* in gesloten lettergrepen. Dat voorbeeld vond spoedig navolging; in de 18^e eeuw was het bijna algemeen, zooals het thans nog is. De Brabander *K i l i a e n* hoorde het onderscheid in de uitspraak voorzeker nog zeer duidelijk (misschien alleen niet vóór *r*). In de 17^e eeuw rijmde de Zeeuw *C a t s* slechts hoogst zelden *ee*: *e*⁵⁾; de Zuid-Hollanders echter hielden reeds toen op, het onderscheid in de rijmen in acht te nemen. In Rijnland en Noord-Holland was de uitspraak van *ee* en *e*, tenminste reeds in de 17^e eeuw, niet verschillend meer, en thans maken de meeste beschaafden nergens meer onderscheid, behalve in de schrijfwijze. Alle zeggen gerekte *e*.

Aiw + klinker werd Mnl. *ēw*, Nnl. *eeuw* in: *eeuw(e)*, *eeuwig* (Onfr. *êwa*, *êwisc*), *leeuwerik*, *meeuw(e)*, *schreeuwen* (naast *schreien*,

1) Te onrechte, meende Beckering Vinckers in *Taal- en Lettb.* IV 198-204.

2) J.W. Muller in *Tijdschrift* VII 9 vlg.

3) J. Franck in *Tijdschrift* XIV 305-309.

4) J. Frank in *Zeitschr. f. deutsches Alterth.* XXV 19-26, J.W. Muller in *Tijdschrift* VII 8-19.

5) A. Opprel in *Tijdschrift* XIV 154-162.

Os. *screiôn*), *sneeuwen*, *spreeuw(e)* (?), *Zeeuwsch*; verouderd zijn *sleeuwe*, *reeuwsel*, *weeuwte* (naast *weede*), *verzeeuwen*. Aan het eind verdween de van te voren gevocaliseerde *w*: (*Heiliger*)*lee* (heuvel), *ree*(*roof*) (lijkroof), *slee* (pruim), *zee* (Onfr. *sêu*, genit. Mnl. *sewes*, Onfr. *sêwis*, dat. Mnl. *sewe*, Onfr. *sêwe*, dat. plur. Mnl. *sewen*); Mnl. *ee* (wet), alleen nog in *eegade*, en *sne* (genit. *snewes*, dat. *snewe*, Onfr. *snêue*), thans *sneeuw* naar analogie van de verbogen naamvallen en van het werkwoord *sneeuwen*.

Verkorting van de *ai* hebben wij in *vet* (Onfr. *feit*), *etter* (Os. *eitir*), *echt* (Ofri. *êft* uit *êhaft*), *elf* (Os. *êllaban*, Ohd. *einlif*), *emmer* (Os. *êmbar*), *enkel* (Got. *ainakls*) en *vennoot*, *vent* (Fri. *feint* uit **feimnôt*, **fêmnôt*). *Ziel* ontstond uit **siola*, **seola*, **sêola*, **sêula*, **saiwiu²la¹*). Uit (*n*)*aiw*, (*n*)*êo* ontstond (*n*)*eo*, Mnl. (*n*)*ie*, dat men ook aantreft in (*n*)*iemand* (Os. (*n*)*êoman*), (*n*)*iet* (Onfr. *niewet*, *niewiht*, Os. *nêowih^t*), *ieder* (Os. *iohwethar* = *êohwethar*), *iegeijk* (Ohd. *êogil^h*), misschien ook *elk*, indien dat zich niet uit *ainl^{ik}* ontwikkelde; en met verkorting (*n*)*ergens* (Onfr. *niewergin* uit (*n*)*êohwergin*) en (*n*)*immer* uit *nimber*, met invoeging van eene *b* uit *niemer* (= *nêomêr*).

In het Middelnederlandsch vinden wij nu en dan dialectisch *ie* voor *ee*, voornamelijk in het Limb.-Brabantsch, *ierste* naast *eerste* echter in alle dialecten (vóór *r* is ook korte *e* in het Brab.-Oost-Vlaamsch meermalen *ie* geworden). Eigenaardig Hollandsch is in het Mnl. *ie* (uit *ai*) vóór *n*, bijv. bij *Hildegäersberch*: *ien*, *gien*, *gemien*, *clien*, *lienen*, *mienen*, enz.

Germ. AU werd, behalve vóór *w* (in *aenschouwen*, Onfr. *scauwon*), lange *ô*, niet alleen vóór dentalen en *h*, waarvan reeds in 828 door eene oorkonde getuigenis wordt afgelegd voor het Frankische Gelderland, bijv. *loon* (Onfr. *lôn*), *schoon* (Onfr. *scôni*), *oor* (Onfr. *ôra*), *loos* (Onfr. *lôs*), *dood* (Onfr. *dôt*), *stooten* (Onfr. *stôtan*), *vloo* (Ohd. *flôh*), maar ook vóór andere klanken, bijv. *toom* (Onfr. *tôm*), *loopen* (Onfr. *loupan*), *doof* (Onfr. *douf*), *hoofd* (Onfr. *hôvit*), *oog* (Onfr. *ouga* en *ôga*), *rook* (Onfr. *rouc*), *ook* (Onfr. *ôc*). Zooals in het Onfr. is ook in het Limburgsch en vandaar in de Limb. schrijftaal der middeleeuwen *au* vóór labialen en gutturalen meermalen *ou*. Lange *ô* uit *au* hebben met name nog Mnl., Nnl. *droog(e)*, *sloof* (persoonsnaam) en *pogen*, hoewel de Nnl. schrijfwijze eene gerekte korte *o*

1) Van Helten in *Paul und Braune's Beitr.* XX 508-511.

veronderstelt; Mnl. *crônen* naast Nnl. *kreunen* (uit **krunjan*) en *door* (dwaas). Naast *storen* en *schromen* met gerekte korte *o* en dialectisch met *i*-umlaut, kwamen vroeger misschien ook *stooren*, *schroomen* voor, door *K i l i a e n* met *oo* geschreven. In vele dialecten heeft het praet. sing. (met *ô* uit *au*) van werkwoorden der *u*-klasse gerekte korte *o* aangenomen naar analogie van den plur., zooals in de 17^e eeuw uit de rijmen (bijv. van *C a t s*) is op te maken en in de tegenwoordige dialecten dikwijls voorkomt.

De uitspraak van de *ô* (uit *au*) en van de gerekte *o* was in het Middelnederlandsch, zooals in vele tegenwoordige dialecten, nog verschillend, ofschoon de dichters ze in het rijm niet onderscheidden. De spelling van de 16^e eeuw voerde een onderscheid in de schrijfwijze in en *K i l i a e n* was de eerste, die in alle Nederlandsche woorden oorspr. *au* met *oo* schreef, gerekte korte *o* slechts met *oo* in gesloten lettergrepen. Zijn voorbeeld werd nagevolgd; in de 18^e eeuw was het onderscheid in de schrijfwijze bijna algemeen, zooals nog heden. Het onderscheid in de uitspraak werd dus door den Brabander *K i l i a e n* nog gehoord (misschien niet vóór *r*), in de 17^e eeuw o.a. ook nog door den Zeeuw *C a t s*, die slechts hoogst zelden *oo*: *o* rijmt¹⁾. De Zuid-Hollanders verwaarloosden echter reeds toen, ten minste in de rijmen, het onderscheid. De Amsterdammers spraken nog in de 16^e eeuw de *ô* (uit *au*) meer *ò*-achtig uit, en toch waren zij met de Rijnlanders en Noord-Hollanders de eersten, die het verschil uitwischten, ten minste reeds in de 18^e eeuw. Thans wordt door de meeste beschaafden in de uitspraak in het geheel geen onderscheid meer gemaakt: allen zeggen gerekte *o*, schrijven echter in open lettergrepen de gerekte *o* met *o*, de *ô* (uit *au*) met *oo*.

Verkorting van *au* vertoont zich vóór *ch* in *doch* (uit *thauh*), Mnl. *brullocht*, Nnl. *bruiloft*, (uit **brûdhlaupti*), *kocht* (naast *koopen*), misschien ook in *verknocht*, *beknopt* (naast *knoopen*). *Bros*, *dof*, *lof*, *los* staan waarschijnlijk wel op een anderen klanktrap dan *broos*, *doof*, *loof*, *loos*.

Umlaut van *au* komt slechts in het Oostnl. voor en kan alzoo ook voor Mnl. geschriften, voornamelijk Limburgsche en Oost-Brabantsche, aangenomen worden; in het schrift wordt hij echter slechts hoogst zelden aangeduid, bijv. *heutsloop*, *opleuper* in de *Limb. Ser-*

1) A. Opprel in *Tijdschrift* XIV 163-167.

moenen. Het West-Nederlandsch en zoo ook het Nieuw-Nederlandsch kent den *i*-umlaut van *au* niet.

Germ. EO was in het Onfr. reeds *ie* (Mnl. tweeklank, Nnl. gemonophthongeerde = *î*), bijv. *dier* (Onfr. *dier*), *stier* (Onfr. *stier*), *dienen* (Onfr. *thienon*), *riet* (Onfr. *ried*), *vlies* (Ags. *fleós*), *diep* (Onfr. *diep*) en naar analogie daarvan *diepte* (Onfr. *diupitha*), *lief* (Onfr. *lief*), *vlieg* (Onfr. *flîga*), Mnl. *diet* (Onfr. *thiat*), *spiet* (Onfr. *spiet*), *snieme* (Onfr. *sniumo*), en de werkwoorden der *u*-klasse: *bieden*, *zieden*, *verdrieten*, *gieten* (Onfr. *gietan*), *genieten* (Onfr. *nieton*), *schieten* (Onfr. *scieten*), *vlieten*, *kiezen*, *verliezen*, *vriezen*, *tien* (Onfr. *tian*, *tion*), *vlien* (Onfr. *flien*), *vliegen* (Onfr. *fliugan*), *liegen* (Onfr. *liegon*), *bedriegen* (Onfr. *bedriegen*). Het verschil tusschen *eo* en *iu* in de vervoegingsvormen is geheel verëffend: de pluralis overwon, wanneer op *eo* dentalen of spiranten volgden; wanneer labiale of gutturale explosivae volgden, dan werd *iu* (= Mnl. *u*, Nnl. *ui*) algemeen gemaakt, in de werkwoorden: *druipen* (Onfr. *driepan*), *kruipen* (Onfr. *criepan*), *kluiven*, *stuiven*, *ruiken*, Mnl. *smuken*; daarnaast echter Mnl. *clieven* (Nnl. slechts zwak), *stieven*, *smieken*, *rieken*: het laatste ook Nieuw-Nederlandsch, maar alleen zwak en niet in de spreektaal. De overige werkwoorden dier klasse hebben òf *u* (*ui*) uit *û* (zie § 26) en *u* (*ou*) uit *iu* + *w*, òf zijn oorspronkelijk zwak.

Verkorting vertoont zich in *Dirk* uit *Dierik*, *Diederik* (*Theodorîk*) en *licht* (Onfr. *licht*) met den analogievorm *verlichten* (Onfr. *irliohten*), Mnl. Vlaamsch *lecht* met *e* uit *i* (thans in het Vlaamsch dialect *lucht*). Van *dij*, Mnl. *die* (Onfr. *thio*, Ohd. *dioh*) is na de monophthongering de *i* aan het eind gerekt en daarna weder gediphthongeerde, zooals *zij* uit *sie* (*sia*, *sio*). *Vier* uit *fior* ontwikkelde zich uit *fiwar* (als in het Os.) en dat met syncope der *d* uit *fidwar*. De *ie* (*eo*) van *knie* ontstond door vocaliseering der *w*.

Germ. IU werd in het Limburgsch en Hollandsch en vandaar ook in het Nieuw-Nederlandsch eerst *u*, later gediphthongeerde *ui*, behalve vóór *r* en *w*: *kuiken* (Ags. *çycen*), *duivel* (Os. *diuvil*), *duister* (Os. *thiustrî*), *luiden*, *lui* (Onfr. *luide*, Os. *liudi*), *beduiden* (Ohd. *diuten*) en *duidelijk*, *Duitsch* (Ohd. *diutisc*), *stuit* (Ohd. *stiuuz*), *duur* (Os. *diuri*), *onguur* (Os. *unhiuri*), *sturen* (Ags. *styrán*), Mnl. Hollandsch nog *vluus* (Mhd. *vliuz*). Nnl. *vuur* (Onfr. *fûir*) heeft zich uit **fuir* (Mhd. *viwer*) ontwikkeld. Het slechts éénmaal (*Reinaert* I 1640) voorkomende *viwer* echter zal wel aan het Mhd. ontleend zijn.

Naast die vormen heeft het Nnl. ook *dierbaar* (met verschil in beteekenis; Mnl. Hollandsch ook *duerbaer*), en, hoewel niet in de spreektaal, *kieken*, *lieden*, *Dietsch*, *bestier*, *vier*. Die vormen worden in het Mnl. verreweg het meest gebruikt, zooals ook *bedieden*, *stiet* en *ongehier*. *Dievel* echter is een zeldzame vorm. Die *ie* voor *u* is Brabantsch-Vlaamsch-Zeeuwsch, en is ook in het Zuidelijk deel van Zuid-Holland overheerschend; vandaar komen in de Middelnederlandsche schrijftaal de vormen met *u* naar verhouding zelden voor.

Iu + w werd in alle dialecten eerst *uw*, vandaar Mnl. *u* (pron. pers.), *uwe* (pron. poss.), *bluwen*, *bruwen*, *cuwen*, *scu*, *scuwen*, *ruwe* en *ruwen*, *truwe* en *truwen*; daarnaast echter reeds Mnl. *jou* (eene enkele maal, bijv. in den *Walewein*), *blouwen*, *brouwen*, *kouwen*, *scouwen* (ook *waerscouwen* naast *waerscuwen*), *rouwe* en *rouwen*, *trouwe* en *trouwen*. Het Nnl. heeft naast het *iou* der fam. spreektaal in de schrijftaal (en thans ook in de beleefde spreektaal) *u*, *uwe*. *Schuw* en *schuwen* (ook *waerschuwen*) hebben Nnl. de *u* behouden; alleen *schouw* (wat te schuwen is, obscoen) heeft *ou*, zooals in het Nnl. ook *brouwen*, *rouw*, *rouwen*, *trouw*, *trouwen*. *Blouwen* is thans verdwenen en *kauwen* wordt thans met *au* geschreven en kan zich dus wel uit **kawôn* ontwikkeld hebben. Daarnaast heeft het Mnl. *cuwe* en *K i l i a e n*, die de Nnl. vorm *kieuw*. Friesch-Hollandsch noemt, *kouwe*.

Verkorting van *iu* vertoont zich in *luchten* (Ags. *lyhtan*), *door luchtig* (Mnl. ook *duerlichtich*, vgl. Mhd. *durchliuchtec*), *juk* (Ohd. *jiuh*) slechts Nnl. (de Mnl. vorm is *jok*, Ohd. *jok*), en *luttel* (Os. *lutil*, gs *lytel*, Ohd. *liuzil*), daarnaast Mnl. met Vlaamschen umlaut *littel* en, met Vlaamsch-Brabantsche *e* uit *i*, *lettel* (vgl. Vlaamsch *lecht* voor *licht*), dat de gewone Middelnederlandsche vorm is.

§ 28. Geschiedenis der medeklinkers.

Germ. M bleef bijna altijd aan het begin en in het midden, bijv. *man* (Onfr. *man*), *nemen* (Onfr. *neman*), en ook aan het eind in den uitgang (*e*)*m*, *sem*, *zem*, bijv. *bodem* (Os. *bodom*), *vadem* (Os. plur. *fathmôs*), *adem* en *asem* (Os. *âdom*), *wasem*, *bliksem* (Os. *blicsmo*, Mnl. *blixeme* naast *blixene*, Onfr. *blikisni*, *fulgura*), *bloesem* (Ags. *blôsma*), *brasem* (Ohd. *brahsema*), *deesem* (Ags. *thâesma*), *bezem*, Mnl. *bessem* (Ags. *besma*), *boezem* (Os. *bôsom*) en *alsem*, indien de afleiding van **alabsâmo* (tempelzaad) juist is; Mnl. slechts *alsene* (Ohd. *alabsan*). *Droesem* heeft waarschijnlijk wel *sem* uit *sene*:

Mnl. slechts *droesene* (Ags. *drôsn*). Slechts de *m* der buigingsuitgangen is, tegenover het Hd., steeds *n* geworden, behalve bij het pron. *hem* en bij den 1^{en} pers. *bem* (*bim*), Mnl. nog naast *ben*, dat Nnl. de eenige vorm is. *lc gaen, staen, doen*, die Mnl. en vooral in de 17^e eeuw, nog naast *ga, sta, doe* voorkomen, hebben slechts *n*.

Syncope van de *m* vóór *f* vindt men vóór-Mnl. reeds in *vijf* (uit *fimf*) en *zacht* (uit *samft*), later ook in de waarschijnlijk aan het Nederduitsch ontleende, echter door Kiliaen reeds opgeteekende, woorden *troef* (Hd. *trumpf*, Spa. *triunfo*, Lat. *triumphus*) en *vernunft* (Ohd. *firnumft*). Naast *boomgaard* vindt men, reeds Mnl., *boogaard*. *m*-Epenthesis vertoont zich in *kamperfoelie* (uit Lat. *caprifolium*), *komfoor* (uit Fra. *chauffoir*) en in de oudere schrijftaal nog in andere woorden, bijv. *pampier* (thans slechts *papier*), *trampen trampelen* (thans slechts *trappen, trappelen*), enz. *M* werd dialectisch soms *b*, vandaar bij Bredero: *benier* (*manier*), *benist* (*Menist, Mennoniet*); in de schrijftaal *bezaan* (uit Spa. *mezana*).

Germ. N bleef aan het begin, in het midden en aan het eind, maar wordt aan het eind der uitgangen zonder klemtoon door de meeste beschaafden niet meer gezegd (zie § 21). De Friesch-Saksische syncope der *n* vóór spiranten, met rekking van den voorafgaanden korten klinker, vertoont zich slechts in Friesch-Saksische eigennamen (bijv. *Muiden, IJselmuiden, Genemuiden*, Ofri. *mûth-*, Os. *mûd*, uit *munth-*) en in het Hollandsch van de middeleeuwen en de 17^e eeuw (bijv. bij Stokke: *use = onse*, bij Bredero: *uys = ons, tuysent = te onzent*, Ofri. *ûse*, Os. *ûsa*).

Syncope van de *n* vóór *s* en na *ei* (uit *ê*) of *ee* (uit *aî*) is Mnl. en nog in de 17^e eeuw niet zeldzaam in *deisen, peisen, veisen, geister, geisen, veistere, meistrele* naast Mnl., Nnl. *deinzen, peinzen, veinzen, geinster*, Mnl. *geinsen, veinstere* (Nnl. slechts *venster*), *menestrel*; en in *kleesen* (o a. bij Anna Bijns) voor *kleinzen* (Ags. *clâensian*) en Mnl. *vermeesamen* (Ohd. *farmeinsâmon*, excommunicare). Zeer gewoon is Mnl. en thans nog dialectisch *koste, begoste*, zonder rekking der *o*, voor *konste, begonste* (Nnl. slechts *konde* of *kon, begon*). Nnl. *naarstig* heeft zich ontwikkeld uit *en-ernst-ig*. De uitgang *-unthi* werd reeds vóór-Mnl. *-ed* in Mnl. *doget*, Nnl. *deugd* (Ags. *dugud* naast Ohd. *tugund*), Mnl. *joget*, Nnl. *jeugd* (Os. *jugud* naast Ohd. *jugund*) en Mnl. *duust*, Nnl. slechts *duizend* (Onfr. *thûsint*). De uitgang *ing* werd Mnl. slechts zelden *ig, eg*: *scellege, pennege*, en vandaar *pennewaert* voor *pennincwaert*, enz.

n-Epenthesis vindt men in het Mnl. eene enkele maal in *einselijc* naast *eiselijc*, *peinsteren* naast *peisteren*, in de 17^e eeuw in *spanseeren* naast *spatseeren* (misschien door het Hd. *spatzieren* uit It. *spaziare*), *konsenilie* (bij Bredero) naast *cochenille*; en in lettergrepen zonder klemtoon: Mnl. *allent* naast *allet*, *iewent* naast *iewet*, *iet*, *tachentich* (naar analogie van *zeventig*, *negentig*) naast *tachtig*, *artentike* naast *artetike*, *vermalendien* naast *vermaledien*, *barenteeren* (Ofra. *des-barater*), *visenteeren* naast *visiteeren*, enz. De uitgangen *enaar*, *enier*, *enist*, *ernij* voor *aar*, *ier*, *ist*, *erij* zijn analogievormen.

Aphaeresis van eene *n*, die men voor de laatste letter van het lidwoord *een* of *den* van het poss. aanzag, vertoont zich in Nnl. *aak* (Os. *nako*), *adder* (Mnl. *adre* en *nadre*, Os. *nadra*), *arreslede* (naast *narreslede*), *aveelzaad* (Kiliaen: *naveel* uit Lat. *napus*), *avegaar* (Fri. vorm, vgl. Ags. *nafogâr*, Mnl. *navegher*), *okkernoot* (Mnl. *nokernoot*, uit Lat. *nucarius*). Omgekeerd vertoont zich ook prothesis van *n* door sandhi in Nnl. *neven* (reeds bij Kiliaen), *naarstig* (Mnl. reeds *nerenste*, *naerste*, *neernstich*), *nijver*, *noest* (zie § 54), Mnl. *navonds*, *nuchtens*, *neghelentier*, in de 17^e eeuw *naam* (= *adem*), *naars*, *narm*, *negel*, *nelboog*, *noom* en *nechtig* (zorgvuldig), dat thans verloren is.

Rekking (verdubbeling) van de *n* hebben wij in *wanneer* (= *wan* + *eer*), Mnl. bijna zonder uitzondering *onnere* (= *on-ere*). Vereenvoudiging der geminatie vertoont Mnl. Brab. *conen* of *cuenen*, voor *connen*, *cunnen*.

N werd *m* bij voorafgaande of volgende labiaal in *momboor* (uit *monboor*, *mondboor*), *stem(me)* (Os. *stemna* naast *stemma*) en in het praefix *on* vóór labialen: Mnl. *ommate*, *ommacht* (reeds Onfr. *ummahtig*, *ummilde*), *ombate*, *omblide*, *ombecant*, *omberaden*, enz., Nnl. geschreven *on*, gewoonlijk uitgesproken *om*; Mnl. zelfs *om* voor *ont*: *omberen*, *ombiten*, enz. voor *ontberen*, *ontbiten*. *N* werd *m* in Mnl., Nnl. *pelgrim* (Mnl. ook *pelegrijn*) uit *peregrinus*. Voor *ǰə* zie G.

Germ. L bleef aan het begin, in het midden en aan het eind, behoudens enkele gevallen van syncope, bijv. (*gaten*) *petiel* voor *platteel*, maar verdween zonder uitzondering uit de verbinding *ald*, *alt*, *old*, *olt* (zie § 25); alleen in de vervoegingsvormen blijft *l* in die verbinding: *valt*, *gold*, *golden*, *gegouden*, *schold*, *scholden*, *gescholden*, Mnl. echter ook *gout*, *gouden*, *gegouden*, *scout*, *scouden*, *gescouden*. *Gestalte* en *gehalte* zijn later aan het Hd. ontleend.

l-Epenthesis vertoont zich na labialen in *pleisteren* (Mnl. Ook

peisteren, Ofra. *paistre*), *plaveien* (Kilia en nog *paveien*, Fra. *paver*), *fluwijn* (Fra. *fouine*, Kilia en *flouwijn* en *flouwijn*), *bluffen* (kaartspel, vgl. *bufe*, *boffe*, slag); in de latere middeleeuwen nog *plavant*, *plattijn*, *vlonder*, eene enkele maal in Mnl. *alselieren* (= *asselieren*), *alsine* (= *asine*, naast *asyl*), *alstronomijn*, enz. De uitgangen *elaar* (bijv. *rozelaar*, *perelaar*) en *eling* (bijv. *dorpeling*, *stedeling*) voor *aar*, *ing* zijn analogievormen. Prothesis van *l* hebben wij in *lommer* (= Fra. *l'ombre*).

L werd *n* door dissimilatie in *knuppel* (Mnl. *cluppel*), *knoflook* (Mnl. *cloflooc*, Ohd. *chlobolouh*), *kandeel* (reeds Mnl. *candeel* uit Ofra. *caldel*) en *kalvijn* (appelsoort, uit Fra. *calville*, Ital. *calvilla*). Metathesis van de *l* hebben wij in Mnl., Nnl. *naaldj(e)* (Os. *nâdla*, Got. *nêthla*), misschien ook in *aalt* (Ags. *adela*) en in *kolvenier* naast *klovenier*, Mnl. *coloverier*, *coluvrenier* (van Mnl. *colovere*, vuurroer, uit Ofra. *coluevre*, *couleuvrine*, Mlat. *colubrina*, addertje). De uitgang *sel* vindt men in de schrijftaal van de 17^e eeuw, zooals ook thans in het Noord- en Zuid-Hollandsch dialect, nu en dan als *les*, *lis*, bijv. *sagelis* (bij Hooft en Bredero), *stremmeles* (bij Huygens), *hengeles* (bij Jan Vos), enz. Rekking (verdubbeling) van de *l* hebben wij in *alleen* (= *al-een*).

Germ. R bleef aan het begin, in het midden en aan het eind. Syncope komt slechts zelden voor, bijv. in *patrijs* (Mnl. en bij Kilia en *partrijs*, Fr. *perdrix*). *r*-Epenthesis komt voor in Nnl. *drossaard*, (Mnl. *drossate*), *kampernoelie* (Ofra. *campagnoul*), *karpoets* (Ital. *capuccio*), *kersouw* (Ofra. *cassaude*, Lat. *consolida*), *korporaal* (Ital. *caporale*), *kortelas* (Ofra. *coutelas*), *scharminkel* (uit *scherminkel*, Mnl. *scimminkel*, Lat. *simiuncula*), *verziëren* (verzinnen, Fra. *viser*); daarbij Mnl. *sorcoers* (Fra. *secours*), in de 17e eeuw *karstenge* (Lat. *castanea*), *karzuyfel* (Mlat. *casubula*), *verzier* (Fra. *visière*), enz.¹⁾ *R* werd *n* door dissimilatie in *ramenas* (Mnl. *ramoracia*), *moordenaar* (reeds Mnl. voor *moorderare*), *toovenaar* (Mnl. ook nog *toverare*), *kamenier* (Mnl. nog *cameriere*), en Mnl. *woekenare* (ook nog bij Vondel), thans weder *woekeraar*. *R* werd *l* door dissimilatie in *martelaar*, *martelen* (reeds Ohd. *martela* uit Lat. *martyrium*), *murmelen* (reeds Onfr. *murmulon* uit Lat. *murmurare*), *tortel* (reeds Ohd. *turtill* uit Lat. *turtur*) en Mnl. *marbel* (Fra. *marbre*) naast Mnl., Nnl. *marmar* (Lat. *marmor*);

1) Andere, niet alle geheel te aanvaarden, voorbeelden bij Van Helten in *Taal- en Letterb.* III 87-91, 186, IV 207.

later nog *schorseneel* naast *schorseneer* (uit Spa. *escorzonera*).

Dikwijls is de *r*, die voor een korten klinker + *d*, *t*, *s* of *n* stond, omgezet, evenals in het Ags., bijv. Mnl., Nnl. *bord* (Mnl. ook *bert*), *derde*, *dertien*, *dertig*, *gort* (naast *grutte*), *spartelen*, *sport* (Mnl. ook *sprote*), *gors*, *kers*, *pers*, *torsen*, *dorschen*, *versch*, *kikvorsch*, *barsten*, *borst*, *kerstmis* (Mnl. ook *kersten*, Nnl. slechts *Christen*), *korst*, *vorst*, *barnen* (Mnl. ook *bernen*; daarnaast Mnl., Nnl. *branden*), *garnaal*; bovendien nog Mnl. *scerde*, *terden* (naast *treden*), *verde* (slechts zelden; gewoonlijk *vrede*), *storte* (ook *strote*), *gars* (naast *gras*); *ors*, *porse*, *perseme* (en *persemier*, woekeraar), *vervoren* (naast *vervrosen*), *berste* (ook *borste*, gebrek), *erste* (slechts zelden, gewoonlijk *reste*, *raste*), *kerstael*, *verste* (en *vorste*), *borne*, *gharnaet*, enz.; Nnl. slechts *schrede*, *treden*, *vrede*, *strot*, *gras*, *ros*, *kristal*, *bron*, *granaat*. Metathesis van de *r* vóór *ft* en *cht* komt voor bij *nooddurft* (Os. *nôdthurft*, Mnl. ook wel *nootdorft*, Kiliaen: *nooddurft*), *wrocht*, *gewrocht* (ook Mnl. reeds gewoon, zelden *warchte*, *gewarcht* in het Limb., Onfr. *warhta*), *godsvrucht*, Mnl. ook bij het simplex *vrucht* en het werkw. *vruchten* (Os. *forhta*, *forhtian*), en het tweede lid der eigennamen *Albrecht*, *Engelbrecht*, *Gerebrecht*, *Hubrecht*, *Lambrecht*, *Robbrecht*, enz. (Os. *berht*, *berht*). Reeds in eene oorkonde van 855 vindt men den eigennaam *Meginbraht* voor *Meginberaht*. Als geene metathesis plaats had, werd de *h* uitgestooten, bijv. reeds zeer vroeg *Dagobert*, thans *Albert*, *Engelbert*, *Egbert*, *Gerbert*, *Huibert*, *Lambert*, *Robert* enz.

Germ. P bleef in het Nederlandsch. *P* komt echter slechts in zeer weinige echt Germaansche woorden aan het begin voor, zooals misschien *pad*, *pan*, *peil* (uit *pegel*), *plegen*, *plicht*, *ploeg*, *poel*, *priem*, *proesten*¹⁾, en in de niet verschoven verbinding *sp*, bijv. *spel* (Onfr. *spel*), *spotten* (Onfr. *spotten*), *speuren* (Onfr. *spuran*), *spreiden* (Onfr. *spreidan*), *spreken* (Onfr. *sprecan*), enz. In het midden en aan het eind komt *p* wat meer voor, bijv. in *druipen* (Onfr. *driepan*), *kruipen* (Onfr. *criepan*), *sluipen*, *werpen* (Onfr. *werpan*), *slapen* (Onfr. *slâpan*), *loopen* (Onfr. *loupon*) *roepen* (Onfr. *ruopen*), *dapper*, *knaap* (Onfr. *knapo*), *schaap* (Onfr. *scâp*), *scherp* (Onfr. *scarp*), *dorp* (Os. *thorp*), enz. De meeste woorden met *p* aan het begin zijn ontleende woorden, in welke de *p* eveneens bleef; alleen vóór *s* verdween zij Mnl. in *salm* (*psalm*, ook Onfr. *salm*), *salmodie* (*psalmodie*), *salterion*

1) Vgl. C.C. Uhlenbeck in *Paul u. Braune's Beitr.* XVIII 236-242,

(*psalterion*), *souter* (*psautier*, Ofra. ook *sautier*), o.a. op den titel der psalmvertaling van W. van Zuylen van Nyevelt: *Souterliedekens* (1540). Thans zegt en schrijft men weder *psalm*. Syncope van de *p* vertoont zich in Mnl., Nnl. *koomenij* (uit *koopmannij*), waarnaast in het Mnl. meermalen *coman*, Nnl. *koopman*, en bij Hooft in het Amsterdamsche dialect van het blijspel *Warenar: kometjes* (= *koopmannetjes*). *p*-Epenthesis komt Mnl., voornamelijk in het Limburgsch, meermalen voor na *m*, bijv. *neempt*, *compt*, *condempneren*, *columpne*, enz., Nnl. slechts vóór den verkleiningsuitgang *je*, als een gerekte klinker of een klinker zonder klemtoon + *m*, of als *lm*, *rm* voorafgaat, bijv. *boompje*, *bloesempje*, *schelmpje*, *armpje*, maar niet, wanneer een korte klinker + *m* voorafgaat, bijv. *lammetje*, *stemmetje*, *kommetje*, enz.

Germ. F verkreeg, tenminste reeds in de 11^e eeuw, aan het begin en in het midden bijna zonder uitzondering stemtoon, d.i. werd *v*, bijv. *vallen* (Onfr. *fallan*), *vader* (Onfr. *fader*), *vechten* (Onfr. *feh-ton*), *vinden* (Onfr. *findan*), *volk* (Onfr. *folc*), *vullen* (Onfr. *fullan*), *vleesch* (Onfr. *fleisc*), *vrij* (Onfr. *fri*), enz. en *ten hove*, Mnl. *grave*, *neve*. Nederlandsche woorden, die met *f* beginnen, zijn òf vreemde en aan het Friesch ontleende woorden òf klanknabootsende formaties. De *f* bleef echter aan het eind, bijv. *hof* (Os. *hof*), *hoef* (Os. *hōf*, (*middel*)*rif* (Onfr. *ref*) en *vijf*, *wolf* met gelabialiseerde velaren, of werd weder *F*, wanneer zij door apocope van den slotklinker aan het eind kwam te staan, bijv. Nnl. *graaf*, *neef*. Mnl. *twivel*, *twivelen* (Os. *twīfal*) met *v* in het midden uit *f* werd Nnl. *twijfel*, *twijfelen* door verscherping van de *v* vóór *l*. Ook wanneer een tenuis voorafging, is *f* gebleven of *v* weder *f* geworden; in dat geval schreef men Mnl. gewoonlijk ook *l* bijv. *ontfaen*, *ontfaren*; thans schrijft men *v*.

Bij geminatie (door volgende *j*) bleef voorafgaande *f*, bijv. *heffen* (uit *hafjan*), *beseffen* (uit **bisafjan*), *suffen* (uit **antstweffjan*), en wanneer de *t* van den buigingsuitgang volgt, bijv. *hij*, *gij straft*, *treft*. Regel was echter in het Neder-Frankisch, en evenzoo in het Nl., dat *f* na korte of verkorte klinkers en vóór *t* in *ch* overging: *achter* (Onfr. *after* en *ahter*), Mnl. ook *bachten* (**bi-aftan*), de uitgang *-achtig* (uit *haftig*), *echter* (Mnl. ook *echt*, Onfr. *eft* en *eht*), *gracht* (bij *graven*), *hecht* (vast, daarnaast Mnl. *hacht*, gevangenis, Mhd. *haft*), *hechten* (Os. *heftan*), *hecht* (van een mes, Holl. ook *heft*, bij *heffen*), *gehucht* (bij *hoeve*), *klucht* (Holl. Saks. ook *kluft*, bij *klie-*

ven), *verknocht* (bij *verknoopen*, Mnl. ook *gecnocht* bij *knoopen*), *kocht*, *gekocht* (bij *koopen*), *kracht* (Onfr. *craft* en *craht*), *krocht* (Ohd. *chrufft*, uit Lat.-Gri. *crypta*), *oplichten* (vgl. Eng. *to lift*), *lucht* (Os. *lufft*), *nicht* (bij *neef*), *gerucht* (bij *roepen*), *schacht* (Onfr. *scafft*), *stichten* (Onfr. *stifan* en *stihtan*), *zacht* (Os. *sàft*), *zuchten* (Ohd. *sûftiôn*); Mnl. zelfs nog *brullocht* (Nnl. *bruilofft*), *vichtien*, *vichtich* (Nnl. *vijftien*, *vijftig*), *drecht* (Nnl. *drift* bij *drijven*), *scricht* (Nnl. *schrift* bij *schrijven*), *gicht* (Nnl. *gift* bij *geven*) en *vergichten*, *helcht* (Nnl. *helft*), *luchter* (linker), *ochte* (naast *ofte*, thans slechts *of*). Limb. nog *dogte* (het Limb. schrijft *gt*, voor *cht*, uit *dofte*, Mnl., Nnl. *doopte*), enz. Vormen met *ft* in het Mnl., zooals *after*, *cofte* en *gecoft*, *craft*, *saft* of *soft*, zijn Hollandsch.

Germ. B (**b**, uit Idg. BH of volgens de wet van V e r n e r uit Idg. P) werd labiale media aan het begin, bijv. *belgen* (Onfr. *belgon*), *bitter* (Onfr. *bittar*), *bloed* (Onfr. *bluof*), *breken* (Onfr. *brecan*), enz., in het midden alleen bij geminatie door eene vroeger volgende *i*, bijv. *ik hebb(e)* (Onfr. *hebbu*), *krab(be)*, *tobbe*, *web(be)*, *dribbelen* (bij *drijven*), *wibbelen* (bij *weifelen* voor *weivelen*, vgl. Ohd. *weibôn*), *bibberen* (bij *beven*), enz., en na *m*, bijv. Mnl. *ombe* (Onfr. *umbi*), *clemben* (Ags. *climban*), *crombe* (Os. *crumb*), *wambe* (Onfr. *wamba*), *lamber* (plur. bij *lamp*, Os. *lamb*). Aan het eind werd *b* ook hier Mnl. *p*, vandaar *domp* (Onfr. *dumba*, Os. *dumb*), *camp* (Os. *camb*), *cromp*, *lamp*. Reeds in het Mnl., regelmatig echter in het Nnl., werd *mb* geassimileerd tot *mm* (behalve in *wambuis*); vandaar Nnl. *Emmer* (Os. *êmbar*, in de 17^e eeuw, bijv. bij V o n d e l, ook *eemer*), *om* (met apocope uit *omme*; bij H o o f t nog *ommering*), *klimmen*, *krom*, *lam* (plur. *lammeren*), *wammes* (naast *wambuis*), *dom*, *kam*, *kom* (Ags. *cumb*), *hommel* (Ohd. *humbal*). Nog assimileerde *mb* tot *mm* in *kommer*, *bekommeren* (Mnl. en bij K i l i a e n nog *comber*, *combren*), *komkommer* (Fra. *concombre*), *lommer* (Fra. *l'ombre*), Mnl. *ammet* voor *ambet* (Nnl. *ambt*) en *amman* naast *ambtman*; Mnl. en in de 17^e eeuw meermalen *ammer* voor *amber*. Epenthetische *b* assimileerde Mnl., Nnl. in *jammer* (Mnl. nog *jamber* uit *jâmer*) en *(n)immer* (Mnl. nog *(n)ember* uit *nêomêr*). Overigens heeft het Nederlandsch in het midden de spirant met stemtoon *v* (behalve in *arbeid*, Onfr. *arbeit* naast *arvît*, vgl. nog *aanbeeld*, Middel-Limburgsch *anvilte*, Ags. *anfilt* naast Ohd. *anevalz*), aan het eind echter de spirant zonder stemtoon *f*, reeds in Geldersche oorkonden van 850 en 983, bijv. *geven* (Onfr. *gevan*), *bedroeven* (Onfr. *druovon*),

groeve (Onfr. *gruova*), *over* (Onfr. *ovir*), *zeven* (Onfr. *sivon*), enz., en: *lijf* (Onfr. *líf*), *graf* (naast *ten grave*, Onfr. *an gravon*), *kalf* (naast *kalvers*, Onfr. *calf*), *half* (naast *behalve*, Onfr. *behalvon*). Kwam de *v* door syncope van een volgenden klinker vóór *s* en vóór *t* of als *t* uitgesproken *d* te staan, dan verloor zij haar stemtoon, bijv. Mnl. *lives* (Onfr. *lîvis*), Nnl. *lijfs*(*behoud*), Mnl. *hovesc*, Nnl. *hoofsch* (Mnl. *huevesch* assimileerde Nnl. tot *heus*sch), Nnl. *vergeefs* (bij **geve*, Ohd. *geba*; nog *te geef*); Mnl. *ovet* (Onfr. *ovit*), Nnl. *ooft*, Mnl. *hovet* (Onfr. *hōvit*), Nnl. *hoofd*, Mnl. *bedroevet* (Onfr. *gidruovit*), Nnl. *bedroefd*, enz.

Ook vóór *n* en *lis* *v* in *f* overgegaan en na ontwikkeling van eene svarabhaktivocaal *f* gebleven, (bijv. *oefenen* (Mnl. *oevenen* uit **ôbnôn*; vgl. Os. *ôbian*), *droefenis* (vgl. Hd. *Betrübnis*), *lafenis* (vgl. Hd. *Labsal*), *effen* (met rekking van de *f* naast *even*), *schuifelen* (naast *schuiven*), *weifelen* (bij Ohd. *weibôn*), *tafel* (Mnl. naast *tavele*, Lat. *tabula*), *wafel* (bij *weven* en Ohd. *wabo*), *sterfelijk* (Hd. *sterblich*), *erfelijk* (Hd. *erblich*), *vergefelijk* (Hd. *vergeblich*), *ongeloofelijk* (Hd. *unglaublich*).

Brabantsch is de syncope der *v* in Mnl. *hoot* naast *hovet*, Vlaamsch in Mnl. *helt* naast *helft* en *helcht*, en in Mnl. *Bamisse* naast *Baafs* (d.i. *St. -Baves*)*misse*

Daar Germ. *f* en *b* in het Nederlandsch aan het begin en het einde zijn samengvallen, is 'grammatischer Wechsel' in het Nederlandsch niet aan te toonen; anders zou men *heffen*, *hief*, *hieven*, *geheven* en Mnl. *darf*, *dorven* voorbeelden daarvan kunnen noemen.

Germ. K bleef aan het begin, in het midden en aan het eind, bijv. *kalf* (Onfr. *calf*), *kennen* (Onfr. *kennan*), *kind* (Onfr. *kint*), *kleven* (Onfr. *clevon*), *knaap* (Onfr. *knapo*), *krommen* (Onfr. *crumban*); *breken* (Onfr. *brekan*), *maken* (Onfr. *macon*), *verkwikken* (Onfr. *erquickon*); *ik* (Onfr. *ik*), *volk* (Onfr. *folc*), *sterk* (Onfr. *stark*, enz. Alleen in de verbinding *sk* begon *k* reeds in het Onfr. (bijv. *schalc*, *geschînan*, *beschirman*, *onderscheidan*) aan het begin van lettergrepen met klemtoon stemlooze spirant te worden, wat zij in het Middelnederlandsch steeds is, misschien palataal (geschreven *ch*) vóór *e* en *i*, overigens gutturaal (geschreven *c*); dus *scalc*, *scriven*, *schinen*, *beschermen*, Nnl. echter alleen gutturaal (geschreven *sch*): *schalk*, *schrijven*, *schijnen*, *beschermen*. Aan het eind, vóór *t* en aan het begin van lettergrepen zonder klemtoon was *sk* reeds tot *ss* geassimileerd in het Mnl., ofschoon men *sch* (*sc*) schreef, zooals

ook in het Nnl., bijv. *mens* (spr. *mens*), *wasschen* (spr. *wassen*). *wascht* (spr. *wast*). De Friesche en enkele Saksische dialecten hebben tot heden de *k* (in het Groningsch met stemtoon vóór *n* sonans, bijv. *wasgn*) behouden. Ook vóór *t* in dezelfde lettergreep is *k* in *ch* overgegaan, alleen echter in den vóór-Mnl. tijd, bijv. Mnl., Nnl. *dacht(e)* (Onfr. *thahta*), *docht(e)*, *zocht(e)* (Onfr. *suohta*), *wachten*, *smachten*, *zwichten*, *zucht* (bijv. in *geelzucht*, *geldzucht*) naast *denken*, *dunken*, *zoeken*, *waken*, *smaken*, *(be)zwijken*, *ziek*; en *wrocht*, *gewrocht* met metathesis uit *worchte* (Onfr. *warhta*) naast *werken*, en *hecht* (uit **hekid*). Syncope van de *k* hebben wij in Mnl., Nnl. *kermis*, *kerspel*; daarnaast, echter slechts zelden, Mnl. *kercmisse*, *kercspel*; vgl. Mnl. *kermeester*, *kerwiinge* naast *kercmeester*, *kercwiinge*. Voor *welctijt* vindt men Mnl. nu en dan *weltijt*, en *kedaer*, dat in het Noord-Hollandsch dialect nog leeft, is in de klucht van de 17^e en 18^e eeuw een gewoon tusschenwerpsel voor *kijkdaar!*

Germ. CH (H) bleef Nl. alleen in geminatie door volgende *j* in *lachen* (uit *hlahhjan*) en vóór *t* in dezelfde lettergreep, bijv. *licht* (Onfr. *lioht*), *nacht* (Onfr. *naht*), *recht* (Onfr. *reht*), *vechten* (Onfr. *fehton*), *mocht(e)* (Onfr. *mohta*), *bracht(e)* (Onfr. *brahta*), enz. Vóór *t* verdween *ch* echter Mnl., Nnl. in *iet*, *niet* uit *iewet*, *niewet*, dat in het Mnl. nog eene enkele maal voorkomt (Onfr. *niewet* naast *niewecht*, dat meer voorkomt) en in *ambt* (Mnl. ook *amt*) uit *ambet* naast Mnl., Nnl. *ambacht*. Met volgende *s* assimileerde *ch* tot *ss*, bijv. Onfr. *ohso*, *wahs*, *wahson*, *wihsil*, (doch reeds *vosso*), Mnl., Nnl. *os*, *was*, *wassen*, *wissel*, *vos* en bovendien *as* (Ohd. *ahsa*), *bus* (Ohd. *buhsa*), *das* (Ohd. *dahs*), *dissel* (Ohd. *dehsala*), *disselboom* (Ohd. *dîhsala*), *haas* (in *ossenhaas*, Mhd. *hahsa*), *los* (Ohd. *luhs*), *vlas* (Ohd. *flahs*), *zes* (Ohd. *sehs*), *Tessel* naast *Texel* (uit **Tehsal* bij Got. *taihswa*), *laster* (Ohd. *lahstar*, Mnl. gewoonlijk met ander suffix *lachter*), *mest* (Got. *maihstus*), *alsem* (Ohd. *alahsan*), *brasem* (Ohd. *brahsema*), *deesem* (bij *thîhan*); Mnl. nog *assel* (Os. *ahsla*, naast Mnl. *oexsel*, Nnl. *oksel*, Ags. *ôxn*), *drossate* (Ohd. *truhsâzzo*), en *Sassen* (nog in *Sassenheim*, Ohd. *Sahsôn*, Nnl. *Saksen*). Later assimileerde ook nog *ch* aan het eind van woorden of lettergrepen uit *g* in Mnl. *machscien*, *masscien*, Nnl. *misschien*, bij H o o ft nog (uit *krijchs-*) *krijstucht*, *krijshandel*, *krijsstandt*, *krijsgodt*, vgl. Nnl. *altoos* uit *altoochs* voor *altoges* (Ohd. *alzoges*).

Aan het begin ging *ch* vóór klinkers zonder uitzondering over in

de stembandletter *h*; alleen is in Zuid-Nederlandsche geschriften (en nog heden in het Zuid-Brabantsch, Vlaamsch en Zeeuwsch dialect) dikwijls de *h* aan het begin weggevallen. Met klinkers beginnende woorden daarentegen worden in dezelfde dialecten (dus ook somtijds in de Middelnederlandsche schrijftaal) meermalen met eene *h* aan het begin uitgesproken. Aan het begin van den oorspr. geaccentueerden uitgang *hachtig* (uit *haftig*) is *h* regelmatig in het Mnl. en Nnl. gesyncopeerd: *waarachtig*, *roodachtig*, en in het Mnl. verdween ook dikwijls de *h* van den uitgang *heid* met zwakken klemtoon, bijv. *wareit*, *groteit* (Nnl. slechts *waarheid*, *grootheid*) en nog heden *Aleid* (uit *Adelheid*); vgl. nog *Machteld* (uit *Mahthilde*), *Willem* (uit *Wilhelm*), *schout*, Mnl. *schoutet*, *schouthete* (Ohd. *scuit-heizo*) en Mnl. *godsat* (= *Godshaat*).

Zonder uitzondering is *h* in het midden gesyncopeerd aan het begin van lettergrepen zonder klemtoon en vóór medeklinkers: *bevelen* (Os. *bifelhan*), *dijen* (Os. *thîhan*), *vlijen* (Os. *giflîhan*), *vleien* (Ohd. *flêhjan*), *slaan* (Os. *slahan*), *taai* (Ohd. *zâhi*), *tien* (= 10, Os. *tehan*), *maankop* (vgl. Ohd. *mâgo*), *maal* (Os. *mahal*), *staal* (Ohd. *stahal*), *(koren)aar* (Ohd. *ahir*), *bijl* (Ohd. *bîhal*), *vijl* (Ohd. *fîhala*), *traan* (Os. *trahan*), *veem* (bij Os. *afêhian*), *veete* (Ags. *faêhdo*, Ohd. *fêhida*); Mnl. nog *tien* (toonen, Os. *tîhan*), *tien* (trekken, Os. *tiohan*), *gien* (Ohd. *jehan*), *plien* (uit **plehan*), *geschien* (Ohd. *giscehan*, Nnl. *geschieden*), *vrien* (vgl. Got *fraihnan*), *dwaen* (Os. *thwahan*) en *dwale* (Ohd. *dwahilla*), *vlaen* (uit **flahan*), *haen* (Ohd. *hâhan*), *vaen* (Os. *fâhan*), *twien* (twijfelen, Os. *twehôn*), *zweer* (schoonvader, Ohd. *swehur*).

De in stembandletter overgegane *h* viel, zooals van zelf spreekt, weg vóór *l*, *n*, *r*, reeds in het Onfr. (vgl. *loupon*, *luoginda*, *luttir*, *lûdon*, *lût*, *lûti*, *neigon*, *gereinan*, *berewissi*, *ref*, *ring*, *ried*, *beriwon*, *rukgi*, *ruopan*, *irruoran*), en in Geldersche oorkonden van 983, maar nog niet in eene oorkonde van 855; vandaar Mnl., Nnl.: *lachen* (Ohd. *hlahhên*), *ladder* (naast *leer*, Mnl., 17^e eeuw *leeder*, Ohd. *hleitara*), *laden* (Os. *hladan*), *lauw* (On. *Hlâer*), *(Heiliger)lee* (Os. *hlêo*), *lenen*, *leunen* (Os. *hlinôn*), *(oog)lid* (Ohd. *hliŕ*), *lij* (Ofri. *hli*), *loeien* (Ohd. *hluojan*), *loopen* (Os. *hlôpan*), *loot*, *lot* (Os. *hlôt*, Ags. *hlot*), *luid*, *geluid*, *luisteren* (Os. *hlûd*, Ohd. *hlûti*, Os. *hlust*), *luw*, *luwte* (Ags. *hleio*, Mnl. *gelie*), Mnl. *lier* (Os. *hlior*); *nap* (Ohd. *hnapf*), *neefje* (mug, vgl. Gri. *xvíψ*, Osl. *sknipa*), *neet*, *niet* (draadnagel, bij Mnl. *nieden*, On. *hnjoda*), *neet* (luizenei, Ags. *hnita*), *nek* (Ags. *hnecca*),

niezen (Ohd. *hniosan*), *nijgen*, *neigen* (Ohd. *hnîgan*, *hneigen*), *nok* (Isl. *hnukr*), *noot* (Ags. *hnutu*), *nop* (Ags. *hnoppa*), Mnl. nog *neien* (Ags. *hnaêgan*), *nol* (schedel, Ags. *hnoł*), in de 17^e eeuw *nesk* (week, Got. *hnasqus*); *raaf* (Ohd. *hraban*), *raam* (bij Got. *hramjan*?), *rad*, *redden* (Ags. *hraed*, *hreddan*), *rap*, *rapen*, *reppen* (On. *hrappr*, Ags. *hrepnan*), *ratel* (Ags. *hraetele*), *rauw* (Os. *hrâ*), *ree* (roof) (Os. *hrêo*), *reiger* (Ags. *hrâgra*, naast Mnl. *heiger*, Ohd., Onfr. *heigir*), *rein* (Os. *hrêni*), *remmen* (Ags. *hremman*), *ren* (dier) (On. *hreinn*), *reu* (Ags. *hryththa*), *reutelen* (bij Ags. *hrûtan*; vgl. Mnl. *ruten*), *reuzel* (Ags. *hrysel*), *riet* (Ags. *hreod*), (midden)rif (Ags. *hrif*), *rijm* (Os. *hrîm*), *rijp* (Ohd. *hrîfo*), *rijs* (Ags. *hrîs*), *rillen* uit *riddlen* (bij Ags. *hrith*; daarbij Mnl. *rede*, koorts, Ags. *hritha*), *ring* (Os. *hring*), *rinkelen* (On. *hringla*), *rochelen* (bij Ags. *hrôg*), *roef* (Ags. *hrôf*), *roek* (kraai, Ags. *hrôc*), *roem* (Os. *hrôm*), *roepen* (Os. *hrôpan*), *roeren* (Os. *hrôrjan*), *roet* (Ags. *hrôf?*), *roof* (Ohd. *hruf*), (hooi)rook (Ags. *hreoc*), *ros* (Os. *hros*), *rouw rouwen* (Os. *hriwôn*), *rug* (Os. *hruggi*), *rund* (Ohd. *hrind*), (toe)rusten (Ags. *hyrstan*); Mnl. nog *ringen* (Ags. *hrînan*), *rive* (Ags. *hrîve*, vandaar Nnl. *gerijven*), *roest* (verhemelte, Os. *hrôst*).

Aan het eind vertoont zich *h* ten deele als *ch*, ten deele is zij geapocopeerd. Eene bevredigende verklaring van deze afwisseling is m.i. nog niet gegeven¹⁾. Zonder *ch* komen voor: Mnl., Nnl. *ree* (Ags. *râh*), *vloo* (Ohd. *flôh*), *dij* (Ohd. *dioh*), *vee* (Ags. *feoh*), *vore*, *voor* (Ags. *furh*, Ohd. *furuh*), *door* (Os. *thurh*). *Waal* (Ags. *Wealh*), en Mnl. *scoe* (Nnl. *schoen*, Ags. *scôh*), *gevee* (Ags. *gefâh*, *ho* (Os. *hôh*), *no* (Os. *noh*), de praeterita *vloe* (Os. *flôh*) en *beval* (Os. *bifalah*) en de imperativa *vae* (van *fâhan*), *sla* (van *slahan*), *dwa* (van *thwahan*), *vlie* (van *fleohan*) en *tie* (van *tîhan*). Daarnaast komen voor met *ch* Mnl. *hooch* (Nnl. *hoog*), *noch* (Nnl. *noch* en *nog*) en de imperativa Mnl. *slach*, *dwach*, *vlich*. Alleen *ch* hebben de praeterita *teech* (Ags. *tâh*), *tooch* (Os. *tôh*), *sloech* (Ohd. *sluoh*), *dwoech* (Ohd. *dwuoh*), *deech* (Ags. *dâh*) en het adv. (ook conj.) *doch* (Os. *thoh*). De werkwoordvormen en de nom. *hooch* kunnen analogievormen zijn; in *noch* kunnen wij een geapocopeerden vorm van *nochte* (dat in het Mnl. veel voorkomt) hebben, zooals *of* van *ofte*. Dus is *doch* de eenige vorm met *ch*, die tot heden onverklaard is. Was voor het behouden blijven van de *ch* in dat

1) Voor de pogingen tot verklaring van Franck en Van Helt en zie men *Tijdschrift* XII 191-195.

woord eene oorzaak te vinden, dan zou niets ons verhinderen te zeggen, dat *ch* aan het eind regelmatig geapocopeerd en slechts door analogie weder hersteld is.

'Grammatischer Wechsel' vertoont zich Mnl., Nnl. in *sloegen, geslagen* bij *slaan*, Mnl. *plagen, geplogen* bij *plien, degen, gedegen* bij *dien, tegen, getegen* bij *tien* (toonen), *togen, getogen* bij *tien* (trekken), *dwoegen, gedwegen* bij *dwaen, gevlegen* bij *vlaen, loegen* bij *lachen* (met verdubbeling van de *ch*), *vingen, gevangen* bij *vaen, hingen, gehangen* bij *haen*, en *hoge* bij *ho*; door gelijkmaking Nnl. *hoog, hooge, hangen, hingen, gehangen, vangen, vingen, gevangen, togen, getogen*, thans zonder praesens, *tijgen, dijen* en *lachen*, thans zwak, *dwaen* en *vlaen*, thans verdwenen.

Germ. G (g), hetzij oorspronkelijk (uit Idg. GH) of door 'grammatischer Wechsel' te voorschijn geroepen (uit Idg. K), bleef als stemhebbende spirant aan het begin en in het midden, bijv. *gaan* (Onfr. *gân*), *geven* (Onfr. *gevan*), *goed* (Onfr. *guot*), *glijden* (Onfr. *glîden*), *groeve* (Onfr. *gruova*), *liegen* (Onfr. *liegon*), *oog(e)* (Onfr. *ôga*), *wegen*, plur. van *weg* (Onfr. *wega* van *weg, weh*), enz. In het Mnl. was *g* (geschreven *gh*) misschien palataal vóór *e* en *i* en overigens gutturaal (geschreven *g*). De inconsequentie in de schrijfwijze toont echter, dat langzamerhand het onderscheid verdween en *g* louter gutturaal werd, zooals in het Nnl.

Aan het eind en vóór *t* in dezelfde lettergreep werd de stemhebbende spirant reeds in het Onfr. (vgl. *weh* naast *weg*) stemloos; Mnl. *dach, wech, hi secht, ghi vraecht, hoochte*, Nnl. geschreven *dag, weg, zegt, vraagt, hoogte*, uitgesproken als in het Mnl. *G* werd ook *ch* vóór *n* en *l* in *loochenen* (Os. *lôgnian*, Mnl. ook nog *loghenen*), *rochelen* (vgl. Ags. *hrôg*), *wichelen, wichelaar* (Ags. *wîglian*), *gouchelen, goochelaar* (Ohd. *gougolôn, gougulârî*), daarnaast Mnl. *gokelare* en *kokelare, guichelen*, daarnaast Mnl. *gugelen, giechelen* naast *giegelen, bochel* (uit **bogl* bij *buigen*), *echel* (Ohd. *egala*), *richel* (bij *regel*), *tichel* (bij *tegel*) en vóór den uitgang *lijk*, hoewel Nnl. met *g* geschreven: *heuglijk, behaaglijk* enz.

In de geminatie *gg*, bijv. *zeggen* (Onfr. *seggon*), *rug(ge)* (Onfr. *ruggi* en *rukgi*) was *g* in het Mnl. misschien stemhebbende explosiva, want naast de schrijfwijze *segghen, rugge* komt ook de schrijfwijze *secgen, rucge* voor. Nnl. is zij echter ook in de geminatie stemhebbende spirant.

In de verbinding *ng* was *g* in het Mnl. zeer waarschijnlijk media,

bijv. *dwingen*, *wange* (Onfr. *wanga*), *jongelinc* (Onfr. *jungelig*), enz. Daarom kon de *g* in het Mnl. na eene gutturale nasaal aan het eind en vóór *t* en *s* haar stemtoon verliezen en *k* (*c*) worden, bijv. *dinc* (Onfr. *thing*), *ganc* (Onfr. *gang*), *hi brenct*, *ghi vanct*, *gecrenct*, *lencte*, *lancx*, *dincx*, enz. De schrijfwijze *nc* (of *nck*) komt in de 16^e en 17^e eeuw nog meermalen voor, bijv. bij *Marnix*, *Bredero*, *Vondel* en *in den Statenbijbel*. Of die schrijfwijze nog steeds eene toen in de beschaafde spreektaal reeds verouderde uitspraak in het schrift liet voortbestaan, weten wij niet zeker; in de 18^e eeuw (zie *Lamb. ten Kate*) echter spraken de beschaafde Hollanders reeds, evenals thans, *ng* in het midden uit als ɲɔɲ (gerekte gutturale nasaal) en aan het eind als ɲ (enkele gutturale nasaal met stemtoon). De vroegere uitspraak, die in vele dialecten, bijv. in het West-Vlaamsch, nog de overheerschende is, had echter in vele woorden overgang van *ng* in *nk* (d.i. gutturale nasaal + *k*) veroorzaakt; vandaar zegt en schrijft men nog heden met *nk*: *jonkheer* (vandaar ook *jonker*), *jonkman*, *jonkvrouw*, *jonkheid*, *sprinkhaan*, *lankmoedig*, *koninkrijk*, *penninksken*, en steeds vóór den uitgang *lijk*: *koninklijk*, *oorspronkelijk*, *vergankelijk*, *aanhankelijk*, *gevankelijk*, *ontvankelijk*, *aanvankelijk*. Of Nnl. *knorren*, *knap*, *knutselen*, *krieken* (*van den dag*) reeds vroeger onderscheiden waren van Mnl. *gnorren* (ook nog in de 17^e eeuw), van *gnap ende gnut* (bij *Coster*, *Bredero*, enz.), van *grieken* (bij *Velt hem*), of in het Nnl. den stemtoon verloren, laat ik in het midden.

Aan het begin is *g* slechts eene enkele maal *j* geworden, bijv. door dissimilatie Mnl. *jegen*, Nnl. *jegens* (Os. *gegin*), en in het Vlaamsch bij het praefix *i*, *y* uit *ge* (bijv. in Brugsche oorkonden en in de *Keure van Hazebroek*)¹⁾; vandaar Mnl. en nog in de 17^e eeuw *jonnen*, *jonst* (uit *i-onnen* = *geonnen*). Daarentegen is in het midden de verbinding *egi* dikwijls, zooals in het Engelsch en Friesch, *ei* geworden. *Egislîk* werd reeds in het Onfr. *eislîk*. In eene Teisterbantsche oorkonde van 983 vindt men reeds de eigennamen *Meintêt*, *Reinmâr*, *Reingard*. Mnl. hebben wij *eislijc*, Mnl. en Nnl. *zeil* (Os. *sege*), *seinen* (naast *zegenen*, Lat. *signare*), *zeit*, *zeide*, *gezeid* (naast *zegt*, Mnl. ook *seghet*, het zeldzame *zegde*, en *gezegd*), *leit*, *leide*, *geleid* (naast *legt* en *ligt*, Mnl. *leghet*, *legde*, *gelegd*), *Reinaert*, *Reinout*. en Nnl. bovendien *blein* (Ags. *blegen*), *breien* (Ags., Os.

1) E. Verwijs in *Taalk. Bijdr.* I 7-12.

bregdan, vandaar *breidel*), *brein* (Ags. *bregen*), *dweil* (On. *thvegill*), *feil* (bij *vegen*), *heining* (bij *haag*), *keilen* (bij *kegelen*), *klappei* (Mnl. *clappeghe*), *labbei* (Mnl. *labbeghe*), *meid* (bij *maagd*), *peil* (in het Groningsch nog *pegel*), *teil* (naast *tegel* in andere beteekenis, Lat. *tegula*), *zeis* (uit *zeisse*, **seisne*, **sagisna*, vgl. Ohd. *segansa*); Mnl. nog *rein*, *reinen* naast *regen*, *regenen*, zooals in het Nnl.

Germ. Q werd eerst Germ. *qu*, later Mnl., Nnl. aan het begin *kw* (Mnl. geschreven *qu*), bijv. *kwaal* (Ags *quala*) met Mnl. *quelen* (Os. *quelan*), Nnl. *kwellen* (Ags. *cwellan*), *kweelen* (uit *kwedelen*, Ohd. *quitilôn*) naast Mnl. *quedden* (Onfr. *queddian*; het sterke werkwoord Onfr. *quethan*, Got. *qithan* komt reeds in het Mnl niet meer voor), *kwik* (Mnl. = levendig, thans alleen in *kwikzilver* en *kwikstaart*, Onfr. *quic*, Got. *qius*) met het werkw. *verkwikken* (Onfr. *irquickôn*), *verkwisten* (Ohd. *archwistan*, Got. *qistjan*, denominatief van Mnl. *quist*, Ohd. *quist*), enz. Reeds vóór-Middelnederlandsch is de vocaliseering der *w* in *komen*, *komst* (Onfr., Os. *cuman*) naast *kwam*, *kwamen* (Onfr. *quam*, *quâmon*), Mnl. West-Vlaamsch soms, met syncope van de *w*, *cam*, *camen*. In het midden ging *q* over in *k*, bijv. *aaks* (Os. *akus*, Got. *aqizi*), *naakt* (Ags. *nacod*, Got. *naqaths*), *zinken* (Os. *sinkan*, Got. *sigqan*), *stinken* (Os. *stinkan*, Got. *stigqan*).

Germ. HV werd eerst West-Germ. *hu*, *hw*, later Mnl., Nnl. aan het begin *w*: *wal*(*visch*), *wal*(*rus*), (*nar*)*wal* (On. *hvalfiskr*, Deensch *hvalros*, Zweedsch *narhval*), *wasem* (vgl. Got. *hvathjan*), *weepsch* (vgl. Got. *a'hvapjan*), *wei* (Ags. *hwâeg*), (*boek*)*weit* (Os. *hwêti*, *welp* en vandaar *wulpsch* (Onfr. *welp*, Os. *hwelp*), *welven* (Os. *hwelbian*), *werf*, *werven* (Os. *hwarf*), *werven wervel* (Onfr. *wervan*, Os *hwerban*), *wetten* (scherpen, Ags. *hwettan*), *wiel* (Ags. *hweol*), *wijle* (Os. *hwîla*), *wit* (Onfr. *wît*, Os. *hwît*), Mnl. *wispelen* (fluisteren, Ohd. *hwispalôn*), en de pronomenvormen *wie*, *wat* (Onfr. *we*, *wad*, Os. *hwe*, *hwaŋ*), *weder* (Mnl. = Hd. *entweder*, Onfr. *wether*, Os. *hwedar*), *welk* (Onfr. *wilîk*, Os. *hwilîk*), *waar* (Os. *hwâr*), *wann(eer)* (Onfr. *wanne*, Os *hwan-êr*), *want* (Onfr. *wanda*, Os. *hwanda*). De *h* bleef met vocaliseering van de *u* in *hui* (**hujo*) naast *wei* (**hwajo*), in *hoe* (Onfr. *huô*, Os. *hwô*) en Mnl. ook thans nog dialectisch, *hoeneer* naast *wanneer*.

In het midden werd *hv* Nl. *w* of *h*, die echter reeds in het Middelnederlandsch verdwenen was, bijv. *wenkbrauw(e)* (Ohd. *brâwa*; vgl. Got. *brahva*), *nauw(e)* (Got. *nêhvs?*), *zien* (uit *sion*, *seon*, **seun*,

**seuan*, **sehuan*, *sehvan* = Got. *saihvan*), Mnl. *lien* (Os. *līhan*, Got. *leihvan*), maar zwak vervoegd, en Mnl., Nnl. *leen*, *leenen* (Ohd. *lēhan*, *lēhanōn*), Mnl. *tee*, Nnl. *teen* (Ohd. *zēha*, Nnd. *tēwe*), Mnl. *rīe*, Nnl. *rij* en *reesem* (vgl. Mhd. *rīhe*, Ags. *rāw*), *naar*, *naast* (Os. *nāhor*, Ohd. *nāhōst*, vgl. Got. *nēhv*).

Aan het eind werd hv Nl. *h*, die echter reeds in het Middelnederlandsch verdwenen was in *na* (Os. *nāh*, Got. *nēhv*), *ru(w)* (Ags. *rūh*) en daarnaast *ruig* (uitgesproken *ruich*) naar analogie van de verbogen vormen met 'grammatischer Wechsel.' De Mnl. imper. *sich* en het Mnl., Nnl. praet. sing. *zag* (uitgespr. *zach*) van *zien* zouden analogievormen kunnen zijn naar praet. plur. *zagen* (vgl. boven bij de slot-*h*).

Germ. g^u werd eerst **g_u**, die aan het begin misschien *w* werd (bijv. *warm* uit ***g_uarm-**, **g_uorm-**, vgl. Skr. *gharmá's*, Lat. *formus*), of *g* (bijv. *(Hilde)gonde*). In het midden was **g** reeds in het algemeen Germaansch verdwenen, wanneer de naast voorafgaande sonant naar de Indo-Germaansche accentuatie niet den hoofdtoon had: dan bleef **u**, Mnl., Nnl. *w*; anders heeft **g_u** reeds algemeen West-Germaansch de labialiseering verloren en bleef *g*, bijv. Mnl., Nnl. *bedriegen* (Onfr. *bedriegen*), *nijgen*, *neigen* (Ags. *hnīgan*, *hnāegan*, Got. *hneiwān*, *hnaiwjan* uit ***theg_uan**, ***hnaig_ujan**), *zingen* (Os. *singan*, Got. *siggwan*), en met *g* door lateren 'grammatischer Wechsel' of naar analogie van de verbogen vormen, die door 'grammatischer Wechsel' **g_u(g)** uit *hv* hadden: *rijgen*, *recg*, *regen*, *geregen*, het praet. plur. *zagen* (Ags. *saegon* en *sawon*, uit ***sēg_uum** bij *seon*, Nl. *zien*) en *ruige* (verbogen vorm bij *ruw*), Mnl. nog *degen* (Os. *thegan* bij *dienen*, uit ***theg_unon**), *neg-* in de Mnl. verbinding *negeen* (vgl. Lat. *neque*). *W* uit **g_u**, die ook kon vocaliseeren en daarna verdwijnen, of ook zich met een voorafgaanden klinker verbinden tot een tweeklank, hebben wij in *sneeuw(e)* (verbogen vorm bij Mnl. *sne*, Nnl. *sneeuw* uit ***snaig_u-**), *meeuw(e)* (uit ***maig_ui**), Mnl. *ewe* (wet, uit ***aig_ua**), *zwaluw(e)* (Mnl. *swalwe* uit ***sualg_ua**), *scheel* (uit ***scelw-**, **skelg_u-**), *(land)ouwe* (uit ***ag_ua**), *dienen* (uit **theg_unon**), *gezien* (uit ***giseg_uan**), *vernielen* bij Mnl. *niel* (Ags. *neol*, onderste boven, uit ***neg_ul**), *nier* (uit ***neg_ur**), *wiel* (uit ***hveg_ul**), *boom* (uit ***bag_u-?**), *toon* (uit ***tag_unon**) naast Mnl. *toogen*, Nnl. *betooen*.

Germ. T bleef aan het begin, in het midden en aan het eind, bijv. *teeken* (Onfr. *teican*), *tellen* (Onfr. *tellon*), *tijd* (Onfr. *tīt*), *tong* (Onfr. *tunga*), *trouwen* (Onfr. *trūon*), *twee* (Onfr. *twēna*), *haten* (Onfr.

haton), *honigraat* (Onfr. *rata* met *a* of *â*? daarnaast Mnl. *rete* uit **rati*, etym. = Lat. *radius*), *bitter* (Onfr. *bittar*), *achter* (Onfr. *after*), *voet* (Onfr. *fuot*), *vlucht* (Onfr. *fluht*), enz. Paragoge van eene *t* heeft in het Nederlandsch, vrij dikwijls plaats, voornamelijk sedert de 14^e eeuw, bijv. in *borst* (Hd. *Bursche*, Kiliaen nog *borsgesel*), *burcht* (Mnl. *borch*, thans nog *schouwburg*, *burgwal* en in plaatsnamen als *Middelburg*, *Doesburg*, enz.), *hulst* (reeds in het Mnl.), *inkt* (Ofra. *enque*), *kroost* (reeds bij Kiliaen naast *kroos*), *placht* (Mnl. *plach*, analogievorm naar *bracht*, *dacht*), *post* (vischnaam, reeds bij Kiliaen: Vondel schreef echter nog *pos*), *rijst* (Fra. *riz*), *sedert* (Mnl. nog *sider*, doch ook reeds *sider*, *sident* en *sindent*), *stipt* (in de 17^e eeuw, bijv. bij Hooft, Bredero, Vondel, nog *stip*), *fazant* (Mnl. en bij Vondel nog *fasan*, echter Mnl. ook reeds *fasant*), *fielt* (in de 17^e eeuw nog *fiel*), *akst* (Mnl. *aex*, waarschijnlijk eerst sedert Bilderdijk met *t* in navolging van het Hd.). Epenthesis van *t* achter *n* vertoont zich Mnl. voornamelijk in het Limburgsch, bijv. *minnentlike*, doch ook in de schrijftaal van de 17e en 18e eeuw (o.a. bij Vondel), bijv. bij *eigentlich*, *gelegentheid*, enz.; Nnl. slechts *mijnentwege*, *onzenthalve*, enz., *ordéntelijk*, *erkéntelijk*.

Germ. TH werd Nl. aan het begin en in het midden dentale *d*, bijv. *dank* (Onfr. *thank*), *denken* (Onfr. *thencon*), *ding* (Onfr. *thing*), *dorst* (Onfr. *thurst*), *duizend* (Onfr. *thûsint*), *dringen* (Onfr. *thringon*), *aarde* (Onfr. *ertha*), *beeld* (Onfr. *bilithi*), *broeder* (Onfr. *bruother*), *genade* (Onfr. *ginâtha*), enz. In het midden is die *d* in het Nnl. dikwijls gesyncopeerd, bijv. *bleu* uit **bleude* naast *bloode* (Os. *blôd*), *gedwee* (Mnl. ook *gedwade*, Mnl. en in de 17^e eeuw ook *gedweech* uit *gedwedig*, Mhd. *getwedic*), *kweelen* uit *kwedelen* (bij Onfr. *quethan*), *oolijk* (uit **oodelijk*, van Mnl. *oode*, Os. *ôd*), *reu*, Mnl. *rode* (Ags. *hryththa*), *veernaast veder* (Onfr. *fethera*), *vla* (Mnl. *vlade*, Ohd. *flado*), *vlerk* (Mnl. *vlederic*), *vlier* (bij Kiliaen nog *vlieder*, Hd. *Flieder*), *vleermuis* (Ohd. *fledarmûs*). De *d* is door *j* vervangen in *vermoeien*, in de 17^e eeuw ook *vermoeden* (van *moede*, Os. *môd*). De *d* is aan de voorafgaande *n* geassimileerd in *gezin(ne)*, Mnl. nog *gesinde* (Ohd. *gisindi*, Os. *gisídi*). Aan het eind werd *th* zonder uitzondering (reeds in Geldersche oorkonden van 720, 850, 855) dentale *t*, hoewel in het Nnl. meestal met *d* geschreven, bijv. *mond*, Mnl. *mont*, Onfr. *mnt* (uit *munth*). Daar germ. *th* en *d* in het Nl. beide *d* zijn geworden, en dus samengevallen, is 'gram-

matischer Wechsel' niet meer aan te wijzen. Voor *asem* zie men bij de S.

Germ. D (d) werd linguale *d* (of vóór *r* misschien dentale *d*) aan het begin en in het midden, hetzij oorspronkelijk (uit Idg. DH), hetzij door 'grammatischer Wechsel' ontstaan (uit Idg. T), bijv. *dag* (Onfr. *dag*), *deel* (Onfr. *deil*), *dier* (Onfr. *dier*), *dochter* (Onfr. *dochter*), *doen* (Onfr. *duon*), *vader* (Onfr. *fader*), *leiden* (Onfr. *leidon*), *midden* (Onfr. *mitdon*), enz. In het Nnl. is die *d* tusschen klinkers echter dikwijls gesyncopeerd, bijv. *beul* (bij *V o n d e l* nog *beudel*, bij *bode*, Ags. *bydel*), *afbeulen* (Mnl. *bodelen*, *beuling* (Mnl. *bodelinge*), *blaar* (Mnl. en nog in de 17^e eeuw *bladere*), *boel* naast *boedel*, *door* naast *dooier* (bij *K i l i a e n* nog *doder*), *graag* (Os. *grâdag*), *kiel* (Mnl. *kidel*), *leer* naast *ladder* (in de 17^e eeuw bijv. bij *V o n d e l* nog *leeder*), *paarlemoer* (bij *K i l i a e n* nog *perlenmoeder*, vgl. Ital. *madreperla*), *voeren* (van kleederen, uit *voederen*), enz. of door *j* of *w* vervangen, bijv. (*uit*)*rooien* (Mnl. *roden*) samengevallen met *uitroeien* (Mnl. *roeden*, de takken afhouden), *roeien* (van den wijn, uit *roeden*, vgl. Fra. *verger le vin*), *kruien* (Mnl. *cruden*, Ags. *crûdan*), *ooievaar* (Mnl. *odevare*); *schouw* (vaartuig, Mnl. *scoude*), *schouw* (schoorsteen, Mnl. *scoude*, bij *scouden*, branden, uit Mlat. *scaldare*, *excaldare*), *spouwen* (Mnl. *spouden*), *vouwen* (Mnl. *vouden*, vgl. *eenvoudig*, enz.), *kouwelijk*, *ouwelijk*, enz. Anorganisch daarentegen is de achter *î* ingelaschte *d* in Nnl. *geschieden*, *spieden*, *vlieden*, *kastijden*, *belijden*, *verlijden*, *wijden*, *bevrijden*, Mnl. *ghescien*, *spien*, *vlien*, *castîen*, *belfien*, *verlîen*, *wîen*, *vrîen*, en de in het Mnl. nog zelden, in het Nnl. echter veelvuldig voorkomende epenthetische *d* tusschen *l*, *n* of *r* en volgend (*e*)*r*, bijv. in *daalder*, *elders*, *helder*, *kelder*, *kolder* (paardenziekte) en *malienkolder*, *selderij* (Fra. *sellerie*), *vilder*, *zolder*, *beenderen*, *boender*, *bunder*, *diender*, *donder*, *dragonder*, *hoenders*, *spaanders*, *vaandrig*, *Hendrik*, *Leendert*, *Reindert*, *Meindert*, *naarder* (Mnl. *naerre*, thans, met syncope van de *r*, *nader*), in talrijke nomina agentis, bijv. *hoorder*, *bestuurder*, enz. en in alle comparatieven der adjectiva, die op *r* uitgaan, bijv. *zwaarder*, *verder*, *duurder*. Aan het eind werd linguale *d*, reeds in de 8^e eeuw, zonder uitzondering linguale *t*, hoewel in het Nnl. meestal met *d* geschreven, bijv. Onfr. *guot*, Mnl. *goet*, Nnl. *goed*

Nnl. worden thans ook met *t* (uit *d*) geschreven *want* (Os. *hwanda*, Onfr. *wanda*), *want* (van een schip, vgl. Mnl. *gewant*, *gewande* en Nnl. *ingewand*), *omtrent* en *trant* (Ofri. *trind*; daarbij nog *dren-*

telen, Hd. *trendeln*), *schroot* (naast *schroodijzer*, bij Kiliāen: *schrooden*, snoeien, Mnl. *schroder*, kleermaker), *zat* (naast *verzadigen*, *bezadigd*, Os. *sad*), *bent* (naast *bende*), *buskruit* en *rattenkruit* (slechts sedert 1866 met *t*, ofschoon *kruit* het gewone *kruid* in de beteekenis 'poeder' is¹⁾); vgl. nog met *t* uit *th*: *vaart* (naast *vaardig*, *aanvaarden*, *hoovaardij*) en *voort* (naast *vorderen*). *D* werd nog *t* aan het eind van eene lettergreep vóór *l* en *n*, in *wentelen* (uit *wentlen*, *wendlen*, bij *wenden*), vandaar *wenteltrap* naast Mnl. *wendelsteen*, en *verbintenis* (bij *verbinden*), *ontsteltentis* (bij het part. *ontsteld*), *ontstententis* (bij het vroegere part. *ontstanden*); vgl. nog *beeltenis* (bij *beeld* met *d* uit *th*).

Germ. S werd aan het begin en in het midden stemhebbende dentale spirant *z* vóór klinkers en *w*, ook reeds in het Middelnederlandsch, ofschoon in de 13^e eeuw nog als *s*, later zonder vasten regel als *s* of *z*, in het Nnl. slechts als *z* geschreven, bijv. Onfr. *sang*, *singon*, *suert*, *wesan*, Mnl. *sanc*, *singhen*, *swert*, *wesen*, Nnl. *zang*, *zingen*, *zwaard*, *wezen*. Vóór medeklinkers, dus in de verbindingen *sch*, *sl*, *sm*, *sn*, *sp* en *st* bleef *s* als stemlooze spirant behouden, bijv. Onfr. *schalc*, *slûp*, *smer*, *spel*, *stark*, Nnl. *schalk*, *slaap*, *smeer*, *snood*, *spel*, *sterk*. De stemlooze spirant bleef ook aan het eind der lettergrepen, bijv. Onfr. *hulpelôs*, *wisduom*, Nl. *hulpeloos*, *wijsheid*, vóór den uitgang *lijk*, *len*, bijv. *vreeselijk*, *geeselen*, en in geminatie (assimilatie van *sj*, *ts*, *chs*), bijv. *kussen* (uit *kussjan*), *beslissen* (uit **beslitsen*), *wassen* (Onfr. *wahsan*). Aan het begin is *s* uit *ts* geassimileerd in *samen* (uit *tsamen* = *te zamen*), *sap* en *sop* (misschien uit *tsap*, West-Vlaamsch *zap*), *seffens* (in de 17^e eeuw *tseffens*), *sedert* en *sinds* (misschien uit *te seder*, *t'seder*), *sijpelen* (daarnaast de Nnl. eigenaam *De Zijpe*), *sommige*, *soms* (Vlaamsch ook *zom*, misschien met *s* naar analogie van *som*, *summa*), *suffen* (uit **antsewefjan*). Alle andere woorden, die met stemlooze *s* vóór een klinker begonnen, zijn óf ontleend (aan het Fransch met *tch*, aan het Hd. met *z* en aan het Friesch met *s*) of klanknabootsende formaties. Mnl., Nnl. *asem* (uit **âththam*, **âthm*) naast *adem* en Mnl. *vessemcn* (uit **faththamian*, **fathmian*) naast (*om*)*vademen* hebben reeds vóór-Mnl. *s* uit later gerekte *th* vóór *m*²⁾; misschien ook *wasem* (uit **hvaththam*, **hvathm?*); vgl. nog *wisse* (snoer, uit **withthe*) en

1) Beckering Vinckers in *Taal- en Letterb.* III 125-137.

2) Van Helten in *Tijdschrift* XV 79 vlg.

Mnl. *smisse* (uit **smiththe*, Ags. *smidde*), Nnl. *smidse* in aansluiting aan *smid*. Oud-Germaansch *ss* of, na langen klinker, *s* uit *tt* hebben wij in *mis* (Onfr. *mis*), *gewis* (Onfr. *gewisso*), *wijs* (Onfr. *wîs*), *moes* (Onfr. *muos*), *aas*, *gruis*, *weeze* (Onfr. *weiso*) en *wist(e)*, *moest(e)* (Onfr. *wista*, Os. *môsta* voor Os. *wissa*, Ohd. *muosa*, uit **witta*, **môtta*).

Germ. Z (al of niet door 'grammatischer Wechsel' ontstaan) is aan het eind weggevallen, bijv. Onfr. *mî*, *thî*, *wî*, *gî*, *the*, *he*, Mnl. *mi*, *di*, *wi*, *ghi*, *de*, *hi*, Nnl. *mij*, *wij*, *gij*, *de*, *hij* (Hd. *mir*, *dir*, *wir*, *ihr*, *der*, Mfr. *her*), ook in Mnl. *mee* naast den analogievorm *meer*, dat in het Nnl. alleen voorkomt. In het midden vindt men *r* uit door 'grammatischer Wechsel' ontstane *z* in Onfr. *ôra*, *hônron*, *bekoron*, *lêran*, *generon*, Nl. *ore* (*oor*), *hooren*, *bekoren*, *leeren*, *generen*, enz., in alle comparatieven, bijv. Onfr. *betero*, Nl. *betere*, *beter*, en aan voorafgaande *r* geassimileerd in *dorre*, *marren*, Mnl. *erre*, *dorren* (Nnl. *durven*). In de vervoeging vindt men alleen praet. *voren*, *verloren*, *waren*, Mnl. ook *coren*; part. *gevroren*, *verloren*, *verkoren* (Mnl. ook *ghecoren*, Nnl. alleen *gekozen*); daarentegen Mnl. *gewezen* (Nnl. *geweest*). De sing. praet. *vroor* en *verloor* (naast *koos* en *was*) zijn analogievormen naar den pluralis. Overigens is de door 'grammatischer Wechsel' veroorzaakte *r* in alle werkw. door gelijkmaking *z* geworden. *R* uit oorspronkelijke Germ. en Idg. *z* hebben wij in *merg* (Ags. *mearg* uit **mazgd*) en in Mnl. *gaert* (prikkel, Got. *gazds*), wel te onderscheiden van Nnl. *gard*, Mnl. *gerde* (Onfr. *gerda*, roede) met oorspronkelijke *r*¹⁾. Germ. *azgô-* is Nl. *asch(e)* (Onfr. *asca*), en Germ. *mizdô*, met syncope van de *z*, Mnl. *miede* (Os. *mêda*).

Germ. J werd palatale spirant aan het begin vóór palatale klinkers (namelijk *e* en *i*) en ging vóór gutturale klinkers in *g* over, bijv. Onfr. *gî*, Mnl. *ghi*, Nnl. *gij*, *ge* naast *jij*, *je*; Mnl. *ghien* (naast *biecht* uit *bijacht*); Mnl. Nnl. *gene*. In het midden en aan het eind is *j*, zooals reeds in het Onfr., na korten klinker + medeklinker aan den voorafgaanden medeklinker geassimileerd, na langen klinker + medeklinker gesyncopeerd. *Tamjan* werd dus *tammjan*, *temman*, Mnl., Nnl. *temmen*; *draumjan* daarentegen werd *drauman*, Mnl., Nnl. *droomen*. Eene enkele maal vindt men de *j* nog in het Mnl. na *r*: *herien*, *erien*, *scerien*. In het Nnl. heeft men nog met gerekte *r*: *merrie* (uit **marhîôn*) en *berrie* (uit **barjôn*), Mnl. ook *merie*, *berie*. De *j*

1) P.J. Cosijn in *Tijdschrift* XIII 19-21.

vindt men als *i* ook nog in Mnl., Nnl. *bezie* (zwak vrouwelijk, vermoedelijk uit **basija* voor **basja*, plur. van het neutr. *basi*). Tusschen klinkers is *j* gebleven, bijv. *zaaien*, *bloeien* (Onfr. *blôion*), *strooien*, *hooien*, of in *g* overgegaan, voornamelijk (zooals in het Ags.) in den werkwoorduitgang *igen*, bijv. *steenigen*, *eindigen*, enz., indien dat ten minste geene analogieformaties zijn naar de van adj. op *ig* gevormde werkw., (eene enkele maal ook na *l* en *r*: *verdelgen*, *tergen*), en in *vroege* (Ohd. *fruoji*), vandaar Nnl. *vroeg* (uitgespr. *vroeçh*). Voor de verbinding *sj* zie men § 22.

Germ W werd stemhebbende labiodentiaal aan het begin, bijv. *wasschen* (Onfr. *wascon*), *weide* (Onfr. *weitho*), *werk* (Onfr. *werk*), *wil* (Onfr. *wille*), *woord* (Onfr. *wort*), enz., en bleef zelfs vóór *r* in *wraak* (Onfr. *wrâca*), *wraken*, *wreken* (Os. *wrekan*), *wrok*, *wrak*, *wrat*, *wreed* (Ags. *wrâd*), *wreefen gewricht*, *wrenschen*, *wrijven*, *wrikken*, *wringen* (Ags. *wringan*), *wrang*, *wrong* (diadeem), *wrongel*, *wroegen* (Os. *wrôgian*), *wroeten* (Ags. *wrôtian*), Mnl. *wrene* (strijdros), in de 17^e eeuw, bijv. bij *V o n d e l*, *wrijten* (worstelen), niet verwant aan *rijten*, dat wel nooit met *wr* begon. *Wrevel* heeft *w* voor *v* in aansluiting aan *wrijven* (Ohd. *fravali*). Omgekeerd wordt *wr* in vele dialecten uitgesproken als *vr*, en is *w* in het midden *v*, aan het eind *f* geworden in *verven*, *verf*, vroeger *verwen*, *verw*, Mnl. *varwe*, *varewe*, *varuwe*. Vóór *l* is *w* verdwenen in *lispelen* (vgl. Ags. *wlisp*). Na *z* werd *w* dikwijls gesyncopeerd of aan den volgenden klinker geassimileerd, bijv. *zoel* naast *zwoel*, *zoen* naast Mnl. *swoen*, *zoet* (Onfr. *suoti*, Os. *swôti*), *zulk* (Os. *sulîk*, Ags. *swylc*), Mnl. *sulle* en *sille* (Ags. *syll*, Ohd. *swelli*), *zuster* (Os. *swestar*), *suffen* (uit **antswefjan*); vgl. nog *tusschen* (Ohd. *zwiskên*), *hoe* (Os. *hwô*), Mnl. en dialectisch *hoeneer*, *hoest* (Ags. *hwôsta*), enz. In het midden is *w* slechts zelden uitgevallen of gevocaliseerd, meestal bleef zij als stemhebbende (of stemlooze) bilabiale spirant. Aan het eind werd zij *u*, die met een voorafgaanden korten klinker een tweeklank kon vormen, en *o*, later toonlooze *e*, die na medeklinkers in het Mnl. nog behouden bleef, na een langen klinker echter verdween, bijv. Mnl. *gele*, *cale*, Nnl. *geel*, *kaal* (daarnast Mnl. *gelewe*, *geluwe*, *calewe*, *caluwe*; vgl. § 24), Mnl. *gra* (en *grau* uit *grauwe*), Mnl. *sne* (Nnl. *sneeuw*, naar analogie van de verborgen vormen), *zee* (naast *zeeuwen*), enz.

§ 29. Eigenaardigheden van het Nederlandsche klankstelsel.

Vergelijken wij het Nederlandsch met de verwante schrijftalen der

naburige volken, met het Hoogduitsch en Engelsch, dan vertoonen zich in zijn klankstelsel verscheidene gewichtige eigenaardigheden (idiotismen), die het eene plaats geven tusschen die beide talen in. Doordat het eene Nederduitsche taal is, staat het in zijn consonantisme dichter bij het Engelsch. Alleen de *th* is steeds, evenals in het Hoogduitsch, eene *d* geworden. In zijn vocalisme nadert het tot het Hoogduitsch. Gewichtige idiotismen maken het echter tot eene zelfstandige taal. De meest beteekenende zijn in. i.:

- 1°. dat alle korte klinkers in open lettergrepen gerekt en *i* en *u* steeds in *e* en *o* zijn overgegaan;
- 2°. dat *î* en *û* gediphthongeed zijn tot *ei* en *ui*;
- 3°. dat *oe* en *ie* gemonophthongeed zijn;
- 4°. dat de overgang van *au* in *ô* volkomen zijn beslag heeft gekregen;
- 5°. dat korte *e* vóór *r* in *a* veranderde;
- 6°. dat korte klinkers vóór *r* meestal gerekt zijn;
- 7°. dat *u* (Hd. *u*) steeds *u* (Hd. *ü*) geworden is;
- 8°. dat lange klinkers geen umlaut kregen en in het algemeen de umlaut door gelijkmaking of door volgende medeklinkers belangrijk is beperkt;
- 9°. dat de nieuwe lange tweeklanken *aai*, *ooi*, *oei* gevormd zijn door het behouden der *j* achter klinkers;
- 10°. dat *g* en *j* wisselen en *egi* veelal in *ei* overging, waardoor het aantal *e*'s vermeerderde;
- 11°. dat *w* vóór *r* bleef;
- 12°. dat *l* verdween na *o* (en *o* uit *a*) en vóór *d* of *t*, en dat aldus de tweeklank *ou* ontstond;
- 13°. dat *r* vóór korte klinkers + *d*, *t*, *s* of *n* dikwijls omgezet werd;
- 14°. dat de stemhebbende explosivae en spiranten aan het eind steeds in stemlooze explosivae en spiranten overgingen;
- 15°. dat *th* steeds *d* werd;
- 16°. dat *d* dikwijls ontstond door epenthesis na klinkers of *l*, *n*, *r*;
- 17°. dat de stemlooze spirant *f* steeds en *s* vóór klinkers en *w* aan het begin en in het midden stemhebbende *v* en *z* werden;
- 18°. dat *ft* in *cht* overging;
- 19°. dat de stemhebbende gutturale en labiale spirant bleef; en
- 20°. dat *sk* aan het begin *sch*, in het midden en aan het eind *ss* (geschreven *sch*) werd; en *chs* tot *ss* assimileerde.

Hoofdstuk VI. Geschiedenis der Nederlandsche spelling.

§ 30. Middelnederlandsche spelling.

Het grondbeginsel der Mnl. spelling is, de uitspraak zoo goed mogelijk weer te geven met de overgeleverde schrijfteekens van het Romeinsche alphabet, al waren die daarvoor niet voldoende. Zoo schreef men meestal *t*, *s*, *f*, *ch* en *nc* aan het eind der woorden, die etymologisch of in verbogen vormen *d*, *z*, *v*, *g* en *ng* hebben. Zoo had men aanvankelijk ook bijzondere teekens voor *gh* en *g*, *sch* en *sc*, toen die klanken nog verschillend uitgesproken werden. Spoedig echter hield dat onderscheid op en schreef men steeds *sch*, zelfs wanneer men *s* uitsprak. Tusschen *s* en *z* maakte men zelden onderscheid. Meestal wordt ook de stemhebbende spirant door *s* weergegeven. Vóór *e* en *i* schreef men steeds *k*, vóór andere letters gebruikte men meer de *c*. *Kw* werd doorlopend als *qu*, *ks* doorlopend als *x* geschreven. De *w* werd meestal voorgesteld door *w*, soms door *uu*. Voor *v* werd dikwijls hetzelfde teeken gebruikt als voor *u*, voor *j* dikwijls hetzelfde als voor *i*. Verdubbeling van medeklinkers (en daarvoor gewoonlijk *ck* voor *kk*, soms *cg* voor *gg*) beteekende, dat de voorafgaande klinker onvolkomen was, want in open lettergrepen wordt iedere klinker gerekt. Verdubbeling van de *ch*, die steeds nauwkeurig van den stembandletter *h* onderscheiden wordt, bleef achterwege, omdat de klinker toch reeds bijna altijd daarvóór verkort was, of werd door *cch* uitgedrukt. Zelden vindt men *lichgame* naast het gewone *lichame*. Aan het eind of vóór medeklinkers werden de medeklinkers nooit verdubbeld, en evenmin werd etymologische geminatie na open lettergrepen uitgedrukt. Lange

en gerekte klinkers werden in open lettergrepen gewoonlijk slechts met ééne letter geschreven, in gesloten lettergrepen werden zij door verdubbeling uitgedrukt, die bij *e* en *i* regelmatig was (ofschoon men voor *ii* gewoonlijk *ij*, ook wel *y* schreef), en zeer dikwijls bij *u*. Ook bediende men zich wel van eene *e* (zelden en meestal in de 14e en 15e eeuw van eene *i* of *y*) na de *u*, wat bij *a* regelmatig, bij *o* dikwijls geschiedde. Vandaar is er verwarring tusschen *oe* (= lange *o*) en *oe* als tweeklank (= Germ. *ô*), terwijl er ook verwarring plaats vond tusschen *ue* (= lange *u*) en *ue* als zeldzaam gebruikte spelling voor *oe* (Germ. *ô*) en *ö* (*i*-umlaut van *o*). Gewoonlijk echter werd de *ö*-klank niet uitgedrukt, maar eenvoudig door *o* voorgesteld, in de latere middeleeuwen ook wel, in navolging van het Fransch, door *eu*. *le* en *oe* (Germ. *ô*) gaven in het Mnl. nog tweeklanken weer. De lange tweeklanken werden gewoonlijk slechts met twee letters geschreven: *ai* (zelden *aei*), *oi* (zelden *ooi* of *oei*), *au* (zelden *aeu*), *eu* (zelden *eeu*), meestal echter *ieu* of *iew*. De *w*, die in het Nnl. een langen tweeklank steeds en een korten aan het eind en vóór een klinker volgt, ontbrak in het Mnl. meestal.

In Fransche woorden hadden de letters bijna altijd dezelfde waarde als in het Fra., zooals *j* (bijv. *josteren*), *g* (bijv. *geeste*, *usage*), *ch* (bijv. *coche*), doch soms schreef men ook *ds* voor *g* en *ts* of *tch* voor *ch* (bijv. *usaedse*, *coetse*, *coetche*). *L*-mouillé werd door *lg* weergegeven, bijv. *bataelge*. Ook de klinkers drukten soms de Fra. uitspraak uit. Zie uitvoeriger in § 62.

Natuurlijk heerschte in de spelling nog niet overal overeenstemming en komen er dus allerlei uitzonderingen op die regels voor. Die afwijkingen worden door de uitgevers gewoonlijk in hunne tekstuitgaven behouden, om niet door normaliseering dialectische eigenaardigheden uit te wisschen.

Daar in het algemeen de beginselen, die men in de middeleeuwen voor de spelling aannam, ook voor het latere Nl. bleven gelden, is het voldoende, voor den lateren tijd de veranderingen op te geven. De eerste veranderingen ontstonden sedert het midden van de 14^e eeuw door den invloed van het Hoogduitsch. Dan vindt men - maar lang niet algemeen - verdubbeling van medeklinkers aan het eind, *th* voor *t*, *ck* voor *k*, *cx* voor *x* of *ks*, *ngk* voor *ng* of *nk*, *mpt* voor *mt*, *dt* aan het eind voor *d* of *t*, ens. Dan vindt men ook verwisseling van *i*, *ij* en *ie*, sedert de laatste klank niet meer overal als tweeklank uitgesproken werd.

§ 31. Spellingbeweging in de 16^e eeuw.

In het midden van de 16^e eeuw, toen zoowel verwarring in het gebruik der klinkers als onnoodige ophooping van medeklinkers heerschte, openbaarde zich op eens in verschillende streken te gelijk de wensch, de spelling naar verstandelijke beginselen te regelen, en van dien tijd af is er geene spraakkunstige vraag, die de Nederlandsche geleerden tot op onzen tijd zoozeer bezig gehouden heeft, dan die van de spelling, waarschijnlijk, omdat iedere liefhebber meende evengoed daarover eene meening te kunnen uiten als de wetenschappelijke taalgeleerde.

De eerste, die met eene *Néderlandsche Spéllijnghe* 1550 optrad, was J o o s t L a m b r e c h t van Gent. Zijn grondbeginsel was hetzelfde als dat der Middelnederlandsche spelling, namelijk de gesproken taal (in zijn geval die van Gent) zoo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Daarom voerde hij nieuwe letterverbindingen, in, als *ea* voor de lange *e* (Germ. *ai*), *oa* voor de lange *o* (Germ. *au*) en *ae* voor de *e*, als in Fra. *père*; want ook voor *a* wilde hij evenals voor alle andere klinkers in gesloten lettergrepen de lengte door verdubbeling uitdrukken. In open lettergrepen wilde hij de lange of gerekte vocalen van een accent voorzien, dus *járen*, *lézen*, enz. De Germ. *ô*, die als *u* klinkt, kon volgens hem zoowel met *ou* als met *oe* weergegeven worden, de *ö* met *ue*. Onze tegenwoordige tweeklanken schreef hij: *au* (voor *au* en *ou*), *ei* of *ey* (de *ij* klonk bij hem nog als *î*) en *ui* of *uy*; de lange tweeklanken: *ai* of *ay*, *ieu*, *eeu*, of *eau*, *oi* of *oy* of *oai* en *oei* of *oui*. Tusschen *i* en *j*, *u* en *v* maakte hij nog geen onderscheid, wel tusschen *gh* en *sch*, die hij vóór *e* of *i* en aan het eind van eene lettergreep, en *g* en *sc*, die hij vóór andere letters schreef. Terwijl hij *qu* behield, schreef hij *cs* voor *x*. Aan den regel van stemlooze medeklinkers aan het eind hield hij zich niet.

Eene nieuwe spelling trachtte ook in te voeren J a n U t e n h o v e van Gent met zijne vertaling van het Nieuwe Testament (1556). Hij schreef de verschillende klinkers, die tot nog toe niet in het schrift onderscheiden werden, met verschillende letters of letterverbindingen. Zoo schreef hij de *ê* (uit *ai*) met *eç*¹⁾, bijv. *eçn*, *meçst*, de oorspronkelijke *e* (of de *e* uit *î*) met *ee*, *e*, bijv. *heeft*, *leven*, de gerekte *e* vóór *r* met *oe*, bijv. *stoerven*, *hoerder*. Hij onderscheidde *o*, *oy*, *oo* en *oey*, bijv. *zo*, *noyt*, *groot*, *verstroeyde*; *aa* en *ae*, bijv.

1) D.i. *e* met een cédille.

waar, *waerheyd*; *oe* en *ou*, bijv. *goed*, *slough*, *zoucken*. Voor *ou* schreef hij *au* in *trauw*, *vrauw*, enz., en den umlaut van *o* (Nnl. *eu*) duidde hij aan met *oe*., bijv. *voer* (Hd. *für*) naast *voor* (Hd. *vor*), *koeningk*, *vroeghd*, enz. Niet alleen zijne ongewone spelling, maar ook zijne zelf gekozen en, naar hij meende, de oorspronkelijke naderbij komende taal, werd door het meerendeel van zijne geloofsgenooten belachelijk gevonden, zoodat zijne ernstige pogingen op taalgebied volkomen mislukten.

Van meer gewicht zijn de spelregels in de *Nederduitse Orthographie* (Antw. 1581) van P o n t u s d e H e u i t e r, omdat deze daarbij meer het algemeen Nederlandsch in het oog hield. Zijn grondbeginsel was, zoo eenvoudig mogelijk te schrijven en niet meer letters te gebruiken dan volstrekt noodzakelijk is. Vandaar schreef hij nooit *gh*, steeds *g*, maar verder ook nooit eene *w* achter op *u* eindigende tweeklanken, en zelfs steeds *h* in plaats van *ch*, bijv. *wahten*, behalve wanneer een korte klinker voorafging, bijv. *lachen*, en in de verbinding *sch*, dat hij aan het begin steeds gebruikte, terwijl hij in het midden en aan het eind nu eens *sch*, dan weder *s* schreef, naarmate hij de *ch* uitsprak of niet, bijv. *Nederlantsche* zoowel als *Nederlantse*. Hij schijnt de eerste geweest te zijn, die er op aandrang een nauwkeurig onderscheid te maken tusschen *j* en *i*, *w*, *v* en *u*, *s* en *z*. Ook wilde hij de *k* slechts aan het begin, de *c* slechts aan het eind der lettergrepen gebruiken, zoo ook in de verdubbeling *ck*. *Qu* en *x* behield hij voor *kw* en *ks*, en aan het eind der woorden schreef hij liever stemlooze dan stemhebbende medeklinkers. De lengte der klinkers in gesloten lettergrepen drukte hij uit door verdubbeling, en de *ae* diende bij hem dan ook slechts daartoe, de *e* van Fra. *père* weer te geven. In open lettergrepen vond hij accenten op de lange klinkers overbodig, maar daar hij geene verdubbeling wenschte, keurde hij de schrijfwijze *schrijven* voor *schriven* af. Voor den *ö*-klank schreef hij *eu*, voor den Nnl. *ui*-klank *ui*; daarentegen koos hij voor de *oe* (Hd. *u*) de Fra. verbinding *ou*, en schreef dus *bouk*, *noumen*. Om den klank *ou* in *goud* uit te drukken, bleef hem nu niets anders over dan *oou*, bijv. *goout*. Zijne lange tweeklanken zijn *ai*, *oi*, *oui* (= *oei*), *aa* en *ieu*; voor onze *eeu(w)* schreef hij *ew*. Eene eigenaardigheid van hem is nog, dat hij den gutturalen klank der *n* vóór *g* of *k* door *in* trachtte weer te geven, en dus *klainc*, *haingen* schreef.

Van nog grooter gewicht zijn de spelregels, door de Amsterdam-

sche rederijkerskamer ontwikkeld in hare, door H. L. z. S p i e g h e l opgestelde, *Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst* (1584), omdat dit boekje den grootsten invloed op de latere spelling van het Nederlandsch uitgeoefend heeft. Het voerde de nieuwere spelling van *d* en *g* aan het eind in, waar de analogie der verbogen vormen dat vorderde, stelde voor altijd het onderscheid tusschen *j* en *i*, *w*, *v* en *u*, *s* en *z* vast, evenals de spelling van den *ö*-klank als *eu*, van den *u*-klank als *oe*. Het behield de *ch* ook in *sch* en versterkte de meening, dat *ch* ook na korte klinkers, bijv. in *lachen*, *lichaam*, niet behoefde verdubbeld te worden. Het voerde *k* als het eenige teeken voor de gutturale tenuis aan het begin in en beperkte de *c* tot vreemde woorden. Daarentegen behield het *ck* aan het eind der lettergrepen, *gh* voor elke *g*, behalve in de verbinding *ng*, en *qu* en *x* voor *kw* en *ks*. Van de vier laatste punten is men later afgeweken, evenals voor een deel ook van de spelling der tweeklanken: *ai* (of *ay*), *au*, *ei* (of *ey*), *ou*, *ui* (of *uy*) en der lange *aai* (of *aay*), *aau*, *eeu*, *ieu*, *oy*, *oey*. De *ij* was nog geen tweeklank; de lange *i* werd als *y* geschreven, ook in open lettergrepen, waar het boekje overigens slechts enkelvoudige letters aanwendde. In gesloten lettergrepen beval het de verdubbeling der lange of gerekte klinkers aan.

§ 32. Spelling van de 17^e en 18^e eeuw.

De spelling der *Twespraack* werd het uitgangspunt voor de spelling van de 17^e eeuw, maar wat betreft de verdubbeling, voornamelijk van de *a*, openbaarde zich langen tijd tegenstand. Terwijl H o o f t de *a* verdubbelde, schreef V o n d e l steeds *ae*. Nog in de 18^e eeuw werd *ae* behouden, o.a. door A. M o o n e n (1706), A. V e r w e r (1707), L. t e n K a t e (1723), F. d e H a e s (1764), enz., en eerst op het einde der 18^e eeuw werd door den invloed van J. N y l o e (1707), maar hoofdzakelijk door de voorschriften van B. H u y d e c o p e r (1730) en A. K l u i t (1763), de verdubbeling in Noord-Nederland voor goed ingevoerd, terwijl de Zuid-Nederlanders nog tot 1864 bij voorkeur *ae* schreven, niet zonder de bedoeling, zich daardoor duidelijk van de Noord-Nederlanders te onderscheiden (zie B e h a e g e l, *Nederduytsche Spraekkunst*, Brugge 1817-1827, en vgl. J. D a v i d, *Nederduytsche Spraekkunst* I, 5^e dr. Mech. 1837, II, 2^e dr. Mech. 1839).

Sommigen wilden daarentegen de verdubbeling ook in open lettergrepen invoeren, zoals Ds. Petrus Leupenius, die in 1653 *Aanmerkingen op de Nederduytsche taal* het licht deed zien en die door niemand minder dan Vondel terecht gewezen werd in het *Noodich Berecht over de nieuwe Nederduytsche misspellinge* achter zijn treurspel *Lucifer*, 1654. Uit dat *Noodich berecht* blijkt echter, dat Vondel zelf de *o* en bovendien de *e* verdubbelde in open lettergrepen, wanneer die klanken uit de tweeklanken *au* en *ai* waren voortgekomen, zoals uit de uitspraak der meeste streken nog opgemaakt kon worden. Het schijnt, dat Cornhert die onderscheiding in zijne latere geschriften het eerst ingevoerd heeft, Kiliaen paste haar in zijn *Etymologicum* (1599) tamelijk consequent toe en in de 17^e eeuw hielden met Vondel de zorgvuldigste dichters, als De Hubert, Huygens en de vertalers van den *Statenbijbel* zich daaraan; maar algemeen was het toen nog niet, zoodat in 1660 Jeremias de Decker nog klaagde over het gebruik van eene enkele *e* en *o* daar, waar hij, als geboortig uit Dordrecht, de dubbele hoorde.

In het jaar 1677 voerden de leden van het kunstgenootschap *Nil Volentibus Arduum*, die gezamenlijk eene spraakkunst begonnen te schrijven, welke zij echter niet voltooiden, enkele zonderlinge nieuwigheden in de spelling in, zoals het verdubbelen der *ch* na onvolkomen klinkers, wat echter weinig navolging vond. Ook sloten zij zich aan bij hen, die de *o* (als in Fra. *bonne*) door een accent van de *o* (als in Fra. *bon*) wilden onderscheiden, en vonden zelf uit, iedere *e* (zoals Hoft slechts met de *e* uit *ai* gedaan had) behalve de toonlooze van een accent te voorzien. Sommigen volgden dat voorbeeld na, anderen, zoals Antones in zijn *Lijkdicht op Vondel* (1679), maakten het belachelijk. Dat zij op het voorbeeld van anderen *kw* in plaats van *qu* schreven, was eene verbetering; dat zij bij het schrijven van eene *d* en *g* aan het eind der woorden de analogie lieten werken, was niet zonder voorbeeld. Adriaan Pars, de schrijver van den *Index Batavicus of Naamrol van de Batavise en Hollandse Schrijvers* (Leiden 1701) ging nog verder: hij schreef aan het eind en vóór medeklinkers eene *v*, waar de analogie het vorderde, in plaats van eene *f*, maar vond geene navolging, dan bij enkelen, zoals E. Zeydelar *Régelmaatige Néderduytsche Spéelkonst*, Amst. 1769.

Den meesten invloed als spraakkunstige in de 18e eeuw had de

Deventersche predikant *A r n o l d M o o n e n*, wiens dikwijls herdrukte *Nederduitsche Spraekkunst* in 1706 werd uitgegeven. Zijne spelling sloot zich grootendeels bij die der *Twespraack* aan, maar hij verklaarde zich voor *ae* in gesloten lettergrepen, gebruikte *gh* slechts in enkele gevallen aan het eind, beperkte de *c* (uitgezonderd in *ch*) en de *x* tot vreemde woorden, terwijl hij *qu* behield, schreef de tweeklanken (behalve *aei* en *aeu*), zooals men ze ook thans schrijft, liet op de *u* der tweeklanken alleen dan eene *w* volgen, wanneer de volgende lettergreep met een klinker begon, en schreef in open lettergrepen wel enkele klinkers, maar maakte ook daar onderscheid tusschen gerekte *e* en *o* en lange *ee* en *oo* (uit *ai* en *au*). Daar echter de Hollanders ten Noorden van den Rijn reeds sedert lang geen onderscheid meer maakten in de uitspraak van die klanken, maakte hij, evenals de anderen, niet zelden kennelijke fouten tegen dien regel. De uitstekende taalgeleerde *L a m b e r t t e n K a t e* was de eerste, die in zijne *Aenleiding* (Amst, 1723) op wetenschappelijke gronden door middel van taalvergelijking uitmaakte, wanneer *e* of *o* en wanneer *ee* of *oo* moest geschreven worden. Ook gaf hij de gronden aan tot onderscheiding van *ei* en *ij*, welke beide teekens sedert de 17e eeuw, ten minste in Holland, denzelfden of bijna denzelfden klank vertegenwoordigden. In de spelling hield *T e n K a t e* zich aan het toenmalige algemeene gebruik, maar voorstellen tot verandering deed hij in zijne *Aenmerkingen over de critique Spélkúnde onzer Hóllandsche Spraake* (opgenomen in zijne *Aenleiding* I 114-130), die echter niet gunstig werden ontvangen, omdat hij daarin meer de analogie en etymologie volgde, dan het taalgebruik.

§ 33. Spelling van de 19e eeuw.

Aan het eind van de 18e eeuw wordt het meest gebruikt de spelling van *M o o n e n*, afgezien van enkele punten, zooals *gh* en *qu*, die langzamerhand geheel in onbruik geraakten, en de verdubbeling van de *a*, die ten slotte op *ae* de overwinning behaalde. De nauwkeurigste uiteenzetting en beste verdediging van de toenmalige spelling vindt men in de beide zorgvuldig bewerkte verhandelingen van *A d r i a n K l u i t* (in *Nieuwe Bijdragen tot den opbouw der Vad. Lett.*, I Leyden 1763, bl. 284 vlgg. en in *Werken van de Maatsch. der Ned. Lett.*, III Leyden 1777, bl. 1-42). Zijn voorstel om, zooals in de middeleeuwen, weder uitsluitend, niet

alleen *f* en *s*, maar ook *t* en *ch* aan het eind der lettergrepen te schrijven, vond geene ondersteuning bij den vervaardiger der officiële spelling van 1804, nl. *Matthijs Siegenbeek*. Deze breidde integendeel den invloed van de analogie nog verder uit en schreef ook vóór *t* eene *g*, wanneer men dien klank in verwante woorden hoorde, zooals bijv. in *gezig* wegens *zagen*. Men bedenke, dat toen de juiste verhouding tusschen *g* en *ch* nog niet bekend was.

De veranderingen, die *Siegenbeek* in de gebruikelijke spelling aanbracht, waren niet zeer belangrijk. Hij voerde, wat sommigen reeds vóór hem gedaan hadden, *gch* in als verdubbeling van *ch* na onvolkomen klinkers, zooals in *bogchel*, *ligchaam*, enz. Zooals sommigen vóór hem, schreef hij steeds *j* achter een op *i* uitgaanden, *w* achter een op *u* uitgaanden tweeklank, wanneer die tweeklanken aan een klinker voorafgingen. Overigens regelde hij voor het eerst nauwkeurig de spelling der vreemde woorden, die hij ook in de spelling hun oorspronkelijk karakter liet behouden, voorzover de veranderde uitspraak dat niet verhinderde. Vrij van de zucht naar nieuwigheden, met oordeel en kennis voerde *Siegenbeek* de opdracht uit, waarmede de regeering hem belast had.

Hij vond evenwel een heftigen en scherp bestrijder in den vindingrijken dichter *Willem Bilderdijk*, die echter bij taalonderzoek niet zeer nauwgezet te werk ging (zie *Brief aan M. Siegenbeek* 1808, *Nederl. Spraakleer* 's-Grav. 1826, *Woordenboek der Ned. Spelling* 's-Grav. 1829). Juist wat *Siegenbeek* aan nieuwigheden meer algemeen gemaakt had, de *gch*, de *g* vóór *t* en de *j* als overgangslitter, werd door hem afgekeurd, en ofschoon zijne aanhangers weinige, die van *Siegenbeek* vele waren, zijn juist die eigenaardigheden, het laatst door *A. de Jager* verdedigd, ten slotte weder uit de spelling verwijderd, toen aan de taalgeleerden *L.A. te Winkel* en *M. de Vries* eene nieuwe regeling van de spelling werd opgedragen.

Het voornaamste verschil tusschen deze nieuwe, in 1865 vastgestelde, spelling en die van *Siegenbeek* bestaat dan ook in de verwijdering van de nieuwigheden, die door *Bilderdijk* bestreden werden, want zelfs *Siegenbeek*'s spelling der vreemde woorden werd behouden, trots den tegenstand van velen, o.a. *J.A. Alberdingk Thijm*, die reeds in 1847 *De Nederduitsche Spelling* in het licht had gegeven, waarin hij op de vreemde woorden dezelfde regels wenschte toegepast te zien, als op de Neder-

landsche, ongeveer zooals in het Italiaansch plaats heeft. Het meest bestreden was de spelling der z.g. bastaardwoorden, d.w.z. ontleende woorden, die niet geheel hun vreemden vorm, uitspraak en beteekenis behouden hebben en toch ook niet in alle opzichten Nederlandsch geworden zijn. Men kon de spelling van die woorden, uit den aard der zaak, niet consequent regelen en moest somtijds al te subtiële regels voorschrijven. De verdienste van de nieuwe regeling der spelling bestaat hoofdzakelijk hierin, dat een grondiger taalkennis, dan Siegenbeek bezat, werd toegepast, waar het de bedoeling was de klankleer en etymologie invloed te geven op de spelling; dat het spellingstelsel duidelijker en met bondiger bewijzen werd uiteengezet; dat ook aan punten van geringer beteekenis meer zorg besteed werd; en dat ook de woordkoppeling in bijzonderheden in het spellingstelsel werd opgenomen. Die nauwkeurige regeling zou in de practijk te bezwarend geworden zijn, wanneer men de bedoeling had gehad, deze spelling in allen deele tot eene schrijfwet te verheffen; in werkelijkheid gaf zij slechts de norm aan, waardoor overeenstemming in het schrijven te bereiken was, en juist om die overeenstemming was het toen te doen.

Slechts zeer weinigen weigerden het stelsel in zijn geheel aan te nemen. Het waren oude volgelingen van Bilderdijk of aanhangers van Multatuli (Douwes Dekker), die de neiging gevoelde, alleen de uitspraak bij de spelling te volgen en dus bijv. *ch* in woorden als *mensch* weglief en in enkele gevallen den toonloozen klinker met een afbrekingsteeken aanduidde, en dus '*n mens*' schreef in plaats van *een mensch*. De groote meerderheid echter toonde te recht haar weerzin tegen dat onsystematisch dilettaantisme, dat met zich zelf in strijd was, en verheugde er zich over, dat met de nieuwe regeling van de spelling een einde gemaakt was aan het voortdurend en kleingeestig getwist over spellingvragen, die toch slechts eene betrekkelijke belangstelling mogen wekken.

Onlangs echter heeft R.A. Kolléwijn met zijne brochure *Onze lastige Spelling* (Amst. 1891) eene nieuwe beweging tot hervorming der spelling in het leven geroepen. Zijne aanhangers stichtten in 1893 de 'Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal'. Voorloopig hebben zij slechts voorgesteld het onderscheid tusschen *e* en *ee*, *o* en *oo* af te schaffen, in open lettergrepen steeds *ie* (nooit *i*) te schrijven, den toonloozen klinker vóór *k*, *g*, *ng* en *s* steeds door *i* weer te geven, voor *sch* eene enkele *s* te schrijven,

waar alleen *s* uitgesproken wordt, in samenstellingen als *zedenleer*, *hondenhok*, enz. de *n* weg te laten, waar zij niet uitgesproken wordt, en *t* en *f* te schrijven voor *th* en *ph* in de bastaardwoorden, welke schrijfwijze men overigens niet aan vaste regels wil onderwerpen. Bovendien wenschen zij de *n* van den dat - en acc.-uitgang *en* niet meer te schrijven en dus het voornaamste onderscheid tusschen het mannelijk en vrouwelijk geslacht uit te wisschen. De leden dezer vereeniging schrijven ten deele reeds nu naar die voorstellen, die toch ook grooten tegenstand ontmoet hebben (zie o.a. C.H. den Hertog, *Waarom onaannemelijk?* Gron. 1893); en verreweg de meerderheid houdt nog steeds vast aan de spelling van De Vries en Te Winkel, die sedert 1864 in België, sedert 1883 in Nederland door de regeering als officiële spelling is aangenomen.

Hoofdstuk VII.

Geschiedenis der Nederlandsche vervoeging.

§ 34. Sterke Werkwoorden.

Het Nederlandsch heeft de volgende 'ablaut'srijen:

- I. Germ. *î, ai, i, e*; Onfr. *î, ei, i, i*; Mnl. *î, ee, ē, ē*; Nnl. *ij, ee, ē, ē*.
- II. Germ. *û* of *eu, au, u, o*; Onfr. *û* of *ie (ui), ou [û]*, *u, o*; Mnl. *û* of *ie, oo, ò, ò*; Nnl. *ui* of *ie, oo, ò, ò*.
- III. Germ. *e (i), a, u, o (u)*; Onfr. *e* of *i, a, u* of *o, u* of *o*; Mnl. *e* of *i, a, o, o*; Nnl. *e* of *i, o, o, o*.
- IV. Germ. *e (i), a, ê, o*; Onfr. *e* of *i, a, â, o (u)*; Mnl. *ē, a, â, ò*; Nnl. *ē, a, â, ò*.
- V. Germ. *e (i), a, ê, e*; Onfr. *e* of *i, a, â, e*; Mnl. *ē, a, â, ē*; Nnl. *ē, a, â, ē*.
- VI. Germ. *a, ô, ô, a*; Onfr. *a, uo, uo, a*; Mnl. *ā, oe, oe, ā*; Nnl. *ā, oe, oe, ā*.

De reduplicerende werkwoorden hebben de volgende klankwisseling aangenomen:

- VII. Onfr. *a, ie, ie, a*; Mnl. *a, ie* of *i (e), ie* of *i (e), a*; Nnl. *a, ie* of *i, ie* of *i, a*.
- VIII. Onfr. *â, î* of *ie, î* of *ie, â*; Mnl. *â, ie, ie, â*; Nnl. *â, ie, ie, â*.
- IX. Onfr. *ê* of *ei, ie, ie, ê* of *ei*; Mnl. *ee* of *ei, ie, ie, ee* of *ei*; Nnl. *ee* of *ei, [ie, ie], ee* of *ei*.
- X. Onfr. *ô* of *ou, ie, ie, ô* of *ou*; Mnl. *ô, ie, ie, ô*; Nnl. *oo, ie, ie, oo*.
- XI. Onfr. *uo, ie, ie, uo*; Mnl. *oe, ie, ie, oe*; Nnl. *oe, ie, ie, oe*.

De voornaamste onregelmatigheden in de sterke vervoeging zijn:

Kl. I. Mnl. *tien* met 'grammatischer Wechsel' (als ook *dien, sien* en misschien *scrien, praet. scree*), *teech, tegen, getegen*; in het

Nnl. heeft ook het praes. *g* aangenomen en is de vervoeging: *tijgen, teeg, tegen, getegen*, of zwak: *tijgde, getijgd*. In het Mnl. behoorden nog tot deze klasse de thans niet meer gebruikte werkw.: *biden* en *ontbiden* (afwachten), *cliven* (klimmen, thans slechts *beklijven* met zwakke vervoeging), *(ge)rinen* (aanraken), *sien* (ziften), *versiken* (zuchten), *sipen* (droppelen), *scrien* (roepen), *verswinen* (ziek zijn). Over *spien, dien, kwinen* zie men § 38.

Kl. II. Het praes. dezer klasse heeft Mnl. *u*, Nnl. *ui* uit Germ. *û* (zie § 26 U) of *ie* en *ui* uit Germ. *eu* (zie § 27 EO). *Spuwen* (naast het nog heden sterke *spugen*) heeft *uw* uit *îw*, maar is in het Nnl. slechts zwak (zie § 38). *Vlien* heeft in het Mnl. praet. sing. *vlo*, plur. in het Brab. en Holl. *vluwen* of *vlouwen*, in het Vlaamsch *vloen* (soms *vloon*), part. *ghevluuwen* of *ghevluwen*, Vla. ook *ghevloen*. In het latere Mnl. ontstond door epenthesis het sedert alleen gebruikelijke *vlieden, vlood, vloten, gevloten*. *Tien* (d.i. *tieën*, trekken) werd in het latere Middelnederlandsch naar analogie der vormen met 'grammatischer Wechsel' *tiegen*. Thans bestaan alleen nog praet. en part. *toog, togen, getogen*. *Kiezen, vriezen* en *verliezen* hebben vormen met *r* door 'grammatischer Wechsel' (zie § 28 Z).

Kl. III. In het praet. sing. dezer werkwoorden treden voor het eerst op het eind der middeleeuwen vormen met de *o* van den plur. in plaats van *a* op. In de 16^e en 17^e eeuw komen *a* en *o* naast elkander voor; bij *V o n d e l* na 1625 alleen *o*, in den *S t a t e n b i j b e l* soms *a*, gewoonlijk *o*. De *a* geraakte sedert in onbruik. Nog niet voldoende verklaard zijn de onregelmatige praet. *hielp, bedierf, stierf, wierf, wierp* en *zwierf, hielpen, bedierven*, enz., waarvan men de eerste sporen vindt in het Vlaamsch van de 14^e eeuw naast vormen als *sterf, zwerf*, enz. met *e* uit *a* vóór *r*. Het Hollandsch van de 16^e eeuw heeft *bedurf, sturf, wurf, wurp* en *zwurf*, maar *halp* en *holp*, en eerst in de 17^e eeuw worden de vormen met *ie* bij die werkw. meer algemeen, zooals bijv. bij *B r e d e r o*, *H u y g e n s* en in den *S t a t e n b i j b e l*. *V o n d e l* heeft slechts zelden *hielp* en *wierp*, daarentegen gewoonlijk *holp, bedorf, storf* of *bedurf, sturf*, enz. *M o o n e n* erkende de vormen met *ie* nog niet als grammaticaal juist, maar *T e n K a t e* nam ze van alle werkw. behalve *zwerfen* als juist aan naast die met *o*. Zoo deed ook *W e i l a n d*, ofschoon de vormen met *ie* toen verreweg het meest gebruikt werden. Thans is bij deze zes werkw. *ie* uitsluitend in gebruik. *Worden* behoort ook tot deze klasse. In het Middelnederlandsch is het nog regel-

matig *werden, wart, worden, (ge)worden*, in het latere Middelnederlandsch echter helde het reeds over tot de tegenwoordige onregelmatige vervoeging: *worden, werd* (of *wierd*), *werden* (of *wierden*), *geworden*. In de 17^e eeuw vindt men echter nog dikwijls de regelmatige vervoeging. In het Middelnederlandsch vertoonden zich de infinitiefvormen *ronnen, begonnen, ontgonnen*¹⁾ naast het Middelnederlandsche, thans verdwenen, *rinnen* en het Mnl., Nnl. *beginnen, ontginnen*, die regelmatig sterk vervoegd worden, maar bovendien tot in de 17^e eeuw ook een zwak praet. *begonde, begonste, begost* en een part. *begost* hadden.

Kl. IV. *Scheren* en *zweren* (etteren) hebben reeds in het Middelnederlandsch, evenals nog heden, als praet. *schoor, zwoor, schoren, zwoeren* en als part. *geschoren, gezworen*. In het Middelnederlandsch en zelfs nog in de 18^e eeuw werd daarnaast ook als praet. *schoer, zwoer* gebruikt. Van *steken* komt het oude part. *gesteken* voor hedendaagsch *gestoken* in het Middelnederlandsch dikwijls voor en is zelfs in de 16^e en 17^e eeuw de meest gewone vorm; het werkwoord behoort dus eerst in de 18^e en 19^e eeuw tot de IVe klasse. Tot deze klasse behoort ook *komen*, part. Mnl. *comen*, Nnl. *gekomen* met regelmatig praet. *kwam, kwamen* (in het Vla. *kam, kamen*, zelfs nog in de *Refereynen* van Gent (1539) en bij de Antwerpsche dichteres *Anna Bijns*). Het praes. *ik kom, hij, gij komt* heeft in den loop van de 17^e eeuw de *o* verkort.

Kl. V. *Zitten, bidden* en *liggen* zijn reeds in het Middelnederlandsch de gewone vormen, ontstaan uit *zetjan, bedjan* en *legjan*. Naast *liggen* komt in het Middelnederlandsch ook *leghen* voor met de alleen regelmatige vormen 2. sing. *leghes*, 3. sing. *leghet* (en *leit*). Verwarring met het trans. *leggen* is in de 16^e en 17^e eeuw, bijv. bij *Vondel* en *Huygens*, zeer gewoon en heerscht nog in de Hollandsche spreektaal. De tegenwoordige vormen *zien, zag, zagen, gezien* zijn reeds in het Middelnederlandsch de eenige, die gebruikt worden. *Wegen* (en ook het eigenlijk zwakke *bewegen*) heeft in het Middelnederlandsch naast het regelmatige praet. *wach, wagen* ook *woech, woeghen*, dat inde 17^e en 18^e eeuw bleef bestaan naast het jongere *woog, wogen*. Thans worden alleen de laatste vormen nog gebruikt. In het Brabantsch van de latere middeleeuwen komt het part. *gewogen* voor, dat langzamerhand het oudere

1) J. Franck in *Tijdschrift* II 19-26.

gewegen verdrong. Voor *wezen* met 'grammatischer Wechsel' zie men § 37.

Kl. VI. Van *standen* is in het Middelnederlandsch slechts het Vlaamsche praet. *stoet, stoeden* (= Ofri. *stôd*, Got. *stôth*, Ohd. *stuot*) in gebruik naast den vorm met epenthetische *n* en verkorten klinker *stond, stonden* (Onfrank, *stuont, stuondon*), dat na de middeleeuwen de eenige vorm werd. Het praes. was steeds *staan*, het part. *gestaan*. Het oude *slahan* luidt in het Mnl. en Nnl. met 'grammatischer Wechsel' *slaan, sloeg, sloegen, geslagen*, en zoo werden ook de na de middeleeuwen niet meer gebruikte werkw. *dwaen* (wasschen) en *vlaen* (villen) vervoegd. *Dwaen* komt nog eene enkele maal in het begin van de 17^e eeuw (o.a. bij *V o n d e l*) voor, *vloeghen* (praet. plur. bij *vlaen*) nog in de 15^e eeuw bij *D e R o o v e r e*. *Zweren* (uit *swarjan*, een eed doen) heeft door *i*-umlaut in het praes. steeds *e* en is in het part. steeds *gezworen*. Over de part. met *e* voor *a*: *gedregen, geslegen*, enz. in het Middelnederlandsch en in de 17^e eeuw zie men § 39.

Kl. VII. *Haldan* ging in het Middelnederlandsch en Nieuw-Nederlandsch regelmatig over in *houden, hield, hielden* (Mnl. en in de 16^e eeuw ook *hild, hilden, of held, helden*), *gehouden*. *Zouten* heeft in het Mnl. nog eene enkele maal *silt*, thans alleen zwak: *zoutte*. *Vallen* heeft in het Mnl. *vel* (zelden *vil*), *vellen* naast *viel, vielen*, wat thans de eenige vorm is. Van *gangen* komt praes. en part. in het Middelnederlandsch zelden voor; het werd verdrongen door het thans alleen gebruikte *gaan, gegaan*, maar het praet. *ging, gingen* bleef (ofschoon met verkorte *i* vóór *ng*). In de 17^e en 18^e eeuw kwam ook dikwijls het thans slechts in dialecten levende *gong* voor, zooals ook *vang* en *hong* voor het gewone *ving, hing*. Naast den analogievorm *vangen* (reeds Onfr. *fangan*) wordt in het Middelnederlandsch het oudere *vaen* (Osaks *fâhan*) zeer veel gebruikt, doch later niet meer. *Haen* naast *hangen* is in het Middelnederlandsch veel zeldzamer. Voor het praet. der kl. VII-XI zie men § 26 E.

Over andere onregelmatigheden zie men § 37 en 38.

§ 35. Zwakke vervoeging.

Doordat alle buigingsuitgangen toonloos werden, is reeds in het Middelnederlandsch alle onderscheid tusschen *ja-*, *ô-* en *ai-*klassen der zwakke vervoeging verdwenen. Alleen heeft de *j* van de eerste klasse een spoor achtergelaten in den umlaut van den wortelklin-

ker, bijv. in *drenken, wenden, leggen, zetten, generen, zeggen, dekken, krenken, temmen*, enz., terwijl zij onveranderd behouden bleef na klinkers, zooals in *bloeien, vloeien, maaien, strooien*, enz. Men voelde daar echter de *j* niet meer als suffix, maar vatte ze op als slotklinker van den stam, en zoo vormde men reeds in het oudste Middelnederlandsch naast een zeldzaam *bloede* een praet. *bloeyede*, part. *ghebloeyet*, enz.

De toonlooze *e*, waartoe het stamsuffix is verzwakt, werd in het Nederlandsch allengs gesyncopeerd vóór de *d* van het praet. en part. Eerst verdween de *e* uit *i*, want reeds in het Oud-Neder-Frankisch werd zij uitgestooten, wanneer de wortel een langen klinker of een tweeklank had en op de dentalen of dentaalverbindingen *n, r, d, s, st* of *rs* uitging, bijv. *gehôrda, getruoda, irruort*, enz. naast *genereda, irtullit, gescathot*, enz. In het Middelnederlandsch is de *e*, onverschillig waaruit zij was ontstaan, steeds gesyncopeerd bij werkw. op *ëlen* en *ëren*, bijv. *wandelde, versekert*, meestal ook bij voorafgaande enkele dentaal, bijv. *woonde, vreesde*, doch reeds tamelijk dikwijls, wanneer andere medeklinkers of verbindingen van medeklinkers voorafgaan, bijv. *leefde, maecte* naast *levede, makede*, het minst bij voorafgaande *ll* en *rr*, bijv. *gesellede, merrede*. De syncope had dan tevens ten gevolge, dat de *d* van het praet. en part. na de scherpe medeklinkers (*k, ch, t, s, p, f*) in *t* overging. Bleef de *e* in het Middelnederlandsch, dan smolt de *d* van het praet. niet zelden met den persoonsuitgang *t*, ook wel met den persoonsuitgang *s*, samen: vandaar vormen als *ghi horet* voor *horedet* naast *hoordet*; *du minnes* voor *minnedes* naast *mindes*; maar na de middeleeuwen komen die vormen niet meer voor. Daarentegen is syncope van de *e* en verscherping der *d* tot *t* na harde medeklinkers na de middeleeuwen, ten minste reeds in de 16^e eeuw, regel. Toch komen in de 16^e eeuw ook nog ongesyncopeerde vormen voor, voornamelijk wanneer de werkwoordstam op *w, g, d* of *t* uitgaat. In de 17^e eeuw namen de ongesyncopeerde vormen steeds meer af. In den *S t a t e n b i j b e l* komen zij echter niet zelden voor, wanneer de werkwoordstam op een dubbelen medeklinker, nog meer, wanneer hij op *d* of *t* uitgaat. Ook het part. der werkwoorden op *igen* had nog meermalen de *e*: *gesondiget, verzadiget*. In de 18^e eeuw, toen de ongesyncopeerde vormen bijna geheel te niet waren gegaan, leerden de grammatici, dat het beter was in het praet. eene *e* in te lasschen, wanneer de

werkw. op *d* of *t* uitgingen, en schreef men somtijds: *zij reddeden, zetteden*, om het praet. van het praes. *zij redden, zetten* te onderscheiden, doch sedert het midden van de 19^e eeuw vindt men die voor stijf gehouden vormen niet meer.

Van de werkwoorden, die reeds in het Oud-Germaansch, vóór de *i*-umlaut werkte, den tusschenklinker misten en den slotmedeklinker van den wortel verscherpten, bezit het Nieuw-Nederlandsch nog de volgende, die in het Middelnederlandsch in het praet. nog de *e* aan het eind bezaten, maar later apocopeerden: *brenge* (Mnl. ook *bringen*), *bracht, gebracht* (Mnl. en in de 17^e eeuw ook *brochte, ghebrocht*); *denke*, *dacht, gedacht* (Mnl. en in de 17^e eeuw ook *dochte, ghedocht*); *dunke* (Mnl. ook *donken*), *docht, gedocht*; *zoeken, zocht, gezocht*; *werken, wrocht, gewrocht* (naast het meer gebruikte *werkte, gewerkt*; Mnl. ook *wrachte, ghewracht*); *koopen, kocht, gekocht*. In het Middelnederlandsch vindt men bovendien nog de thans niet meer voorkomende werkw. *vruchten* (vreezen), *vruchte, ghevrucht* en *roeken* (zich bekommeren), *rochte, gherocht*, terwijl in plaats van Mnl. *raken, rochte, gherocht* en *cnopen, cnochte, ghecnocht*, na de middeleeuwen slechts *raken, raakte, geraakt* en *knoopen, knoopte, geknoopt* (doch nog steeds *verknocht*) in gebruik is.

In het Middelnederlandsch komen nog vormen met z.g. 'Rückumlaut' voor naast de gewone, nl. van *kennen: cande, ghecant*, van *rennen: rande, gherant*, van *setten: ghesat*, die later slechts luiden *kende, gekend, rende, gerend, zette, gezet*, verder van *schenden: scande, ghescant*, van *senden: sande, ghesant*, later sterk *schenden, schond, geschonden, zenden, zond, gezonden*, (*gezant* als subst. zal wel aan het Hd. ontleend zijn). Van een niet voorkomend *nennen* (men gebruikte steeds *noemen*): *nande, ghenant*, van *bewenden: bewant*, die later verloren gingen, en van *bernen: brande, ghebrant*, waaruit in het Nieuw-Nederlandsch een nieuw werkw. *branden, brandde, gebrand* ontstond.

Reeds in het Middelnederlandsch en ook thans nog veel gebruikte onregelmatige bijvormen van *legde, gelegd, zegde* (in het Noord-Nederlandsch zelden, *gezegd* zijn *leide, geleid, zeide, gezeid*. In het Middelnederlandsch schreef men ook *hi, ghi leit, seit* naast *leget, seget* (ook nog in de 16^e eeuw, evenals ook *teelt* van *tellen*, thans *legt, zegt, vertelt*). Thans zijn *leit, zeit* tot de spreektaal beperkt.

§ 36. Praeterito-praesentia.

De praet.-praes. zijn: 1^e. Mnl. *weet* (ook *weit*), *weten*, *wiste*, *gheweten*, Nnl. *weet*, *weten*, *wist*, *geweten*; 2^e. Mnl. *can*, *connen* (Brab. ook *conen*), *conde* (ook *conste* en *coste*), *gheconnen*, Nnl. *kan*, *kunnen*, *kon(de)* (ook *kost*), *gekund* of *gekunnen*; 3^e. Mnl. *sal* (ook *sel*), *sullen* (ook *sellen* en *selen*), *soude*, geen part., Nnl. *zal*, *zullen*, *zou(de)*, geen part.; 4^e. Mnl. *mach*, *moghen*, *mochte*, *ghemoghen* of *ghemocht*, Nnl. *mag*, *mogen*, *mocht*, *gemoogd* (maar *vermocht*); 5^e. Mnl. *moet*, *moeten*, *moeste* (ook *moste*), *ghemoeten*, Nnl. *moet*, *moeten*, *moest*, *gemoeten*.

Verder komen in het Middelnederlandsch nog voor: 1^e. *dooch*, *doghen*, *dochte*, *ghedocht* of *ghedoghen*; 2^e. *an*, *onnen*, *onde* en *onste*, *gheont* en *gheonnen*; 3^e. *dar* (ook *der*), *dorren* (ook *durren* en *derren*), *dorste* (ook *durste*, zelfs *dorde*), *ghedorst* en *ghedorren*; 4^e. *darf* (ook *derf*), *durven* (ook *durven* en *derven*), *dorste* (ook *durste* en *dorfte*, *durfte*), geen part.

Doghen werd in het Nnl. *deugen* (misschien conjunctiefvorm met *i*-umlaut), geheel zwak vervoegd. Voor *onnen*, waarnaast in het Middelnederlandsch en zelfs nog in de 17^e eeuw zeer dikwijls *jonnen* voorkomt, werd later slechts een van *ge* voorziene vorm *geonnen* gebruikt, samengetrokken tot *gunnen*, dat geheel zwak vervoegd wordt. *Dorren* en *durven* werden door hun gemeenschappelijk praet. *dorste* reeds in het Middelnederlandsch met elkander verward. Sedert de 16^e eeuw luiden zij *durven* (moed hebben) en *derven* (ontberen) en worden zwak vervoegd, ofschoon H o o f t nog een anorganisch praet. *darde* gebruikt. Alleen is van *durven* ook nog een praet. *dorst* naast *durfde* in gebruik.

§ 37. Onregelmatige werkwoorden.

Onregelmatig zijn Mnl. *doen* (daarnaast een zelden voorkomend *doeien*), praet. *dede*, *dades*, *dede*, *daden*, *dadet* of *daet*, *daden*, conj. *dade*, ofschoon vormen met *e* en *a* reeds vroeg met elkander verwisseld werden; part. *ghedaen*. Nnl. *doen*, praet. 1. 3. *deed*, plur. 1. 3. *deden*, 2. *deedt*, conj. *dede*, part. *gedaan*. In het Middelnederlandsch komt naast een imper. *doe* ook *doch* (en *doech*) voor.

Willen wordt in het Middelnederlandsch en Nieuw-Nederlandsch geheel zwak vervoegd, maar de 3^e pers. sing praes. ind. (eigenlijk conj.-opt.) heeft geene *t*. In het Middelnederlandsch komt echter

hi wilt voor naast *hi wille* (Nnl. *wil*) en eene enkele maal ook Mnl. het oorspronkelijke *hi wele* (Os., Ohd. *wili*). De 2^e pers. *du wilt* naast *du willes* is analogievorm naar de praet.-praesentia (zie § 39). Het oorspronkelijke *du wele* (Os., Ohd. *wili*) of *weles* (Ohd. *wilis*) komt reeds in het Middelnederlandsch niet meer voor. Naast het praet. *wilde* is in het Middelnederlandsch en Nieuw-Nederlandsch ook *wou(de)* in gebruik.

De hulpwerkw. zijn *worden* (voor het passief zie men § 34), *zullen* (voor het futurum zie men § 36) en *hebben* en *zijn*. *Hebben* luidt in het praes. Mnl. *hebbe* (uit *habju*), *heves*, *hevet* (ook *het*, *heit*), *hebben*, *hebbet*, *hebben*, conj. *hebbe*, Nnl. *heb*, -, *heeft*, *hebben*, *hebt*, *hebben*, conj. *hebbe*. Praet. Mnl. *hadde* (uit *habda*), Nnl. *had*, conj. *hadde*. Part. Mnl. en Nnl. *gehad* (uit *gehabd*). *Zijn* luidt in het praes. ind. Mnl. *bim* (ook *bin* en *ben*), *best* of *bist* (ook *bes*), *es* of *is* (voor *ist*), *sijn*, *sijt*, *sijn* (naar analogie van den eersten persoon; het Oud-Neder-Frankisch heeft nog *sint*). Nnl. *ben*, -, *is*, *zijn*, *zijt*, *zijn*, conj. *zij*; maar in het Middelnederlandsch bij Vlaamsche dichters ook *si* in den ind. Het praet. luidt Mnl. en Nnl. *was*, plur. *waren*, conj. *ware*. Part. Mnl. *ghesijn* en *ghewesen*, Nnl. slechts *geweest* (*gewezen* alleen nog als adj.), part. praes. *zijnde*, inf. *zijn* of *wezen*, imper. sing. Mnl. *wes*, Nnl. *wees*, plur. Mnl. *weset*, *weest*, Nnl. *weest*.

§ 38. Overgang van werkwoorden tot eene andere vervoegingsklasse.

Verscheidene werkw. zijn in het Nederlandsch van de eene klasse in de andere overgegaan. Het werkw. *spîen* (uit *spîwan*), in het Middelnederlandsch nog *speech*, *speghen*, *ghespeghen*, overleefde de middeleeuwen niet, had echter reeds toen den uit *spîwan* ontwikkelden bijvorm *spuwen*, vervoegd *spau*, *spouwen*, *ghespouwen*, naar kl. II, hoewel het ook reeds zwak werd vervoegd, zooals na de middeleeuwen steeds. Een andere bijvorm was, ook reeds in het Mnl., *spugen*, *spoog*, *spogen*, *ghespogen*. *Bevelen* ging dadelijk na het verlies van de *h* (in *befelhan*), dus reeds in het oudste Middelnederlandsch, van de III tot de IV kl. over; toch hoort men nu en dan nog wel in het praet. *bevool*, *bevolen*. *Treden* (voor *troden*), met het in het Middelnederlandsch nog eene enkele maal voorkomende part. *getroden*, werd in het Middelnederlandsch met metathesis meestal *terden* en ging dan over tot de III kl.; doch na de middeleeuwen gaat

het regelmatig naar kl. V. Het waarschijnlijk wel niet oorspronkelijk Nl. *treffen* is reeds in het Middelnederlandsch van de V tot de III kl. overgegaan. *Steken*, thans met het part. *gestoken* bij de IV klasse, behoorde in het Middelnederlandsch en nog in de 17^e eeuw met het part. *gesteken* (waarnaast slechts zelden *gestoken*) tot de V kl.; daarentegen had *plegen* in het Middelnederlandsch als part. *gheplogen* (naast *gheplien*, met een inf. *plien*) en behoorde dus tot de IV kl. Die vorm vertoont zich zelfs nog bij *V o n d e l* naast *geplegen*; maar sedert de 18^e eeuw is het geheele part. in onbruik geraakt. Reeds in de 17^e eeuw ontstond het onregelmatige, doch thans uitsluitend gebruikte, praet. *placht, plachten* (gevormd naar analogie van *dacht, bracht*) voor het vroegere *plag, plagen*. In de beteekenis 'begaan (bijv. eene misdaad)' is *plegen* thans slechts zwak. Evenzoo *verplegen*.

Van de VI tot de VII kl. zijn in het Middelnederlandsch reeds bijna geheel overgegaan *wassen, wasschen* en *bakken* (waarnaast in het Middelnederlandsch nog eene enkele maal de oude bijvorm *baken*), en met umlaut *heffen, beseffen* en *scheppen*. Vormen als *hoef, besoef* en *scoep* komen in het Middelnederlandsch zelden voor naast *biec, wies, wiesch, hief, besiefen schiep*, die nog steeds gebruikt worden, afgezien hiervan, dat naast *wiesch* ook *waschte* gebruikelijk is, dat *biec*, waarvan men bij *V o n d e l* nog een voorbeeld vindt, in de 17^e eeuw voor den tegenwoordigen zwakken vorm *bakte* heeft moeten wijken en dat men voor *besief* met het part. *beseven* na de middeleeuwen slechts *besepte, beseft* gebruikt. De part. van *scheppen* en *heffen* daarentegen zijn nog altijd *geschapen* (in het Mnl. ook *gheschepen*) en *geheven* (Middel-Brab. ook *ghehaven*). *Waaïen* ging van kl. VIII tot kl. VI over; toch vindt men in het Middelnederlandsch nog wel eens *wieu* naast de gewone vormen *woei* en *waaide*, die thans nog steeds naast elkander in gebruik zijn. Het part. was nooit anders dan *gewaaïd*.

Verscheidene werkw. zijn van de sterke vervoeging tot de zwakke overgegaan. Uitsluitend zwak zijn thans: I kl. *dijen* (Mnl. *deech, deghe, ghedegen*, doch ook reeds zwak en sedert de 17^e eeuw slechts zwak; het part. *gedegen* leeft nog als adj.), *beklijven* (in het Middelnederlandsch nog sterk), *kwijnen* (in het Middelnederlandsch nog sterk); II kl. *klieven* (in het Middelnederlandsch uitsluitend en bij *V o n d e l* en in de 18^e eeuw nog dikwijls sterk), *rieken* (in het Middelnederlandsch steeds en tot in de 18^e eeuw

nog dikwijls sterk, naast den heden nog sterken dubbelvorm *ruiken*), *berouwen* (in het Middelnederlandsch sterk, praet. *berau*, maar ook *berieu*, part. *berouwen*; in de 17^e eeuw reeds zwak); III kl. *belgen* (in het Middelnederlandsch sterk, bij *V o n d e l* reeds zwak, doch thans nog het part. *verbolgen* als adj.), *bernen* (in het Middelnederlandsch reeds somtijds met het zwakke *bernen* verward, later slechts zwak), *dorschen* (door de *o* in het Middelnederlandsch soms, later alleen zwak), *hinken* (reeds in het Middelnederlandsch zwak); IV kl. *stenen* (in het Mnl. praet. *stan*), *helen* (in het Middelnederlandsch zoowel zwak als sterk, later alleen zwak, doch nog steeds *verholen*), *beren* (in het Middelnederlandsch reeds door overgang van *e* tot *a* vóór *r* zwak: *baren*; alleen het sterke part. *geboren* bleef tot heden bewaard; *ontberen*, Middelnederlandsch zoowel zwak als sterk, later alleen zwak), *quelen* werd reeds in de 16^e eeuw zwak, *queelde*, *gequeelt*, naast *qual*, *gequolen*; in de 17^e eeuw is dit werkwoord verloren gegaan; V kl. *geschieden* (Mnl. *geschien*, buiten Duitschen invloed steeds zwak), *kneden* (reeds in het Middelnederlandsch somtijds, later alleen zwak), *leken* (Middelnederlandsch sterk, later alleen zwak); VI kl. *knagen*, *schaven*, (*ont*)*schaken*, *gewagen* (alle in het Middelnederlandsch reeds zwak en sterk, later steeds zwak), *waden* (Middelnederlandsch nog sterk, later alleen zwak), *waken* en *stappen* (Mnl. naar kl. VII *wiec* en *stiep* en ook zwak, zooals later altijd), *beseffen* (Middelnederlandsch sterk en ook somtijds zwak, thans alleen zwak, zie boven), *spanen* (Middelnederlandsch gewoonlijk sterk, soms ook zwak, thans verdwenen; daarnaast een zwak *spanen*, thans *spenen*, dat wel niet verwant zal zijn); VII kl. *bassen* (Middelnederlandsch sterk en zwak, later alleen zwak), *zaaien* en *kraaien* (Middelnederlandsch naast den gewonen zwakken vorm ook *sieu* en *crieu*, later alleen zwak); XI kl. *groeien* en *vloeken* (Mnl. zelden *grieu*, *vlic*, meestal zwak, zooals later altijd).

Eenige werkw., die in het Middelnederlandsch nog bijna altijd sterk waren, komen later, zooals ook nog heden, zoowel zwak als sterk voor, nl. *grijnen*, *krijnschen*, *aantijgen* (dikwijls met *tiegen* voor *tieën* verward) en *kruien* (Mnl. *cruden*). Of naast het sterke werkw. *buigen* misschien ook een oorspronkelijk zwak werkw. *buigen* met transitieve beteekenis aan te nemen is, moet in het midden gelaten worden; de zwakke vormen *buyghde*, *gebuycht* komen tamelijk dikwijls voor in de 15^e en 16^e eeuw (bijv. bij *M a r n i x*) en

worden ook nog in de 17^e eeuw (bij *V o n d e l* en in den *S t a t e n b i j b e l*) gevonden. Thans is *buigen* zoowel in transitieve als in intransitieve beteekenis alleen sterk. *Bergen* is in het Mnl. slechts eene enkele maal zwak, in de 16^e eeuw (bijv.

bij *M a r n i x* en *C o o r n h e r t*) en in de 17^e eeuw (bijv. bij *V o n d e l* en *S t a t b .*) meermalen, voornamelijk in de beteekenis 'redden'. Thans is het alleen sterk. Andere werkw., die in het Middelnederlandsch nog bijna steeds geheel sterk vervoegd werden, behielden tot heden slechts het sterke part., maar namen een zwak praet. aan, nl. II kl. *brouwen* (in het Mnl. ook *bruwen*, praet. *brau*, doch ook toen reeds zwak), III kl. *bersten* of *barsten* (nog in de 18^e eeuw met een sterk praet., dat thans wel nooit meer wordt geschreven, hoewel het in de spraakkunsten nog opgegeven wordt). IV kl. *wreken* (zwak praet., reeds bij *V o n d e l* en thans; Mnl. *wrac*, in de 17^e en 18^e eeuw ook *wrook*), V kl. *weven* (uitsluitend zwak praet reeds in de 16^e eeuw, thans ook gewoonlijk zwak part.), VI kl. *malen* (Mnl. nog sterk praet., later alleen zwak), *laden* en *lachen* (bij *V o n d e l* zijn *loed* en *loegh* nog in gebruik naast *laadde* en *lachte*; bij dichters van de 19^e eeuw vindt men zelfs nog *loeg*; maar sedert de 16^e eeuw was *laadde* onder invloed van het zwakke *laden* (uitnoodigen) in gebruik gekomen, terwijl van het zwakke *lachen* het praet. langzamerhand dat van het sterke werkw. verdrong; het part. *gelacht* komt echter na de 17^e eeuw niet meer voor), VII kl. *bannen* en *spannen* (in het Middelnederlandsch reeds nu en dan, sedert de 16^e eeuw steeds, zwak praet.), *vouwen*, *spouwen* en *zouten* (reeds in het Middelnederlandsch bijna alleen zwak praet.), VIII kl. *raden* (het zwakke praet. eerst in de 17^e eeuw gewoon, doch *ried* wordt ook thans nog gebruikt naast *raadde*), *braden* (naast het reeds in het Middelnederlandsch voorkomende zwakke praet. is zelfs in de 18^e eeuw *bried* nog in gebruik; thans echter niet meer), IX kl. *heeten* en *scheiden* in het Middelnederlandsch nog sterk praet., zelfs nog bij *V o n d e l* eene enkele maal *hiet* en *schied*, maar in de 18^e eeuw en thans alleen zwak).

Omgekeerd zijn eenige zwakke werkwoorden sterk geworden, in het oudste Mnl. reeds *lijken*, *gelijken* en het na de middeleeuwen in onbruik geraakte *finen*; verder *prijzen* (in het Middelnederlandsch zwak en sterk), *zenden* (in het Middelnederlandsch gewoonlijk nog zwak, doch in de 16^e eeuw reeds alleen sterk), *trekken* (in het Middelnederlandsch somtijds sterk, gewoonlijk *trecte*, *ghetrect*). De

sterke vorm is ontleend aan een werkw. *treken*, dat sedert de 16^e eeuw verloren is gegaan, en is in de 17^e eeuw reeds uitsluitend in gebruik, *bescheren* (thans verdwenen op het sterke part. *beschoren* na). In de 14^e eeuw werden allengs sterk: *wijzen*, *belijden* (Mnl. *belien*), *kwijten* en *schenken*, ofschoon zij toen toch ook nog zwak gebruikt werden. Na de middeleeuwen werden sterk: *spijten*, *fluiten* (in den *Statenbijbel* echter nog *gefluyt*), *dingen* (reeds in de 16^e eeuw alleen sterk) en *schenden*, bij *Vondel* en nog in de 18^e eeuw zoowel zwak als sterk, maar later op gezag van *Moonen* en *Tenkate* tegenover dat van *Huydecoper* slechts sterk.

Naast de oorspronkelijk zwakke vervoeging namen reeds in het Middelnederlandsch ook de sterke aan het werkw. *schuilen*, het na de middeleeuwen niet meer voorkomende *prenden* of *prinnen*, *benijden* en *kleven*, die echter na de middeleeuwen weder zwak werden, evenals *eischen* (Mnl. ook *heeschen* en *vreeschen*). Na de middeleeuwen werden zoowel sterk als zwak vervoegd *vrijen* en *bezwijmen*, terwijl *stijven*, *pluizen* en *schrikken* thans verschil in beteekenis der sterke en zwakke vormen vertoonen. In de 14^e eeuw vindt men reeds het praet. *vroeg* naast *vraagde*; later kwam ook een praet. *joeg* naast *jaagde* in gebruik. Zij worden nog gebruikt, maar de part. zijn slechts *gevraagd*, *gejaagd*.

§ 39. Vervoegingsuitgangen.

De uitgangen, die in het Onfr. reeds toonloos waren, ofschoon zij nog met verschillende klinkers geschreven werden, worden in het Middelnederlandsch reeds uitsluitend met toonlooze *e* geschreven. De eenige uitgangen zijn *e*, *es*, *et*, *en*, *ende*, *ed*. De geschiedenis van de uitgangen is dus beperkt tot het verlies van de *e*. Na die syncope of apocope bleef echter de vroeger in open lettergrepen gerekte klinker ook in de later gesloten lettergrepen gerekt.

Praesens Indic. (sterk en zwak). De uitgang van den 1^{en} p. sing. is Onfr. *e*, ook *on* (zelfs in de sterke vervoeging), Mnl. *e* en somtijds *en* bij zwakke, echter ook bij sterke werkw. en voornamelijk, ook in de 17^e eeuw (bijv. bij *Huygens*), bij *gaan*, *staan*, *doen*, waar de *n* organisch kan zijn, en ook bij *zien*. De *e* begint reeds in de 15^e eeuw af te vallen. *Vondel* gebruikt haar nog vóór 1626, doch later zelden. In de 18^e eeuw trachtte *Moonen*

den vorm met *e* als den eenig gewettigden vast te stellen, maar *T e n K a t e* geeft daarnaast ook den geapocopeerden vorm als juist op en sedert dien tijd bleef de *e* slechts bestaan in verheven stijl en in uitdrukkingen als *zegge* (op eene quitantie), *verblijve*, *verzoeke*. De uitgang van den 2^{en} p. sing. is Onfr. *is* bij de sterke, *os* bij de zwakke werkw., Mnl. *es* of *s* en daarnaast soms ook *st*¹⁾, een uitgang, die in de 17^e eeuw, bijv. bij *V o n d e l*, de gewone is. Toen echter reeds leefde de 2^e p. sing. niet meer. In de voorrede van zijne *Psalmen* (1580) klaagt *M a r n i x* er over, dat het door hem nog gebruikte pron. *du* met de daarbij behorende verbaalvormen uit de spreektaal verdwenen is, terwijl het in zijne jeugd nog gebruikt werd, en datzelfde lezen wij in de *Twespraack* van 1584. Reeds in de 13^e eeuw was men begonnen de Franschen na te volgen, door den 2^{en} p. plur. als beleefdheidsvorm te gebruiken, in plaats van den 2^{en} p. sing., en daardoor werd eindelijk in de 16^e eeuw, voornamelijk onder invloed van *D a t h e e n*, de 2^e p. sing. geheel en al verdrongen. In de 17^e eeuw trachtte men hem weder in te voeren; men vindt hem bij *H o o f t*, *H u y g e n s* o.a., doch bijna alleen bij het toespreken van God. *V o n d e l* gebruikt hem ook, maar na 1625 slechts zelden, en op het eind van de 17^e eeuw is ook in de schrijftaal geen spoor er van overgebleven. De uitgang van den 3^{en} p. sing. is Onfr. *it* (zwak ook *ot*), Mnl. *et*, allengs ook *t*, en sedert het midden van de 17^e eeuw uitsluitend *t*. De 1^e p. plur. is Onfr. *un*, Mnl., Nnl. *en*; de 2^e p. Onfr. *it*, *et* (zwak ook *ot*), Mnl. *et*, allengs ook *t*, en sedert het midden van de 17^e eeuw uitsluitend *t*; de 3^e p. Onfr. *unt*, *int* (zwak ook *ont*), Mnl., Nnl. *en*.

Praesens Conj. (eigenlijk **Optatief**) (sterk en zwak): sing. 1^e p. Onfr. *e* of *i*, Mnl., Nnl. *e*; 2^e p. Onfr. *as* (?), Mnl. *es* of *s*, somtijds *est*, evenals in de 17^e eeuw; in die eeuw verdwijnt deze persoon; 3^e p. Onfr. *e*, *i*, Mnl., Nnl. *e* (in de 17^e eeuw somtijds *et*); plur. 1^e p. Onfr. *an*, Mnl., Nnl. *en*; 2^e p. Onfr. *it*, *et*, Mnl. *et* of *t*, en zoo ook in de 17^e eeuw, in de 18^e eeuw slechts *t*, maar in de 19^e eeuw sedert *W e i l a n d* weder *et*; 3^e p. Onfr. *an* (*in*, *en*), Mnl., Nnl. *en*.

Praet. Indic. (sterk): sing. 1^e p. Onfr., Mnl., Nnl. geen uitgang. Eenmaal komt in het Onfr. *beida* voor, dat echter wel schrijffout zal zijn, hoewel ook in het Middelnederlandsch en in de 17^e eeuw (bijv. bij *V o n d e l*) somtijds een vorm met *e*

1) Zie *C o s i j n* in *Taal- en Letterb.* III 272 vlg., *K e r n* in *id.* V 101. vlg.

wordt aangetroffen; 2^e p. Onfr. *i* of *e* en, afwijkend daarvan naar analogie van het praes., in het Mnl. *es* of *s* en zelden *st*, zooals in de 17^e eeuw regel is; later verdwijnt deze persoon; 3^e p. Onfr., Mnl., Nnl. geen uitgang, behalve in het Middelnederlandsch en in de 17^e eeuw somtijds *e*; plur. 1^e p. Onfr. *on*, Mnl., Nnl. *en*; 2^e p. Mnl. *et* of *t*, later alleen *t*; 3^e p. Onfr. *un* en *on*, Mnl., Nnl. *en*. Een spoor van de oude *t* van den 2^{en} p. sing. (Onfr. *salt*, *wêst*) hebben wij in het Mnl. bij de praet.-praesentia: men vindt niet zelden Mnl. *du macht*, *du salt* met den klinker van den 1^{en}, 3^{en} pers., naast *du machs*, *sals*, *moghes*, *suls*, *machst*, *salst*, *moghest*, *sulst*; daarentegen steeds *du cans* of *connes*, *du dars* of *dorres*, *du darfs* of *dorves*, *du weets* of *wets* (=wetes), *du moets*, *du onnes* of ook met *st*. Naar analogie van *salt*, *macht* wordt Mnl. ook wel *du wilt* (naast *willes*, *wilst*) geschreven.

Praet. Conj. (sterk): sing. 1^e p. Onfr. *i* of *e*, Mnl., Nnl. *e*; 2^e p. Mnl. *es* of *s*, zelden *st*, zooals in de 17^e eeuw regel is; later verdwijnt deze persoon; 3^e p. Onfr. *i* of *e*, Mnl., Nnl. *e*; plur. 1^e p. Mnl., Nnl. *en*; 2^e p. Mnl. *et* of *t* en zoo ook in de 17^e eeuw, in de 18^e eeuw slechts *t*, maar in de 19^e eeuw sedert *W e i l a n d* weder *et*; 3^e p. Onfr. *in*, Mnl., Nnl. *en*.

Praet. Indic. en Conj. (zwak): sing. 1^e p. Onfr. *da* (conj. *dî*), Mnl. *de*, zelden *den*, wat echter in de 17^e eeuw naast *de* (of *te*) dikwijls (bijv. bij *H u y g e n s* en *V o n d e l*) voorkomt; sedert de 18^e eeuw slechts *de* of *te*; 2^e p. Onfr. *dos*, Mnl. *des*, zelden *dest*, zooals in de 17^e eeuw regel is; later verdwijnt deze persoon; 3^e p. Onfr. *da* (conj. *dî*), Mnl. *de*, zelden *den*, wat echter in de 17^e eeuw naast *de* (of *te*) veel voorkomt; sedert de 18^e eeuw slechts *de* of *te*; plur. 1^e, 3^e p. Onfr. *don*, Mnl. *den*, Nnl. *den* of *ten*; 2^e p. Mnl. *det*, zelden *den*, wat in de 17^e eeuw een zeer gewone vorm is naast *de* (*te*); in de 18^e eeuw zijn *den* (*ten*) of *de* (*te*) de heerschende vormen, maar *T e n K a t e* geeft naast *den* (*ten*) ook *det* (*tet*) op, en sedert *W e i l a n d* is dat in de 19^e eeuw de gewone vorm.

Door het enclitisch gebruik der pron. komen, hoofdzakelijk in het Middelnederlandsch, allerlei bijvormen voor, die hier niet behandeld kunnen worden. Ik wijs slechts op het weglaten van *en* in den 1^{en} en 3^{en} p. plur, bijv. *aetwi*, *liepsi*, en op vormen als *neemdi*, *naemdi*, *segdi*, die in het Middelnederlandsch dikwijls en in de 17^e eeuw (bijv. bij *V o n d e l* en *B r e d e r o*) nog menigmaal voorkomen in plaats van *neemt ghi*, *naemt ghi*, *segt ghi*. Het zijn

verbindingen met *ji*, den bijvorm van *gi*, en ontstonden reeds in een tijd, toen de uitgang nog *th* was, uit vormen als *nemethi* (voor *nemethji*), *nâmethi* (voor *nâmethji*), *seggethi* (voor *seggethji*)¹⁾. In het tegenwoordig Brabantsch is *neemdi*, *segdi*, enz. *neemde*, *zegde* geworden; het pron. wordt er niet meer in gevoeld en men hoort thans algemeen in het Brab. *neemdegij?* *zegdege?* Zoo werden Mnl. ook vormen als *neems du*, *sies du* door enclisis *neemstu*, *siestu* of, met verzwakte *u* *neemste*, *sieste*. Dat *ste* werd somtijds als uitgang van den 2^{en} pers. opgevat: vandaar vindt men nu en dan *du neems te*, *du sieste*, enz. Als *je* (voor *jij*) in de 17^e eeuw en later (voornamelijk in de 19^e eeuw kreeg dit gebruik de overhand) achter het werkw. wordt geplaatst, dan wordt de uitgang *t* weggelaten, dus *neem je*, *zeg je*. De 2^e p. plur. neemt dan den klinker van den 1^{en} p. sing. aan, bijv. *nam je*. Een merkwaardig verschijnsel in de Nederlandsche vervoeging is, dat door de sterke zucht naar analogie overal de *i*-umlaut in de afzonderlijke personen verwijderd is.

De *I n f i n i t i e f* eindigt in het Middelnederlandsch en Nieuw-Nederlandsch op *en* en komt in het Middelnederlandsch in den genitief voor in den vorm *ens*, in den datief (eigenlijk gerundium) in den vorm *ene*. Na de middeleeuwen verdween de datiefvorm geheel en al; de genitief bleef slechts in enkele uitdrukkingen, als *zwerfens moede*.

Het *P a r t. P r a e s.* eindigt in het Middelnederlandsch en Nieuw-Nederlandsch op *ende*, *end*.

Het *P a r t. P r a e t. P a s s i v i* (bij de intrans. werkw. met actieve beteekenis) eindigt bij de zwakke werkw. Mnl. op *et* of *t* (verbogen *ede*, *de*, *te*) (zie § 35) en Nnl. op *d* of *t* (verbogen *de*, *te*); bij de sterke werkw. Mnl. en Nnl. op *en* (uit *an*, zooals gewoonlijk in het Onfr.). Daarnaast komt bovendien Mnl. *en* (uit *in*) voor, doch slechts in het Vlaamsch, en ook wel in het Hollandsch (niet echter in het Brabantsch en Limburgsch) dialect, waar het voorzeker van Frieschen oorsprong is. Dat naast *an* ook *in* de uitgang der participia was, blijkt in het Mnl. slechts uit den umlaut van de *a* bij de sterke werkw. der VI klasse: *geslegen* (Ofri. *geslegin*), *gedregen* (Ofr. *dregen*), *gewegen*, *gedwegen*, *gevlegen*, *gegreven* (Ofri. *bigre-*

1) Zie Van Helt en in *Taal- en Letterb.* III 91 vlg., Cosijn in *id.* V. 309-311.

wen), *geheven* (Ofri. *gehewen*), *beseven*, *geschepen* (Ofri. *eskepen*). Van deze komen *geslegen* en *gedregen* eene enkele maal, *geheven* gewoonlijk ook nog in de 17^e eeuw voor. Alleen *gevaren* had steeds *a*. In het Nieuwnederlandsch hebben al die part. *a*, behalve *geheven*. De werkw. *gewagen* en *beseffen* zijn thans zwak, *dwaen* en *vlaen* bestaan niet meer. Het part. praet. der niet samengestelde werkw. heeft reeds in het Middelnederlandsch het voorvoegsel *ge*. Alleen komen in het Middelnederlandsch meestal zonder *ge* voor de part. *comen*, *worden*, *vonden*, *leden* (van het thans verouderde *liden*, voorbijgaan) en *bleven* (omdat dit voor *beleven* staat). *Eten* had in het Middelnederlandsch meestal *geten*, sedert de 16^e eeuw *gegeten*. Over het Vlaamsche *i* of *y* voor *ge* zie men § 28 G.

De Imper. Sing. der zwakke vervoeging eindigde in het Onfr. op *i* (*e*) en *o*, in het Mnl. op *e*, die der sterke had in het Onfr. en Mnl. geen uitgang, behalve bij de *jan*-werkw. *bidden*, *liggen*, *zitten*, *zweren* (een eed doen), *heffen*, *scheppen*, *lachen* (ook *beseffen*), maar in het Middelnederlandsch vindt men den zwakken imper. dikwijls zonder, den sterken soms met *e*. Bij de sterke werkw. zonder *e* bleef de korte klinker klankwettig ongerekt, bijv. *swich*, *brec*, *et*, *gef*, maar ook *breec*, *eet* naar analogie van den plur., en daarnaast ook zwakke imper. met korten klinker, *mac*, *vrach* naar analogie der sterke werkw. In het Nieuwnederlandsch heeft de imper. sing. steeds een vorm zonder *e*. De Mnl. imperatieven *sich*, *vlich*, *dwach*, *slach* naast *sie*, *vlie*, *dwa*, *sla* hebben de oorspronkelijke *ch* behouden of naar analogie op nieuw aangenomen (zie § 28 CH). *Gaan* en *staan* hadden Mnl. naast *ga* en *sta* een imper. *ganc* en *stant* van *gangen* en *standen*. *Doen* heeft Mnl. ook den imper. *doch* met *ch* voor *g* uit *j* (vgl. den inf. *doeien*). *Laten* met den oostelijken bijvorm *laen* heeft Mnl. ook een imperatief *lach* naar analogie van *slach*, *dwach*, enz.¹⁾ De imper. plur. heeft in het Onfr. *it* of *et*, in het Mnl. *et*, later *t*.

Een spoor van een *P a s s i e f* is te herkennen in Mnl. *hetede*, *hete*, *hiete* (was genoemd, oorspr. is of wordt genoemd, vgl. ags. *hâtte*) en *heteden*, *heten*, *hieten* (waren genoemd), thans *heette*, *heetten*.

1) Zie A. de Jager, *Verscheidenheden*, 195-208; *Nieuwe Versch.* 469 vlg.

Hoofdstuk VIII.

Geschiedenis der Nederlandsche verbuiging.

§ 40. Verbuiging der substantiva.

Doordat de vocalische stamsuffixen toonloos werden, is er reeds in het oudste Middelnederlandsch geen bepaald onderscheid meer tusschen de verbuiging der verschillende vocaalstammen. Slechts enkele, toen reeds verouderde, eigenaardigheden herinneren eraan. Het meest in het oog vallend onderscheid is, dat er in het Middelnederlandsch nog vocaalstammen zijn, die in den nom. en acc. sing. meestal op *e* uitgaan, en andere, die de *e* reeds verloren hebben. Op *e* gaan nog uit 1. de *â* en *jâ*-stammen, bijv. *aarde*, *bede*, *groeve*, *siele*, *sorghe*, *sprake*, *vrese*, *sonde*, *helle*, enz., terwijl *bezie*, vermoedelijk uit den pluralis geabstraheerd, zelfs thans nog ook de *i* bewaart; 2. de *jo*-stammen, met langen klinker, bijv. *herde*, *armoede*, *rike*, *orconde*, *beelde* (Onfr. *bilithe*), *einde* (Onfr. *endi*), *molenare* (en de overige woorden op *are*, ook wel, doch zeldzamer, wanneer het accent aan den uitgang *are* onmiddellijk voorafgaat, bijv. *riddare*, *dienare*), enz., terwijl daarentegen de *jo*-stammen, die een korten wortelklinker hebben¹⁾, òf, na geminatie van den voorafgaanden medeklinker, de *e* behielden, bijv. *rucghe* (Onfr. *rukgi*), *putte* (Onfr. *putte*), *kudde* (Ohd. *chutti*), *mudde* (Os. *muddi*), *cunne* (Onfr. *cunni*), *nette* (Os. *netti*), *wedde* (Ohd. *wetti*), *bedde* (Ohd. *betti*), *wegghe* (Ohd. *weggi*, Nnl. *wigge*, *wig*) *webbe* (Os. *webbi*), *venne* (Ofri. *fenne*, naast Nnl. *veen*), *gelucke*, *stucke* enz. of apocopeerden, bijv. Mnl. *ruc* of *rug* (Ags. *hrycg*), *put* (Ags. *pytt*), *net* (Os. *net*), *bed* (Os. *bed*), *geluc*, *stuc*, enz. Alleen *here* (exer-

1) Van Helten in *Paul u. Braune's Beitr.* XVI 272-283.

citus) met voorafgaande *r* heeft Mnl. steeds de *e*. Na klinkers handhaafde zich zelfs de *j* in Mnl., Nnl. *hooi* (uit **hauj-*, **hawj-*). 3 De *wo*-stammen, waarvan de *w* na een medeklinker vocaliseerde, bijv. *mele* (Ohd. *melo* uit **melw*), *smere* (Os. *smero* uit **smerw*), *terre* (Nnl. *teer* uit *tere*), *scade*, *zene*, *vare* (naast *scaduwe*, *zenuwe*, *varuwe*, zie § 24). Na lange klinkers was de gevocaliseerde *w* in het Mnl. reeds verdwenen. 4. De *i*- en *u*-stammen met korten wortelklinker¹⁾, bijv. *grepe*, *seghe*, *sede*, *snede*, *vrede* (Onfr. *fritho*), *scerde*, *hate*, *sonne*, (uitgezonderd *slach*), *mere*, *spere*, *orloghe*, *stede* (naast *stat*), de woorden *duere* (of *dore*), *nuese* (of *nese*), die waarschijnlijk oorspronkelijk duales zijn, en de uitgang *scepe* (naast *scap*, zoals alleen in het Onfr.).

Nog steeds zijn eenige van die woorden kenbaar aan den *j*-umlaut, zooals 1. *jâ*-stammen, bijv. *helle*, *henne*, *bezie*, *hulde*, enz., 2. *jo*-stammen, bijv. *ende*, *erve*, *ellende*, *here*, *net*, *bed*, *wed*, *kudde*, *rug*, *stuk*, enz., 3. *i*-stammen met korten wortelklinker, bijv. *beke*, *mere*, *sele* (ook *sale*, Nnl. slechts *zaal*), *stede*, *duere*, *nuese*, *cuere*, *huege*, enz. Overigens speelt de umlaut in de Nederlandsche verbuiging geen rol, want evenals bij de vervoeging zijn de vormen met umlaut overal verdrongen, wanneer de nom. sing. geen umlaut had. Omgekeerd heeft, voornamelijk in het Brabantsch en Hollandsch, de nom. sing. met andere naamvallen den umlaut der verbogen vormen, die umlaut hadden, aangenomen bij Mnl., Nnl. *helft*, *eend*, *geweld*, *geduld*, *schuld*, *gunst*, *kunst*, *nooddruft*, *lust*, (*te*) *kust*, *lucht*, *tucht*, *vlucht*, *zucht* (ziekte). Van deze is alleen *helft* ook algemeen Middelnederlandsch. In het Vlaamsche Middelnederlandsch vindt men echter meermalen: *aent*, *gewout*, *gedout*, *scout*, *onst*, *const*, *noottorft*, *lost*, *locht*, *tocht*, *vlocht*, *socht*. Zelfs de onderscheiding van sing. en plur. door umlaut, die zich in het Hoogduitsch vertoont, is in het Middelnederlandsch uitzondering en slechts van dialectischen aard. In het Nieuw-Nederlandsch komt zij nooit voor. Daarom moet men den tegenwoordigen plur. *steden* van *stad* houden voor ontleend aan den sing. *stede* (in het Middelnederlandsch komt ook de plur. *stade* voor), evenals men in *lendenen* (plur. van *lende*) en *leerredenen* (plur. van *leerrede*) den plur. heeft van verouderde sing. *lenden*, *leerredene*. Wel vertoont zich in het Middelnederlandsch en ook thans nog een klankonderscheid tusschen sing. en plur. bij

1) E. Sievers in *Paul u. Braune's Beitr.* V 101 vlgg.

lid (Mnl. ook *let*), *gelid*, *smid* (Mnl. ook *smet*), *schip* (Mnl. ook *schep*), *spit* en *rif* (in het zeil) met de plur. *leden*, *gelederen*, *smeden*, *schepen*, *speten* en *reven* (Mnl. gewoonlijk *lede*, *smede*, *schepe*).

Langzamerhand, naarmate de invloed van het Hollandsch op de schrijftaal groter werd, werd ook de *e* van den nom. sing. als laatste overblijfsel van de oude verbuiging geapocopeerd. Zij werd in de 17^e eeuw als eene eigenaardigheid van het Brabantsch beschouwd en door vele schrijvers weggelaten. Het langst handhaafde zij zich bij vrouwelijke *â*- en *jâ*-stammen, en zodoende begon men er het begrip van een vrouwelijken uitgang mede te verbinden, zoodat de woorden, die de *e* behielden, het vrouwelijk geslacht aannamen (zie § 43), wanneer zij niet, zooals *scenke*, *herde* en *schutte* in *schenker*, *herder* en *schutter* overgingen. Ten slotte bleef het woord *vrede* als eenige mannelijke klinkerstam op *e* over, terwijl van de onzijdige slechts *einde* en de collectiva met het praefix *ge* en het suffix *te*, als *gebergte*, *gevogelte*, enz., de *e* behielden.

Langer bleef het onderscheid bestaan tusschen de z.g. zwakke (die der *n*-stammen) en de sterke verbuiging (die der vocaal- en sterke consonantstammen); maar in overeenstemming met het Germaansch in het algemeen hebben ook in het Nederlandsch de *n*-stammen het stamsuffix in den nom. sing. afgeworpen en gaan dus uit op eene toonlooze *e*, evenals de *â*, *jâ* en eenige *jo*, *i*- en *u*-stammen; en evenals die verloren ook zij, de een voor, de ander na, de *e*, zoodat tegenwoordig, afgezien van de woorden, die thans vrouwelijk geworden zijn, nog slechts enkele mannelijke persoonsnamen, als *bode*, *getuige*, enz., haar bezitten. De onzijdige *n*-stammen, *harte*, *oore* en *ooge*, deelden het algemeene lot. Zij hielden in de 15^e en 16^e eeuw over naar het vrouwelijk geslacht, maar konden zich ten slotte alleen als onzijdig handhaven door apocope van de *e*.

Duidelijker dan in den nom. sing. moest het onderscheid tusschen sterke en zwakke verbuiging aan den dag treden in de andere naamvallen. De sterke buigingsuitgangen der mannelijke en onzijdige woorden hadden, in overeenstemming met het Onfr., moeten zijn: sing. nom. - of *e*, gen. *es* of *s*, dat. *e*, acc. - of *e*; plur. nom. *e*, gen. *e*, dat. *en*, acc. *e*; de zwakke: sing. nom. en acc. *e* (de acc. reeds evenzoo in het Onfr.), alle andere naamvallen *en*. In werkelijkheid werd echter slechts zelden het onderscheid tusschen de beide wijzen van verbuiging in acht genomen, zoodat men als algemeen paradigma voor het Middelnederlandsch kan opstellen:

sing. nom. - of *e*, gen. *es*, *s* of *en*, dat. *e*, acc. - of *e*; plur. nom. *e* of *en*, gen. *e* of *en*, dat. *en*, acc. *e* of *en*. Zooals hieruit blijkt, is de dat. en acc. sing. op *en* bij zwakke woorden reeds een groote uitzondering.

Er dient nog opgemerkt te worden, dat de gen. sing. in het Middelnederlandsch somtijds geen uitgang heeft: 1. bij de *tar*-stammen *vader* en *broeder*, in overeenstemming met de West-Germaansche wet op den 'auslaut'; 2. bij eenige *u*-stammen, bijv. *des sone* of *soon*, in overeenstemming met het Os. (zie *sunō* Hel. C. 5788) en Ohd. (*fridō*, *witō*); 3. bij woorden, die op eene spirant uitgaan, zooals *hals*, *visch*, *berch*, enz., zelfs nog in de 17^e eeuw, bijv. bij *V o n d e l*, of op spirant + dentaal, bijv. *dienst*, *geest*, enz.

In de verbogen vormen der *wo*-stammen is de *w* in het Mnl. meermalen gebleven, bijv. sing. nom., acc. *see*, gen. *sewes*, dat. *sewe*, plur. nom., gen., acc. *sewe*, dat. *sewen*. In het Nieuw-nederlandsch is de sing. van het thans slechts vrouwelijke woord: *zee*, de plur. *zeeën*. *Man* heeft Mnl. sing. nom., acc. *man*, gen. *mannes*, dat. *manne* en *man*, plur. nom., acc. *man* en *manne*, gen. *manne*, dat. *manner*; Nnl. sing. nom., dat., acc. *man*, gen. *mans*, plur. in alle naamvallen *mannen*, zelden *mans*, en *man* slechts na telwoorden en in de uitdrukking *Jan en alleman*. *Kin* (uit **kinw*) is Mnl. nog onz. (en ook mann.) en wordt verbogen: sing. nom., acc. *kin*, gen. *kinnes*, *kins*, dat. *kinne*. De plur. komt niet voor. Daarnaast vindt men ook nom., acc. sing. *kinne*, dat ook reeds Mnl., evenals Nnl. vrouwelijk voorkomt; thans (met apocope?) *kin*, plur. met den gewonen uitgang *en*. De *e* van den datief is Mnl. reeds dikwijls geapocopeerd, ofschoon in de 17^e eeuw nog volstrekt niet in onbruik, thans echter zeldzaam. *God* heeft Mnl. in den dat. meermalen *God*; Nnl. *God* en *Gode*. De acc. van dat woord is Mnl. niet zelden *Gode* met de *e* der zwakke verbuiging naar analogie van de vele zwakke eigennamen.

Zeer eigenaardig is de uitgang *s* in den nom. en acc. plur. bij de mannelijke *jo*-stammen op *are* (*er*), bijv. *loghenaers*, *sangers*, *solres*, die zich, ten minste reeds in de 14^e eeuw, ook uitbreidde tot de woorden op *er*, *el* en *en*, zooals *vingers*, *distels* en *guldens*. Die *s* (uit *es*) stemt overeen met den Ags., Os. uitgang *as*, slechts ten deele ook met den Oud-Oost-Frieschen uitgang *ar*, toch houd ik het ervoor, dat die *s* van Frieschen oorsprong is, want het Oud-West-Friesch kan zeer goed, tegenover het Oud-Oost-Friesch, overeengestemd hebben met het

Angelsaksisch. Onder den invloed der later aan het Fransch ontleende woorden namen ook andere, voornamelijk vreemde woorden, dien uitgang aan, zelfs in den gen. en dat. plur., bijv. *soudeniers, messelgiers, senatoers, gouverneurs, astronomijn, pilgrims, ballius*, enz., en, ook reeds in de 14^e eeuw, *ooms, knechts, cocks, veynoots*, enz.

Van de oude consonantstammen komen in het Mnl. in den nom., acc. plur. (en door gelijkmaking ook in den gen, dat. plur.) soms nog zonder uitgang voor: *vader, broeder, moeder, dochter, suster*. Tamelijk algemeen zijn in het Mnl. nog nom., acc. plur. *nacht, maent* (voornamelijk na telwoorden), *genoet* en *voet*. Nog steeds zegt men Nnl. *onder de voet*, waarmede wel 'onder de voeten' zal bedoeld worden, en *te voet*, dat ook in navolging van *te paard* zou kunnen gevormd zijn. Van de oude part. komt Mnl. *vriant* meermalen, *viant* echter slechts zelden in den nom., acc. plur. voor. Bovendien ontmoet men in het Mnl. reeds meermalen: *vadere(n), broedere(n), moedere(n), dochtre(n), sustre(n)* (en daarnaast *vaders, broeders*, zelfs *moeders, dochters, susters*), *nachte(n), maende(n), genoete(n), voete(n), vriende(n), viande(n)*. De onz. *o*-stammen (behalve de eenlettergrepige met korten wortelklinker) hadden regelmatig geen uitgang in den nom. en acc. plur., bijv. *die woort, die wapen*. De onzijdige *z*-stammen, die door het verlies van de *z*, die in *r* overgegaan was, in den nom. en acc. sing. en zelfs reeds in den gen. en dat. sing. met de *n*-stammen overeenstemmen, vormen dus in het Middelnederlandsch (echter niet, naar het schijnt, in het Onfr.) schijnbaar hun meervoud door *er*. *Kind* bijv. werd in het Middelnederlandsch aldus verbogen: sing. nom. *kint*, gen. *kints*, dat. *kinde*, acc. *kint*, plur. nom. *kinder*, gen. *kindere*, dat. *kinderen*, acc. *kinder*. Ook zij nemen echter dikwijls, zelfs reeds in de 13^e eeuw, na *er* den uitgang *e* of *en* (zelden *s*) aan in den nom. en acc. plur. In het Nieuw-Nederlandsch hebben zij in alle naamvallen van den plur. *eren*, eenige ook *ers*. Alleen in het Middelnederlandsch vindt men met den plur.-uitgang *er* (of *eren*) nu en dan *berder* (naast *berde*, Nnl. slechts *borden*), *brander* (naast *brande*, Nnl. verdwenen), *doeker* (naast *doeke*, Nnl. slechts *doeken*), *gater* (naast *gate*, Nnl. slechts *gaten*), *houter* (ook nog in de 16^e en 17^e eeuw, naast *houte*, Nnl. slechts *houten*), *cruder* (naast *crude*, Nnl. slechts *kruiden*), *lover* (Nnl. zonder plur.), *riser* (naast *rise*, Nnl. gewoonlijk zonder plur., anders *rijzen*), *telgher* (naast *telghe*, Nnl. slechts *telgen*), *wichter* (naast *wichte*, Nnl. slechts *wichten*). Zoowel in het Nieuw-Nederlandsch als in het Middelneder-

landsch vindt men *beenderen* (naast *beenen* in eene andere beteekenis), *bladeren* (van boomen, naast *bladen*), *eieren* (ook Os. *eier*), *hoenderen* (ook Os. *hōner*), *kalveren* (naast *kalven*), *kinderen* (Mnl. ook *kinde*, ook Ofri. *kindar* naast *kinda*), *kleederen* (naast *kleeden* in eene andere beteekenis, ook Ofri. *clâthar* naast *clâtha*), *lammeren* (Mnl. ook *lamme*), *raderen* (naast *raden*), *runderen*. Alleen in het Nieuw-Nederlandsch hebben *eren*: *gelederen*, *gemoederen*, *goederen* (Mnl. *goede*), *liederen* (Mnl. *liede*), *volkeren* (naast *volken*, Mnl. slechts *volke*). Het aan het Hoogduitsch ontleende woord *sieraad*, Mnl. *cieraet*, *chieraet*, heeft in het Nnl. naast den plur. *sieraden* ook den vorm *sieradiën* uit Mnl. *cieragien* (ook nog in den Statenbijbel), *cieraedsen* (in aansluiting aan woorden met den uitgang *age*, Mnl. *agie* of *aedse*). In de 17^e en 18^e eeuw schreef men ook *cieraadje*, plur. *cieraadjen*. Het woord *kleinood* heeft reeds Mnl., zooals nog heden in het Nnl., in den plur. naast *cleynode(n)*, *clenode(n)* den vorm *cleynodiën*, *clenodiën*, die waarschijnlijk wel uit den gelatiniseerden vorm *clenodium*, plur. *clenodia* te verklaren is¹⁾. Nog heden, zooals reeds in de 17^e eeuw, vormt men van Latijnsche woorden op *ius*, *ium*, zooals *genius*, *gymnasium*, een meervoud *geniën*, *gymnasiën*, enz.

Reeds in de Middelnederlandsche periode vertoont zich bij de meeste woorden de neiging om in den sing. de sterke, in den plur. de zwakke verbuiging te volgen, en in de 15^e eeuw is het reeds zoover gekomen, dat de zwakke gen sing. nog slechts bij een zeer gering aantal woorden voorkomt, dat steeds geringer wordt en zich thans beperkt tot de mannelijke persoonsnamen op *e* en acht andere, nl. *mensch*, *heer*, *graaf*, *hertog*, *vorst* en de vreemde woorden *prins*, *paus* en *profeet*. Van de onzijdige heeft slechts *hart* den gen. sing. *harten* tot op onzen tijd bewaard. De gen. sing. op *s* (nooit meer *es*) bleef, behalve bij de onzijdige woorden op *e* en de woorden, die op een sisklank uitgaan, bij welke hij steeds met *van* omschreven wordt. Alleen gebruikt men nog de vaste uitdrukkingen: *de heer des huizes*, *het teeken des kruises*, *de macht des geestes*, *de begeerlijkheden des vleesches*. De dat sing., die in het Middelnederlandsch nog op *e* uitging, verloor allengs dien uitgang. In de 17^e eeuw komt hij reeds zelden voor en later verdwijnt hij geheel, behalve in enkele vaste uitdrukkingen, die tot de verheven schrijftaal

1) Cosijn in *Taal- en Letterb.* I 70-75, 141-144; Kern in *id.* I 132-140.

behooren. De plur. op *e* daarentegen werd sedert de 15^e eeuw geheel door dien op *en* vervangen. Alleen uitdrukkingen als *acht*, *veertien daag*, *een pak slaag* bleven na apocope van de *e* zonder uitgang. Ook de onzijdige *o*-stammen, die in den 1^{en} en 4^{en} nv. plur. in het Middelnederlandsch dikwijls nog geen uitgang hadden, vindt men in het Middelnederlandsch soms ook reeds met den uitgang *e* of *en*. In het Nieuw-Nederlandsch hebben zij steeds *en*. Alleen kent men nog de uitdrukking *op de been* en zegt men na telwoorden evengoed *jaar* als *jaren* (verkeerdelijk ook *uur*, dat oorspronkelijk vr. was); in de 17^e eeuw nog *in de wapen*. Bovendien nam het aantal woorden op *s* in den nom. en acc. plur. steeds toe onder invloed der Fransche woorden met den plur op *s*. Die *s* drong ook door tot den gen. en dat. plur. en heerscht daar thans in alle woorden, die haar in den nom en acc. aannamen. Het zijn in het algemeen alle woorden op *el*, *em*, *en*, *er*, *ier*, *aar*, *aard* en *erd*, waarvan sommige in verheven stijl of met verschil van beteekenis (bijv. *heidenen*, afdogendienaars, *heidens*, Zigeuners) bovendien een vorm op *en* hebben, verder verscheidene vreemde woorden en eenige andere.

De vrouwelijke woorden hebben dezelfde geschiedenis als de mannelijke en onzijdige. Reeds in het oudste Middelnederlandsch is daarbij de sterke verbuiging niet meer gescheiden van de zwakke, die zelf weder alle onderscheid tusschen *în*-, *ân*- en *jân*-stammen verloren heeft, zoodat het gewone paradigma van deze woorden in het Middelnederlandsch is: sing. nom. *e*, gen. *e* of *en*, dat. *e* of *en*, acc. *e* (zeer zelden *en*), plur. nom. *e* of *en*, gen. *en* (zeer zelden *e*), dat. *en*, acc. *e* of *en*; steeds meer echter namen de vormen op *en* in den sing. af, in den plur. toe. Thans gaat de sing. steeds geheel op *e* uit, ten minste wanneer die klinker niet geapocopeerd is. De plur. luidt steeds geheel *en*, behalve waar de plur. op *s* ingevoerd is in dezelfde gevallen, waar hij bij mannelijke en onzijdige woorden voorkomt. De woorden, die uitgaan op een duidelijken klinker of tweeklank, hebben in het Mnl. alleen *n* in den plur., bijv. *tee*, *scoe*, plur. *teen*, *scoen* (Nnl. in den sing. *teen*, *schoen*, plur. *teenen*, *schoenen*) en het in het Mnl. nog onzijdige, maar ook reeds, zooals in het Nieuw-Nederlandsch, vrouwelijke *cnie*, plur. *cnien* (Nnl. *knie*, plur. *knieën*). *Vloo* en *koe* hebben Mnl. ook *vloon* en *coen* naast *vloye(n)*, *coye(n)*, Nnl. slechts *vlooien*, *koeien*. Een thans in de schrijftaal niet meer gebruikte sing. *vlooi*, *koei* is eene analogieformatie

naar den pluralis. In het Middelnederlandsch hebben de vrouwelijke *u-*, *i-* (en eenige *â-*)stammen met langen wortelklinker, evenals de sterke consonantstammen, geen uitgang in den nom. en acc. sing., en geen uitgang of *e* (zelfs *en*) in den gen. en dat. sing.; bovendien echter vertoont zich tusschenbeiden bij de *i*-stammen met langen wortelklinker (evenals reeds in het Onfr.) eene *e* in den nom., acc. en eene *s* in den gen. sing. en zelfs in de 17^e eeuw zijn vormen als *werelds*, *machts*, enz. niet ongewoon¹⁾. In samenstellingen, waarvan die woorden, het eerste deel vormen, vindt men die *s* nog. Ook nemen vrouwelijke eigennamen en verwantschapsnamen reeds in het Middelnederlandsch en nog heden in den gen. sing. *s* aan, wanneer zij vóór het woord staan, dat zij bepalen.

§ 41. Verbuiging der adjectiva.

Ook bij de adjectiva zijn alle uitgangen toonloos geworden. In den nom. sing. moest oorspronkelijk onderscheid geweest zijn tusschen de *o*-stammen, de *jo*-stammen met korten en de *i*- en *u*-stammen met langen wortelklinker, die den uitgang afwierpen, en de *jo*-stammen met langen en de *i*- en *u*-stammen met korten klinker, die hem in den vorm van eene toonlooze *e* behielden, onder welken vorm ook de *w* der *wo*-stammen bewaard bleef, bijv. *gele*, *vale*, *kale*; maar niet alleen de overgang van bijna alle *i*- en *u*-stammen tot de *jo*-verbuiging, maar ook nog allerlei bijomstandigheden hebben, reeds in het oudste Middelnederlandsch, dien regel menigvuldig doorsneden. Wanneer ook de *o*-stammen in den nom. sing. met *e* optreden, dan kan invloed van de *jo*-stammen daarvan de oorzaak zijn, of men kan ook aansluiting aan het lidwoord vermoeden. Eenige *jo*-stammen zijn nog te herkennen aan den *j*-umlaut, bijv. *enghe*, *edele*, *erre*, *strenghe*, *dunne* (Vlaamsch, *dinne*), *cleine* (Vlaamsch echter *clene*), *reine* (Vlaamsch echter *rene*), *dure* (Zuidnl. Zeeuwsch echter *diere*), enz., zoodat bijv. het Mnl. adj. *ange* (voor *ang*) zich door het ontbreken van den umlaut als oorspronkelijke *u*-stam doet kennen²⁾, terwijl de *jo*-stammen met korten klinker in de verdubbeling van den slotmedeklinker een spoor achtergelaten hebben. Het adj. *droog* moet dus, tegenover het Hd. *trocken*, een *i*-stam zijn of *oo* uit *au* hebben.

1) Van Helten in *Tijdschrift* II 39-49.

2) Zie O. Behaghel in *Germania* 23, 175 vlgg.

De overige naamvallen hebben onder invloed van het voorafgaande bepalend lidwoord in het Middelnederlandsch, zooals in het Germaansch in het algemeen, ten deele de z.g. pronominale uitgangen aangenomen. Vandaar in het Middelnederlandsch de volgende uitgangen: sing. masc. nom. - of *e*, gen. *es* of *s*, dat. *en*, acc. *en* of -; fem. nom. *e* of -, gen. *ere*, *re* of *er*, dat. *ere*, *re* of *er*, acc. *e* of -; neutr. nom. - of *e*, gen. *es* of *s*, dat. *en*, acc. - of *e*; plur. nom. *e*, gen. *ere*, *re* of *er*, dat. *en*, acc. *e*.

Het verdient nog in het bijzonder opgemerkt te worden, dat de vorm zonder uitgang van den nom. sing. zich niet alleen uitstrekt tot den mannelijken en vrouwelijken acc. sing., maar zich ook in alle andere naamvallen van den sing. en plur. vertoonde, zelfs vrij regelmatig, wanneer het adj. praedicatief gebruikt werd. Daarentegen is zelfs de vrouwelijke nom. sing. zonder uitgang minder in gebruik, dan men op grond van het Onfr. zou verwachten. Verder moet gewezen worden op het betrekkelijk zeldzaam voorkomen van den volledigen uitgang *ere*, die meestal door syncope of apocope *re* of *er* werd¹⁾.

Naast deze sterke verbuiging heeft in het Middelnederlandsch ook nog de zwakke bestaan, die in alle naamvallen op *en* had moeten uitgaan, behalve in den nom. sing. van alle geslachten, en in den acc. sing. der neutra, die op *e* uitgingen. Die zwakke verbuiging is echter in het Middelnederlandsch grootendeels met de sterke samengevallen. Zij vertoont zich nog dikwijls in den gen. sing. masc. op *en* en veel zeldzamer in den gen. sing. neutr. en in den gen. en dat. sing. fem. op *en*, maar heeft misschien er toe bijgedragen, dat in het fem. de onverbogen vormen veel minder voorkomen dan die op *e*.

Na de middeleeuwen kan van een onderscheid tusschen sterke en zwakke verbuiging geen sprake meer zijn, of men moest sterk noemen den onverbogen vorm, die in praedicatief gebruik sedert de 17^e eeuw regel is, maar in attributief gebruik slechts bij mannelijke kwalitatieve persoonsnamen voorkomt en regelmatig bij den sing. neutr. aangetroffen wordt, wanneer het lidwoord der eenheid, een onbepaald telwoord of pron. poss. voorafgaat. Merkwaardig is het, dat na de middeleeuwen de zwakke vormen in verscheidene naamvallen de sterke verdrongen hebben. In de 17^e eeuw zijn de

1) Voor bijzonderheden zie *C o s i j n* in *Taal- en Letterb.* VI 148-157.

uitgangen gewoonlijk, zooals nog heden, sing. masc., neutr. *e*, zelden -, gen. *en*, dat. *en*, acc. *en*, zelden -; fem. nom. *e*, gen. *e*, dat. *e*, acc. *e*; neutr. nom. *e* of -, gen. *en*, dat. *en*, acc. *e* of -; plur. nom. *e*, gen. *e*, dat. *en*, acc. *e*; doch in de eerste helft der 17^e eeuw (bijv. bij *B r e d e r o*) zijn ook de naamvallen op *er* niet zeldzaam. Een mannelijke nom. sing. op *er* bij *B r e d e r o* en anderen in de 17^e eeuw is navolging van het Hoogduitsch. Overblijfsels der pronominale verbuiging heeft men thans slechts in de adjectiva, die als gen. part. na onbepaalde tel- en voornaamwoorden staan, zooals *iets liefs*, *veel goeds*, en in staande uitdrukkingen, zooals *goedsmoeds*, *blootshoofds*, *ouder gewoonte*, *te goeder trouw*, *allerwegen*. Overigens worden de gen. en dat. dikwijls omschreven met *van* en *aan*, die thans den acc. regeeren, zoodat tegenwoordig de dat. sing. neutr. op *en* bijna nooit gebruikt wordt, behalve in staande uitdrukkingen, zooals *van goeden huize*, *in koelen bloede*, enz. *V o n d e l* echter zeide nog: *van den hoogen paerde*, *met afgelegden zwaerde*.

De substantievisch gebruikte adjectiva gingen in het Middelnederlandsch na het bepalend lidwoord gewoonlijk naar de zwakke verbuiging in het mann. en vrouw., bijv. *die wise*, *die felle*, *die siecke*, *die arme*, *die goede*, enz.; in het onz. echter kwam naast de zwakke verbuiging, bijv. *dat ware*, *dat goede*, *dat beste*, ook de sterke dikwijls voor, bijv. *dat waer* (*twaer*, *dwaer*), *dat goet* (*tgoet*), *dat quaet* (*tquaet*). Na het lidwoord der eenheid werd in de drie geslachten meestal de sterke vorm (namelijk zonder uitgang in den nom. sing.) gebruikt, bijv. *een wijs*, *een fel*, *een siec*, *een arm*, *een goet*, *een quaet*, enz. Vandaar zegt men nog altijd in het Nnl. *de*, *een zot*, *dwaas*, *gek*, *vrek*, en in het neutr. *het goed*, *het kwaad*, *het rood*, enz., die thans echter als substantiva beschouwd worden. De gen. was in het Mnl. sterk: *des goets*, meer echter zwak: *des goeden*, *der goede(n)*. De dat. had *e* of *en*, zooals ook de acc. masc., fem.; de acc. neutr. had *e* of geen uitgang; nom, gen., acc. plur. *e* of *en* (de gen. soms ook *er*), dat. *en*.

In de 17^e eeuw hadden de mannelijke woorden meestal *e* in den nom., acc. sing.; toch kwamen behalve *zot*, *dwaas*, *gek*, *vrek*, ook nog andere mannelijke woorden zonder uitgang voor, bijv. *de swart*, *de grijs*, *de naast*, enz. Het onz. had *e* of geen uitgang: *B r e d e r o* zeide *tgoede ent quaedt*. De gen. sing. had slechts zelden *s*, gewoonlijk *en*, soms ook beide uitgangen, bijv. *des armens*, *een*

sieckens, zijn evennaastens. De dat. sing. had *e* en neutr. meermalen *en*, bijv. *ten besten, ten goeden, ten laatsten*; vandaar nog heden *ten anderen*. De plur. had *e* of *en* (in den gen. plur. slechts zelden *er*). Hooft verboog de substantievisch gebruikte adj. geheel zooals de attributieve, en ook Van Heule volgde in den sing. de verbuiging van het attributieve adjectief; in den plur. echter leerde hij: nom. *e*, gen., dat., acc. *en*; toch gaf hij toe, dat misschien diegene (zooals De Hupert en Ampzing) gelijk hadden, die ook in den nom. plur. *en* schreven. In het begin van de 18^e eeuw leerde Moonen, dat de substantievisch gebruikte adj. de verbuiging der mannelijke en vrouwelijke persoonsnamen op *e* moesten volgen, en tot heden heeft zich die regel gehandhaafd; dus in het mannelijk sing. nom., dat., acc. *e*, gen. en plur. *en*; in het vrouwelijk sing. *e*, plur. *en*. De neutr. eindigen in den sing. op *e*; zij hebben echter geen meervoud. In de 17^e eeuw komt bij dichters, zooals Vondel, die zich naar het Latijn richtten, ook een onzijdig meervoud der subst. gebruikte adj. voor op *en*, bijv. '*oorsprong van zoo vele goeden*'. Vandaar nog steeds het spreekwoord: '*van twee kwaden moet men het minste kiezen*.' De superlatieven op *ste* (Mnl. ook *este* uit *ist* of jonger *ôst*), die in het Middelnederlandsch reeds veelvuldiger zwak dan sterk verbogen worden, evenals de oorspronkelijk alleen zwakke comparatieven op *er* uit *ere* (*izôn* uit *ôzan*), Mnl. ook *re*, onderscheiden zich nog heden door het bewaren van de *e*, zelfs in die naamvallen, waar de gewone adj. haar niet meer bezitten. Over de onregelmatige trappen van vergelijking zie men § 47.

De part. praes. en perf. werden en worden als de adj. verbogen. De part. praes. echter gingen in het Mnl. meestal naar de zwakke verbuiging, en ook thans nog is de nom. sing. masc. op *e* meer gewoon dan die zonder uitgang. De ranggetallen op *de* en *ste* (zie § 47) hebben van oudsher de zwakke verbuiging.

§ 42. Verbuiging der pronomina.

De omvang van dit werk laat mij niet toe, alle pronomina uitvoerig te behandelen. Slechts enkele opmerkingen kunnen hier gemaakt worden.

De *persónalia* zijn in het. Mnl. en Nnl. 1. nom. *ik*, gen. *mijner, mijns*, dat., acc. *mij, me*; plur. nom. *wij, we*, gen. *onzer, ons*, dat., acc. *ons* (in het West-Vlaamsch en Holl. der middeleeuwen

ook *us*, in het Amsterdamsch dialect der 17^e eeuw *uys* of *ons*); 2. nom. *du*, gen. *dijner*, *dijns*, dat., acc. *dij* (in de 16^e eeuw uit de beschaafde spreektaal, in de 17^e eeuw uit de schrijftaal verdwenen¹⁾, zie § 39); plur. nom. *gij*, *ge* (in het Mnl. enclit. *i*, zie § 39, Nnl. ook fam. *jij*, *je* en beleefd *U*, d.i. *Uwe Edelheid*), gen. *uwer*, *uws*, zelden *ulieder*, dat., acc. *u*, zelden *jou* (Nnl. ook fam. *je*); 3. masc. nom. *hij* (Mnl. enclit. *î*), gen. *zijner*, *zijns* (Mnl. enclit. *es*, *s*), dat. *hem* (Mnl. ook *heme*, *him*, enclit. *em*, *en*), acc. *hem* (Mnl. zelden *heme*, enclit. *ene*, *ne*, *en*); fem. nom. *zij*, *ze* (Mnl. ook Vlaamsch *soe* = Got. *sô*, en *su* = Mhd. *siu*), gen. *harer*, *haars* (Mnl. ook *hare*, *haer*, *haerre*, enclit. *ere*, *re*, *er*), dat. *haar* (Mnl. ook *hare*, enclit. *ere*, *re*, *er*), acc. *ze*, *haar* (Mnl. ook *hare*); neutr. nom. *het* of *'t* (Mnl. enclit. *et*), gen. *zijner*, *zijns* (Mnl. enclit. *es*, *s*), dat. *hem* (Mnl. ook *heme*, *him*, enclit. *em*, *en*), acc. *het* of *'t* (Mnl. enclit. *et*); plur. nom. *zij*, *ze*, gen. Mnl. *haers*, *hare*, *haerre*, zelden *hens* (encl. *ere*, *re*, *er*), Nnl. masc. (neutr.) *hunner*, *huns*, *er*, zelden *hunliedder*, fem. *harer*, *haars*, *er*, zelden *haarliedder*; dat. Mnl. *hem*, *him*, *hen* (enclit. *en*), Nnl. masc. (neutr.) *hun*; fem. *haar*, acc. Mnl. *hem*, *ze*, Nnl. masc. (neutr.) *hen*, *ze*, fem. *haar*, *ze*. Afgezien van het verlies van de pron. *du* en *soe* en de verbanning der enclit. uit de schrijftaal is een gewichtig onderscheid tusschen Middelnederlandsch en Nieuw-Nederlandsch de door de spraakkunstigen ingevoerde onderscheiding van *hun* als dat. en *hen* als acc. plur. Beide vormen waren oorspronkelijk dezelfde, want *hun* is eene dialectische uitspraak voor *hen*. H o o f t was het hoofdzakelijk, die het voorbeeld gaf voor die onderscheiding, maar eerst in de 19^e eeuw is zij heerschend geworden. De poging van H o o f t, ook in den dat. en acc. sing. *hum* (Mnl. soms *home*, d.i. *höme*) en *hem* te onderscheiden, mislukte; *hum* bleef beperkt tot de dialectische spreektaal. Verder wijkt het Nieuw-Nederlandsch van het Middelnederlandsch af door den plur. masc. neutr. te onderscheiden van den plur. fem., welke onderscheiding eerst in de 19^e eeuw consequent is toegepast. In de 17^e eeuw worden *huns*, *hunner*, *haars*, *harer* in den gen. en *hun*, *hen*, *haar* in den dat. en acc. nog zonder onderscheid voor alle geslachten gebruikt. Een dialectische, in dichterlijken stijl gebruikte bijvorm van *haar*, namelijk *heur*, komt ook reeds, doch zelden, in het Middelnederlandsch voor (geschreven *hore*).

1) H. Meert, *Het voornaamwoord Du*, Gent 1890.

Gedurende de middeleeuwen worden de personalia ook als reflexiva gebruikt, maar in de 15^e eeuw vertoont zich onder Duitschen invloed voor den derden pers. sing. en plur. ook *zich*, dat meer en meer ingang vond, zoodat het in de 17^e eeuw de personalia van den derden persoon reeds bijna geheel verdrongen had. Vóór 1626 gebruikt ze nog vóór 1626, later zelden meer, en in de 18^e eeuw is *zich* reeds het eenige reflexief van den derden pers. voor den dat. en acc. sing. en plur. van alle geslachten.

De possessiva zijn in het Onfr. *mîn, unsa, thîn, iuwa, sîn*, in het Mnl. *mijn, ons(e)* (in het West-Vlaamsch en Holl. ook wel *use*), *dijn*, dat sedert de 17^e eeuw uit de schrijftaal verdwijnt, *uw(e)* (ook *jouw*, zelden *ju*), *zijn*. Het laatste diende aanvankelijk alleen als reflexief poss. voor alle geslachten sing. en plur., en van dat gebruik vindt men in het Middelnederlandsch nog tamelijk veel voorbeelden. Zoo zegt o.a. de dichter der *Dietsche Doctrinael*: 'Caritate en soect nerghen sijn ghewin'; in den *Walewein* lezen wij: 'Si gaven stappans sinen geest', en bij Maerlant: 'daer si verloren alreine dat meeste deel van sinen here.' Toch werd het in het oudste Middelnederlandsch ook reeds niet-reflexief gebruikt; dan echter zelden voor het fem. en het meervoud. Men vindt echter bij Maerlant: 'Die genas de joncfrouwe altemale ende brachtse ten Kerstenhede: so dede hi sinen vader mede (d.w.z. den vader der jonkvrouw).' Voor het fem. en het meervoud bleef de gen. van het pron. pers. *hare* in gebruik; maar men begon het al spoedig te verbuigen, alsof het een gewoon poss. fem. en plur. was. De verbuiging der poss. is in het Middelnederlandsch die der sterke adj. Van *mijn, dijn* en *zijn* werden echter in den nom. sing. de onverbogen vormen verreweg het meest gebruikt, terwijl *onze, uwe* en *hare* in die naamvallen gewoonlijk eene *e* hadden, ofschoon ook daarvan, zelfs in den plur., vormen zonder *e* niet zeldzaam waren. In het Nieuw-Nederlandsch handhaaft zich bij deze pron. de sterke verbuiging der adj.; maar de onverbogen vormen zijn beperkt tot den nom. sing. masc. en neutr. Slechts *onze* behoudt ook in den nom. sing. masc. de *e*. De gen. sing. luidt in het Middelnederlandsch gewoonlijk *ons* in plaats van *onses*. *Mijnre, dijnre, sijnre* assimileeren in het Middelnederlandsch gewoonlijk tot *mire, dire, sire* (ook *miere, diere, siere*); zij luiden echter in het Nieuw-Nederlandsch slechts *mijner, zijner*. Reeds in de 14^e eeuw vertoont zich (voornamelijk in het Brabantsch) voor den plur. van den derden pers.

ook *hun* (toen nog naast *hen*). In de 16^e eeuw worden *hun* en *haar* afwisselend voor alle geslachten van den plur. gebruikt; in de 17^e eeuw vindt men dat ook wel, maar *hun* wordt van dien tijd af meer en meer tot het masc. en neutr., *haar* tot het fem. beperkt, en zoo bleef het tot op onzen tijd. Uitzonderingen op dien regel worden door de voorschriften van de spraakkunstigen steeds zeldzamer.

Met voorafgaand bepalend lidwoord wordt het possessivum slechts adjectievisch gebruikt in uitdrukkingen als *uw vriend en de mijne*. Het volgt dan de thans gewone (zwakke) verbuiging der adjectiva. Die verbuiging was in het Middelnederlandsch en in de 17^e eeuw ook de gewone, als het poss. met het lidwoord substantievisch gebruikt werd; sedert het begin van de 18^e eeuw wordt het poss. in dat geval verbogen als de zwakke substantiva op *e*: masc. sing. nom. *de mijne*, gen. *des mijnen*, dat., acc. *den mijne*, plur. *de, der, den, de mijnen*; fem. sing.: *de, der, de, de mijne*, plur. *de, der, den, de mijnen*; neutr. sing. *het mijne*, zonder pluralis.

Evenals het poss. wordt ook het telwoord en het lidwoord *een* verbogen. Zwakke verbuiging bij voorafgaand bepalend lidwoord komt voor in uitdrukkingen als *de eene en de andere man*. In de beteekenis 'een bepaalde man' zegt men *eene man*. *Twee* en *drie* worden in het Nieuw-Nederlandsch niet meer verbogen, in het Middelnederlandsch echter: nom., acc., *twee, drie*, gen. *tweeër, drieër*, dat. *tween, drien*. Nog heden zegt men *tweeërlei, drieërhande* en naar analogie daarvan ook *vierderlei, vijfderhande*, enz.

Het gewone demonstratief is masc., fem. *die*, neutr. *dat* (in het Middelnederlandsch ook, doch zelden, *datte*). Uit zucht naar analogie beschouwde men reeds in het oudste Mnl. *die* als den stam, waar dan de pronom. uitgangen achter werden gevoegd (*m* is echter altijd in *n* overgegaan). Slechts organisch is de Mnl. gen. sing. masc. en neutr. *des* (zelden *dis*) naast *dies* (Nnl. sedert de 16^e eeuw ook reeds *diens*, dat in de 17^e eeuw uitsluitend gebruikt wordt, evenals nog heden). Het neutr. had in den gen. sing. in het Mnl. ook *das* met *a* naar analogie van *dat*. De onverbogen vorm *die* naast *dien* voor dat. en acc. sing. masc., die nu en dan in het Middelnederlandsch, zelfs nog in de 17^e eeuw, voorkomt, is navolging van het gebruik, als relatief. Als lidwoord handhaafde het pron. zijn oorspronkelijke vormen beter. Wel worden in het Middelnederlandsch meestal dezelfde vormen als bij het demonstr. ge-

bruikt, maar daarnaast vindt men toch ook: sing. nom. masc. en fem. *de*, neutr. *dat* (en 't), gen. masc. en neutr. *des*, fem. *der*, dat. masc., neutr. *den*, fem. *der*, acc. masc. *den* (en ook, zelfs nog in de 17^e eeuw, *de*), fem. *de*, neutr. *dat* (of 't); plur. nom. *de*, gen. *der*, dat. *den*, acc. *de*. In de 17^e eeuw verdrongen die vormen de andere geheel en al, en thans worden zij alleen gebruikt, behalve dat in de 17^e eeuw het neutr. *dat* verdrongen werd door het pers. *het*, dat dus in dialect als adjectievisch demonstr. in gebruik moet zijn gebleven, en thans de eenige onzijdige vorm is naast de verkorting 't.

Andere demonstr. zijn *deze*, *gene*, *zelf* en *zulk* (uit *swelîk*, Mnl. ook *selc* naar analogie van *welc*). *Deze*, neutr. *dit* (Mnl. ook, doch zelden, *ditte*), wordt in het Middelnederlandsch en Nieuw-Nederlandsch verbogen als *die*, maar de gen. sing. masc., neutr. *dezes* luidde in het Mnl. meestal *dees* of *des*. *Dezer*, Mnl. *desere*, *desre*, assimileerde in het Mnl. ook tot *derre*. *Gene* wordt verbogen als *deze*. In het Middelnederlandsch luidt de nom., acc. sing. neutr. niet alleen *ghene* en *gheen*, maar ook *ghent*, *ghint* of *ghont*. In het Nieuw-Nederlandsch is het neutr. van dit pron. vervangen door het adj. *gindsch*. De neutr. vorm met eene *t* vindt men in het Middelnederlandsch (met name, in het Limburgsch) overigens alleen nog maar bij *allet*. *Zelf* wordt in het Middelnederlandsch meestal zwak verbogen, maar aan de in dien tijd ook nog voorkomende sterke verbuiging herinnert nog heden de uitdrukking *om mijns*, *zijns*, enz. *zelfs wil*. In het tegenwoordige Nederlandsch volgt het de gewone verbuiging der adj., wanneer het niet, zooals meestal gebeurt, geheel onverbogen blijft. *Die* en *deze* hebben in het Middelnederlandsch en ook nog in de 17^e eeuw soms het lidwoord *de* (of *die*) vóór zich. *Gene* en *zelve* vormden, daarmede verbonden, zelfs nieuwe woorden met afwijkende beteekenis: *degene* (ook *diegene*), *dezelve* (Mnl. ook *dieselve*). *Degene* heeft in het neutr. *hetgeen*, *diegene* heeft *datgene*. *Hetgeen* was nog in de 17^e eeuw zuiver demonstr., maar werd ook in dienzelfden tijd reeds als demonstr.-relatief (= *dat*, *wat*) gebruikt, zooals in de 18^e en 19^e eeuw regel is. Naast *dezelve* ontstond in de 17^e eeuw ook *dezelfde*, dat sedert de 18^e eeuw alleen in de vroegere beteekenis van *dezelve* (d.i. Lat. idem) gebruikt wordt, terwijl *dezelve* slechts de beteekenis van het demonstr. *die* of van het pers. *hij* behield. Het overmatig gebruik van *dezelve* in die beteekenis in het eerste kwart der 19^e eeuw (bijv. bij V a n d e r

Palm en zijne navolgers) had eene door Bilderdijk¹⁾ en later hoofdzakelijk door Van Lennep geleide beweging tegen dat gebruik ten gevolge, en sedert het midden van de 19^e eeuw meent men zich belachelijk te maken, wanneer men het gebruikt.

Het gewone interrogatief is ml. en vr. *wie* voor personen, en neutr. *wat* voor zaken. Evenals het demonstr. *die* werd ook reeds in het oudste Mnl. *wie* als de stam beschouwd, waar de buigingsuitgangen achter werden gevoegd. De verbuiging was: sing nom. masc., fem. *wie*, neutr. *wat* (soms, zelfs nog in de 17^e eeuw bij Bredero en Huygens, *watte*), gen. *wes* naast *wies* (Nnl. slechts *wiens*), dat. *wien*, acc. masc., fem. *wien*, neutr. *wat* (soms *watte*). Oorspronkelijk bestond er geen afzonderlijke vorm voor het fem. en den plur., en de bovengenoemde vormen werden dan ook in de middeleeuwen nog dikwijls daarvoor gebruikt; men vindt zelfs in de 17^e en 18^e eeuw (bijv. bij Langendijk) tusschenbeiden als gen. fem. *wies* of *wiens*, dat. en acc. sing. en plur. *wien*. Toch worden ook reeds in de middeleeuwen bijzondere vormen voor het fem. en den plur. der drie geslachten gebruikt naar analogie van de vormen van het demonstr. Sedert het begin der 18^e eeuw zijn zij voor altijd als de eenige grammaticaal juiste in de taal opgenomen. Zij zijn: fem. sing. nom. *wie*, gen. *wier* (Mnl. ook *wiere*), dat. *wier* of *wie* (Mnl. ook *wiere*), acc. *wie*; plur. der drie geslachten nom. *wie*, gen. *wier* (Mnl. ook *wiere*), dat. *wien*, acc. *wie*. Een zeldzamen instrumentalis, die na de middeleeuwen echter verloren ging, vinden wij in de vragende adverbia *wie* (= Hd. *wie*, in het Nnl. echter steeds het stamverwante, ook in het Mnl. voorkomende *hoe*) en *twi* (= waarom). Een tweede interrogatief, dat zoowel adjectievisch als substantievisch gebruikt wordt, is *welk* (uit **hwelfik*). De verbuiging is in het Middelnederlandsch die van een sterk adj., in het Nieuw-Nederlandsch die van een gewoon adj., waarvan zelden wordt afgeweken, met den gen. steeds omschreven.

Als relatief is in het Middelnederlandsch het onverbogen *die* (vgl. Ags. *dē*, Osaks. *the*) in gebruik, maar in de 17^e eeuw komt daar een einde aan. Verder dient in het Middelnederlandsch het demonstr. *die* in alle naamvallen als relatief, en evenzoo het vragende *wie*, doch niet in den nom. In het Nieuw-Nederlandsch kwamen allens in den nom. en acc. de vormen van het pron. *die*,

1) Bilderdijk, *Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden*, III (1825) 121 -154.

in den gen. en dat. die van het pron. *wie* meer en meer in gebruik, en thans is dat regel. Alleen gebruikt men het onzijdige *wat* in plaats van *dat*, wanneer het antecedent is *al, alles, dat* of *datgene*. Als relatief wordt in het Mnl. ook nog *diewelke* (*dewelke*), *datwelke* (*hetwelke*) gebruikt. In het Nnl. komt het masc. en fem. zelden met het voorgevoegde *de* voor. Het luidt thans *welke*, maar het onz. luidt substantievisch nog *hetwelk* en adjectievisch *welk* in den nom. en acc. sing. De gen. sing. is thans, evenals die van het masc., *welks*. Is het relatief tegelijk demonstratief, dan heeft het echter steeds den vorm van het interrog. *wie* in het Nnl., dien van het relatief *die* in het Mnl. Daarnaast wordt dan ook in het Mnl. *so wie* en *so wie so* (Mhd. *swer*) gebruikt en thans *alwie, alwat*. Het is dan eigenlijk pron. indefinitum.

Andere indefinita zijn: *wat* (= Hd. *etwas*); Mnl. *iet, niet*, Nnl. *iets, niets* (= *iet, niet* + gen. sing. van 't); Mnl. *ieman, nieman* (gen. *iemans*, dat. acc. *iemanne*), Nnl. *iemand, niemand* (gen. met *s*); *men* (alleen nom. sing.); *ieder, een iegelijk, elk, zeker* (het Lat. *securus*, maar in de beteekenis van het Lat. *quidam*), naast het wederzijdsche *elkander* en *malkander*, in het Mnl. nog als twee woorden geschreven: *elk* en *malk* (= *manlijc*, d.i. ieder der mannen) als subject, *ander* als object van den zin, maar thans steeds (met den gen. *elkanders, malkanders*, den dat. en acc. zonder uitgang) als één geheel in gebruik.

Hoofdstuk IX.

Geslacht der substantiva in het Nederlandsch.

§ 43. Verandering van geslacht bij sommige woorden.

Tengevolge van de verwarring in de grammaticale vormen gedurende de 15e en 16e eeuw is o.a. ook het geslacht van vele woorden anders geworden, hoewel ook vóór dien tijd bij vele woorden de neiging kan waargenomen worden, een ander geslacht aan te nemen. De hoofdoorzaak daarvan was de voornamelijk in Holland sterk toenemende zucht, de toonlooze *e* der uitgangen te apocopeeren. Het langst, bij sommige schrijvers zelfs tot het begin der 19^e eeuw, bood de *e* der vrouwelijke *â*-stammen tegenstand, maar reeds in 17^e hield men de vormen met *e* voor Brabantsch. Daardoor ontstond de meening, dat alle woorden, die op *e* uitgingen, vrouwelijk moesten zijn, en zoo gingen, in het bijzonder sedert de 17^e eeuw, verscheidene ml. en onz. woorden, die de *e* hadden behouden, over tot het vr. geslacht, bijv. *armoede* (Mnl. neutr. en fem.), *ellende* (Mnl. neutr., zelden fem.), *kudde* (Mnl. reeds fem, zelden nog neutr.), *kunne* (Mnl. neutr. en fem.), *oorkonde* (Mnl. neutr. en fem.), *bete* (Mnl. gewoonlijk fem., soms nog masc.), *schrede* (Mnl. gewoonlijk fem., soms nog masc.), *sne* (Mnl. masc. en fem.), *zege* (Mnl. masc., soms reeds fem.), *mede* (Mnl. masc. en fem.), *zede* (Mnl. masc. en fem.), *scade*, *scaduw* (Mnl. masc. en fem.). Al die woorden worden in de 17^e eeuw reeds zonder uitzondering vrouwelijk gebruikt, behalve *beet*, dat nog wel eens ml. voorkomt, bijv. bij *V o n d e l* en ook thans nog als ml. van het vr. *bete* wordt onderscheiden. Andere ml. en onz. woorden zijn vr. geworden, ofschoon zij allengs zelfs de toonlooze *e* verloren, bijv. *weite*, *weit*

Mnl. masc.), *broke, breuk* (Mnl. masc.. maar ook reeds fem.), *hepe, heup* Mnl. masc. en fem.), *core, keur* (Mnl. masc. en fem.), *toge, teug* (Mnl. masc. en fem.) *vloge, vleug* (Mnl. masc. en fem.), *zale, zaal* (Mnl. masc. en fem.), *spere, speer* (Mnl. neutr.) en *kinne* reeds Mnl. naast *kin*, Nnl. weder *kin* uit *kinne* (Mnl. neutr., masc. en ook reeds fem.); benevens de ml. *n*-stammen, die ook wat langer de *e* behielden, maar ze later bijna alle verloren, en die alle reeds in het Middelnederlandsch naast het ml. ook het vr. geslacht vertoonen, bijv. *galge, galg, hage, haag* (echter nog masc. in den eigennaam *Den Haag*¹⁾), *hope, hoop, mage, maag, mane, maan, rogge, schade, sterre, ster, vane, vaan, wolke, wolk*. Ook die woorden waren in de 17^e eeuw reeds alle vr., behalve *keur*, dat, bijv. bij *V o n d e l* en *H u y g e n s*, nog wel eens ml. gebruikt wordt, en *teug*, dat bij *V o n d e l* en *D e D e k k e r* nog wel eens ml. voorkomt. Sedert het ml. Mnl. *raven* de *n* verloor: *rave*, thans *raaf*, werd het vrouwelijk, zooals reeds in de 17^e eeuw.

Zonder invloed van de *e* zijn reeds zeer vroeg vrouwelijk geworden de oorspronkelijk onzijdige woorden *korenaar* (Mnl. reeds fem.), *wet* (Mnl. zelden neutr., meestal fem.), *die, dij* (Mnl. neutr. en fem.), *knie* (Mnl. neutr. en fem.), die reeds in de 17^e eeuw zonder uitzondering vr. zijn, en *maal* (Mnl. en in de 17^e eeuw nog neutr. en fem.), dat in de beteekenis 'maaltijd' nog neutr. is, anders fem.; toch zegt men nog *dit maal, te(n) eenen male, ten tweeden male*; en de oorspronkelijk ml. woorden *maand* (Mnl. reeds fem., zelden masc.), *brij*, dat in het Middelnederlandsch, ja zelfs nog in de 17^e eeuw, ml. was, en *sneeuw*, dat in het Middelnederlandsch gewoonlijk ml. is, als zoodanig ook in de 17^e eeuw, bijv. bij *V o n d e l*, voorkomt, maar door *H o o f t* reeds vr. en in de 18^e eeuw onz. (zooals bij *M o o n e n*) of vr. gebruikt wordt.

Omgekeerd zag men in vr. *i*- en *u*-stammen, die in het Middelnederlandsch niet op eene toonlooze *e* uitgingen, en dikwijls in den gen. sing. eene *s* aannamen, ml. woorden. Zoo werden de woorden, die oorspronkelijk, en in het Mnl. nog gewoonlijk, vrouwelijk waren, maar ook toen reeds somtijds mannelijk gebruikt werden, in den loop der 17^e eeuw mannelijk, bijv. *oogst, neus, nood* (nog steeds *ter nauwernood*), *spoed, tijd* (nog steeds *indertijd, mettertijd*), *tocht* en *wand*, die door *H o o f t* soms nog vrouwelijk gebruikt worden, en *arbeid*,

1) J. Verdam in *Tijdschrift V* 100-104.

last, *gloed* en *reuk*, die men in de 17^e eeuw reeds nauwelijks anders dan mannelijk aantreft.

Oorspronkelijk vrouwelijk waren de boomnamen *abeel* (in de 17^e eeuw fem. en masc.), *beuk* (Mnl. fem.), *beuk*, Mnl. *boeke* fem., bij *V o n d e l* masc.), *den* (Mnl. *danne*, bij *V o n d e l* reeds masc.), *eik* (Mnl. en in de 17^e eeuw fem., slechts zelden masc.), *els* (bij *V o n d e l* masc.), *esch* (reeds Mnl. en bij *V o n d e l* masc.), *wilg* (Mnl. fem., bij *V o n d e l* fem. en masc.). In overeenstemming met de schrijftaal der 17^e eeuw besloten de grammatici in het begin der 18^e eeuw, dat alle boomnamen mannelijk zouden zijn (waarschijnlijk wel naar analogie van *boom* en de samenstellingen *eikeboom*, *beukeboom*, enz.), en sedert werden zij alle mannelijk gebruikt, met uitzondering slechts van *linde*, hoewel *S e w e l* ook dat woord mannelijk noemde.

Daar de meeste woorden op *el* en *er* mannelijk zijn, namen ook eenige vrouwelijke woorden op *el*, *er* in het Nieuw-Nederlandsch dat geslacht aan, bijv. *schotel* (Mnl. fem., sedert de 17^e eeuw soms masc., thans alleen masc.), *wortel* (Mnl. en in de 17^e eeuw fem. en masc., thans alleen masc.), *schouder* en *slinger* (sedert de 17^e soms, thans alleen masc.).

Ook de consonantstammen *nacht* en *borch*, die in het Middelnederlandsch slechts zelden ml. voorkomen, en in de 17^e eeuw reeds tamelijk algemeen (bijv. door *H o o f t*) ml. gebruikt worden, zijn thans uitsluitend ml., behalve dat de bijvorm *burcht* (met paragog. *t*) vr. is, en het oude geslacht van *nacht* in *middernacht* is bewaard. Eenige vr. woorden zijn zelfs onz. geworden, reeds in het Middelnederlandsch, namelijk *venster* (Mnl. en in de 17^e eeuw fem. en neutr.), *schrift*, dat echter in de 17^e eeuw (en ook bij *M o o n e n*) meestal nog vr. is en dat geslacht ook thans nog bewaard heeft, wanneer van den bijbel gesproken wordt als *de heilige Schrift*, en *geweld* en *geduld*, die hunne geslachtsverandering te danken hebben aan het praefix *ge*, dat als onz. werd opgevat.

Geheel op zich zelf staan enkele ml. woorden, die onz. werden, bijv. *geloove*, *geloof* en *lichaam*, die reeds in het Middelnederlandsch onz. voorkomen en in de 17^e eeuw uitsluitend onz. zijn, *huisraad*, Mnl. en in de 17^e eeuw masc., doch ook reeds neutr., Nnl. alleen neutr., *leger*, Mnl. en in de 17^e eeuw gewoonlijk masc., doch ook fem. en zelden neutr., Nnl. alleen neutr., *pad*, nog masc. in het Mnl., in de 16^e eeuw en bij *V o n d e l*, maar bij *H o o f t* neutr.

en aldus regelmatig in de 18^e en 19^e eeuw, en *schild*, zelfs bij *M o o n e n* nog ml. en eerst regelmatig neutr. sedert de 18^e eeuw. *Boek* had in het Mnl. en in de 16^e eeuw nog naast het onz. ook het ml. geslacht, zooals thans nog in het Vlaamsch; Nnl. is het alleen neutr. Daarentegen werden masc. de neutra *afgrond* (Mnl. neutr., zelden masc., in de 17^e eeuw neutr. en masc. in de 18^e eeuw masc.), en *oorlog* (reeds in de 16^e eeuw nu en dan ml., in de 17^e eeuw meestal masc., maar bij *H o o f t* en *V o n d e l* ook nog neutr. en zelfs fem., later steeds masc.). *Lof* was tot in de 17^e eeuw gewoonlijk neutr., zelden masc., maar is thans steeds masc., alleen niet als benaming van een R.-Kath. kerkdienst.

Bovendien liepen vele woorden gevaar, hun geslacht te veranderen, die echter ten slotte toch weder tot hun oud geslacht zijn teruggekeerd. Sporen van die geslachtsverandering zijn overgebleven in eenige staande uitdrukkingen, bijv. *ter wille van*, *om der wille*, *ter goeder naam*, *ter oore komen*, *ter harte gaan*, *van ganscher harte*, *heelshuids*, enz.

§ 44. Geslacht der nominale suffixen.

Het suffix *are* (Germ. *arjo* uit Lat. *ario*), *ĕre* (alleen dial. *êre*), Nnl. *aar*, *er*, bleef als uitgang der ml. persoonsnamen natuurlijk mannelijk. Zoo bleven ook ml. de ml. *o*-stammen op *er*, *en*, *el* en *em* (Mnl. ook *re*, *ne*, *le*, *me*), zooals ook de ml. *n*-stam *bliksem*, dat in het Middelnederlandsch echter nu en dan vr. voorkomt. Ml. bleven de oorspronkelijk ml. woorden op *ing* en *ling*. Die op *dom* (*dômo*) werden verward met de onz. op *dom*, en later weder naar eene, overigens niet consequent toegepaste, onderscheiding in de beteekenis gescheiden in ml. en onz.

Onz. bleven de onz. *o*-stammen op *er*, *en*, *el* (Mnl. ook *re*, *ne*, *le*) en de verbale substantiva op *sel*. De diminutiva op *kijn*, *ken* en *je* (*tje*, *pje*) behielden het onz. geslacht. Aan de oude, doch niet meer als diminutiva gevoelde, verkleinwoorden op *el* werd door onze grammatici, in navolging van de analogieeler der Lat. grammatici, het geslacht van het grondwoord toegeschreven. De niet meer als diminutiva gevoelde woorden op *în* (later *en*), zooals Mnl. *hoekijn*, Mnl., Nnl. *veulen* en *kieken* of *kuiken*, bleven onzijdig.

Onz. bleven de verbale substantiva met het praefix *ge* en andere woorden met *ge* en het suffix *te*, die later meestal de *e* apocopeerden, zooals *gerecht*, *geslacht*, of voor een deel behielden, zooals *gebergte*,

gevogelte en andere collectiva. De onz. woorden op *scepe*, *scap* (uit *scapi*), die in het Mnl. nog voorkomen, werden verward met de vr. op *scepe*, *scap* (uit *scapi*). In de 17^e eeuw heeft men alleen woorden op *schap*, die naar de beteekenis in vr. en onz. verdeeld werden, zooals nog heden geschiedt. De onz. op *heide* (uit *haidjo*) en (*n*)*isse*, (*n*)*esse* (uit *nissjo*, *nessjo*), die in het Middelnederlandsch nu en dan nog voorkomen, zijn in de 17^e eeuw reeds alle vr., behalve *vonnis*, dat nog heden onz. is, en *getuigenis*, dat nog onz. en vr. wordt gebruikt.

De vr. woorden op *de* (uit *thâ*), later meestal *te*, behielden hun geslacht, evenals ook de vr. op *ele*, *ere*, *ene*, die echter de *e* in het Nieuw-Nederlandsch apocopeerden. De vr. *i*-stammen op *st*, afgeleid van werkw., hebben meestal, doch niet zonder strijd, hun geslacht behouden, maar dientengevolge ook dikwijls, zelfs reeds in het Middelnederlandsch, eene anorg. *e* in den nom. en acc. sing. aangenomen¹⁾. *Dienst*, dat een ml. *o*-stam was, heeft door alle tijden heen zijn geslacht bewaard, ofschoon, in de 18^e eeuw de analogie met de andere woorden op *st* en de zucht, het samengestelde *godsdienst* vr. te maken, zooals het Fr. *religion*, menige spraakkunstige verleid heeft, aan dat woord het vr. geslacht toe te kennen. De uitgang *ster*, die vooral in het Nieuw-Nederlandsch vr. persoonsnamen vormt naast ml. op *er*, behoefde natuurlijk oorspronkelijk niet alleen vr. te zijn²⁾, maar veroorzaakte toch, dat reeds in het Middelnederlandsch het woord *ekster* vr. werd. Vr. zijn ook de persoonsnamen, die in het Mnl. op *inne*, *ese* of *se* en *ige* of *ege* uitgaan, bijv. *coninginne*, *meesterse*, *makerige*, sedert de 17^e eeuw op *in*, *es*, *egge* met accentverplaatsing: *koningin*, *meesteres*, *dievegge*. De vr. op *inge*, *ing* (uit *ungâ*), afgeleid van werkw., en die op *heit*, *heide*, *hede* (uit *haidi*, *haidi*), Nnl. alleen *heid*, plur. *heden*, *nisse* (uit *nissa*, *nussâ* = *nessjâ*), Nnl. alleen *nis*, en *scepe*, *scap* (uit *scapi*), Nnl. alleen *schap*, behielden hun geslacht, afgezien, van hetgeen boven opgemerkt is.

§ 45. Geslacht der vreemde woorden.

Overgenomen woorden behielden in den regel het geslacht, dat zij in de oorspronkelijke taal hadden. Opmerking verdienen alleen het oorspronkelijk vrouwelijke *anker* (Lat. *ancora*), dat Mnl. mannelijk, in de 16^e en 17^e eeuw bovendien onzijdig, en thans alleen

1) Van Helten in *Tijdschrift* II 47 vlg.

2) Kern in *Taal- en Letterb.* V 32-34.

onz. is; *bosch* (Mlat. *buscus*), dat in het Mnl. en ook nog in de 17^e eeuw gewoonlijk mannelijk is, maar toen reeds (naar analogie van *woud*) onzijdig begon te worden, zooals het in het Nnl. alleen is; de ml. *vorm*, *persoon*, *mostaard* en *troep*, die in het Fra. vr. zijn, en *beest* en *uur*, die in het Middelnederlandsch nog steeds, in de 17^e eeuw meestal nog vr. zijn, maar in den loop der 17^e eeuw onz. werden. Toch zegt men nog altijd *de beest spelen* en *te goeder ure*. Men bedenke verder, dat vele Latijnsche woorden door middel van het Fra. het Nl. zijn binnengedrongen, en dat onz. woorden zooals *lilium*, *folium*, *premium*, *minium*, *oleum*, *chronicum* tengevolge van hun meervoud op *a* als vr. woorden werden opgevat en zoo de Nl. vr. woorden *lelie*, *foelie*, *premie*, *menie*, *olie*, *kroniek* hebben opgeleverd.

Het Nederlandsch heeft, voornamelijk na de middeleeuwen, veel gebruik gemaakt van Fra. eindlettergrepen met klemtoon. De vreemde uitgang *ier* (ook uitgebreid tot *enier*) vormt, ook achter Nl. woorden gevoegd, ml. persoonsnamen, zooals *tuinier*, *herbergier*, evenals ook *ist* (en *enist*), bijv. *bloemist*, *drogist*, *klokkerist*. De uitgang *ij* (Fra. *ie*, ook uitgebreid tot *erij*, *ernij*) vormt vr., vooral van werkw. afgeleide, woorden, bijv. *kleedij*, *visscherij*, *smederij*, *slavernij*. Alleen *schilderij* wordt ook dikwijls onz. gebruikt, evenals het vreemde woord *genie*, dat in de beteekenis van 'vernunft' en 'vernuftig persoon' altijd onz. is. Hetzelfde geldt van *evangelie* en *concilie* uit het Lat. *evangelium*, *concilium*. Vr. zijn de woorden met den uitgang *age*¹⁾, zooals *vrijage*, *lekkage*. Alleen *bosschage* is onz. om het grondwoord, en dat geslacht heeft ook het vreemde woord *personage*.

§ 46. Bepaling van het geslacht door de grammatici.

Dat in het Nederlandsch zoo dikwijls verandering van geslacht heeft plaats gehad, is voor een deel het gevolg geweest van de reeds in de 16^e eeuw (misschien zelfs reeds vroeger) heerschende eigenaardigheid der Nederlanders, de buigings-*n* in de spreektaal weg te laten en haar (hoewel thans alleen bij minder beschaafde) te gebruiken ter vermijding van den hiaat, onverschillig of zij er thuis behoort of niet. Daardoor is in de spreektaal het verschil tusschen ml. en vr. uitgewischt. Zoo wordt dan ook zelfs voor vr.

1) L.A. te Winkel in *Taalgids* I 217-219.

zaaknamen het ml. pronomen pers. en poss. gebruikt. Alleen voor het onz. geslacht met het afwijkende lidwoord *het* heeft de Nederlander nog gevoel. Hij moet dus voor de schrijftaal het geslacht in geslachtslijsten naslaan of uit geslachtsregels leren, die, door grammatici met praktische bedoelingen vervaardigd, dikwijls zeer willekeurig zijn en in tegenspraak met de geschiedenis der taal, in elk geval echter het geheele verdwijnen van het geslachtsverschil hebben verhoed.

Het eerst werd over het geslacht gehandeld door Spieghel in de *Twespraack* (1584). Hij noemde echter alleen de zelfst. naamw., die mannen aanduiden, mannelijk, alle overige, die niet onzijdig zijn, vrouwelijk. In werkelijkheid zijn echter bij hem de vrouwelijke woorden ook mannelijk, want hij kent slechts de mannelijke buigingsuitgangen (bijv. van het lidwoord: sing. nom. *de*, gen. *des*, dat. *den*, acc. *den* en naar verkiezen *de*, plur. nom., acc. *de*, gen. *der*, dat. *den*) en geeft ook aan de vrouwelijke woorden den genitiefuitgang *s*. De oude geslachten zijn met behulp van de Zuid-Hollandsche en Zuid-Nederlandsche spreektaal en de oudere schrijftaal voor het eerst weder hersteld door A. de H u b e r t in zijne *Noodige Waarschouwing* voor zijne Psalmberijming (Leiden 1624), door S. A m p z i n g in zijn *Nederlandsch Tael Bericht* achter zijne *Beschryvinge ende lof der stad Haerlem in Holland. In Rijm bearbeyd* (Haerlem 1628) en voornamelijk in *De Nederduytsche Grammatica* (Leyden 1626, 2^e dr. 1633) van C. v a n H e u l e , wiens bepalingen voor de 17^e eeuw verbindend waren, terwijl de *Ned. Spraekkunst* (Amst. 1706) van A. M o o n e n hetzelfde gezag uitoefende in de 18^e eeuw. L. t e n K a t e gaf in zijne *Aenleiding* (Amst. 1723, I 411-468) een *Geslacht-toetse*, waarin hij, evenals hij voor de spelling deed, ook voor de bepaling van het geslacht van zeer vele woorden een vasten grondslag trachtte te verkrijgen door vergelijking der Oud-Germ. talen. Verder werd de *Geslachtslijst* in de *Rhapsodie van Ned. Taalkunde* (Amst., 1776) van H. P i e t e r s o n , waarin men eene compilatie vond van de wijsheid van alle grammatici, dikwijls geraadpleegd; maar al het voorafgaande werd overtroffen door de *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (Amst. 1700, ook 1710, 1723, 1733 met toevoegsels van G. O u t h o f) van D a v i d v a n H o o g s t r a t e n , hoofdzakelijk toen zij sterk vermeerderd door A d r i a a n K l u i t werden uitgegeven onder den titel *Lijst der gebruikelijke*

zelfstandige naamwoorden (Amst. 1759, ook 1783). Voor de 19^e eeuw werd het *Woordenboek van Siegenbeek* (1805) de maatstaf, totdat het werd verdrongen door de *Woordenlijst voor de spelling der Ned. taal* (1866, 4^e dr. 1893) van M. de Vries en L.A. te Winkel, waaraan, als inleiding uitvoerige geslachtsregels voorafgaan. Geheel geene waarde hebben de fantastische werken van W. Bilderdijk: *Verhandeling over de Geslachten* (Amst. 1805, ook 1818) en *Geslachtslijst der Ned. Naamwoorden* (Amst. 1822, ook 1832-34). De, in 1893 gestichte, 'Vereniging tot vereenvoudiging van de schrijftaal' wenscht, evenals Spiegel, alle woorden, met uitzondering van de mannelijke persoonsnamen en de onzijdige woorden, als vrouwelijk te beschouwen, met *e* in alle naamvallen der attributiva (lidwoorden, adjectiva, ordinalia en pronomina).

Hoofdstuk X. De woordvorming in het Nederlandsch.

§ 47. Afleiding door nominale suffixen.

Voor de nominale suffixen, die men reeds, voordat de Nl. taal als schrijftaal ontstond, niet meer gebruikte tot het vormen van nieuwe woorden, verwijs ik kortheidshalve naar Kluge's *Nominale Stammbildungslehre der Altgerm. Dialekte* (Halle 1886) en naar hetgeen daarover in het vorige hoofdstuk is opgemerkt.

In het Middelnederlandsch leefde als woordvormend suffix van subst. en adj. misschien nog *el*, bijv. in de subst. *eikel*, *stengel*, *droppel*, *korrel* (voor *kornel*), *sleutel*, *klepel*, *nagel*, enz. en in de adj. *snodel*, *stotel*, *wandel*, *vergetel*, *verstandel*, *behagel*, *costel*, *aenhangel*, *scuwel*, enz. Van de adj. op *el* zijn slechts weinige in het Nieuw-Nederlandsch overgebleven, bijv. *dartel*, *ijdel*, *kregel*, *kreupel*, *onnoozel*, *schamel*, *vermetel*, *wankel*. De meeste zijn verloren gegaan, door adj. met andere suffixen verdrongen of door achtervoeging van *lijk*, waarvan de *l* met de *l* van het suffix *el* samensmolt, onkenbaar geworden, zooals *aanstootelijk*, *onvergetelijk*, *verstandelijk*, *behaaglijk*, *kostelijk*, *aanhankelijk*, *afschuwelijk*.

Ternauwernood leefde ia het Middelnederlandsch nog als suffix: *leek* (uit *laik* = spel, dans, lied¹⁾) in *vechteleec* en *feesteleec*, die thans verloren zijn gegaan, en *huweleec*, dat reeds in het Middelnederlandsch naar analogie der woorden op *lijk* ook *huwelijk* of *huwelic* werd geschreven en uitgesproken, zooals thans alleen het geval is. Misschien vormde men in het Middelnederlandsch ook

1) G.J. Boekenoogen in *Tijdschrift* XI 14-19, Van Helten in *Tijdschrift* XIII 214-218.

nog nieuwe woorden met het zeldzame suffix *ede*, dat in *graefnede*, *swaesenede* en *geselnede* voorkomt; toch vindt men ook reeds *graefnedinne*. Thans zijn al die woorden uit de taal verdwenen.

Zeer zeker werd in het Middelnederlandsch nog als woordvormend suffix gebruikt: *ege* of *ige* (uit *ijâ*¹⁾), later *igge* of *egge*, achter persoonlijke masculina gevoegd, om persoonlijke feminina ervan af te leiden, bijv. *meesterighe*, *makerighe*. Na de middeleeuwen verloor die uitgang zijn levensvatbaarheid. Hij is thans alleen nog bewaard gebleven in *dievegge* (met het accent op den uitgang) en in *klappei* en *labbei* (met *ei* uit *eg*). Een ander suffix, om persoonlijke feminina van masculina af te leiden, was in het Mnl. *se* (*ese*), bijv. *meesterse*. Het bleet behouden, zij het dan ook tot *es* (met accent) vervormd onder invloed der vele uit het Fransch ingevoerde woorden op *esse*, bijv. *voogdes*, *meesteres*, *zangeres*, *dienares*. Evenzoo bleven ook *ster* en *inne* (Nnl. *in*) als suffixen tot het vormen van persoonlijke feminina in gebruik, bijv. *naaister*, *zangster*, *bedelaarster*, *herbergierster*, *koningin*, *ezelin*, *duivelin*, *godin* (in de 17^e eeuw soms opnieuw gevormd van *god* en vandaar *goddin*). Het suffix *in* echter kreeg reeds in het Middelnederlandsch den klemtoon²⁾.

Slechts zelden vormt men nog nieuwe ml. en vr. persoonsnamen door *ing* en *ling*, zooals *koning*, *edeling*, *hemeling*, *hoveling*, *jongeling*, *ouderling*, *dorpeling*, *voedsterling*, *doopeling*, *vondeling*, *tweeling*; en dier en plantnamen, zooals *bunzing*, *haring*, *hokkeling*, *grondeling*; *zuring*, *scheerling*. In het Middelnederlandsch diende dat suffix ook tot het vormen van muntnamen, zooals *penning*, *zilverling*, *schelling*, *sterling*. Ml. persoonsnamen worden nog steeds gevormd door *aar* (uit *ārjo*), zooals *dienaar*, *bedelaar* (ook *enaar*, *Parijzenaar*) en door het daaruit verkorte *er*, bijv. *schrijver*, *diender*, dat ook dient, om namen van werktuigen af te leiden van werkwoorden, bijv. *stoffer*, *veger*, *boender*, *vlieger*.

Het suffix *hard* werd in het Middelnederlandsch opnieuw, echter in den vorm *aard*, aan eenige eigennamen en Fra. woorden, zooals *grisard*, ontleend en vormde sedert persoonlijke masculina, zooals *lafaard*, *luiaard*, Mnl. ook *lollaert*, *dullaert*, en, verkort tot *erd*, *lieverd*, Mnl. ook *moiert*, maar heeft, behalve bij eigennamen en het woord *grijsaard*, eene ongunstige beteekenis³⁾.

1) Kern in *Taalk. Bijdr.* I 196-200.

2) Kern in *Taal- en Letterb.* II 92-94.

3) Kern in *Taalgids* II 192-196, L.A. te Winkel in *Taalgids* VII 1-12.

Ongunstige beteekenis heeft thans ook (tenminste bij persoonsnamen) het (oorspronkelijk wel diminutief-)suffix *ik* (*erik*) in *vuilik*, *stommerik*, *botterik*, dat ook in diernamen voorkomt, zooals *havik*, *leeuwerik* en *bolc* (Mnl. *bolc* en *bollic*, kabeljauw), in plantnamen, zooals *bolderik* (Mnl. *bolric*), *dolik*, *dravik* (of *draverik*, Mnl. *dravic*), *mierik*, *murik*, *wederik*, Mnl. nog *haderic* of *hederic*; en in namen van werktuigen, zooals *deuvik* en *vlerk* (uit Mnl. *vlederic*).

Als verkleiningsuitgang diende in het Mnl. *kijn*, verkort tot *ken*, bijv. *mannekijn*, *huusken*. Thans is het bijna geheel beperkt tot de Zuidelijke provincies en de dichterlijke taal; in het Noord-Nederlandsch moest het sedert de 17^e eeuw meer en meer wijken voor den uitgang *je* (ook *tje*, *pje*), dat misschien is ontstaan uit den bij H o o f t en H u y g e n s voorkomenden bijvorm *gien*, hoewel het ook zou kunnen beantwoorden aan een ouder suffix *jôn*¹⁾. Tot op de Siegenbeeksche spelling schreef de een *je*, de ander *jen*, ofschoon de *n* niet meer werd uitgesproken. Sedert schreef een ieder, behalve B i l d e r d i j k en zijne navolgers, slechts *je*.

Concreta (namen van werktuigen of voortbrengsels) worden nog heden van werkw. afgeleid door het suffix *sel* (uit *slo*), bijv. *deksel*, *schoeisel*, *schepsel*, *voortbrengsel*. Als collectiefsuffix leeft nog *te* (uit *tjo* of *thjo*), dat te zamen met het praefix *ge* neutra vormt, zooals *gebergte*, *geboomte*, *gesternte*. Verder zijn nog collectiefsuffixen *schap* (uit *scapi*)²⁾ en *dom* (uit *dômo*)³⁾, bijv. in *vroedschap*, *priesterschap*, *menschdom*, *priesterdom*, enz., doch zij dienen ook, om abstracta te vormen, zooals *blijdschap*, *rekenschap*, *ouderdom*, *wasdom* en onz. concreta, hoofdzakelijk namen van ambten en landschappen, zooals *vaderschap*, *graafschap*, *hertogdom*, *bisdom* (reeds Mnl. voor *bisschopdom*). Tot vorming van andere abstracta dient nog het suffix *de* (uit *thâ*) achter adj., waarvan de *d* na syncope van de voorafgaande *e* reeds in het Middelnederlandsch gewoonlijk tot *t* werd verscherpt, wanneer het adj. niet op *g*, *d* of *v* uitging, bijv. *grootte*, *ziekte*, *diepte*, *stilte*, *warmte*, *kleinte*, *zwaarte*, overigens, nog tot een eind in de 17^e eeuw, niet alleen bij K i l i a e n , maar ook bij H u y g e n s o.a. behouden bleef, bijv.

1) L.A. te Winkel in *Taalgids* IV 81-116, V 45-55; Kern in *Taal- en Letterb.* II 100-109.

2) L.A. te Winkel in *Archief* II 217-242, 289-326; Van Helten *Paul u. Braune's Beitr.* XVII 301 vlg.

3) L.A. te Winkel in *Archief* I 297-322.

Mnl. *hoghede*, *lenghede*, 17^e eeuw *hooghde*, *lenghde*, Mnl. en 17^e eeuw *wijdde*, sedert de 17^e eeuw echter *hoogte*, *lengte*, *wijdte*. Andere suffixen tot vorming van abstracta zijn *nis* (uit *nissjo*, *nessjo*, *nissâ* = *nessjâ*)¹⁾, bijv. *duisternis*, *lafenis*, *heid* (uit *haidi*, *haidî*, *haidjo*)²⁾, bijv. *verlegenheid*, *tevredenheid* en *ing*, (uit *ungâ*)³⁾ en *st* (uit *stî*), die voornamelijk verbale abstracta vormen, zooals *handeling*, *werking*, *komst*, *winst*.

Als adjectiefuitgangen leven nog heden *ig*, bijv. *wettig*, *machtig*, *goedig*, *begeerig*, *innig*, en *erig*, bijv. *rookerig*, *weelderig* (17^e eeuw ook *weeldig*), *winderig* (naast *windig*), enz. naar analogie van *hongerig*, enz., *isch*, bijv. *afgodisch*, *Russisch* en *sch*, bijv. *trotsch*, *heusch* (= *heuisch* van *hof*), *lakensch*, *Duitsch* (of *Dietsch*), *Engelsch*, *Groningsch*, en *en* (Mnl. nog *ijn*)⁴⁾ tot vorming van stoffelijke adj., zooals *gouden* (Mnl. *goudijn*), *linnen* (Mnl. *lînijjn*), *garen* (voor *garenijn* uit *garnijn*), enz.

Samenstellingssuffixen zijn *baar* (*bâri* bij *beran*)⁵⁾, *zaam* (*samo*), *lijk* (*lîko*)⁶⁾, *loos* (*lauso*) en *achtig* (uit *haftig* met of zonder accent), bijv. *vruchtbaar*, *kostbaar*, *draagbaar*, *buigbaar*; *buigzaam*, *deugdzaam*, *langzaam*; *meeeterlijk*, *huiselijk*, *liefelijk*, *uiterlijk*, *draaglijk*, *sterfelijk*, *eerloos*, *hulpeloos*, *reddeloos*; *vreesachtig*, *woonachtig*, *waarachtig*, *heuvelachtig*, *meesterachtig*, *blauwachtig*, *snepachtig*. De vorm *haftig* vindt men alleen in *zeeghaftig* (bij dichters), *manhaftig*, *krijgshaftig* en *heldhaftig*, die wel van de Hoogduitsche soldaten der 16^e en 17^e eeuw zullen overgenomen zijn.

De uitgang der comparativa is Mnl. *ere*, *re*, *er*, Nnl. *er* (uit *izôn* of jonger *ôzan*) en der superlativa Mnl. *este*, *ste*, Nnl. *ste* (uit *ist*-of jonger *ôst*-). Adjectievische comparativa en superlativa bij adverbia en zonder positief van denzelfden stam zijn: 1. *beter* (Onfr. *betero*), *beste* (geassimileerd uit **betste*, **betisto*, **batisto*) bij het thans verdwenen Mnl. adv. *bat*, *bet* (= 'beter' of 'meer') en bij den positief *goed* (zonder comp. en superl.); de positief van het adv. is Mnl. *wale* (ook *wele*), Nnl. *wel*; 2. *meer* (Mnl. zelden *mere*, Nnl. alleen als adv. of substantievisch gebruikt met afhankelijkken genitief: *meer*

1) Van Helten in *Paul u. Braune's Beitr.* XVII 297-299.

2) Van Helten in *Paul u. Braune's Beitr.* XVII 300 vlg.

3) L.A. te Winkel in *Archief* I 89-122.

4) L.A. te Winkel in *Taalgids* I 49-71.

5) F.A. Stoett in *Noord en Zuid* XVIII 289-301.

6) Stoett in *Noord en Zuid* XVIII 422-429.

goeds, meer menschen), daarbij een nieuwe comp. Mnl. *meerre* ('grooter'), Nnl. *meerder* ('plures, plura'), superl. *meeste* (Mnl. = maximi, Nnl. = plurimi; de Nnl. comp. wordt somtijds ook substantievisch gebruikt in de beteekenis, 'de hoogere': *zijne meerderen* = 'diegene, die hooger geplaatst of aanzienlijker zijn dan hij'); bij het thans verdwenen Mnl. adv. *mee* (= Got. *mais*) en bij den positief Mnl. *mekel* (Onfr. *mikil*, zonder comp. en superl., Nnl. verdwenen) of *groot* (comp. *grooter*, superl. *grootste*); Nnl. bij den positief *veel* (Onfr. *vilo*), thans adj., Mnl. echter in den vorm *vele* alleen substantievisch met afhankelijk en genitief; in de spreektaal wordt ook een adverbiale genitief *veels* (= Got. *filaus*) gebruikt in *veels te veel, veels te groot*, enz.¹⁾; 3. Mnl. *minre* ('kleiner'), Nnl. *minder* ('geringer in aantal'), superl. *minste* (Mnl. 'kleinste', Nnl. 'geringste in aantal'); de Nnl. comp. wordt somtijds ook substantievisch gebruikt in de beteekenis 'geringer in aanzien': *zijne minderen* ('diegene, die geringer in aanzien zijn dan hij'); het daarbij behoorende adv. *min* (Onfr. *min*) wordt in het Nnl. ook adjectievisch gebruikt in de beteekenis 'verachtelijk'; de positief bij dezen comp. en superl. is Mnl. *luttel* of *luttic* (Onfr. *luttic* en *luzzil* met Hd. z, 'weinig', zonder comp. en superl., thans bijna verouderd) of *cleine* (comp. *cleiner*, superl. *cleinste*), Nnl. *weinig* (zonder comp. en superl.), dat echter ook substantievisch wordt gebruikt met afhankelijken genitief; 4. Mnl. comp. *wers* (alleen adv., Ags. *wyrsa*), superl. *werste*; daarbij de positief Mnl. *evel, euvel* (Onfr. *uvil*, zonder comp. en superl.) of *quaet* (*quader, quaetst*) en *arch, erch* (*erger, erchst*); in het Nnl. is *wers, werste* geheel en *euvel* bijna in onbruik geraakt; 5. Nnl. *nader* (uit *naerder*, Mnl. alleen adv. *naerre*), Mnl., Nnl. *naast* bij het adv. *na*; 6. *verder* (Mnl. alleen adv. *verre*), Mnl., Nnl. *verste* bij het adv. *ver* (Mnl. *verre*); 7. Mnl., Nnl. *later, laatst* (zonder umlaut), bij het adv. *laat* (uit **lato*), dat van het Mnl, thans verdwenen, adj. *lat* (traag) is gevormd; in het Nnl. wordt het adv. *laat* somtijds ook adjectievisch gebruikt: *op den laten avond*. Naast *laatste* komt ook de superl. *letste* voor, Mnl. zeer zelden *letste*, gewoonlijk *leste*, ook *leeste* (met de beteekenis 'laatste', maar ook 'geringste, slechtste', bijv. bij M a e r l a n t : 'witte gomme, dats die beste, dicke rode, dats die leste'). Misschien is het niet hetzelfde als **latisto* (Onfr. *letisto*) met umlaut, maar een Friesche superl.

1) Kern in *Taalgids* I 83-87.

(vgl. Ags. *lâesesta* uit **laisisto*) met klinkerverkorting bij den Ofr. comp. *lêssa* (uit **laisizôn*).

Superlativa bij adverbia zijn Mnl. en Nnl. *eerste* (bij *eer*, Onfr. *êr*, Mnl. ook *ee*), *voorste* (bij *voor*), *achterste* (Onfr. *aftrista*, bij *achter*, Onfr. *aftar*), *uiterste* (Onfr. *ûtrist*; een adv. *uiter* komt niet voor, daarvan echter *uiterwaarden*, *uiterlijk*), *opperste* (een adv. *opper* komt alleen voor in samenstellingen: *opperbest*, *opperbevel*, *opperhoofd*, *opperkleed*, *oppervlakte*, enz.), *onderste* (bij *onder*), *benedenste* (bij *beneden*), *bovenste* (bij *boven*), *binnenste* (bij *binnen*), *buitenste* (bij *buiten*), Mnl. *vorderste* (bij *vorder*, dat in het Mnl. ook adjectievisch wordt gebruikt, zooals in de 17^e eeuw *voordere* 'verdere' en *de voordershand* 'overhand'), Mnl. en in de 17^e eeuw *overste* (bij *over*, Onfr. *ovir*, Nnl. alleen nog als subst. 'hoofdofficier') en *hinderste* (bij *hinder*, dat in het Nnl. ook verdwenen is en alleen nog wordt gebruikt in de samenstelling *hinderlaag*). *Middenste* (en daarnaast ook *middelste*) van *midden* bewaart nog het oude superlatiefsuffix *-mo*, *middenst* zelfs de uit het Gotisch bekende suffixverbinding *misto*; want *midden* (= Ohd. *mittamo*; vgl. Ohd. *metamo*, Got. *miduma*) is superl. op *-mo* bij het adj. *midde* (Onfr. *middi*), dat alleen nog voortleeft in *midwinter*, *middag*, *middernacht*. Hetzelfde superlatiefsuffix steekt misschien ook in *heden*, te vergelijken met Ohd. *hitumum*, *hitamum*, *hitemon* en Lat *citumus*, *citimus*, superlatiefformatie bij den pronomenstam *hi*¹⁾.

Welluidendheidshalve wordt van eenige adj. geen comp. en superl. gevormd; ook van *spade* en *moede* is een comp. en superl. bijna niet in gebruik. Men omschrijft ze door den positief met het adv. *meer* (Mnl. ook *bet*) en *meest*.

Het suffix der ordinalia is *de* (na eene lettergreep, eindigend op een stemloozen medeklinker, Mnl. *te*); dus Mnl. *derde* (bij *drie*), *vierde* (bij *vier*, Mnl. ook nom., gen., acc. *viere*, dat. *vieren*, met *e* en *en* als de andere cardinalia tot *tiene*; alleen van *achte* echter is de *e* organisch), *vijfte* of *vichte* (bij *vijf*), *seste* (bij *ses*), *sevende* (bij *seven*), *achte* (= *achtede* bij Mnl. *achte*, Nnl. *acht*), *negende* (bij *negen*), *tiende* (bij *tien*), *ellefte* (bij *ellef*, *elf*), *twalefte* (bij *twalef*, *twalf*); analogievormen naar *eerste* en *seste* met *ste* zijn Mnl. *vijfste*, *sevenste*, *achste* (of *achtste*; daarnaast somtijds *achtende* en *achtenste*), *negenste*, *tienste*, *ellefte*, *twalefte*, en slechts *win-*

1) J. Franck in *Tijdschrift* XV 52-67.

tichste, dertichste, veertichste (Nnl. geschreven met *v*, uitgesproken met *f*), *viiftichste* (Mnl. *vichtichste* bij *viiftich*, Nnl. geschreven met *v*, uitgesproken met *f*), *sestichste* (bij *sestich*, Nnl. geschreven met *z*: *zestig*, uitgesproken met *s*), *seventichste* (bij *seventich*, Nnl. geschreven met *z*: *zeventig*, uitgesproken met *s*), *tachtichste* (bij *tachtig*, ook Nnl. met prothetische *t*¹⁾, die in het Mnl. en in de 17^e-18^e eeuw ook meermalen voorkomt bij *tsestich, tseventich, tnegentich*), *negentichste* (bij *negentich*), *honderste* (of *hondertste*), *dusenste* (of *dusentste*). De vormen met *st* komen in de 17^e eeuw nog tamelijk dikwijls voor, in het Nieuw-Nederlandsch schrijft men thans alleen *derde, vierde, vijfde, zesde, zevende, achtste, negende, tiende, elfde, twaalfde, twintigste*, enz., *honderdste, duizendste*. Bij *een* is het ordinale Mnl., Nnl. *eerste* (van het adv. *eer*), bij *twee* (of *beide*) is in het Nnl. alleen *tweede* (Mnl. daarnaast ook *tweeste*) in gebruik; veel gewoner echter is in het Mnl. *ander* (ook wel *anderde*), dat thans niet meer gebruikt wordt in de oude beteekenis 'tweede', behalve in de uitdrukkingen: *ten anderen, andermaal, anderhalf*.

§ 48. Afleiding door verbale suffixen.

Daar vóór het ontstaan der Nederlandsche schrijftaal de *a* van den sterken, de *ê* of *ô* van den zwakken verbaal uitgang reeds toonloos was geworden en de *j* van het suffix *jô* of *ja* (behalve na klinkers, zooals in *waaien, bloeien, dooien*) gesyncopeerd of aan den voorafgaanden medeklinker geassimileerd, bleef nog slechts de uitgang *e(n)* als verbaal suffix over. Door dat suffix vormt men nog heden werkw. van nomina. De *j* van het suffix *ja(n)* verraad zich alleen nog door den umlautsvorm van verscheidene werkwoorden, bijv. *dekken, stellen, pletten, krenken*, enz. Over het suffix *igen* in *steenigen*, enz. zie men § 28 J. Naar het voorbeeld van verscheidene werkwoorden, die van nomina op *el* en *er* afgeleid waren, zooals *zetelen, wankelen, ratelen, tooveren, schilderen, weigeren*, vormde men, voornamelijk in het Nieuw-Nederlandsch, een groot aantal werkw. op *elen* en *eren*, bijv. *schuifelen, tuimelen* (Mnl. *tumen*), *wentelen* (bij *wenden*), *krabbelen, huppelen, trappelen, klapperen, daveren*, enz., die steeds iteratieve beteekenis hebben²⁾. Diezelfde beteekenis hadden oorspronkelijk ook de vóór-Middelnederlandsche

1) Jan te Winkel in *Noord en Zuid* VI 81-83, 301-304.

2) A. de Jager, *Woordenboek der Frequentatieven in het Nederl.* Gouda 1875-78.

formaties op *ken* (met het diminutiefsuffix *k*)¹⁾, bijv. *schurken* (naast *schuren*), *lurken*, *snorken* (naast *snorren*), *bulken* of *balken*, *walken*, *lonken*, *ronken*, *naken* (bij *na*), Mnl. *graken* (bij. Mnl. *gra*, Nnl. *grauw*), bij Kiliaen: *snoecken* (naast *snoeien*), in de 17^e eeuw *schroocken* (naast *schroeien*), enz., en op *iken*: *feziken*, *grinniken* (naast *grijnen*), *hinniken*, *zaniken*, Mnl. nog *baniken*, *heseken*, enz. Ook de intensiva, zoals *bukken* (naast *buigen*), *hikken* (naast *hijgen*), *wikken* (naast *wegen*), *stikken* (naast *steken*), *spillen* (naast *spelen*), enz. en de intensief-iterativa, zoals *dribbelen* (naast *drijven*), *kibbelen* (naast *kijven*), *wibbelen* (naast **wibôn*, daarbij Mnl. *weiven*, Nnl. *weifelen*), *bibberen* (naast *beven*), *stotteren* (naast *stooten*), enz. zullen wel niet gedurende de heerschappij der schrijftaal gevormd zijn, evenmin als de causativa²⁾, van welke in het Nieuw-Nederlandsch nog slechts aan te wijzen zijn: *neigen* (naast *nijgen*), *leiden* (naast Mnl. *liden* 'voorbijgaan', dat thans alleen nog over is in *overlijden*, en de part. *geleden* en *verleden*), *sloopen* (naast *sluipen*), *zoogen* (naast *zuigen*), *klooven* (naast het thans zwakke *klieven*), *drenken* (naast *drinken*), *wenden* (naast *winden*), *generen* (naast *genezen*), *kwellen* (naast Mnl. *quelen*), *leggen* (naast *liggen*), *zetten* (naast *zitten*), *voeren* (naast *varen*), *vellen* (naast *vallen*), *gehengen* (naast *hangen*). Van andere, zoals *leeren*, *zenden*, *lesschen*, *wekken*, heeft het stamwoord in het Nederlandsch, nooit bestaan. Een Mnl. causatief *beeten* (van het paard stijgen, eigenlijk: het paard laten grazen, naast *bijten*) is in het Nieuw-Nederlandsch geheel en al verdwenen.

§ 49. Woordvorming door praefixen.

Tot het vormen van substantieven worden in het Nieuw-Nederlandsch alleen nog de praefixen *on*, *wan* en *ge* gebruikt, evenals reeds in het Middelnederlandsch. *On* en *wan* dienen tot ontkenning, bijv. *onzin*, *ongeduld*, *wanhoop*, zoowel als tot aanduiding van een slecht soort, zooals in *onmensch*, *onkruid*, *ontuig*, *wandaad*, *wangedrag*, enz.³⁾ Als collectiva-vormend praefix heeft *ge*⁴⁾ uit de middeleeuwen woorden overgeleverd als *genoot*, *gezel*, *gevolg*, *gezin*, *ge-*

1) J.W. Muller in *Tijdschrift X* 23 en Verdam in *Tijdschrift XVI* 175-211.

2) L.A. te Winkel in *Taalgids I* 147-163.

3) Zie Verdam in *Taal- en Letterb.* IV 191-193.

4) Zie Kern in *Taalk. Bijdr.* I 210-214.

broeders, gelieven, enz. Thans vormt het alleen collectiva te zamen met het suffix *te*, bijv. *geboefte, gevogelte*, enz. Overigens dient het thans nog tot het vormen van verbale abstracta, zooals *geloop, geschreeuw, gevoel*, die ook soms concreet kunnen gebruikt worden, bijv. *gebak, gebouw*. Niet meer in leven zijn de praefixen *ant* (= tegen), alleen nog in *antwoord, et* (= wederom), alleen nog in *etmaal, etgroen, af*, dat een slecht soort te kennen geeft, in *afgunst, afgod*, en *oor* (met gerekte *o*, uit *oz*) met de beteekenis van het veroorzaken, in *oorzaak, oorsprong, oordeel, oorkonde, oorlog* en de thans verouderde *oorlof* en *oorbaar*. *Oorzaak* is datgene, waaruit de zaak voortkomt, *oorsprong* datgene, waaruit de sprong ontstaat, *oordeel* datgene, waardoor het deel bepaald wordt, *oorkonde* datgene, waaruit bekendheid ontspruit, *oorlof* datgene, wat lof, toestemming ten gevolge heeft. *Oorbaar*, oorspronkelijk alleen subst., beteekent in het Middelnederlandsch 'gebruik, nut', voornamelijk van akkers, en is dus datgene, wat vrucht voortbrengt. In de 17^e eeuw is het ook adj. ('nuttig'), thans verdwenen; alleen het denominatief *orberen* (gebruiken, eten) leeft nog. *Oorlog* (uit **orlūgi*, vgl. Ags. *orlege*, naast Mhd. *urlūge* met *i*-umlaut van den misschien langen klinker, Ohd. *urliugi*) zal dus beteekenen: datgene, waaruit *log* (*loge*) ontstaat. *Log* kan vergeleken worden met Mnl. *loghe* (met misschien korte *o*, vgl. On. *logi*, Mhd. *lohe*, vlam), waarnaast met tweeklank Ohd. *loug, lauc*, Mnl. *laghe*, Nnl. *laaie* (Fri. voor **laugja*), en met ander suffix Os. *lōgna*. *Oorlog* zal dus datgene zijn, waaruit de vlam voortkomt, het 'vlammen veroorzakende'.

Tot het vormen van adj. is thans alleen nog het ontkennende *on* in gebruik. Een praefix *a* met dezelfde beteekenis vindt men alleen in *amechtig*¹⁾. Thans verdwenen is het Mnl. *ont* (uit **ond*) met misschien inchoatieve beteekenis in de Middelnederlandsche uitdrukkingen: *ontware werden* (naast *geware werden*), *ontwaec* of *ontwake(n) werden*, *ontslaep* of *ontslape(n) werden*, *ontwee(n)*, d.i. *ont twee* (Hd. *entzwei*), en in de 16^e eeuw (bijv. bij *Marnix*) en zelfs nog in de 17^e eeuw *ontstucken* (ook geassimileerd *onstucken*). Het praefix *ge*, dat men nog heden vóór vele adj. vindt, kon misschien in de middeleeuwen reeds niet meer aangewend worden. Het had tenminste toen reeds bijna geene beteekenis meer. Aphae-²⁾

1) De Vries in *Taalgids* I 246-254. L.A. te Winkel in *Taalgids* VI 23-34.

2) Van Helten in *Tijdschrift* XIV 111-113.

resis van *ge* komt daarom ook in het Nieuw-Nederlandsch dikwijls voor. Men zegt zonder verschil van beteekenis evengoed *trouw*, *streng*, enz. als *getrouw*, *gestreng*, welke laatste in het Middelnederlandsch nog de eenige vormen zijn¹⁾.

Hetzelfde geldt van *ge* vóór werkw., waarvan de oorspronkelijke perfectumbeteekenis nauwelijks meer wordt gevoeld. In het Middelnederlandsch echter wordt het praefix voorgevoegd bij den van *mogen* en *connen* afhangenden infinitief, voornamelijk in ontkennende zinnen, en bij het verbum finitum in indirecte vragen of in het algemeen in den potentialis²⁾. Nog heden worden tot het vormen van werkw. gebruikt de praefixen *be*, *ont* en *ver*. Het praefix *ont*, dat meestal een 'verwijderen, wegdoen' beteekent, heeft inchoatieve beteekenis in woorden als *ontbranden*, *ontvlammen*, *ontgloeien*, *ontsteken* en oorspronkelijk ook in *ontbijten*, dat in het Middelnederlandsch 'beginnen te bijten, d.i. eten' beteekent, in het Nieuw-Nederlandsch echter 'den eersten maaltijd op een dag houden'. Het praefix *er* (uit *ar*, *ir* voor *az*, *iz*)³⁾ vertoont zich alleen vóór eenige woorden, die in de latere middeleeuwen aan het Hoogduitsch zijn ontleend, namelijk *erbarmen*, *erkennen*, *erlangen*, *ervaren*, *erachten* (alleen in de verbinding *mijns erachtens*). Het praefix *her* (= weder) is van na de middeleeuwen, maar komt toch reeds bij *K i l i a e n* vóór tal van werkw. voor. Misschien ontstond het onder invloed van het bovengenoemde *er* of van een ander *er* uit *eder* (= weder, Mnl. *edercauwen*, *ercauwen*, Nnl. *herkauwen*), voornamelijk echter onder invloed van het adv. *her* (= hierheen, in *herwaarts*). De meeste der verba, die thans met *her* verbonden zijn, zooals *herhalen*, *herkennen*, enz. zijn in het Middelnederlandsch nog gevormd niet *ver*, bijv. *verhalen*, *verkennen*. Daarentegen leefde in het Middelnederlandsch nog het praefix *te* (= Hd. *zer*), bijv. *testoren*, *tebreken*, *tevalen*, enz., dat in het Nieuw-Nederlandsch en reeds in de 15^e eeuw niet meer voorkomt, misschien omdat men het voor het voorzetsel *te* (Hd. *zu*) hield, dat dikwijls aan den infinitief voorafgaat.

§ 50. Woordvorming door samenstelling.

Het Nederlandsch stemt ook hierin met de andere Germaansche

- 1) Voor thans verdwenen of door part. verdrongen adj. met *ge* zie men *V e r d a m* in *Tijdschrift* VI 39-47.
- 2) *C o s i j n* in *Taal- en Letterb.* III 151-154.
- 3) *K e r n* in *Taal- en Letterb.* III 1-7.

talen overeen, dat het bij uitnemendheid de geschiktheid bezit, door samenstelling nieuwe woorden te vormen. Langzamerhand heeft echter het gebruik die geschiktheid tot vaste regels beperkt, die hier onmogelijk volledig kunnen besproken worden. Men stelle zich met eenige algemeene opmerkingen tevreden.

De tijd, waarin twee gelijkwaardig naast elkander geplaatste begrippen door samenstelling van twee subst. of adj. in één woord konden worden uitgedrukt, was reeds lang voorbij, toen het Nederlandsch eene schrijftaal begon te worden. Alleen de telwoorden *dertien* tot *negentien* zijn in het Nederlandsch nog op zich zelf staande voorbeelden van die geheel en al verouderde manier van samenstelling, misschien ook het, op het voorbeeld van het Fransch gevormde, adj. *doofstom* en de theologische benamingen *moedermaaga* en *godmensch*, het laatste waarschijnlijk wel uit het Grieksch vertaald. Daarentegen beteekenen adj. als *roodbruin*, *blauwgroen*, enz. niet *rood* en *bruin*, *blauw* en *groen*, maar *roodachtig bruin*, *blauwachtig groen*. Het geheele woord geeft dus een onderdeel der soort te kennen, welke door het laatste lid der samenstelling wordt aangeduid, en die betrekking tusschen de leden eener samenstelling is in het Nederlandsch de gewone.

Bij samengestelde substantiva kan het eerste deel een adjectievisch attribuut zijn, bijv. *hoogeschóól*, een zeldzaam voorbeeld van samenstelling niet een adj. in den nominatiefvorm, en dus alleen door de accentuatie van het laatste lid te onderscheiden van het in twee woorden uitgedrukte begrip *hooge school*. Gewoonlijk komt het adj. als eerste deel in den stamvorm voor, bijv. *smaldeel*, *grootmeester*, *hoogmoed*, *zuurkool*, enz. Opmerking verdienen nog de zoogenaamde possessieve composita, bijv. *roodhuid*, *spitsneus*, *blauwbaard*, *blauwkous*, enz. die iemand met een rooden huid enz. aanduiden.

Het eerste deel van een samengesteld subst. is veelal een subst. met genitiefbeteekenis, naar verhouding zelden ook in den genitiefvorm, bijv. *staatsbelang*, *watersnood*, *vaderlandsliefde*. De subst. in den vorm der zwakke verbuiging worden tegenwoordig gewoonlijk opgevat als gen. plur., bijv. *gravenkroon*, *berenklauw*, daarentegen de subst. op *e*, zooals ook die, welke geene buigingsuitgang hebben, als sing. met de beteekenis van een acc. (der richting of verhouding) of van een locatief of instrumentalis. De analogie is de eenige maatstaf, waarnaar de verhouding van het eerste lid eener samenstelling tot het tweede geregeld wordt.

Groot is het getal der met subst. samengestelde adj., die eene eigenschap te kennen geven in betrekking tot eene zelfstandigheid, die bij uitstek die eigenschap bezit, bijv. *grasgroen, melkwit, ijzersterk, eivol*, d.i. zoo groen als gras, enz. Zoowel subst. als adj. kunnen ook als eerste deel der samenstelling een verbaal stam hebben, bijv. *slaapkamer, weetgierig, kakelbont* of een adverbium, bijv. *voorhoofd, binnenplaats, welzilig, doornat, overoud*. In woorden als *doodgoed, doodeenvoudig* heeft *dood* zijne eigenlijke beteekenis geheel en al verloren en is dus als adverbium op te vatten met de beteekenis *zeer*¹⁾.

Eenige subst. van jongeren oorsprong nemen bij de samenstelling tevens het suffix *er, ing* of *st* aan, vele adj. het suffix *sch* of *ig*, bijv. *zeventiendeëeuwer, teleurstelling, tehuiskomst, alledaagsch, hardnekkig*. Verscheidene adj. worden naar analogie der adjectievisch gebruikte part. der denominatieven onmiddellijk van subst. afgeleid met het praefix *ge* en het suffix *d* of *t* van het zwakke part., bijv. *genaamd* (Mul. ook *gebinaemt*, thans *bijgenaama*), *gelaarsd, gespoord*, ook reeds vele in het Middelnederlandsch, bijv. bij *M a e r l a n t*, die ze, schijnt het, het eerst heeft gevormd, *ghebeent, gheborst, gheborstelt, ghebuuct, ghebuult, ghehovet, ghehornet, ghehalst, ghehaert, ghemont, ghestaert, ghetant*²⁾, en die kunnen dan, evenals de eigenlijke part., verder met adj. samengesteld worden, bijv. *breedgeschouderd, snelgewiekt*, en bij dichters ook, ofschoon niet zonder de afkeuring van velen³⁾, met subst., zooals *bloedbevlekt, goudbekroond, armontscheurd, godgevloekt, kunstervaren*.

Bij eenige composita dient het tweede deel alleen tot, oorspronkelijk overbodige, verklaring van het eerste, dat in eene vroegere periode der taal nog als simplex begrepen werd. Zoo zeide men in de middeleeuwen reeds, evenals nog heden, *tortelduve* naast *tortel* en *vogelstruus* naast *struus*. *Kiliaen* geeft op: *struysvogel* naast *struys*, en ook heden nog wordt *struysvogel* gewoonlijk, *struis* slechts zelden gebruikt. Daarentegen zeide men in het Middelnederlandsch nog uitsluitend *dam* of *dame, muul, reen, wint, heer, winkel, meede, crappe, coppe* en *spinne* (eene enkele maal ook *coppespinne*); en ook *Kiliaen* kent nog *muyl, reen* (of *reyn, reynner*), *wind, heyr, winckel*,

1) Zie Van Helten in *Taal- en Letterb.* V 237-240.

2) Jan te Winkel, *Maerlant's Werken* 2^e dr., 451.

3) W.G. Brill in *Taalgids* V 211-213.

mee of *meed*, *krap*, *koppe* en *spinne*, doch reeds naast *muylesele*, *muyldier*, *windhondt*, *heyrlagher* (doch alleen in de beteekenis *castra*), *winckelhaeck*, *meekrappe*, *spinnkoppe* (of *spinnecobbe*), evenals ook *wal* (vgl. *walrus*) naast *walvisch*. Thans kent men alleen nog *damhert*, *muilezel*, *muildier*, *rendier*, *windhond*, *walvisch*, *winkelhaak*, *meekrap* en *spinnkop* naast *spin*, *heerleger* met dezelfde beteekenis als *heer* (*exercitus*). *Bronwel* wordt reeds in de 17^e eeuw naast *bron* gebruikt, evenals *keurslijf* naast *keurs*, *lindeboom* naast *linde*, *eikeboom* naast *eik*, enz.

Tegenover die composita staan simplicia, die het laatste deel der samenstelling, waardoor de woorden eerst verstaanbaar konden worden, later verloren. Zoo vindt men bij Kiliaen reeds de thans gewone verminkte woorden *minne* voor *minnemoeder*, *winkel* voor *winkelhuis*, *tor* (uit *torre*, *torde* = drek) naast *tordewevel* (Ags. *tordwifel*, On. *tordyfili*)¹⁾, *kies* voor *kiesetand* (de eenige vorm in het Middelnederlandsch), *kraag* voor *kraagdoek* (wanneer ten minste niet *kraag*, hals, door metaphora aan de beteekenis 'halsdoek' gekomen is), *koets* naast *koetswagen* (dat dialectisch, bijv. in de prov. Groningen, nog in gebruik is), en *sarck* (Fra. *cercueil*, thans *zerk*) naast *sarcksteen* (thans *zerksteen*). Verder zijn thans nog in gebruik: *baker* voor *bakermoeder* (o.a. bij Huygens en Vondel), *baai* voor *baaitabak*, *sjees* (Fra. *chaise*) voor *sjeeswagen*, *krant* voor *courante nouvelle* (in de 17^e eeuw naast *loopmare*), *spoor* voor *spoortrein*, *kilo* voor *kilogram*, *best* of *bestje* (oud vrouwtje) voor *bestemoeder* (grootmoeder) en *de beste* voor *bestekamer* (uit het Fra. *basse chambre*, door volksetymologie)²⁾.

Werkw. worden scheidbaar of onscheidbaar samengesteld met subst. en adj., meestal echter met adverbia. Eene eigenaardige manier, waarop reeds in de 16^e eeuw enkele werkw. zijn gevormd, is de samenstelling van een verbaal stam als eerste deel met een subst., dat steeds een lichaamsdeel te kennen geeft. Bij Kiliaen vindt men de thans weder verdwenen werkw. *draeikoppen*, *draeitoppen*, *kortvlercken*, *kortvloghelen*, *krijsseltanden* (ook reeds in het Mnl.), *wipsteerten*, en de thans nog gebruikte *plukharen*, *trekkebekken*, *schuimbekken* (ook in het Mnl.), *schuddebollen*, *knikkebollen*, *suyselbollen* (thans, zooals reeds bij Vondel, *suizebollen*), *kleppertanden* (ook in het Mnl., thans

1) A. Beets in *Tijdschrift* XI 257.

2) Verwijs in *Taal- en Letterb.* VI 273.

klappertanden), *knarseltanden* (thans *knarsetanden*), *leckebaerden* (Mnl. in andere beteekenis, thans *likkebaerden*), *wispelsteerten* (ook bij *V o n d e l*, thans *kwispelstaarten*). Nog niet bij *K i l i a e n* worden opgegeven de thans voorkomende: *druipstaarten*, *knipoogen*, *klapwieken*, *kortwieken*, *schoorvoeten*, *sleepvoeten*, *stampvoeten*, *trekkebeenen* (bij *B r e d e r o* *treckbeenen*), *watertanden* en *reikhalzen*, reeds op het eind van de 17^e eeuw voor *rekhalzen*, zooals *V o n d e l* nog schrijft¹⁾. *Gieroogen* vindt men bij *B i l d e r d i j k*.

Veeleer zijn het de groote dichters, die door het opnieuw vormen van samengestelde woorden als taalscheppers optreden, dan het volk. Reeds *M a e r l a n t*, die over vele populair-wetenschappelijke onderwerpen het eerst in de Nederlandsche taal schreef, heeft vele composita in de taal ingevoerd. Later heeft men vele composita, hoewel van een eigenaardigen soort, te danken aan de mystieken, *R u u s b r o e c* en zijne aanhangers in de 14^e en 15^e eeuw.

Toen op het eind van de 16^e eeuw de strijd tegen de vreemde woorden begon, en de Nederlandsche schrijvers ze door Nederlandsche woorden trachtten te vervangen, werd de taal met een geheel leger van nieuwgevormde composita verrijkt. *S p i e g h e l*, die als taalschepper aan de anderen het voorbeeld gaf, hield het er voor, dat met de Nederlandsche taal, wat betreft de geschiktheid tot het vormen van woorden, alleen de Grieksche in vergelijk kon komen. Maar daar hij de Grieksche regels voor de woordvorming ook voor zijne taal geschikt achtte, maakte hij het verstaan van zijn gedicht *Hart-Spieghel*, dat in 1614 na zijn dood onvoltooid werd uitgegeven, oneindig moeilijk. Het wemelt van nieuwe on-Nederlandsche composita, die slechts voor het kleinste deel in de taal zijn opgenomen, zooals *rampverdriet*, *loofsmal*, *ruyckbladryck*, *maatvoeghlik*, *buurtaligh*, *schemphgeduldigh*, *sneuvelschennis*, *sluytvluchting*, *volghgeschik*, *daadgebruik*, *schruemberaad*, *stortingmensch*, *kundverzuim*, *waanvermeter*, *geldkleinachter*, *quelzondsplaagh*, *slangtrekhobbeldijk*, enz. In het door hem opgestelde en door de Kamer 'In Liefd' bloeyende' in 1585 uitgegeven *Ruygh-bewerp van de Redenkaveling* gaf hij voor het eerst eene vertaling van alle in de rhetorica gebruikelijke kunstwoorden. *S i m o n S t e v i n* volgde hem na in zijne *Beghinselen der Weeghconst* (Leyden 1586) en in het algemeen in zijne *Wisconstige Gedachtenissen* (Leyden 1608) voor de kunstit-

1) De Vries in *Taalk. Bijdr.* II 58-61.

drukkingen der meetkunde¹⁾, Hugo de Groot in zijne *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleertheid* ('s-Grav. 1631) voor de kanselarijwoorden der rechtswetenschap²⁾ en Daniel Mostaert in zijn *Nederduytse Secretaris* (Amst. 1635) voor de kanselarijtaal in het algemeen.

De voortreffelijkste taalschepper der 17^e eeuw echter was Hooft, aan wien de Nederlandsche taal eene menigte schilderachtige woorden te danken heeft. Ook Huygens was een vriend van nieuwe formaties, maar zijne taal is noch erg natuurlijk, noch duidelijk³⁾ en zijne composita zijn dikwijls slechts knutselwerk, somtijds geestig, zelden echter taalverrijkend. Von del daarentegen, die betuigde, dat er een middel was 'om noch magtigh in nieuwe koppelwoorden (waerin onse spraek niet min geluckigh dan de Grieksche is) aen te winnen, zoo men met oordeel te wercke ga', ging zelf bij de woordvorming met oordeel te werk, en heeft zoodoende meer dan iemand anders den Nederlandschen woordenschat uitgebreid⁴⁾. Antonides volgde hem na.

Het werk van de 17^e eeuw werd op het eind der 18^e eeuw voortgezet door Bilderdijk, wiens scheppingskracht en heerschappij over de taal buitengewoon waren⁵⁾ en die, voornamelijk in zijne latere gedichten, de taal met een aantal krachtige, kernachtige composita heeft verrijkt. Hij werd daarin eerst nagevolgd door Da Costa, later door J.J.L. ten Kate (voornamelijk in zijn gedicht *De Schepping*, 1867) en Carel Vosmaer in zijne talentvolle vertaling van Homerus. Jammer is het maar, dat de nieuwgevormde composita gewoonlijk al te lang beperkt blijven tot de dichterlijke taal en eerst langzamerhand en dan nog maar voor een klein gedeelte in de prozaschrijftaal worden aangewend. Uit afkeer van gezwollenheid en aanstellerij nemen de Nederlandsche

1) Zie J.P. van Capelle, *Bijdragen*, Amst. 1821, 1-62.

2) Zie S. Vissering in *Versl. en Mededeel. der kon. Akad. v. wet. Lett.* 2 XII 372-441.

3) Zie N. Hinlopen in *Verhand. v.d. Maatsch. der Ned. Lett.* II 1 (1814) 219-279.

4) Zie eene opgave van vele door Von del gevormde woorden in 'Naschrift aen den leezer' achter [Petrus Poeraat] *De Spelling van A. Moonen in eenen brief verdedigt*, 's Grav. 1708.

5) A. de Jager, *Over den Invloed van Bilderdijks Dichtwerken op onze taal*, Leiden 1847.

prozaschrijvers tegenover die nieuwe formaties eene bijna al te preutsche houding aan.

Aan den anderen kant maakten enkele Amsterdamsche navolgers der Fransche decadentie zich sedert 1885 belachelijk door hun streven, in tegenspraak met de regelen van samenstelling der Nederlandsche taal, nieuwe woorden te vormen, die slechts met de grootste inspanning ongeveer kunnen begrepen worden en door hunne lengte aan de agglutinatie der negerstammen doen denken, maar helaas niet door gemakelijkheid met de woordscheppingen van Aristophanes vergeleken kunnen worden.

§ 51. Woordvorming door klanknabootsing.

Klanknabootsing heeft ook in het Nederlandsch verscheidene woorden in het leven geroepen. De dierengeluiden hebben voornamelijk de vorming van verschillende klanknabootsende werkw. veroorzaakt. Bij *Kiliaen* worden reeds de thans nog gebruikte werkw. opgegeven: *blaffen* der honden, *blèten* of *blaten* der schapen, *gnorren* (thans *knorren*) der varkens, alle ook reeds in het Mnl., *giegagen* der ezels (ook bij *Vondel*), *piepen* der muizen, *circken* (thans *tjilpen*) der musschen, *kakelen* der kippen, *kwekken* of *kwaken* der eenden, *gaggelen* der ganzen, *blèren* der kinderen (in het Middelnederlandsch ook der ezels) en *giechelen* der jonge meisjes. Thans kennen wij nog het *hinneken* der paarden (in het Mnl. *neien*), het *miaauwen* der katten, het *sissen* der slangen (ook van het water in het vuur, enz.) en het *worken* der kikvorschen (bij *Rusting* *wrikkikken*, bij *Huisinga Bakker* *rikkikkikken*, bij *Bilderdijk* *kwikkwakken* en *wrikwrakken*).

Enkele dieren hebben aan hun geluid hun naam te danken, namelijk reeds in het Mnl. de *koekoek* (Mnl. *cucuc*, bij *Kiliaen* *kockock*), de *hop* (Mnl. *hoppe* of *wedehoppe*, zoo ook bij *Kiliaen*) en de *kievit*; reeds bij *Kiliaen* de *kikkert* naast *kikvorsch*; Nnl. bovendien nog de vogelnamen: *fuut*, *grutto*, *karekiet*, *kneu*, *tjiftjaf*, *tjirk*.

Ook andere klanken zijn door woorden nagebootst, en niet zelden worden die klanknabootsingen door dichters gebruikt om lichtverschijnsels weer te geven. Vooral *Bilderdijk* wist dikwijls in zijne gedichten door klanknabootsende woorden eene machtige werking te voorschijn te roepen. In dat opzicht is *Van Lennep's*

gedicht: *Hoe loopt de Dusse langs het hol van Neander* beroemd geworden.

Eigenaardig is de klankwisseling in sommige klanknabootsingen van *i* of *ie* in de eerste met *a* in de tweede, en eene enkele maal ook *oe* in de derde lettergreep¹⁾, bijv. *bimbam*, *geklakklak* (reeds bij *V o n d e l*), *klinkklank*, *klisklas*, *krikkrak*, *kwiskwas* (bij *C a t s*), *tiktak*, *tingtang*, *piefpafoef*.

1) Zie A. de Jager, *Verscheidenheden* 127-194, *Nieuwe Versch.* 447-468.

Hoofdstuk XI.

Verlies van woorden in het Nederlandsch.

§ 52. Verlies van woorden door verandering der toestanden.

De woordenschat der Nederlandsche taal heeft in de zeven eeuwen, dat zij schrijftaal is geweest, natuurlijk belangrijke verliezen geleden. Menig woord is verouderd of geheel in onbruik geraakt. In de eerste plaats verdwenen met oude toestanden en instellingen ook oude woorden. Het Middelnederlandsch bezit bijv. veel meer, ofschoon ook toen reeds uitstervende, woorden, die aan de Germaansche godenwereld herinneren, dan het Nieuw-Nederlandsch. Woorden, zooals *aenganc*, *alfsghedroch*, *avetronc*¹⁾, *barlebaen*, *belewitte*, *leverzee*²⁾, *lintworm* (als draak), *maar* (nog, onkenbaar door volksetymologie, in *nachtmerrie*), *meerwif*, *nachtridder*, *met valen mennen*³⁾, *Vids mortelhamer*, *woenswaghen*, enz., die men in Middelnederlandsche gedichten nog vindt⁴⁾, zijn thans zelfs uit de sprookjes verdwenen.

Ook verdwenen uit de Noord-Nederlandsche schrijftaal na de Hervorming een aantal woorden, die op den Katholieken eeredienst betrekking hadden, zooals *alve*, *amict*, *beendyst* (benedicite), *dalmatike*, *ommeganc*, *sinxendach* (d.i. *cinquiesme*, thans *Pinksteren*), *dertiendach* (thans *driekoningen*), enz. en de Middelnederlandsche tijdsbepalingen naar de horae: *mettentijt* (nog heden *korte metten*)

1) Zie Verwijs in *Tijdschrift* II 182-188.

2) K. Müllenhoff in *D. Altertumskunde* I 410-425.

3) Verwijs in *Taalgids* IV 121-131.

4) L.Ph.C. van den Bergh, *Kritisch Woordenboek der Ned. Mythologie*, Utrecht 1846.

maken en iemand de metten lezen), priemtijt, tiercentijt, sextentijt, noen (met de samenstelling *achternoen*), *vespertijt* en *completentijt* of *volletijt*.

Met het leenstelsel verdwenen de daarbij behorende uitdrukkingen, zoals *vasseel* (ook *man*), *baenrots*, *heervaert*, *verheergewaden*, *acht* en *laten*, *hoorigen*, *eigenen*; met het ridderwezen bijna alle woorden, die bij den ridderslag¹⁾ of het tornooi gebruikt werden. Het verval der oude burchten bracht het verlies van allerlei woorden voor onderdelen van die burchten met zich, zoals *steenhuus*, *vorboech*, *hordijs*, *horneck*, *barbekane*, *canteelen*, *wiket*, *valdeure*, *kemenade*, *duwiere*, enz.²⁾

Ten gevolge van de veranderingen in het krijgswezen gingen Middelnederlandsche woorden als *blide*, *evenhoghe*, *halsberch*, *keelberch*, *erenberch* (= *armberch* 'mouw'³⁾), *cnielinc*, *maliencolre*, *corie*, *coyfie*, *nesebant*, *brant* (zwaard, nog over in *brandschoon*), *ghere*, *glavie*, *trensoen*, *ghisarme*, enz., woorden der 17^e eeuw, als *hopman*, *lansknecht*, *piekenier*, *speerruiter*, *mortepaai* (Fra. *morte-paie*), *kornet*, *vendel*, *musket*, *kartouw*, enz. verloren; ten gevolge van de veranderingen in het zeewezen verdwenen woorden als *kogge*, *galej*, *galjoen*, *hulk*, *fluit*, *kraak* (nog heden in *kraakporselein*), *kromstevan*, *brander*, enz.⁴⁾

Met het oude rechtswezen ging menige schilderachtige Middelnederlandsche rechtsuitdrukking⁵⁾ verloren en ook allerlei woorden, die bij het middeleeuwsche kamprecht en godsoordeel voorkwamen, zoals *eenwych*, *crijt* (nog fig. *in 't krijt treden*), *wedersake*, *kempe*, *vuurproef* (nog fig. *de vuurproef doorstaan*), enz., namen van rechterlijke beambten, die in de 17^e en 18^e eeuw nog voorkomen, zoals *schepen*, *schout*, *baljuw*, *drost* of *drossaard* (Mnl. *drossate*), van gerechtsdienaars, zoals *koddebeier*, *rakker* (d.i. *rekker*, knecht bij de pijnbank), enz., van strafwerktuigen, zoals *blok*, *duimschroef* (nog fig. *de duimschroeven aanleggen*), *rad* met het werkw. *radbraken* (thans alleen fig. bijv. van de taal), *kaak* (nog fig. *aan de*

1) Jan te Winkel, *Het ridderwezen, geschetst volgens de ridder-romans*, Amst. 1894.

2) Jan te Winkel, *Het Kasteel in de dertiende eeuw*, Gron. 1879.

3) G.J. Boekenoogen in *Tijdschrift* XI 1-5.

4) W. à Winschooten, *Seeman, uitlegging van de Neederl. Konsten Spreekwoorden voor soo veel die uit de Seevaart zijn ontleend*, Leiden 1681, Q. De Flines, *Scheeps- en Zeemanswoordenboek*, Amst. 1806, J. van Lennep, *Zeemans-Woordenboek*, Amst. 1856.

5) M.J. Noordewier, *Nederduitsche Regtsoudheden*, Utrecht 1853.

kaak stellen), gingen met het nieuwe rechtswezen van het Koninkrijk der Nederlanden te niet.

Dat de namen van kledingstukken, op een gebied, waar de mode zulk eene onbeperkte heerschappij voert, steeds verouderden, behoeft geen betoog.

Ook oude muntnamen geraakten in onbruik, zooals die, welke in de middeleeuwen, en ten deele nog in de 16^e eeuw, voorkomen, bijv. *obol*, *denier* of *penninc*, *hellinc*, *mite*, *groot*, *cromstaert*, *plak*, *botdrager* (verkort *botkijn*, *botje*), *clayken*, *flabbe* of *dubbele jager*, *negenmanneken*, *crabbelaer*, *schild*, enz. Nog in de 17^e en 18^e eeuw vindt men *duit*, *oort*, *braspenning*, *blank*, *vierijser*, *snaphaan*, *olykruis*, *zesthalf*, *dertiendhalf*, *scheepjesschelling*, *pietje*, *rijder*, *ducaton*, enz., alle bij de muntwet van 28 Sept. 1816 afgeschaft. Eenige namen van afgeschafte munten leven nog voort als prijsbepalingen, bijv. *stooter*, *daalder*, *dukaat*, *pond vlaamsch*, andere vertoonen zich nog in meestal onbegrepen uitdrukkingen, zooals *botje bij botje leggen*, *oortjesband*, *zijn oortje versnoept hebben geen oortje*, *geen duit waard*, *duitendief*, *van penning zestien* en *op den penning zijn*, enz.

Behalve door het verdwijnen van oude instellingen en toestanden gaan ook woorden verloren door verandering in het gevoel voor kieschheid en fatsoen. Zeer vele grove woorden, die in de kluchten der 17^e eeuw nog slechts een glimlach opwekten en waarvan sommige zelfs in ernstige geschriften geen aanstoot gaven, verdwenen sedert het einde van de 17^e eeuw steeds meer uit de schrijftaal; zelfs woorden, die eene onkiesche bijgedachte opwekten, zooals het bij *H o o f t* en *V o n d e l* nog dikwijls gebruikte *achterdeel*, dat te woordelijk werd opgevat en daarom later moest wijken voor het woord *nadeel*, en *kloot*, waarvoor men thans alleen *bal* zegt. *Lollen* (vandaar in het Mnl. *lollaert*) naast *lullen* is thans onkiesch geworden, en zelfs *vergunning* is in onzen tijd verdrongen door *verlof*, sedert boven iedere herberg volgens de wet dat woord te lezen is.

§ 53. Verlies door invloed van vreemde woorden en homoniemen.

Vreemde woorden hebben ook menig oorspronkelijk Nederlandsch woord verdrongen. Zoo is Mnl. *blie* verdrongen door *kleur*, Mnl. *scootlaken* door *servet*, Mnl. *speelman* door *muzikant*, Mnl. *taelman* door *advocaat*, Mnl. *woerhaan* door *fazant*; *moei*, in de 18^e eeuw nog wel gebruikt, is thans geheel door het Fransche *tante* verdrongen.

Als voorbeeld kunnen ook de namen der maanden dienen. Reeds in de middeleeuwen waren de Lat. namen meer gewoon dan de Nederlandsche. De twaalf, die het langst stand gehouden hebben en die door Koning Lodewijk bij besluit van 16 Febr. 1809 officieel in gebruik gesteld werden, zijn thans niet eens bij alle beschaafden bekend, na nelijk *Louwmaand* (Mnl. ook *Juulmaent*, bij Kilia en ook *Herdmaend* en *Klughmaend*), *Sprockelmaand* (Mnl. *Sporkelmaent*, ook *Sulle-* of *Sellemaent*, bij Kilia en ook *Blijdemaendt* en *Schrickelmaend*), *Lentemaand* (in de 16^e en 17^e eeuw ook *Dorremaend*), *Grasmaand* (bij Kilia en ook *Oostermaend*), *Bloeimaand* (bij Kilia en *Bloemmaend*), *Zomermaand* (Mnl. ook *Braecmaent* en *Wiedemaent*, dat nog in de 18^e eeuw voorkomt; bij Kilia en ook nog *Roosenmaend*), *Hooimaand*, *Oogstmaand* (bij Kilia en ook *Bouwmaend*), *Herfstmaand* (Mnl. ook *Speltmaent*, *Pietmaent* en *Evenmaent*, die ook nog bij Kilia en voorkomen, evenals ook *Gherstmaend*), *Wijnmaand* (Mnl. ook *Arselmaent*, d.i. *Hersemaent*, waarnaast Kilia en ook nog *Saeymaend* en *Rozelmaend* opgeeft), *Slachtmaand* (Mnl. en ook later nog *Smeemaent*) en *Wintermaand* (Mnl. ook *Horemaent*, en daarnaast bij Kilia en ook nog *Heiligmaend*, *Windelmaend* en *Wolfsmaend*).

Andere woorden verdwenen onder invloed van homoniemen of woorden, die door verloop van tijd homoniemen waren geworden. Het Mnl. woord *hie* (Ohd. *hîwo* en *hîwa*, Mhd. *hiwe*, *hie* voor de echtgenooten) is verloren gegaan, omdat men meende, dat 't het pron. pers. was. *M a e r l a n t*, die dikwijls het mannetje van dieren *den hie* noemt, ziet er zeker het pron. in, want hij noemt het wijfje *die sie* of *die soe*, bijv. van het hert: 'die hie heeft hoerne, die sie enghene.' *Minne* (liefde) geraakte in onbruik, omdat het de bijgedachte aan *minne* (zoogster), *maag* (bloedverwant), omdat het die aan *maag* (lichaamsdeel) opwekte. Van de homoniemen *wase* (Mnl. = 'slijk') en *waas* ('nevel') bleef alleen het laatste bestaan; evenzoo van *amper* (in de 17^e eeuw = 'zuur') en *amper* ('nauwelijks'). Het Mnl. *wit* of *wet* ('verstand') is verdrongen door de beide homoniemen *wit* ('doel') en *wet* ('verordening'). Het Mnl. *ondern* (Got. *undaurni*, middagmaal) zal wel ondergegaan zijn bij de wanhopige pogingen, het met de praep. *onder* in verband te brengen¹⁾. *Poot* (kop, Ofri. *pota*) met het adj. *potig* (koppig), die bij *H o o f t*

1) De Vries in *Taalk. Bijdr.* II 54-58.

voorkomen en in het Noord-Hollandsch dialect nog leven, verdwenen uit de schrijftaal tengevolge van het bestaan van het woord *poot* (het lichaamsdeel) en het adj *pootig* (sterk)¹⁾. *Adellijk* ('waar een luchtje aan is') wordt alleen nog gebruikt in de uitdrukking *adellijk wild* tengevolge van het homoniem *adellijk* ('van adel')²⁾. *Neefje* (mug, uit **hnifo*) is voor het volksgevoel geheel het zelfde als het thans gelijkkluidende *neefje* (de verwantschapsnaam, uit **nefo*)³⁾. *Hond*, als maatnaam in het Middelnederlandsch nog zeer gewoon, in de beteekenis 'roof, buit, schat' in het Mnl. reeds tamelijk verouderd, is eerst verward met *hond* (den diernaam) en thans uit de taal verdwenen⁴⁾. Het Mnl. *klackeloos* met de beteekenis 'zonder gebrek, ongetwijfeld' (van *klak* 'vlek') moest het verliezen in de concurrentie met een ander *klakkeloos*, dat in de 17^e eeuw 'onvoorziens' of 'krachteloos' beteekende, thans echter alleen 'zonder grond' (van *klak* 'knal')⁵⁾. *Zeulen* ('bezoedelen, vuil maken', Ags. *šylian*) is verdrongen door *zeulen* ('met moeite dragen of sleepen')⁶⁾, en *likken* ('afslipen, gladmaken') door *likken* ('met de tong ergens langs schuren')⁷⁾. Alleen is de samenstelling *liksteen* nog in gebruik en zegt men nog steeds van een schilderij, dat te glad geschilderd is, dat het *gelikt* is, hoewel men dan meent overdrachtelijk het tweede likken te gebruiken.

In het Middelnederlandsch stonden nog vele sterke en zwakke werkw. naast elkander, die thans slechts in een der beide vormen voorkomen met in trans. en trans. beteekenis te gelijk. Wel dagteekent die verwarring reeds uit de middeleeuwen, maar toen bestond toch bijv. nog een zw. trans. *bederven* naast het st. intrans. *bederven*, een zw. trans. *smelten* (*smaltjan*) naast het st. intrans. *smelten* (*smeltan*), een zw. trans. *verdrenken* of *verdrinken* (*drankjan*) naast het st. intrans. *verdrinken* (*drinkan*), een zw. trans. *bewegen* (*biwagjan*) en tegelijk ook een ander zw. *bewegen* (op den weg brengen), naast het st. intrans. *bewegen* (*biwegan*), een st. intrans. *bernen* (*brinnan*) naast een zw. trans. *bernen* (*brannjan*), een st. intrans. *rinnen* of *rennen* (*rinnan*) naast een zw. trans. *rennen* of *rinnen* (*rannjan*), terwijl reeds

1) De Vries in *Tijdschr.* I 42-46.

2) De Vries in *Taal- en Letterb.* I 261-264.

3) De Vries in *Taalk. Bijdr.* II 44-46.

4) F.A. Stoett in *Tijdschrift* XII 251-267.

5) Verdam in *Tijdschrift* XI 58-62.

6) Verdam in *Tijdschrift* XIII 161-170.

7) Verdam in *Tijdschrift* XIII 173-178.

in het Middelnederlandsch *hangen* (*haen*) alleen sterk is, ofschoon het naast de trans. beteekenis van het sterke Ags. *hôn*, Ohd. *hâhan* ook de intrans. van het zw. Ags. *hangian*, Ohd. *hangên* heeft. Van de andere paren bleven na de middeleeuwen alleen de sterke *bederven*, *smelten*, *verdrinken*, *bewegen* en het zwakke *branden* over in de beide beteekenissen; maar het zw. *rennen* slechts in de beteekenis van het sterke *rinnen*.

§ 54. Overblijfsels van verdwenen woorden in samenstellingen en uitdrukkingen.

Op ieder gebied verouderden de woorden. Maar, zooals wij reeds hier en daar opgemerkt hebben, eenige rekten hun bestaan soms nog in samenstellingen, zooals de Mnl. woorden *aar*, *bak*, *balg*, *bet*, *ee* (wet), *el*, *euvel*, *forestier*, *harre* of *haddre* (bij *Bredero* nog *hadderen*), *lijf* (leven), *mond* (bescherming), *raas* (onzin), *stapel* (gril), *wroeging* (aanklacht), *ware* (zorg), *weech* (wand), enz., alleen nog over in *adelaar* en onkenbaar in *sperwer* (Mnl. nog *sperware*), *achterbaks* en *bakboord*, *blaasbalg*, *betweter* en *betoudovergrootvader*, *eegade*, *elders* en *ellende*, *euveldaad* en *voeteuvel*, *houtvester*¹⁾, *harrewarren*, *lijftocht* en *lijfrente*, *mondig* (meerderjarig; tot het begin van de 19^e eeuw nog *momboor* voor *mondboor* = voogd), *raaskallen* (vgl. ook *razen*, *razernij*), *stapelzof*²⁾, *gewetenswroeging*, *waarnemen* en *verwaarloozen*, *weegluis*, of in staande uitdrukkingen, zooals *mast* (voedsel), *kond* (bekend), *leed* (leelijk), *vuig* (gemeen), *arre* (boos), *moed* (gemoed), *lier* (Iariks), enz., in *voor de mast zitten*, *kond doen*, *met leede oogen aanzien*, *vuige laster*, *in arren moede* (ook *goedsmoeds*, *blijmoedig*), *branden als een lier*. Vooral in allittererende uitdrukkingen bleven eenige bestaan, bijv. *kind nog kraai* (= haan³⁾), *kap en keuvel* (vrouwenmuts), *te kust* (keus) *en te keur*, *in rep en roer*, *vranc en vrij*, *zus* (= zoo) *of zoo*, en in rijmverbindingen, zooals *heg en steg*, *steen en been klagen*, *hou* (Mnl. *hout*, Hd. *hold*) *en trouw*, *wijd en zijd*⁴⁾, *tegen heug* (verstand) *en meug* (lust), *zooals het treilt* (opgetakeld is) *en zeilt*, *het mijn en dijn*, *recht en slecht* (eenvoudig), *kallen* (kletsen) *is mallen*, enz.,

1) Verdam in *Tijdschrift* IX 157-159.

2) A. Beets in *Tijdschrift* XIV 319 vlg.

3) De Vries in *Taalk. Bijdr.* II 35-43.

4) Verdam in *Tijdschrift* VIII 29-32.

of in spreekwoorden, zooals *lid* (deksel, vandaar *ooglid*) in *wie het onderste uit de kan wil hebben, krijgt het lid op den neus; rinnen in zoo gewonnen, zoo geronnen.*

Spreekwoorden en staande uitdrukkingen bewaren ook woorden in verouderden vorm, bijv. het Mnl. *iet* en *niet* (thans *iets* en *niets*) in *als niet komt tot iet, kent iet zich zelf niet* (ook in de samenstellingen *doeniet, deugniet, weetniet*), het Mnl. *berd* (thans *bord*) in *te berde brengen, enz.*

Eenige adj. gingen in den gewonen vorm verloren en bleven alleen in den negatieven vorm bestaan, zooals *onnoozel, onbehouwen, onhebbelijk* (bij H o o f t nog *hebbelijk* = schoon gevormd), *ondeugend, onmetelijk, onverschillig, enz.* Van eenige werkw. ging het simplex verloren en bleef alleen de vorm met *ge* bestaan, zooals *gebruiken, generen, genieten, enz.* Daarentegen zoekt men tal van werkw. en adj. met het voorvoegsel *ge*, die in het Middelnederlandsch voorkomen, in het Nieuw-Nederlandsch te vergeefs¹⁾.

De ontkennde partikel *en*, die sedert het midden van de 17^e eeuw in onbruik was geraakt (zie § 14), is nog verborgen bewaard in *tenzij* en *ten ware*. De praepositie *en* ('in' of 'met') is in het Middelnederlandsch reeds niet zeer gewoon meer. Dikwijls werd echter toen nog gezegd *en waerheit, en trouwen*, minder dikwijls *en kenne doen* (bekend maken). Zeer gewoon is in het Middelnederlandsch ook de verbinding *en wege* of *en wech* (ook *ewech*, vgl. Eng. *away*), thans zegt men (reeds sedert de 17^e eeuw) *weg* zonder praepositie. Voornamelijk diende *en* bij tijdsbepalingen, bijv. Mnl. *en sonnendaghe, en kersdaghe, en alreheiligen daghe, en meyen avont, enz.* Thans wordt nog wel gezegd *en Zondag, en Maendag, enz.* (d.i. aanstaanden of verleden Zondag); in de schrijftaal vindt men het echter niet meer. Verborgen is dat *en* in het Mnl. nog in *aleneen, daerentenden, daerenbinnen, daerentusschen*, Nnl. nog in *daarenboven, daarentegen*. Alleen de *n* van de praepositie vindt men Mnl. in *navonds, nuchtens* (met adverbiale *s*), in de 17^e eeuw in *nechtich* (uit *en-acht-ig* d.i. aandachtig, zorgvuldig) en heden nog in *neven* (uit *en-even*, vgl. Ags. *on efn*), *naarstig* (= *nernstich* = *en-ernst-ig*, met ernst), *nijver* (uit *en-ijver*, met ijver) en misschien ook in *noest* (uit *en-oest*, 'bij de oogst' en vandaar 'vlijtig').

1) Voor het adj. zie men *V e r d a m* in *Tijdschrift* VI 39-47.

Verscheidene oude woorden leven nog steeds voort, maar alleen in de poëzie of het rhetorisch proza, bijv. *brein* (gewoonlijk *hersenen*), *beemd* (gew. *weiland*), *heir* (*leger*), *kiel* (*schip*), *kim* (*horizont*), *mare* (*tijding*), *oord* (*streek*), *ootmoed* of *deemoed* (*nederigheid*), *ros* (*paard*), *uiek* (*vleugel*), *zwerk* (*bewolkte hemel*), *tuk* (*begeerig*), enz. Over woorden, die bijna nooit in de spreektaal gebruikt worden, maar in de gewone schrijftaal gangbaar zijn, zie men § 21.

Hoofdstuk XII.

Uitbreiding van den woordenschat in het Nederlandsch.

§ 55. Nieuwe toepassing en uitbreiding van het taalmateriaal.

Veel grooter, dan nu het geval is, zou ongetwijfeld het verlies van woorden geweest zijn, indien niet in de 16^e en 17^e eeuw *Spiegel*, door *Kiliaen* ondersteund, die ook verouderde woorden in zijn woordenboek opnam, het voorbeeld had gegeven, uit oude oorkonden en gedichten goede, maar verouderde, woorden weder in gebruik te stellen. Hij werd o.a. nagevolgd door *De Groot*, *Hooft*, *Bredero*, die de oude 'potstukken', zooals hij ze noemde, weder voor goede munten uitgaf, wanneer zij maar innerlijke waarde bezaten, en *Vondel*, die zeide, dat 'een schat van welsprekenheit by der hant is, zoo men uit oude gedichten en schriften, oock uit Neerlantsche hantvestboeckten de eige manieren van spreecken byeenzamelt en zich eigen maect.' Later heeft *Bilderdijk* menig dood woord weder tot nieuw leven opgewekt. In de 19^e eeuw geschiedde hetzelfde door de oprichters van het tijdschrift *De Gids* (1837) met *Potgieter* aan het hoofd, die in het bijzonder in *Heye*, *Hofdijk* en *Mevr. Bosboom-Toussaint* geestverwanten had.

Toch wordt bij het lezen van geschriften uit de middeleeuwen en zelfs uit de 17^e eeuw telkens weder onze verbazing opgewekt, dat er zoovele woorden later geheel of gedeeltelijk in onbruik zijn geraakt; niettemin is de Nederlandsche woordenschat in den loop der tijden aanmerkelijk toegenomen. *Verdam* heeft berekend, dat het door hem bewerkte *Mnl. Woordenboek* ± 40,000 woorden zal bevatten,

en dat van Kiliaen ± 35,000 opgeeft, terwijl het tegenwoordige Nederlandsch naar het woordenboek van J.H. van Dale ± 100,000 woorden omvat¹⁾. Die vermeerdering heeft men niet alleen aan het vormen van nieuwe woorden door afleiding, samenstelling of klanknabootsing te danken, maar ook aan overname uit de spreektaal en de dialecten, en verder aan vormdifferentiëring (o.a. volksetymologie), aan beteekenisdifferentiëring en aan functieverandering. Ten slotte zijn ook tal van vreemde woorden in de schrijftaal opgenomen.

§ 56. Overname uit de spreektaal en de dialecten.

Bij de behandeling van het ontstaan der Nederlandsche schrijftaal hebben wij reeds gezien, dat verscheidene dialecten tot de vorming ervan hebben bijgedragen, terwijl Maerlant zelfs uitdrukkelijk verklaarde, dat hij zijne woorden uit verschillende dialecten opzocht. Ook hebben wij eene reeks dialectische woorden opgegeven, die allengs in de schrijftaal werden opgenomen (zie § 20). Natuurlijk geschiedde dat voortdurend in de zeven eeuwen, dat de Nederlandsche taal geschreven werd, hetzij onwillekeurig, hetzij bij sommige schrijvers opzettelijk.

In het begin van de 17^e eeuw geschiedde het vooral dikwijls, met name door de kluchtdichters, zooals Coster, Starter en Bredero. De laatste beroemt er zich zelfs op en verkaart uitdrukkelijk in de voorrede van zijn *Geestich Lied-Boecxken*: 'De oude Aemsteldamsche en Waterlandsche Taal hebben wy so nagekomen als ons onse (doch te luttel) letteren toelieten. Veel ouwde en ghebruyckelijcke woorden der Landluyden hebben wy inne genomen, die sommige Latynisten (die doch eer en meer uytheemsch dan duytsch geleert hebben) veroordeelen en smadelijck verwerpen, omdat syse juyst door onkunde niet en kennen.... Het is mijn al goet als 't hierlandsche onvervalschte onvermenghde munte is, als ick weet, dat het by de ghemeene man in de dagelijksche handeling en ommegangh gewraackt noch geweygert, maar by haerlieden voor goet gekent en ontfangen wort. Het is mijn alleens, of ick van een machtich Coning of van een arm Bedelaer leer de

1) Zie Verdam in *Almanak der Maatsch. tot Nut van 't Alg.* 1884, ook in *Noord en Zuid VIII* 309-317.

kennisse van mijn moeders tale en of de woorden uyt het vuylnisvat of uyt de cierlijkste en grootste Schat-kamers van de werelt komen; doch moet my elck na haer waarde goude, silveren en koperen gelde verstrecken.'

Onder de ernstige en verheven dichters waren enkele, die evenmin die bron van taalverrijking versmaadden. Van V o n d e l getuigt zijn vriend en biograaf B r a n d t: 'Om op elke stof en zaak de rechte spreekwijzen te vinden, onderzocht hy by allerley slagh van menschen, wat Duitsche woorden elk omtrent zijn werk, handteering en kunst gebruikte. De landtluiden vraagde hy, hoe zy spraaken omtrent den landtbou, en hoe ze 't geen daartoe behoorde noemden en uitdrukten. Omtrent den huisbou vraagde hy op gelijke wijze de timmerluiden en metselaars; omtrent de zeevaart en 't scheepstuig de zeeluiden; omtrent de schilderkunst en wat daar toe hoorde de schilders, en zoo voort omtrent alle ander bedryf, wetenschappen en kunsten. Dit strekte tot opbou der taale en om van al wat hem voorquam met woorden, die de zaake eigen waaren, te spreken.' Zeker niet minder dan V o n d e l heeft C a t s uit de levende taal geput. Zijne werken zijn voor den taalonderzoeker eene rijke bron van bijzondere populaire woorden en zinswendingen.

Met het eind der 17^e eeuw veranderde dat. Al te willekeurig maakten de critici (bijv. de leden van het genootschap Nil Volentibus Arduum en later Joh. Vollenhove, Lud. Smidts, Huydecoper, S. Feitama, en de grammatici) uit, welke woorden voor de schrijftaal beschaafd genoeg en welke te plat ervoor waren, en zelfs de beste toenmalige blijspeldichters, zooals L a n g e n d i j k, durfden in dat opzicht niet veel wagen. De populaire woorden en woordvormen, waarvan hij zich in zijne eerste stukken nog bediende, komen in de latere veel zeldzamer voor, ja zelfs in de nieuwe drukken van zijne eerste kluchten en blijspelen verving hij ze door andere. Zoo veranderde hij bijv. *vars* in *versch*, *vrindschap* in *vriendschap*, *sturf* in *storf*, *heur* in *haar*, *ouwe* in *oude*, *nou* in *nu*, *douwen* in *duwen*, *komt* in *koomt*, *zel*, *zelt*, *zellen* in *zal*, *zult*, *zullen*, *ken* in *kan*, *je bent*, *wij*, *zij bennen* in *je zijt*, *wij*, *zij zijn*. De populaire dat. van het pron. pers. *mijn* werd *mij*, en na den comparatief (en na *anders* en *niets*) verving hij in zijn ouderdom *als* door *dan*. Op het eind der 18^e eeuw openbaarde zich hier en daar de neiging, zich aan de strenge eischen der grammatici te onttrekken (Z.H. A l e w i j n verdedigde

met talent de vrijheid der schrijvers) en voor de schrijftaal meer nut te trekken uit de volkstaal. In dat opzicht zijn de romans der vriendinnen *Elisabeth Wolff* en *Agatha Deken* van onschatbare waarde, maar het duurde nog ongeveer tot het midden der 19^e eeuw, vóór het verlangen, de schrijftaal uit de levende spreektaal te verrijken, algemeen werd.

Van Lennep, maar vooral *Cremer* en in den laatsten tijd *Justus van Maurik* en *Werumeus Buning* voerden de spreektaal, ja zelfs dialecten en patois in hunne romans en novellen in. *Beets* had toen reeds in zijne *Camera Obscura* (1839) het bewijs geleverd, hoe men dat met smaak kan doen, zonder plat te worden. Ook de dichters versmaadden sedert dien tijd het beste, wat de spreektaal aanbood, niet, ook niet, wanneer hunne gedichten een hooger en vlucht namen, zooals die van *Da Costa*. Zelfs de kanseltaal verloor iets van hare oude waardigheid, van den vasten oudtestamentischen woordenschat en zinsbouw, waaraan zij den naam van *tale Kanaäns* te danken had. Bij eenige kanselredenaars, bijv. *E. Laurillard*, komt zij de beschaafde spreektaal zeer nabij.

Verder leveren in de 19^e eeuw, sedert de litteraire ontwikkeling zich meer over het land heeft verbreid, ook de Noordelijke en Oostelijke dialecten woorden en zinswendingen aan de schrijftaal, die vroeger daarin niet voorkwamen. Niet weinig draagt o.a. daartoe bij, dat over het geheele land de lagere scholen geene leesboeken zoo algemeen gebruikt werden, dan de in menig opzicht zoo verdienstelijke van *L. Leopold*, waarin een Hollander eene menigte Groninger provincialismen kan aanwijzen, maar die zijne kinderen later misschien als onbetwistbare bestanddeelen der algemeene taal zullen beschouwen.

§ 57. Taalverrijking door vorm differentiëring.

Wanneer hetzelfde woord door verschillende omstandigheden onder twee vormen voortleeft en ieder van die vormen uitsluitend eene of meer beteekenissen aanneemt, die oorspronkelijk beiden vormen toekwamen, dan kan men zeggen, dat door vormdifferentiëring zich een woord in tweeën heeft gesplitst. Dat is in het Nederlandsch tamelijk dikwijls geschied.

Zoo splitste zich bijv. het Germ. *baz* (bloot) in *bar* (onbeschaafd,

vroeger ook 'bloot', zoals nog in *barrevoets*) en *baar* (openbaar, bijv. *bare onzin*, nog in *baarblijkelijk*). Zoo waren ook oorspronkelijk *bros* en *broos* (Mnl. ook *broosch*), wat hunne beteekenis betreft, niet verschillend; thans beteekent *bros* slechts 'gemakkelijk brokkelend', *broos* slechts 'breekbaar'. Zoo hebben wij twee vormen van hetzelfde woord in *dof* (van kleuren en tonen) en *duf* (van de lucht). Zoo bestaat naast den analogievorm *erg* (slecht, ontzettend, ook in *ergdenkend*) ook nog de gewone Mnl. vorm *arg*, doch alleen in *argwaan*, *arglistig* en *argeloos*. Zoo leeft het germ. *grob* voort onder de vormen *grof* en *groof* met verschillende beteekenis. Zoo beteekent *heusich* (uit *heuvisch* met umlaut) 'vriendelijk' en *hoofsch* (zonder umlaut) 'beleefd'. Zoo beteekent *teeder* bijna alleen 'fijngevoelig', de gesyncopeerde vorm *teer* echter 'fijn, breekbaar'; men zegt echter alleen *teergevoelig*. Zoo bezitten wij naast het gewone *scherp* ook nog *schrap*, dat door metathesis uit het oorspronkelijke *scarp* is ontstaan, doch alleen in de uitdrukking *zich schrap* (vroeger *tschrap*) *zetten*. Zoo ontstond uit het Germ. *rûhw*, naar analogie van den onverbogen vorm, *ruw* (Mnl. *ru*, oneffen) en, naar analogie van den verbogen vorm, *ruig* (harig), maar nog tot in de 17^e eeuw vereenigden beide woorden beide beteekenissen in zich. *Romanus* werd zoowel *Roomsch* (thans alleen 'Katholiek') als *Romeinsch*. *Linksch* en *slinksch* (misschien van verschillenden oorsprong) werden in de 17^e eeuw nog door elkander gebruikt in beide beteekenissen 'linksch' en 'bedriegelijk'; thans heeft *slinksch* alleen de laatste beteekenis en *linksch* de oorspronkelijke naast die van 'onhandig'.

Verder maakt men onderscheid tusschen *zinnelijk*, dat oorspr. en nog in de 17^e eeuw 'bekoorlijk' beteekent, en thans 'wellustig', en *zindelijk* met epenthetische *d*, dat 'schoon, rein' beteekent; tusschen *zinneloos* (krankzinnig) en *zinloos* (zonder zin), tusschen *nameloos* (onbeschrijfelijk) en *naamloos* (zonder naam), tusschen *werkeloos* (zonder iets te doen) en *werkloos* (zonder werk), tusschen *ordelijk* (met orde) en *ordéntelijk* (behoorlijk) met epenthetische *t* en accentsplitsing.

Dubbelvormen van subst. zijn: *ambacht*, dat de beteekenis 'vak' heeft, naast den daaruit reeds in de middeleeuwen verkorten vorm *ambt* (bediening), zooals dan ook een dergelijk onderscheid bestaat tusschen het Mnl. *ambachter*, Nnl. *ambachtsman* en *ambtenaar*; *bende*, dat zijne gewone beteekenis 'troep' behield, terwijl de geapocopeerde vorm *bent* de ongunstige beteekenis 'clique' aannam; *bes*,

dat thans alleen nog voor de enkelvoudige (bijv. *aalbes*, *kruisbes*, *boschbes*), en *bezie*, dat alleen voor de samengestelde vrucht wordt gebruikt (bijv. *aardbezie*, *moerbezie*, *braambezie*); *dienaar*, dat in de algemeene grondbeteekenis van het woord wordt gebruikt, en *diender* met epenthetische *d* in de engere beteekenis 'gerechtsdienaar'; *kruid* (plant), dat ook de beteekenis 'specerij' en later die van 'poeder' aannam, en thans in de laatste beteekenis *kruit* wordt geschreven in de samenstellingen *buskruit*, *rattenkruit*¹⁾. Zoo heeft *schelp* de oorspr. beteekenis bewaard (alleen zegt men *in zijn schulp*, nooit *in zijn schelp kruipen*); de bijvorm *schulp* echter wordt alleen gebruikt voor een soort versiering; vandaar ook het werkw. *uitschulpen*. Zoo is *duim* in de tegenwoordige schrijftaal in velerlei beteekenis het eenige woord en wordt de door Kiliën en Mellēma vermelde bijvorm *dom*, die nog in verscheidene dialecten leeft, niet meer geschreven; toch zegt men niet *duimkracht* (Hd. Daumkraft), maar steeds *dommekracht*²⁾. Het Fra. *laurier* heeft in den vorm *laurier* de eigenlijke, in den vorm *lauwer* de figuurlijke beteekenis; vandaar *laurierblad*, *laurierdrop* naast *lauwerblad*, *lauwerkrans* als zinnebeeld van den roem. Het Lat. *leopardus* werd in het Nl. *luipaard* (panter), maar de Fransche vorm van hetzelfde woord *liébart* werd *liebaert*, dat in het Middelnederlandsch zelden 'panter', meestal 'leeuw' beteekent, en de laatste beteekenis in de heraldiek nog heeft. *Pluk* beteekent 'opbrengst van den oogst', de bijvorm *plok* 'premie voor het hoogste bod bij eene verkooping'. Naast *poes* stond vroeger (bijv. in Hoof't's *Warenar*) ook *puis*, dat alleen nog voortleeft in de uitdrukking *een puisje vangen* (belletje trekken). Naast *wenkbrauw* staat bij dichters het verkorte, misschien aan het Hoogduitsch ontleende *wimpers*. Het oude woord *oogtalen*, dat nog in het begin van de 19^e eeuw eene enkele maal voorkomt (bij Loosjes) voor oogharen³⁾, is thans verdwenen. De *kokosnoot* werd in de 18^e eeuw ook *kokernoot* (vgl. Eng. *cokernut*, Hd. *Kockernusz*) genoemd en waarschijnlijk ook *koker* of *kokker*, welke noot tegenover de gewone *okkernoot* buitengewone afmetingen bezat: vandaar, dat naast *kokosnoot* in de eigen-

1) Zie J. Beckering Vinckers in *Taal- en Letterb.* III 125-137.

2) Verdam in *Tijdschrift* XVI 173-175.

3) H.J. Swaving in *Taal- en Letterb.* I 252-254.

lijke beteekenis ook *kokkerd* (met paragogische *d*) in de volkstaal behouden bleef, om iets zeer groots aan te duiden¹⁾.

Meermalen is de *d* tusschen twee klinkers gesyncopeerd, en niet zelden zijn dan de oorspronkelijke en de gesyncopeerde vorm naast elkander in gebruik gebleven, echter met verschillende beteekenis. Zoo heeft van *broeder* of *broer* het verkleinwoord steeds den gesyncopeerden vorm *broertje*; daarnaast echter wordt in het Zuid-Hollandsch *broedertje* gebruikt in de beteekenis van 'poffertje'. *Boedel* (het gezamenlijke huisraad), en vandaar *boedelbeschrijving*, *boedelscheiding*, *inboedel*, heeft naast zich een gesyncopeerden vorm *boel*, doch alleen in de beteekenis van 'eene groote of verwarde hoeveelheid': *een boel menschen*, *een warboel*; men noemt echter het huis, waar de *boedel* wordt verkocht, niet *boedelhuis*, maar *boelhuis*. *Veder* wordt thans alleen nog dichtelijk voor schrijfwerktuig (gewoonlijk *pen*) en voor vogelveer gebruikt; voor het stalen instrument zegt men thans steeds *veer*; vandaar *springveer*, *drijfveer*, *veerkrachtig* (*Bilderdijk* schreef nog *vederkrachtig*). Van *prediken* (Lat. *praedicare*, thans gewoonlijk *preeken*) heeft men zoowel het nomen agentis *prediker* (iemand, die preekt), als *predikant* (dominee); daarnaast echter alleen met syncope *zedenpreeker* in de beteekenis van 'iemand, die altijd moraliseert'.

Dubbelvormen van werkw. zijn: *klieven* (water of lucht doorsnijden) en *kluiven* (beenen afknagen), *rieken* (intrans.) en *ruiken* (gewoonlijk alleen trans.), *aanrechten* (van een maaltijd) en *aanrichten* (van schade), *lekken* (in verheven stijl) en *likken* (in alledaagschen stijl), en daarnaast in de 17^e eeuw (bijv. bij *Hooft*) ook nog het thans dialectische *slikken*. Eenige werkw. hebben naar gelang van hunne beteekenis eene sterke of zwakke vervoeging, zooals *stijven* (eigenlijk st., fig. zw.), *krijgen* (ontvangen st., krijgvoeren zw.), *prijzen* (loven st., den prijs noteeren zw.), *pluizen* (trans. st.; intrans. zw.), *verschrikken* (intrans. st., trans. zw.), *plegen* (gewoon zijn st., bedrijven zw.), *scheppen* (voortbrengen st., putten zw.). In de 17^e eeuw maakte men gewoonlijk ook nog onderscheid tusschen de sterke vervoeging van *bergen* in de gewone beteekenis en de zwakke in de toenmalige beteekenis 'redden'. *Voederen* en *voeren* (met syncope van de *d*) worden in de gewone beteekenis nog heden naast elkander gebruikt; van kleederen zegt men thans echter alleen *voeren* (vandaar ook

1) A. Kluyver in *Tijdschrift* XI 24.

voering); in het Mnl. schreef men echter 'cleeder gevoedert met bonten' en 'voederinghe van cleenen bonte'.

Subst. hebben in verschillende beteekenis verschillende vormen voor het meervoud, bijv. *spelen* (soorten spel) en *spellen* (kermistenten), *lidmaten* (leden van een kerkgenootschap) en *ledematen* (lichaamsdeelen), *heidenen* (afgodendienaars) en *heidens* (Zigeuners), *letters* (schrijfteekens) en *letteren* (litteratuur), *middels* (middellijven) en *middelen* (om een doel te bereiken), *redens* (verhoudingen) en *redenen* (oorzaken), *studies* (schetsen) en *studiën* (wetenschappelijke oefeningen), *vaders* (in gewone beteekenis) en *vaderen* (vroegere geslachten), enz. Ook is het geslacht dikwijls verschillend naar gelang van de beteekenis. Het fem. *gift* beteekent 'gave', het neutr. *gift of gif* 'vergif'. Het fem. *school* beteekent 'de schoolkinderen', het neutr. *school* 'schoolgebouw', het fem. *fortuin* 'geluk', het neutr. *fortuin* 'vermogen'. Het masc. *patroon* heeft de oude beteekenis van 'beschermheer, chef' bewaard, het fem. *patroon* beteekent 'geweerlading', het neutr. *patroon* 'model, voorbeeld'. *Val, trap, gang, loop, greep* zijn mannelijk in de beteekenis 'het vallen, het trappen, het gaan, het loopen, het grijpen', als concreta echter zijn zij vrouwelijk, bijv. in *rattenval, kamertrap, zuilengang, kippenloop, zwaardgreep*. Woorden als *diamant, doek, draad* e.a. zijn mannelijk als namen van voorwerpen, onzijdig als stofnamen. Ook van de woorden op *dom* en *schap* hebben eenige verschillend geslacht naar gelang van hunne beteekenis. Het masc. *eigendom* is recht van bezit, het neutr. bezit. Het fem. *priesterschap* is het geheel van alle priesters, het neutr. de waardigheid van priester, enz.

Naar het accent maakt men onderscheid tusschen *overwinnen* (de zege behalen) en *óverwinnen* (winst opsparen), *overwérken* (zich overspannen met werken) en *óverwerken* (nog eens bewerken, langer dan den bepaalden tijd werken), *overléggen* (beraadslagen) en *óverleggen* (vertoonen), *ondergáán* (lijden) en *óndergaan* (van de hemellichamen en te gronde gaan), *doorzíén* (doorgronden) en *dóórzien* (doorheenzien), *aanbídden* (hoog vereeren) en *áánbidden* (een gebed richten tot) en tal van andere.

§ 58. Volksetymologie en volksvernuft.

Ook het Nederlandsch heeft aan de volksfantasie formaties, 't zij

nieuwe, 't zij aansluitend aan bestaande, te danken¹⁾. Hierdoor ontstonden nieuwe woorden, wanneer verouderde woorden, die in enkele verbindingen afgezonderd bewaard bleven, door het volk en soms ook door onbevoegde taalonderzoekers verkeerd werden verstaan en ten deele of geheel en al naar andere nog levende woorden vervormd, terwijl de volksetymologen dan ook trachtten hun de beteekenis dier woorden toe te kennen. Daar echter de beteekenis dikwijls nauwelijks of ook wel in het geheel niet in overeenstemming is met de verbinding, waarin de woorden voorkomen, moet men ze lexicalisch weder afzonderen van de verwantschap, waartoe het volk ze rekende, en ze dus als op zichzelf staande woorden behandelen.

Zoo zag men in de 16^e en 17^e eeuw (bijv. *Kiliaen* en *Vondel*) in het Mnl. *vivelter*, *vivalter* (misschien ook *vivouter*, vlinder) het telwoord *vijfen* vervormde het tot *vijfwouter*. Zoo werd de *a* van het Mnl. *abolgich* (toornig, thans nog *verbolgen*) in de 17^e eeuw niet meer begrepen: men dacht aan *bol* (hoofd) en maakte er eerst *oubollig* van en later zelfs *holbollig* met de beteekenis 'mal'. *Nootweg* werd *noodweg*, toen men het woord *noot* (vee) niet meer verstond en daarin *nood* (behoefte) begon te zien. De plantnaam *gonderave* ging aldus over in *hondsdraf*²⁾. Het Mnl. *scheren* (spotten) leeft alleen nog voort in de tautologische, onder invloed van *scheren* (van den baard) gevormde, uitdrukking *gekscheren* en *den gek met iemand scheren*. De uitdrukking *iemand kennen van avere te avere* (d.i. van geslacht tot geslacht), die *De Groot* nog kent, werd eerst *van haver tot haver*, later zelfs, zooals nog heden, *van haver tot gort*³⁾. *Zondvloed* is in aansluiting aan het woord *zonde* gevormd. *Kiliaen* kent naast *zondvloed* ook nog *zindvloed* (voor *sinvloed*, Ohd. *sinfluot*, groote watervloed)⁴⁾. In de uitdrukking *iemand iets op de mouw spelden* (wijs maken) zit het Mnl. *die mouwe maken* (Fra. *faire la moue*, bij *Shakespeare* *make mowes*) en het werkw. *spellen* (= zeggen, nog in *voorspellen*) verborgen. Thans meent men, dat *mouw* 'armbekselsel' is en *spelden* 'met eene speld vastmaken'.

Vrevel werd *wrevel*, met zinspeling op *wrijven*; *aamborstig*, ge-

- 1) Zie H.E. Moltzer, *De volksverbeelding in het rijk der taal*, Gron. 1881, J. Verdam in *Almanak der Maatsch. tot Nut van 't Alg.* 1883.
- 2) Verwijs in *Taal- en Letterb.* V 267-273.
- 3) J. Beckering Vinckers in *Noord en Zuid* VI 88-92.
- 4) Beckering Vinckers in *Noord en Zuid* VI 257-276.

assimileerd uit *angborstig* (zoals *aambeï* uit *angbei*) is met *aam* (uit *adem*) in verband gebracht¹⁾. In *verweeren* zag men eene afleiding van *weder* en meende, dat het 'door het weer bederven' beteekende; later zag men in het part. *verweerd* het part. van een werkw. *verwerden* (Got. *frawardjan*); *verweren* echter staat met 'grammatischer Wechsel' en umlaut in betrekking tot *wezen* (vgl. Got. *frawisan*), evenals *generen* tot *genezen*. Het Mnl. *vrienthout* (zijn vrienden genegen) is, nadat *hout* in onbruik was geraakt, met het werkw. *houden* in verband gebracht en aldus tot *vriendhoudend* (zijne vrienden behoudend) vervormd²⁾. *Ruwaardschouw* (dijkschouw) was oorspronkelijk *ruwaarschouw* (van het collectief *ruwaren* 'ruigte', dat bij *S t o k e* te vinden is); de *d* is echter volksetymologisch aan het subst. *ruwaard* (landvoogd) ontleend, dat zelf uit *reward* (vgl. Fra. *regarder*) verminkt is, en dus 'opzichter' beteekent, maar waaronder men meermalen te onrechte een heer verstond, die de rust moest bewaren³⁾. Het Mnl. *vermoet* (Ags. *vermôd*) heet thans als geneeskruid tegen de wormen *wormkruid*.

Somtijds is van de twee vormen, waarin een woord voorkwam, de eene verouderd, en waar hij nog afgezonderd bestond, door volksetymologie vervormd. Zoo zijn bijv. de woorden *kras*, *beurs* en *koopman* nog in gebruik, de Mnl. bijvormen *kars*, *bors* en *coman* echter verouderd, en thans zegt men *kersversch* (bij *B r e d e r o* en *H o o f t* *kars inne*, d.i. *ende*, *varsch*), *borst* (bij *K i l i a e n* nog *bors* voor *borsgeselle*, kameraad), en in de 18^e eeuw was *kom-en-eisch-winkel* de gewone vervorming van het Mnl., thans weder ingevoerde, *koomenij*. Zoo gebruikt men nog heden *winkel* in *winkelhaak*; verouderd is echter de grondvorm *wink*. Vandaar de volksetymologische uitdrukking *schuilevinkje spelen* (bij *K i l i a e n* nog *schuyl-winckel-spel*) met zinspelning op *vink*.

Het in het Middelnederlandsch nog voorkomende *seldsien*, *seldsen* (gewoonlijk *selsien*) werd later, zooals nog heden, *zeldzaam*, alsof het met het gewone suffix *zaam* was gevormd. Het laatste deel van *vaandrig* (= *vaanrig* met epenthetische *d*) werd in de 17^e eeuw verkeerd opgevat: men hield het voor een ablautsvorm van *dragen* met de beteekenis *drager* en *H o o f t* vormde naar analogie

1) Zie J. Beckering Vinckers in *Taal- en Letterb.* I 201-213.

2) Verdam in *Tijdschrift* IX 159 vlg.

3) De Vries in *Verslagen en Mededeel. der K. Akad. van Wet. Afd. Lett.* XII 171-190.

daarvan *stengdrigh*, *V o n d e l roedrigh*, *scepterdrigh*, *myterdrigh*, *blixemdrigh* en *vflammendrigh*, die thans weder uit de taal zijn verbannen. Accentverspringing maakte van *voorhandsche titel* zelfs *Fransche titel*¹⁾.

Door volksetymologie zijn voornamelijk vreemde woorden vervormd, zoodat zij den bedriegelijken schijn hebben aangenomen, als behoorden zij tot de verwantschap van gewone Nederlandsche woorden, bijv. de plantnamen *mandragerskruid* (Lat. *mandragora*), *damastbloem* (bij *D o d o n a e u s* nog *damasbloem*, eigenlijk *damesbloem*, Fra. *violette* of *giroflée des dames*), *ezelsmelk* (Lat. *esula*), *meeldauw* (Gri. *μιλτος* of Got. *milith*), *averuit* (Lat. *abrotonum*), *fijnegriek* (Lat. *foenum graecum*), *kamperfoelie* (Lat. *caprifolium*), *makke boonen* (aardappelsoort, Lat. *magnum bonum*), en verder in het Mnl. *conincstavel* (Mlat. *constabularius* uit *comes stabuli*; *Becanus* bij *Kiliaen* ook *koninckstapel*), thans weder *konstabel*; in de 15^e tot de 17^e eeuw *hooghsael* (uit *doxale* voor Lat. *dossale* of *dorsale*) en *offerhande* (bijv. bij *C o s t e r e n V o n d e l*), thans weder *offerande*. In het Middelnederlandsch vindt men soms *camplys*, met zinspeling op *kamp*, voor *caplys* (Ofra. *chapeis* van *chapele*, Lat. *capulus*, zwaardgreep); zeer gewoon is Mnl. *armborst* (Ofra. *arbaleste* uit Mlat. *arcubalista*) met zinspeling op *arm* en *borst*; bij *Kiliaen* *saedsoen* voor *seisoen* (Fra. *saison*), in de 17e eeuw *kortegaard* (bijv. bij *B r e d e r o*, voor *corps de garde*) en *kortelas* (bijv. bij *Kiliaen* en *V o n d e l*, voor Ofra. *coltelas*, *coutelas*, dolk). Het Fra. *dressoir* (spijskast) werd door verwarring met *trésor* in den volksmond (17e eeuw) *tresoor*, zelfs *troor* (bij *H u y g e n s*) en *roor* (bij *B r e d e r o*). Het Mnl. *visieren* (Ofra. *viser*, *deviser*, verdichten) werd, en is nog heden, *verziere* onder invloed van het homoniem *versieren* (tooien) Zoo vindt men soms (bijv. bij *H u y g e n s*) *verzier* voor *vizier* (Fra. *visière* van den helm). In de uitdrukking *goede sier maken* (Fra. *faire bonne chère*), in het Middelnederlandsch soms ook *leleke siere togen*, meent men meermalen een lid der verwantschap van *versieren* te hebben²⁾

Het Fra. *fouine* werd reeds in het Middelnederlandsch, zooals nog heden, *fluwijn* ten gevolge van het bijna gelijklopende *fluwijn* (Ofra. *felouine*), dat nog in het West-Vlaamsch voortleeft. Epen-

1) De Vries in *Taalgids* I 259-261.

2) L.A. te Winkel in *Taalgids* IX 163-168.

thesis der *l* in *pleisteren* (bij eene herberg stilhouden) voor *peisteren* (Ofra. *paistre*) is van volksetymologischen aard, door zinspeling op *pleisteren* (met een pleister hechten). De uitdrukking *na de mutsaerden riecken* (naar de takkebossen, d.i. naar ketterij, rieken), die bij *Marnix* wordt gevonden, heet thans *naar den mostaard rieken* met de beteekenis: 'van dien aard zijn, dat men er ver van moet blijven' of ook 'te duur zijn'. Naast *galerij* gebruikt men nog heden, sedert de 17^e eeuw, *gaanderij*, gevormd, met de bijgedachte aan *gaan*, van den vorm *gaelderij* met epenthetische *d*, die o.a. door *Vondel* wordt gebruikt. Het Fra. *couperose* werd *koperrood*, ofschoon het geene roode, maar eene blauwe kleur heeft.

Het Portug. *cuspidor* werd niet alleen *kwispedoor*, maar ook *kwispeldoor*¹⁾. Het Noorsche *fjallfress*, in het Hd. *Vielfrass* geworden, vindt men in het Nl. als *veelvraat*; het Arab. *awar* (Mlat. *avaria*) moest *averij* zijn, maar luidt gewoonlijk *haverij* tengevolge van *havenen* (schenden); het Turksche *djakâl* werd *jakhals* met volksetymologische *s*, terwijl het van de bewoners van Haïti overgenomen *hamaca* door de zeelieden vervormd werd tot de onberispelijke Nl. samenstelling *hangmat*.

De namen der meestal Fransche danssoorten en dansfiguren (de *allemandes*, *branles* of *brandes*, *courantes*, *gaillardes*, *gavottes*, *pavanes*, enz.) zijn vooral aan de verminking en vervorming door volksetymologie blootgesteld, want immers laten de onbeschaafden zich door onbeschaafde dansmeesters die kunst leeren. De blijspelen en populaire geschriften der 17^e eeuw zijn buitengewoon rijk aan dergelijke verminkte dansnamen. Zoo is *pirouette* veranderd in *pierewiet*, *foule France* in *firlefrans*, *tarentelle* in *toerientayen* (bij *Bredero*), *tierentayen* (bij *Biestkens*), thans *tierelantijntjes* in de beteekenis 'prullen'. Zoo vindt men *lavagotte* (bij *Bredero*, d.i. *la gavotte*), *laboré* (bij *Starter*, d.i. *la bourrée*), *labregiere* (d.i. *la bergère*, eene courante), *brande lommermeer* (d.i. *brande l'homme armé*), *galg-in-gaerd* (bij *Z. Heyns*, d.i. *gaillarde*), *sinckepas* (bij *Bredero*, d.i. *cinque pas*, eene gaillarde), *serbande* (bij *Starter*, d.i. *sarabande*, eene courante), en verminkte Engelsche namen, zooals *quins parlement* (bij *Bredero*, d.i. *queens parliament*), *peck in de ton* (bij *Bredero*) of *pacce tous ton* (d.i. *Packing-*

1) P.J. Veth in *Tijdsch. voor Ned. Indië* 1867 | 296, De Vries in *Taal- en Letterb.* | 271-273.

ton's pound, misschien een Engelsche country-dance), *inno myne* (d.i. *in nomine*, nl. *Jesu*, naar de Engelsche uitspraak, eene gaillarde), enz. *Brandemoris*, reeds in het begin van de 17^e eeuw eene populaire verminking van *brandewijn*, is misschien ook aan den naam van een dans, *brande Maurice*, *brande morisque* (*morris dance*) of *brande amours* ontleend¹⁾.

Nauw verwant aan de volksetymologie is de opzettelijke vervorming van woorden door het volksvernuft, dat gaarne met klanken en verwante beteekenissen speelt. Eigennamen dienden in het bijzonder daartoe. Zoo was in de 17^e eeuw, toen het volksvernuft nog in de zonderlingste uitingen aan den dag kwam, die de kluchten voor ons bewaard hebben, de uitdrukking *van Aaltje zingen* zeer gewoon voor 'bier drinken', in aansluiting aan het thans reeds lang verouderde woord *aal* (Eng. *ale*) voor bier. Een vriend van *Wijntje en Trijntje* is een vriend van wijn en vrouwen. Hier is niet alleen *Trijntje* (*Katharina*) een eigennaam, maar ook *Wijntje*, rijmend gebruikt met zinspeling op *wijn*. Zoo sprak men toen van *Lubbert in de wei laten*, eene woordspeling van den eigennaam *Lubbert* met het thans niet meer gebruikte woord *lubbe* of *lobbe* (de mannelijke schaamdeelen; vandaar nog populair *lubben*, *castreeren*).

Bijzonder leenden zich plaatsnamen tot deze woordspeling²⁾. *Te Malleghem geboren zijn* is 'mal' zijn; *van Kleef zijn* is gierig zijn, aan het geld 'kleven'; *er uitzien of men van Grimberg komt* is er 'grimmig' uitzien; *van Domburq zijn* is 'dom' zijn; *in Hongarije wonen* is 'hongerig' zijn. Zeer gewoon zijn heden nog de uitdrukkingen '*Duren* is eene mooie stad, maar *Kortrijk* ligt er tegenover' en '*Duren* ligt aan het *Sparen*', waar men dus woordspelingen heeft van de stedenamen *Duren* en *Kortrijk* en den naam van het Noord-Hollandsche riviertje *het Spaarne* met de woorden *duren*, *kort* en *rijk* en *sparen*.

Omgekeerd worden somtijds namen van niet bestaande plaatsen gevormd. In tegenstelling met 'Madame van *Schoonhoven*' spreekt in de 17^e eeuw J o a n d e B r u n e van 'Mevrouw van *Leelickendam*'. Zoo vormde men *Botterdam* als geboorteplaats der 'botteriken'; zoo noemde men een landlooper 'heer van *Bijsterveld*' of 'poorter van *Nergenshuizen*', en werd 'grijpen en rooven' schertsend (o.a.

1) J.W. Muller in *Tijdschrift* XVI 105-120.

2) W. Bisschop in *Taalgids* VIII 33-45.

door Coster en Bredero) 'op *capo de Gryp* varen' genoemd.

Eene menigte voorbeelden van populaire woordspelingen leveren ons de zoogenaamde 'bastaardvloeken', zooals in het Mnl. *goy* of *by goy* (= bij God), *seker* (en in de 17^e en 18^e eeuw *seper* = sacre), *keren* (= kerst, d.i. Christus), *wetecree* of *wetekey* (= dat wete Kerst), *hulpe longeren* (= help, longen) en *longeren dermen; wajen* (= Wat Jezus!), *by gans bieren* (= bij Gods nieren), in de 17^e en 18^e eeuw *beget* (= bij God), *gans bloed* (= Gods bloed), *gans bloemerherten* (= Gods bloedend hart), *gans wonden* of *honden* (= Gods wonden), *gans doot* (= Gods dood), *gans lijden*, *gans kruis*, *gans lichters*, *gans velten*, *gans elemementen* of *velementen* (= Gods elementen), *gans vijfmenten*, *gans sackerventen* (= Gods sacramenten), *gans sacker sinnen* (= Gods sacre sang), *gans sacker willigen* (= Gods sacre wil), *gans sacker koek en vijgen*, *gans suycker elekaarten* (= Gods sacre heilige quarteren), *selleweken* of *gans elleweken* (= Gods heilige weken), *gans sakkerlysjes* (= Gods sacre calice), *pots longeren* (= Gods longen), *seldrement* (= sacrament), *zeven zakken met krenten* (= zeven sacramenten), en nog heden: *gut* of *grut* (= God), *wel gomp alle moppen* (= wel God almachtig!), *pot vol blommen* (= God verdomme), *jandomme* (= God doem me), *jandorie* (= Gods glorie), *heer in Den Haag* (= Heer in den Hemel), *sapperdekriek* (= sacre Christ), *jemenie* of *jerum* (= Jezus Maria), *duivekater* (ook een soort broodje = duivelskater), *blikslagers* of *blikkisch* (= bliksemsch), enz.

§ 59. Differentiëring en verandering der beteekenis¹⁾.

De leer van de verandering der beteekenis is zoo oneindig omvangrijk, omdat ieder woord op zich zelf in dat opzicht zijne eigene, dikwijls zeer belangrijke en ingewikkelde geschiedenis heeft, dat wij hier slechts aan eenige voorbeelden kunnen laten zien, op welke wijze en door welke werkzaamheden van den geest de woorden hunne beteekenis allengs veranderden of er toe kwamen, twee of meer verschillende begrippen te kennen te geven. In het laatste geval kunnen de twee begrippen ten slotte zulk eene geringe verwantschap vertoonen, dat men eerder twee homoniemen voor zich meent te hebben, dan een enkel woord.

1) Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, cap. IV; Van Helt en, *Over de factoren van de begripwijzigingen der woorden*, Gron. 1894.

De beteekenis van een woord, kan zich uitbreiden of inkrimpen, d.w.z. de naam van het kenteeken van eene zaak kan op de zaak zelf overgedragen worden, of de naam van eene geheele soort kan langzamerhand alleen nog maar toepasselijk worden op een onderdeel der soort. Uitbreiding heeft bijv. plaats gehad bij *pokelen* (vroeger uit een pokaal [bokaal] drinken, thans brassen), bij *raam* (vroeger de omlijsting van een venster, thans het geheele venster, zoodat men thans zonder tautologie kan zeggen *een open raam*), bij *schoorsteen* (vroeger de steen, die *de schouw* - schoorsteen - droeg, thans *de schouw* zelf), bij *gracht* (vroeger een gegraven water, thans ook de straat aan het water en zelfs de huizen, daaraan gelegen), bij *rivier* (vroeger de oevers van een stroom; vandaar in het Mnl. *in riviere varen* = met vogels jagen aan den oever van een stroom; later de stroom met zijne oevers, thans weder ingekrompen tot den stroom alleen). Zoo zegt men *mijn zoon* tot iederen jongen vriend, en *dochter* of *jonge dochter* tot ieder jong meisje.

Het begrip is uitgebreid, wanneer men een geheel naar een zijner deelen noemt, bijv. menschen naar hunne lichaamsdeelen. Zoo zegt men *monden* voor eters, *handen* voor arbeiders, *koppen* voor de bemanning van een schip, en telt men schertsend de *neuzen* in plaats van de aanwezigen. *Een hals* is een sukkel. Zoo noemt men ook menschen naar een deel van hunne kleeding. *Een pruik* of *een oude pruik* is een ouderwetsche man, *een steek* is een dominee. In het Mnl. zeide men *kap en keuvel* (nog als staande uitdrukking gebleven, maar niet meer begrepen) voor mannen en vrouwen. In de 17^e eeuw vindt men dikwijls (bijv. bij Huygens) *broecken* en *doecken* voor mannen en vrouwen. Een grijsaard werd in de 17^e eeuw zonder smaad (zie Vondel's gedicht *Het stockske van J. van Oldenbarnevelt*) *een oude stok* genoemd. Met *paarden* duidt men ruiters aan. Tot deze soort behooren ook de substantievisch gebruikte possessieve adj., bijv. *wijsneus*, *warhoofd*, *stijfkop*, *zwartrok* (geestelijke), *pikbroek* (matroos), enz. Niet alleen bij personen, maar ook bij zaken is deze uitbreiding van het begrip gewoon. *Zeilen* en (dichterlijk) *kielen* zijn *schepen*, *eigen haard* is *eigen huis*, *een vendel* was in de 17^e en 18^e eeuw een geheel bataillon, dat onder hetzelfde vaandel streed.

Eigennamen werden soortnamen. Het oudste voorbeeld daarvan levert *keizer* (*Caesar*) op. *Judassen* zijn reeds in de 14^e eeuw bij Jan de Weert 'verraders'; *de Benjamin* is de jongste van een

gezin (zie De Geneestet's gedicht *Benjamin af*), een *Piet* is iedere groote mijnheer, een *Stoffel* (voor Christoffel) is iedere lomperd. Een *Kloris* is in Noord-Holland nog steeds een minnaar; de naam zal wel afkomstig zijn van den bruidegom uit het bekende blijspel 'De Bruiloft van Kloris en Roosje' (eind 17^e eeuw). *Atlas* is de ook heden nog gewone naam voor een kaartenboek, sedert Mercator in 1595 zijne verzameling landkaarten zoo noemde. Een vrouwenlijfje heet in de eerste helft van de 19^e eeuw een *spencer* naar een edelman aan het hof van George III. *Lazarus*, *lasersch syn* is in het Middelnederlandsch en nog in de 17^e eeuw hetzelfde, wat men thans *melaatsch zijn* noemt. Van den naam van den profeet *Jonas* is het werkw. *jonassen* afkomstig (als Jonas heen en weer geslingerd worden), dat de kinderen bij hun spel gebruiken. Eigennamen met attrib. adj. dienen vooral als soortnamen, bijv. een *ongeloovige Thomas*, *de oude Adam*, *de ware Jozef*, een *stijve* of *houten Klaas*, *vroolijke Frans* (oorspr. de held van een in 1643 in het Nederlandsch vertaalden prozaroman uit het Fransch van Du Parc, thans iedere vroolijke persoon), *razende Roeland* (oorspr. de held van den in 1649 door J.J. Schipper vertaalden Orlando furioso van Ariosto, thans iedere dolleman), *nieuwsgierig Aagje* (oorspr. de heldin van eene klucht van A. Bormester, Amst. 1664, thans iedere nieuwsgierige), een *brave Hendrik* (oorspr. de held van een kinderboek van N. Anslin uit het begin van de 19^e eeuw, thans iedere al te zoete jongen). Zooals in het Hoogduitsch 'Hinz und Kunz' namen zijn om elken kleinen burger aan te duiden, zoo zegt reeds Potter (*Mnlp.* II vs. 1817): 'So wael dient Gode Hein ende Han, ghelijck doet een begheven man' (vgl. II vs. 3580 vlg., waar 'Hein ende Jan', 'Wouter ende Claes' namen zijn om met minachting het lagere volk aan te duiden). Terwijl een *grote Hans* gewoonlijk een groot heer beteekent, vindt men in het Amsterdamsch dialect van het blijspel (*Moortje* 665) van Bredero ook 'een vogel die Hans hiet' voor 'een groote vogel'. *Jan* heeft dezelfde beteekenis als (*grote*) *Hans*. Vandaar is *Jan van Gent* de soortnaam van een grooten eendvogel. *Jan en Lijsje* gaven in de 17^e eeuw iederen man en iedere vrouw te kennen, zooals *Gaius* en *Gaia* in het Lat. Vandaar noemt men nog heden de lange poppen op het Japansche porselein *lange lijzen*, d.i. lange vrouwen. Vandaar heeft men ook allerlei soorten van *Jannen* (d.i. mannen), bijv. *Jan Alleman*, gewoonlijk *Jan en alle-*

man (= wat in de 17^e eeuw en reeds in de *Brab. Yeesten* heet *Heer Omnes*), *Jan Hagel* (man uit het volk en het lagere volk zelf, ook een soort koek), *Jan Gat* (een stumperd, reeds bij *Bredero*), *Jan Rap* (het lagere volk, reeds bij *Coster* en *Bredero*), *Jan Draagan* (handlanger), *Jan Plezier* (vroolijk persoon; vandaar ook een wagen, waarmede een geheel gezelschap uit rijden gaat), *Jan Compagnie* (in de 17^e eeuw een zeeman van de Oost-Indische Compagnie), *Jan Hen* (reeds in het Mnl.), *Jan Salie* (zie *Potgieter's* schets *Jan, Jannetje en hun jongste kind*), *Jan Kalebas*, *Jan Content*, *Jan Sekuur*, enz. Eene menigte van die *Jannen* is verzameld in een referein uit de 16^e eeuw (bij *Ruelens Refereinen* I bl. 93-95). Zooals men ziet, vindt men het adj. somtijds ook achter den naam; vgl. nog *Pietje bedroefd* (zie *Heye's* gedicht) en *Joris* of *Jasper Goedbloed* (reeds bij *Bredero*).

Gepersonifiëerde concreta of abstracta worden somtijds ook, met voornamen verbonden, soortnamen, bijv. in het Mnl. *Pieter Diertijt* (dure tijd) en later *Pietje Roetzak* (de kachel) en *Klaas Vaak* (de slaap, zie *Goeverneur's* gedicht); vgl. nog *Piet Snot*, *Hans Worst*, enz. Samenstellingen als het Hoogduitsche 'Struwelpeter' komen in het Nederlandsch bijna in het geheel niet voor; alleen begint een bekend volksliedje met de woorden: *mijn lieve Krullenmie*.

Inkrimping van het begrip heeft plaats, wanneer de woorden eene alleen gunstige of alleen ongunstige beteekenis aannemen. Zoo kan men thans *te beurt vallen* alleen in gunstige beteekenis gebruiken; *iemand van geboorte, van smaak* is iemand van hooge geboorte, van goeden smaak. *Bespreken* was in de 17^e eeuw (bijv. bij *Vondel*) berispen, en *onbesproken* is nog heden 'onberispelijk'. Daarentegen heeft *berucht* (oorspr. = *beroepen*) thans alleen ongunstige beteekenis tegenover *befaamd, beroemd*. *Wijten* wordt thans alleen gebruikt van iets slechts, tegenover *danken* alleen van iets goeds. *Schepper*, oorspronkelijk 'maker, grondlegger', wordt thans alleen van God gezegd of dichterlijk van kunstenaars; in het Middelnederlandsch was de beteekenis ook ingekrompen tot 'kleermaker'. *Waard* is oorspronkelijk een synoniem van *gastheer* (zooals nog in het Middelnederlandsch), thans is zelfs de beteekenis 'herbergier' bijna verouderd en is het woord afgedaald tot de beteekenis 'bordeelhouder'. *Een ouderling* was vroeger, zooals nog heden in het Vlaamsch, een oude man (tegenover *jongeling*); sedert de Hervorming duidt het alleen eene kerkelijke bediening aan (*presbyteros*). *Minestreel* was

oorspr. iedere dienstman, in de latere middeleeuwen beteekende het echter bij voorkeur muzikant. *Clerc* was in het Middelnederlandsch aanvankelijk slechts een geestelijke, later ook ieder, die schreef en bij voorkeur iedere geleerde; thans is de beteekenis van *klerk* weder ingekrompen tot kantoor-schrijver. Wanneer men schertsend een kantoorbediende *pennelikker* (zie P o t g i e t r e 's schets 't *Is maar een pennelikker*) en een apotheker *pillendraaier* noemt, dan geeft men die algemeene namen aan de personen, die zich bij voorkeur bezig houden met *pennen te likken*, *pillen te draaien*.

Ook euphemistische benamingen zijn dikwijls woorden, die in eene engere beteekenis worden opgevat dan die, welke zij gewoonlijk hebben. Zoo beteekent *schalk* thans schelmsch kind, in het Middelnederlandsch echter een laag persoon of ploert. *Overlijden* is oorspr. 'voorbijgaan', *inslapen* beteekent ook thans nog 'den slaap vatten'; zij worden thans echter gewoonlijk euphemistisch voor 'sterven' gebruikt. Natuurlijk zijn de euphemismen op sexuëel en faecalisch gebied talrijk en dikwijls van komischen aard.

Twee begrippen, die tot elkander in de eene of andere betrekking staan, bijv. in die van herkomst, kunnen verwisseld worden. Zoo worden stofnamen gebruikt ter aanduiding van uit de stof vervaardigde zaken, bijv. in het Mnl. *die hare* (haren kleed), en thans *een glas*, *een talhout*, *eene lei*, *een potlood*, *een katoentje*. Eenige hebben op die manier hunne eigenlijke beteekenis er bijna geheel bij ingeschoten. *Een gulden* is thans niet meer van goud, maar van zilver, *een oorijzer* is niet meer van ijzer, maar van zilver en goud, *een kamer-* of *tafelblik* is niet altijd van blik gemaakt, maar dikwijls van koper, soms van zilver. Diernamen worden stofnamen, bijv. *sabel*, *hermelijn*, *schildpad*, en spijsnamen, bijv. *kip* (= kippenvleesch), *patrijs*, *visch*, *aal*, *baars*, *haring*, enz. Adj., afgeleid van namen van landen of plaatsen, worden gebruikt voor bepaalde zaken, in die landen of plaatsen vervaardigd, bijv. in het Mnl. *corduaen* (= leder uit Cordova), in de 17^e eeuw *bouwen* (vrouwenrok = goed uit Baldac, d.i. Bagdad), en thans *ouddelftsch* (= porselein van Delft), *een gouwenaar* (= eene pijp uit Gouda), *labberdaan* (visch uit het land van Labourd¹⁾), *kalkoen* (bij K i l i a e n nog *kalkoensche oft kalekutsche haen*; zoo ook bij C a t s, haan uit Calicut), *kanarie* (uit *canaria avis*, vogel van de Canarische eilanden), *smyrnaesch*, *deventersch*, *nieuw-brus-*

1) De Vries in *Taal- en Letterb.* I 274-280.

selsch (tapijten uit Smyrna, Deventer, Brussel), *damast* (goed met figuren uit Damascus), *marokijn* (leder uit Marocco), *cachemire* (goed uit Cashmire in het koninkrijk Lahore), *mousseline* (dun goed van Mosul aan den Tigris), enz. *Spaansch* beteekent thans dikwijls 'erg, ruw', bijv. *het ging er Spaansch toe*. *Harleveensch* (= *Aarlanderveensch*) is 'onbeholpen'. Met den verkleiningsuitgang heeft men: *een schiedammertje* (een glas jenever uit Schiedam); vgl. nog *een evaatje* (voorschoot), *een flikje* (chocoladetabletje van Caspar Flick), *een boonekampje* (bittertje van Boonekamp). *Een brommertje* heette omstreeks 1820 een net soort huurkoets naar den Utrechtschen stalhouder Brom. *Een gouden Willempje* is eene gouden munt van tien gulden, sedert 1816 geslagen, natuurlijk aldus naar koning Willem genoemd. *Haagsche hopjes* (ulevellen) heeten aldus naar den gevolmachtigde der Nederlanden te Brussel in het laatste kwart der 18^e eeuw, baron Hop, enz.

De metaphora, die twee eenigermate op elkaar gelijkende begrippen verwisselt, heeft het meest verandering van beteekenis veroorzaakt. Zij geeft concreten woorden eene abstracte beteekenis, bijv. *inzien*, *overwegen*, *ontvouwen*, enz. Zij verwisselt met elkander benamingen van den tijd en de ruimte, bij voorkeur partikels (praeposities en conjuncties). Zij gebruikt namen van lichaamsdeelen om er deelen der aarde mede aan te duiden¹⁾, bijv. *zeeboezem*, *rivierarm*, *landtong*, *bergrug*, enz. Omgekeerd worden lichaamsdeelen niet zelden door andere zaaknamen aangeduid, bijv. *kop*, *schedel* (oorspr. deksel), *bekken*, *borstkas*, *knieschijf*.

Aan het zeewezen en het spel zijn in het Nederlandsch vooral metaphorische uitdrukkingen ontleend, en tot aanduiding van de dronkenschap, het bezit van geld en de betaling vond het volksvernuft talrijke metaphorische uitdrukkingen uit. De meeste scheldwoorden zijn metaphoren, zooals *schurk* (oorspr. wrijfpaal), *smeerlap* (oorspr. lap met vet), *slet* (oorspr. versleten lap), *vlegel* (oorspr. geesel, beul), *kreng* (drijvend dierlijk), *schavuit* (oorspr. uil²⁾), *uil*, *uilskuiken*, *hondsvot* (cunnus canis), *tang* (= *seetang*, Maleische uitspraak van het woord *satan*³⁾), enz. Schertsend noemt men de aansprekers *kraaien*, de handelsreizigers *kieviten*, de zeelieden zee-

1) J. Verdam in *Tijdschrift* I 30-32.

2) F.A. Stoett in *Noord en Zuid* XII 473-476.

3) De Vries in *Taal- en Letterb.* II 291 vlg.

robben of *waterrotten* (bij Huygens ook *water katten*), de dominees *hemeldragonders*, de geleerden *boekwormen*, enz. *Kruisridders* worden de zakkendragers met de gekruiste zeelen over den rug door Bredero genoemd, in wiens klucht *Symen sonder soeticheydt* (± 1612) men eene rijke verzameling populaire scheldwoorden en komische uitdrukkingen aantreft.

In de algemeene taal zijn verder niet weinige metaphorische uitdrukkingen binnengedrongen uit het studentenargot¹⁾, bijv. *hengsten* (trouw college loopen), *zakken* (afgewezen worden voor een examen), *sjeezen* (van de studie afzien), enz.; uit de taal der jagers²⁾, bijv. *lepels* voor de ooren der hazen, *spiegels* voor hunne oogen, *zweet* voor hun bloed, *pluim* voor den staart; uit de kazerne- en uit de dieventaal (*Bargoensch*), enz.

Niet van metaphorischen aard is de verandering van beteekenis ten gevolge van overeenkomst in klank met andere woorden. *Ophemelen* bijv. was oorspr. 'verbergen, opruimen' (bijv. bij Bredero en Hooft, die het ook, zooals in het Middelnederlandsch, gebruikte in de beteekenis 'begraven'), en vandaar 'schoon maken, versieren' (zooals reeds bij Kiliaen en later bij Antonides). Onder invloed van het woord *hemel* heeft het thans de beteekenis 'tot den hemel toe verheffen, hemelhoog prijzen' verkregen. Het Mnl. *gelimpen*, later na syncope van de *e glimpen*, beteekent in de 15^e eeuw nog 'passen' en vandaar 'voortreffelijk, schoon zijn'. Kiliaen noemt het een bijvorm van *glimmen*, ofschoon dat woord geenszins een stamverwant van *glimpen* is; maar onder invloed van dat woord nam *glimpen* in de 17^e eeuw dezelfde beteekenis aan als *glimmen* (glanzen); maar spoedig werd de beteekenis weder gesplitst en het subst. *glimp*, zooals nog heden, voor 'valschen, bedriegelijken schijn' genomen³⁾. Het Germ woord *hugi* (verstand) leeft alleen nog in de uitdrukking *tegen heug en meug*; in de middeleeuwen echter zag men overeenkomst tusschen dat woord en den eigennaam *Hugo*, zonder natuurlijk te weten, dat die woorden stamverwanten waren, en zeide men *Hughe heeten* met de beteekenis 'een heele bol zijn'.

- 1) Men leert de studententaal het best kennen uit Knepelhout's *Studententypen* 1841.
- 2) Zie in Hildebrand's (= Beets) *Camera Obscura* 1839 de schetsen *Teun de Jager* en *De Jager en de Polsdrager*.
- 3) Jan te Winkel in *Taal- en Letterb.* II 198-210; vgl. echter J.W. Muller in *Tijdschrift X* 14-31.

Verscheidene woorden, die allengs hunne beteekenis veranderd hebben, bewaarden hunne vroegere beteekenis toch nog in enkele uitdrukkingen. *Eerlijk* beteekent thans 'niet bedrieglijk', in het Mnl. echter 'met eer'; vandaar nog *eene eerlijke begrafenis* en *een eerlijke dief*. *Varen*, *stijgen* en *rijzen* hadden vroeger de algemeene beteekenis van 'gaan, zich bewegen'. Thans wordt *varen* alleen van schepen gezegd en geven *stijgen* en *rijzen* alleen een 'naar boven gaan' te kennen. Toch vraagt men nog steeds: *hoe vaar je* (hoe gaat het je?) en zegt men *welvaart*, *hemelvaart*, *bedevaart* en *ergens wel hij varen*. Zoo geeft ook *afstijgen* nog eene beweging naar beneden te kennen. Vergelijk ook *steeg* 'straatje, waar men doorgaat' en *steiger*, stelling 'naar boven' of losplaats langs het water om naar den kant te 'gaan'. Naast *rijzen* wordt nog steeds *reis* gebruikt in de oude beteekenis 'tocht', en vandaar *reizen*; Jan van Beers gaf zelfs in 1883 aan een van zijne dichtbundels den titel '*Rijzende blaren*' (d.i. vallende bladeren). *Spannen* beteekende in het Mnl. 'binden', vandaar nog *de kroon spannen*. *Tuin*, in het Mnl. 'omheining', thans 'hetgeen binnen de omheining ligt, hof', heeft de vroegere beteekenis bewaard in de uitdrukking *om den tuin leiden*. *Wet* beteekende in het Mnl. ook 'zede'; vandaar nog heden *ouder-* en *nieuwer-wetsch*. *Gierig* beteekende in het Mnl. 'begeerig, hebzuchtig', vandaar *nieuwsgierig*, *bloedgierig*, *eergierig*. In het Mnl. zeide men: *het paard met sporen slaan*; thans: *met sporen steken* of *de sporen geven*; toch zegt men nog heden *spoorwegs rijden*, en beteekent *slaan* (met ellips van *met sporen*) nog heden 'rijden' en zelfs 'gaan' in de verbinding *een hoek omslaan*, *een weg inslaan*.

§ 60. Verandering van functie.

Nieuwe woorden ontstaan, wanneer de woorden van de eene woordklasse overgaan tot eene andere. Zoo kan de inf. overgaan tot de klasse der substantiva en een abstract substantief worden, zooals *geweten*, *geheugen*, *aandenken*, die zelfs als werkw. verloren zijn gegaan. Slechts zelden worden zij in elk opzicht subst., zoodat ze ook in den plur. kunnen voorkomen, zooals *vermoeden*, *gevoelen*, en *leven* in de beteekenis 'biographie'. Alle adj. en part. kunnen als subst. (nl. als persoonsnamen) gebruikt worden; slechts enkele echter zijn geheel en al subst. geworden, zooals reeds vroeg *Heiland*, *vijand*, *vriend*, *mensch*, en later *doode*, *heilige*, *gulden*,

jongen, zot, dwaas, gek, vrek, uitverkorene, geliefde, bekende, gedaagde, enz. Zelden worden zij onzijdige voorwerpsnamen, zoals *goed* (plur. *goederen*), (*doel*)*wit, jong* (van een dier), en collectiva, zoals *vuil*, abstracta, zoals *ongelijk, euvel, recht, gegeven* (in de wiskunde), of kleurnamen, zoals *rood, zwart*, enz. Adj. worden subst. met den verkleiningsuitgang, zoals *bittertje, zoetje, halfje, nieuwtje, grauwtje, grootje, bestje, oudje*, enz. Telwoorden worden subst. als cijfers of tot aanduiding van kaarten of steenen bij het spel, of muntnamen met den verkleiningsuitgang, zoals *dubbeltje, vijfje, kwartje, tientje*.

Tot de klasse der adj. gaan somtijds subst. over, zoals *meester* in de beteekenis 'vermeesterd hebbend'. Alle van plaatsnamen afgeleide subst. op *er*, die de inwoners der plaatsen aanduiden, worden adj., bijv. *Haarlemmer, Groninger*, maar blijven dan onverbogen. Alle part. kunnen adj. worden, wanneer de door hen aangeduide werking als blijvend wordt opgevat, zoals *vervelend, onderhoudend, ontzettend, treffend*, enz. Bij de scheidbaar samengestelde part. wordt dan het accent verplaatst. Zoo is *uítstekend* part. en *uitstékend* adj., *ínnemend* part. en *innémend* adj. Zijn zij adj. geworden, dan kunnen zij ook het praefix *on* aannemen, zoals *ondeugend, onwetend, onbeduidend, onbeteekenend*. Eenige worden in zeer afwijkende beteekenis gebruikt: *brekende waar, roerend goed* voor *breekbare waar, roerbaar goed*, vgl. nog *ijlende koorts*, (koorts, waarin men ijlt), *vallende ziekte, een zittend leven*, enz. De part. perf. hebben ook als adj. gewoonlijk passieve beteekenis, bijv. *beschaafd, geliefd, gezocht, verknocht, verstoord, verward*, enz. Verscheidene echter hebben actieve beteekenis, voornamelijk de part. perf. van reflexieve werkw., zoals Mnl. *begeven* (bijv. *clusenare*) bij *hem begeven, behoet* (zich behoedend) bij *hem behoeden, versworen* (perjuratus) bij *hem versweren*, in de 16^e eeuw (bijv. bij *Marnix* in het *Wilhelmus*) en in de 17^e eeuw (bijv. bij *Vondel*) *vermeten* (audax) bij *hem vermeten*; Mnl. en ook Nnl. *bedacht, beschaamd, vervaard* bij *hem, bedenken, hem bescamen, hem vervaren*; bij *Kiliaen* en ook Nnl. *beducht, bevreesd, ontsteld* bij *hem beduchten, bevreezen, ontstellen*; alleen Nnl. *bedaard* (bij Mnl. *hem bedaren*), *bekrompen, bezonnen, bezopen, ingebeeld, verliefd, verontwaardigd, vertoornd*, enz. bij *zich bekrimpen, bezinnen, bezuipen, inbeelden, verlieven, verontwaardigen, vertoornen*, enz.

Enkele pron. waren oorspr. subst., zoals het pron. pers. van den

tweeden persoon *U*, oorspr. *Uwe Edelheid*, en de indefinita *men* (= man), *iemand*, *niemand* (= ie (ooit) een man, nie (nooit) een man), *iets*, *niets* (= ie, nie een wicht (ding)). Het bepalend lidwoord *de* was oorspr. een demonstratief, het lidwoord der eenheid het telwoord *een*.

De meeste adverbia zijn subst. of adj. in een zekeren naamvalsform. Zoo de adv. op *e*, zooals *noode*¹⁾, *verre*, *luide*, *alreede*, waarvan echter de meeste later de *e* weder afwierpen, zoodat zij in vorm gelijk werden aan de adj. Subst. in den acc., die richting, verwijdering, gewicht, maat, waarde of tijd aangeven, konden adv. worden, zooals *altijd*, *eenmaal*. Andere subst. werden reeds vroeg in den datiefvorm adv., zooals *vaak* (dat. van *vak*²⁾), *heinde* (dat. van *hand*), *wijlen* (dat. van *wijle*). Doordat zoovele subst. en adj. in den genitiefvorm met *s* adv. werden, zooals *daags*, *deels*, *steeds*, *slechts*, *straks*, *rechts*, *onlangs*, werd de *s* later opgevat als suffix tot het vormen van adv. en zelfs met die bedoeling achter andere naamvallen der subst. of adj. gevoegd, zooals *overigens*, *trouwens*, *minstens*, *somtijds*, *dikwijls*, en zelfs achter subst. met eene praep., zooals *achterbaks*, *bijkans*, *thans*, *terloops*, *tevens*, *voormaals*; vgl. nog *voorshands*, *binnenslands*, *insgelijks*, waar zelfs de praep. de *s* aannam. Merkwaardig zijn de adv., die van adj. gevormd zijn met het suffix *s* achter den verkleiningsuitgang, zooals *zoetjes*, *zachtjes*, *netjes*, *stilletjes*. Verder zijn vele adverbiale genitiefverbindingen van subst. met adj. of part., die in het Mnl. in veel grooter aantal voorkomen dan in het Nnl.³⁾, adv. geworden, zooals *goedsmoeds*, *blootshoofds*, *alleszins*, *grootendeels*, *middelwyl*, *gewapenderhand*, enz.; en verbindingen van subst. met praep., zooals *terug*, *overhoop*, *bijgeval*, *onderwyl*, *onderweg*, *achterwege*, *inderdaad*, *uitermate*, *uitentreuren*⁴⁾. Het adv. *misschien* is uit een geheelen zin ontstaan. In het Mnl. luidde het nog *masschien*, geassimileerd uit *mach scien* (d.i. het mag (kan) geschieden), dat ook *Kiliaen* nog opgeeft.

De meeste praeposities waren oorspr. adv., zooals Mnl. *beneven*, Nnl. *benevens*, Mnl. *bachten*, Mnl. en Nnl. *binnen*, *buiten*, *boven*,

1) T. Nolen in *Feestbundel M. de Vries*, Utr. 1889, 97-102.

2) De Vries in *Taalgids* I 278-282.

3) J. Verdam in *Tijdschrift* II 188-192; Van Helten in *Tijdschrift* V 218-220.

4) Jan te Winkel in *Noord en Zuid* II 203-214.

beneden, tegen (voor *tegegen*; vgl. Hd. *zugegen*) naast *jegens, naast* (de superl. van het adv. *na*), enz. Adj. werden eerst adv. en later praep., zooals *lang*, met adverbiale *s*: *langs*, en *tusschen*, oorspr. een adj. in den dat. plur. Van subst. in den dat. plur. werden door middel van *s* adv. gevormd, die thans praep. zijn, zooals, *wegens, tijdens, krachtens*. Andere subst., die na de middeleeuwen praep. werden, zijn *ondanks*, het aan het Hd. ontleende *trots*, en *spijt* (het Fra. *dépit, déspit*). Subst., die, met praep. verbonden, met of zonder *s* adverbiale uitdrukkingen waren geworden, werden later praep., zooals *nevens* (= *en-even-s*), *omstreeks, omtrent, ingevolge*. Onder invloed van het Lat. of Fra. zijn ook part. praep. geworden (zie § 62).

Bijna alle voegw. waren oorspr. adv. Zoo komen in het Mnl. *want* en *bedi*¹⁾, dat thans uit de taal verdwenen is, *doch* en *doe* als adv. voor. *Want* is echter in het Mnl. gewoonlijk, later altijd conj. *Doe*, sedert de 17^e eeuw *toen*, is thans, zooals reeds in het Mnl, zoowel conj. als adv. *Doch* is in den bijvorm *toch* adv. gebleven, in den oorspr. vorm echter thans alleen conj. *Alzoo* was in het Mnl, zooals nog heden, zoowel conj. als adv.; de verkorte vorm *alse, als* echter is in het Mnl. meestal, thans alleen conj. De vraagwoorden *weshalve, waarom, wanneer* en *hoe* worden ook heden als conj. gebruikt, evenals in het Mnl. nog *twi* (= waarom), dat thans niet meer bestaat. Zoo is het ook met het locatieve *daar*, dat in het Mnl. ook reeds conj. was met de beteekenis 'waar' of 'terwijl', thans echter, zooals eene enkele maal reeds in de 14^e eeuw, alleen met de beteekenis 'omdat'.

De conj. *dat* was oorspr. acc. sing. neutr. van het pronomen, maar reeds in het Mnl. komt het zeer dikwijls als conj. voor, hetzij alleen, hetzij in verbinding met adverbia. Vandaar de conj. *zoodat, zonder dat, behalve dat* en verder *dan dat, eer dat, sedert dat, sinds dat, mits dat*, bij welke men thans naar verkiezing het woord *dat* kan weglaten. Op die wijze zijn *dan, eer, sedert, sinds* en *mits* thans conj. geworden. *Nu, nademaal, ten einde* komen nooit meer in verbinding met *dat* voor en zijn dus echte conj. geworden, ofschoon zij in het Mnl. alleen nog maar adv. waren en slechts in verbinding met *dat* als conj. werden gebruikt. Hetzelfde geldt van *toen*

1) Verdam in *Tijdschrift V* 93-96.

(vroeger *doe*), *terwijl* en *dewijl*, die oorspr. adverbiale verbindingen waren, maar ook reeds in het Middelnederlandsch als conj. gebruikt werden met temporale beteekenis. Thans heeft *dewijl* alleen redengevende beteekenis.

Verscheidene conj. waren oorspr. praep. met den dat. sing. neutr. van het demonstratief, die als adv. en verbonden met *dat* ook als conj. werden gebruikt. Toen men de conj. *dat* wegliet, werden zij zelf conj., nl. *indien*, *doordien*, *naardien*, *bijaldien* voor *indien dat*, enz. Andere werden conj., doordat men het demonstr. (in den dat. of acc.) uitliet, nl. *omdat* (= *om dien dat* of *om dat dat*, in het Mnl. doelaanwijzend, in het Nnl. redengevend), *opdat* (= *op dien dat* of *op dat dat*, in het Mnl. voorwaardelijk, in het Nnl. doelaanwijzend), *doordat* (= *door dien dat*) en *totdat*, *voordat*, *nadat* en *naardat*, waarbij men zelfs *dat* kan weglaten, zoodat dan de praep. zelf als conj. gebruikt worden.

Enkele conj. zijn oorspr. geheele zinnen, nl. *weliswaar* (= *welis-waar-dat*), *hetzij* (= *het-zij-dat*), *tenzij* (= *het-en-zij-dat*), *ten ware* (= *het-en-ware-dat*) en *maar* (oorspr. *en ware* (= *het en ware dat*)). Het laatste woord is (evenals het Hd. *nur* = *newaere*) ook als adv. in gebruik met de beteekenis 'slechts'. In *tenzij*, *tenware* en *maar* is dus de ontkenningsspartikel *en* verborgen, die in het Middelnederlandsch tot ontkenning nog noodzakelijk was en zelfs tot het midden der 17^e eeuw nog tamelijk dikwijls met andere woorden tot ontkenning wordt gebruikt (zie § 54). Sedert echter zijn de ontkenkende woorden *nimmer*, *nooit*, *nergens*, *niet*, *niets*, *niemand* of *geen* (= *negeen*, dat in het Mnl. naast *engeen* nog de regelmatige vorm is) voldoende.

Ook in de naamvals en werkwoordsvormen had verandering van functie plaats. Genit. zooals *lekkers*, *nieuiws* zijn nom. geworden door weglating van het door hen bepaalde telwoord of pron. indef. De dat. Sing. werd nom. door weglating van de praep. bij *middernacht*, *rechter-* en *linkerhand*, en bij plaatsnamen als *Rozendaal*, *Bloemendaal*, *Heiligerlee*, *Nieuwersluis*, *Leidschendam*, *Nieuwendam*, *Den Haag*, *Den Bosch*, en plaatsnamen in den dat. plur. als *Tienhoven*, *Driebergen*, *Zevenhuizen*, enz. en plaatsnamen met de praep. *te*, bijv. *Ter Neuzen*, *Ter Gouw*, *Ter Apel*; vgl. nog *Rijssel*, d.i. *Ter Isel* (= *à l' Isle*, thans *Lille*). Namen van volken in den dat. plur., zooals *Beieren*, *Pruisen*, *Hessen*, zijn namen van landen in den nom. sing. geworden. Langs den geheelen Rijn, niet alleen

in Zwitserland en Duitschland¹⁾, maar ook in de Nederlanden, werd reeds in de schrijftaal der 14e eeuw en later, vooral in de 17^e eeuw (bijv. bij V o n d e l vóór 1625 en H u y g e n s) de acc. als nom. gebruikt. B i l d e r d i j k noemde dat den emphatischen nom.²⁾ en wilde het behouden, zooals de Vlamingen nog tot het midden der 19^e eeuw deden³⁾, maar T e n K a t e had dat gebruik reeds bestreden en sedert komt het in de schrijftaal niet meer voor. Tot de verandering van functie behoort nog de omschrijving van den gen. en dat. met de praep. *van* en *aan*, waarvan in de schrijftaal veelvuldig, in de spreektaal bijna altijd gebruik wordt gemaakt.

Bij de werkw. vindt men verandering van in trans. in trans. en omgekeerd. Zoo is *vluchten* in het Mnl. ook trans., thans alleen intrans.; zoo is *versmachten* in het Mnl., zooals nog heden in het Vlaamsch, trans., thans alleen intrans.; zoo komt *bezwijken* in het Mnl. dikwijls, thans alleen nog in verouderde beteekenis (*iemand niet Bezwijken*) trans. voor. Daarentegen zijn in het Mnl. *ontsteken*, *quellen*, *verclaren*, *verduwen*, *vernieuwen*, enz., zoowel intrans. als trans., thans echter alleen trans. Zoo worden thans de werkw. *helpen*, *volgen*, *ontmoeten* (Mnl. *gemoeten*), *dienen*, *gehoorzamen*, *gelooven*, enz. ook in het passief gebruikt met hetzelfde woord als subject., dat vroeger bij het actief slechts als datief voorkwam⁴⁾, ja men zegt thans zelfs, ofschoon het niet onvoorwaardelijk wordt goedgekeurd, *hij wordt in de rede gevallen*, *hij wordt gelukgewenscht*, *wij worden daardoor gebaat*, *geschaad*, *gedeerd*. Vele werkw., die in het Middelnederlandsch slechts of gewoonlijk met den gen. voorkomen, hebben thans een object in den acc. of eene bepaling met een voorzetsel bij zich. Een object in den acc. hebben thans *derven*, *ontberen*, *behoeven*, *vergeten*, *nalaten*, *sparen*, *belijden*, *vermoeden*, *gissen*, *bestaan* (= ondernemen), *gunnen*, *verbeiden*, *verdienen*, *begeeren*. Eene bepaling met een voorzetsel hebben *berooven van*, *versteken van*, *verlossen van*, *gewagen van*; *klagen over*, *hopen op*, *zorgen voor*, *beginnen met of aan*, *gedenken aan* (doch nog heden: *gedenk mijner*). Reflexiva, die in het Mnl. den genitief regeerden en thans den acc. bij zich hebben, zijn: *zich aantrekken* (thans

1) K. Hildebrand in *Zeitsch. f. deutsche Phil.* I 442 vlgg.; L. Tobler in *Zeitschr. f. deutsche Phil.* IV 375-400.

2) Bilderdijk in *Nieuwe Verscheidenheden* II 61-67.

3) J.F. Willems in *Belg. Museum* II 341-355.

4) T. Terwey in *Taal en Letteren* I 18-38, 89-98.

nog: *trek u mijner aan*), *zich getroosten*, *zich onderwinden*, *zich vermeten*, en met praep.: *zich ontfermen* of *erbarmen over* (thans ook nog met den genitief van het pron. pers. *mijner*, *uwer*), *zich schamen over* (in de 18^e eeuw nog *zich uwer schamen*), *zich verblijden over*, *zich belgen over*, *zich bekreunen over* of *om*; *zich wachten voor*, *zich hoeden voor* of *tegen*, *zich onthouden van*.

Alle impersonalia, bij welke oorspronkelijk de persoon in den acc. stond, hadden in het Middelnederlandsch den persoon alleen in den datief bij zich¹⁾, namelijk *hongereren*, *dorsten*, *lusten*, *verlangen*, *verdrieten*, *berouwen*, *toornen*, *jammeren*, *twivelen*. Van deze worden *hongereren* (*naar*), *dorsten* (*naar*), *lusten* (met het object in den acc.) in het Nieuw-Nederlandsch bovendien persoonlijk gebruikt. Alleen persoonlijk zijn in het Nieuw-Nederlandsch het trans. en intrans. *verlangen* (*naar*) en de intrans. *twifelen* (*aan*), *jammeren* (*over*), *toornen* of *zich vertoornen* (*over*). Bovendien zijn nog andere werkw., die in het Middelnederlandsch onpers. waren, thans alleen persoonlijk, zooals *droomen*, *gruwen*, *gedenken*. *Walgen* is thans pers. en onpers. Omgekeerd waren oorspronkelijk persoonlijk *naken* en Mnl. *gebreken* (= Nnl. *ontbreken*), en dat zijn zij heden nog; toch vindt men Mnl. *naken* gewoonlijk met den datief van den persoon of der zaak of met *te*²⁾, en werd *gebreken* in het Middelnederlandsch ook impersonaal met den datief van den persoon en den genitief van de zaak gebruikt en zegt men nog heden *het geld ontbreekt hem* of *het ontbreekt hem aan geld*. De datief bij onpersoonlijke werkw. is dikwijls acc. der reflexieve werkw. geworden; in de middeleeuwen zeide men *mi* (dat.) *ontfermet*, *mi wondert des* (naast *mi hevet des wonder*), in het latere Nnl. echter *dat* (nom.) *verwondert*, *verheugt mij* (acc.) en *ik ontferm*, *verwonder*, *verheug mij daarover*. Daarentegen zijn in het Mnl. reflex, *hem bedancken*, *hem versaghen*, enz., die thans alleen intrans., *hem vermoeden*, *hem bevroeden*, die thans alleen trans. worden gebruikt. *Belenden* is thans alleen intrans., *gedoogen* en *belijden* thans trans.; in het Mnl. echter komen zij ook reflex, voor: *hem belenden*, *ghedoghen*, *belien*.

Ook de wijzen worden verwisseld. Soms wordt de indic. in plaats van den imperatief gebruikt, bijv. *gij blijft* of *gij moet blijven*. dikwijls zelfs de inf., bijv. *opstaan!* *zitten!* of het part. praet., bijv.

1) Van Helten in *Tijdschrift X* 219-221.

2) Van Helten in *Tijdschrift X* 218 vlg.

opgepast! De conjunctief is in den loop der 19^e eeuw bijna geheel door den indic. verdrongen, en vooral daardoor onderscheidt zich de taal van de laatste helft der 19^e eeuw van die der eerste helft. Zelfs in den conditionalis gebruikt men den ind., voorzoover men niet de voorkeur geeft aan de omschrijving met *zoude*, of zich bedient van den imperatief, zooals in den zin: *wees tevreden en gij zult gelukkig zijn*. De imperatief wordt soms ook als optatief gebruikt, bijv. *Leef gelukkig!* Gewoonlijk echter omschrijft men den optatief met *laten of mogen*. Het part. praet. vindt men in de middeleeuwen tamelijk dikwijls en in de 16^e eeuw in vele spreekwoorden in plaats van den infinitief, bijv. *beter hard geblazen dan den mond gebrand*¹⁾. In rhetorische zinnen wendt men, reeds in het Middelnederlandsch, dikwijls het praesens historicum (praesens pro praeterito) en het praesens pro futuro aan.

Ten slotte dient nog opgemerkt te worden, dat bij die praep., die in het Middelnederlandsch nog, in overeenstemming met het geheele Germaansch, den datief regeerden, reeds toen verwarring plaats vond met de praep., die met den acc. geconstrueerd werden, en dat na de middeleeuwen alle praep. zonder onderscheid den acc. achter zich hebben, behalve in eenige versteende uitdrukkingen, waarin zelfs somtijds praep., die den acc. moesten hebben, met den dat. verbonden zijn, zooals reeds in het Middelnederlandsch.

1) Van Helten in *Tijdschrift* XI 180-186.

Hoofdstuk XIII.

Invloed van vreemde talen op het Nederlandsch.

§ 61. Woorden vóór de 12^e eeuw ontleend.

Door invoering van vreemde woorden is het Nederlandsch zeer verrijkt, ofschoon daartegenover vreemde woorden ook vele goede Nederlandsche woorden hebben verdrongen ten nadeele van de zuiverheid der taal (zie § 53). Ook in een ander opzicht hebben vreemde talen ingewerkt op het Nederlandsch, bijv. bij de woordvorming en den zinsbouw.

De talen, waaraan de bewoners van Nederland het eerst woorden ontleenden, waren misschien de Finsche, zeker de Keltische. Geographische namen als *Rijn*, *Nijmegen* zijn van Keltischen oorsprong. Andere Keltische woorden zijn: *ambacht*, *duin*, *kar*, *rijk*, misschien ook *krat* en *teems* (zeef).

Verreweg de grootste invloed werd voorzeker uitgeoefend door het Latijn, waaruit reeds eene menigte woorden was overgenomen, vóór nog het Nederlandsch geschreven werd, dus vóór de 12^e eeuw. Met de soldaten van Caesar en vooral met de legers van Germanicus en Drusus drongen de eerste Latijnsche woorden de taal der Bataven, Friezen en Franken binnen als benamingen van allerlei dieren, planten, stoffen en gereedschappen, die de bewoners van Nederland toen nog niet kenden. Voor landbouw en veeteelt, scheepvaart, visscherij, geneeskunde, schrijven en bouwkunst, huishouding, kleeding, keuken, enz. hebben de Nederlanders reeds toen vele woorden van de Romeinen overgenomen, zelfs voor dieren of zaken, die zij reeds kenden, bijv. het woord *paard* (Mlat. *paraveredus*), dat reeds vroeg, en in het Mnl. naast *ors* (*ros*), wordt gebruikt en na de middel-

eeuwen het Nederlandsche woord *ors* geheel heeft verdrongen.

Welke woorden reeds in de eerste eeuwen der Romeinsche heerschappij zijn overgenomen, is niet voor elk afzonderlijk nauwkeurig uit te maken, doch tot de woorden, die het vroegst overgenomen zijn, behooren diegene, welke door *k* vóór *e* en *i* bewijzen, dat zij binnengedrongen zijn in den tijd, toen de Lat. *c* nog toonlooze gutturaal was, bijv. *keizer* (Caesar), *kelder* (cellarium), *kers* (ceresia), *kervel* (caerifolium), *kist* (cista), tegenover *cel* (cella), *ceder* (cedrus), *cijns* (census), *cither* (cithara, reeds in het Onfr.), *kruis* (crucem, reeds in het Os.), die later overgenomen zijn. Zeer vroeg zijn ook de woorden overgenomen met *w* voor Lat. *v*, bijv. *wal* (vallum), *wan* (vannus), *wijn* (vinum), *wikke* (vicia), Mnl. *wile* (velum), *pauw*, Mnl. *pawe* (pavo), *kooi* (uit **cauia*, cavea), tegenover *vers* (versus), *vesper* (vesper), *viool* (viola), *vijver* (vivarium), *kevie* (cavea), die later zijn overgenomen.

Vóór de 7^e (of 8^e) eeuw waren reeds die woorden overgenomen, die in het Hoogduitsch de tweede klankverschuiving hebben medegemaakt en toen natuurlijk even goed in het Onfr. als in het Hd. waren opgenomen, bijv. *deken* (decanus, Ohd. *tehhân*), *dichten* (dictare, Ohd. *tihtón*), *tegel* (tegula), *tol* (Mnl. *tolne*, teloneum), *straat* (strata), *munt* (moneta), *schotel* (scutella), *peper* (piper), *poort* (porta), *pond* (pondo), *offeren* (offerre), *koper* (cuprum, Ohd. *chupfar*), *koken*, *keuken*, *kok* (coquere of cocere, coquina, cocina, cocus, Ohd. *chohhôn*, *chuhhîna*, *choh*), *beker* (bicarium), *bekken* (baccinus), enz., tegenover *prediken* (praedicare, reeds in het Onfr. *prêdicôn*), *tempel* (templum, reeds in het Os.), *toren* (turris, reeds in het Onfr. *turn*), *kroon* (corona), die later overgenomen zijn.

In den tijd der Romeinen waren reeds de Latijnsche namen der maanden door de bewoners van Nederland aangenomen en de namen der dagen door hen vertaald: *Zondag* (dies Solis), *Maandag* (dies Lunae), *Dinsdag* (dag van Thing of Thîh, vandaar in het Mnl. ook *Dijsdach*, *Dijsendach*, bijnaam van den krijgsgod, d. Martis¹⁾), *Woensdag* (voor *Woedensdag*, d.i. *Wôdanesdag*, d. Mercurii), *Donderdag* (d.i. *Donarsdag*, d. Jovis), *Vrijdag*, Mnl. ook *Vriendach* (d.i. *Frîadag*, On. *Frjadagr*, d. Veneris). *Zaterdag* echter is geene vertaling, maar eenvoudig het Lat *dies Saturni*.

1) Zie W. Pleyte in *Versl. en Mededeel. der K. Ak. afd. Lett.* 3^e R. III 109-126.

Vóór de 9^e eeuw moeten ook reeds de woorden opgenomen zijn, die *i*-umlaut vertoonen, zooals *meier* en vandaar *meierij* (major), *metten* (Mlat. *mattina*, voor *matutina*), *engel* (angelus), enz. en ook de woorden, die de lange Lat. *ê* met *ie* of *î* weergeven, zooals *riem* (remus), *spiegel* (speculum), *krijt* (crêta), *houtmijt* (mêta), *pijn* (paena), *prij* (Mnl. *pride*, Lat. *praeda*), *spijs* (Mlat. *spêsa*), enz. (zie § 26 ê²).

Merkwaardig groot is vóór de 9^e eeuw het aantal woorden, aan de kerktaal ontleend, waaronder verscheidene zijn van Griekschen oorsprong, zooals *kerk* (*χυριαχόν*), *krocht* (*χρυπτά*), *paus*, Mnl. *pawes* (*πάπας*) *priester* (*πρεσβύτερος*), *leek*, Mnl. ook *leie* (*λαϊχός*), *klerk* (*κληρικός*), *diaken* (*διάκονος*), *monnik* (*μοναχός*), *aalmoes* (*ἐλεημοσύνη*), Mnl. *almosene*, enz. Slechts enkele kerkelijke woorden, als *hemel*, *hel*, *heiland*, *gemeente*, *doop*, *biecht*, *vasten*, enz. zijn echt Nl.; andere zijn woordelijk uit het Lat. vertaald, zooals *barmhartigheid* (misericordia), *heiden* (paganus), enz.

Vóór de 12^e (of 11^e) eeuw waren reeds de woorden opgenomen, die voor eene Lat. *i* in open lettergrepen gerekte *e* hebben, zooals *lelie* (lilium), *peer* (pirum), *zemelen* (simila), *zegenen*, Mnl. ook *seinen* (signare), enz., en vóór de 12^e eeuw de woorden, die *ou* hebben voor Lat. *al* of *ol* (*ul*), bijv. *kouter* (culter), *outer* (altare), naast *altaar*, dat dus in later tijd opnieuw uit het Lat. werd ingevoerd.

De woorden, die vóór de 12e eeuw uit het Lat. zijn overgenomen, hebben meestal de Germaansche accentuatie aangenomen: *zólder* (solárium), *véenster* (fenéstra), enz. (zie § 23).

§ 62. Invloed van het Latijn en Fransch in de middeleeuwen.

Sedert het Nederlandsch schrijftaal was geworden, hield de invloed van het Latijn niet op, want voortdurend werd er uit het Latijn vertaald. Uit de taal der wetenschap drongen in dien tijd allerlei Latijnsche woorden in eenigszins veranderden vorm of vertalingen ervan de Nederlandsche schrijftaal binnen. De werken van M a e r l a n t leveren daarvan het bewijs. Zoo vindt men o.a. in *Der Naturen Bloeme*: *simme* en *simminkel*, ook *scimminkel* (simia, simiuncula), *linx* (hoewel er een Nederlandsch woord *los* bestond), *jena*, later *hyena*, *panther(a)*, *pelicaen*, *ibis*, *krokodil*, *boa*, *salamander*, *mossel*, en vertalingen, zooals *zeepaert*, thans gewoonlijk *walrus* (equus marinus), *hasenvoet*, thans gewoonlijk *buizerd* (buteo lagopus),

vliegenvanger (muscicapa), *distelvink* (carduelis), *kuenincskijn* (basiliscus), enz.

De scholastiek en mystiek vormden vooral het middel om Latijnsche woorden of letterlijke vertalingen ervan in het Nederlandsch in te voeren, en toen sedert het midden van de 13^e eeuw in Holland, en later ook in Brabant, Vlaanderen en Gelderland de vorstelijke 'willekeuren' in de Nederlandsche taal werden uitgevaardigd, werd de Nederlandsche schrijftaal overstromd door vaste formules, letterlijk uit het Middel-Latijn vertaald, en door allerlei Middel-Latijnsche woorden, die men niet eens trachtte te vertalen. Van dien tijd dagteekent het gebruik van *wij* voor *ik* in vorstelijke besluiten, de invoering van het woord *datum* als tijdsbepaling, van *vidimus* als subst., *inventaris*, *mandaat*, *clausule*, *titel*, *kapittel* (later vertaald met *hoofdstuk*), *artikel*, *nummer*, *recipe* (later *recept*), *inkluis*, enz.; van verkortingen als *P.S.* (postscriptum) en *N.N.* (nomen nescio), enz. Het gebruik van Latijnsche werkw. met den uitgang *eeren* nam in den loop der middeleeuwen steeds toe, en hun aantal werd nog vergroot door de aan het Fransch ontleende woorden met dien uitgang.

Het Fransch oefende namelijk in de middeleeuwen niet minder invloed uit dan het Latijn, aanvankelijk als spreektaal van Namen en Luik, dus der Waalsche gewesten, waar een dialect gesproken werd, dat aanmerkelijk afweek van dat, wat in Ile de France (de oudere vorm van het latere Fransch) heerschte, en vooral als spreektaal van Fransch Vlaanderen en Henegouwen, welke nog nauwer met het Picardisch verwant was. Picardisch is bijv. de vorm *kersoude*, *kersouw* (madeliefje) met *ou*, *au* uit *ol*, Pic. *cassaude* uit Lat. *consolida*¹⁾. Zoo zijn uit het Picardisch (Henegouwsch) overgenomen de woorden, die vóór *a* niet, zooals in het centrale Fransch of het Waalsch, *ch* hebben, maar *k*²⁾, bijv. *kampioen*, *kandelaar*, *kans*, *kapoen*, *kaproen*, *kasteel*, *kastijden*, *kous*, Mnl. *cameriere*, Nnl. *kamenier*, Mnl. *cautsiede* (Nnl. opnieuw overgenomen *chaussée*) en *kaatsen*, dat ook door zijn *ts* zijne Picardische afkomst (*acher*) verraadt. Woorden met *ts* (= *tch*) vóór *a* zijn veel zeldzamer; meermalen echter komt Mnl. *tsaerter* (of *chaerter*) voor. Ook hebben eenige woorden *k* vóór Fra. *ie* of *e* uit Lat. *a*, bijv.

1) De Vries in *Taal- en Letterb.* I 265-271.

2) Salverda de Grave in *Tijdschrift* XVI 81-104.

Mnl. *keytijf* (naast *kaitijf*), *meskief*, *roke* (naast *rootse*, Nnl. *rots*), *torke* (naast *tortse*, Nnl. *toorts*). Gewoonlijk echter hebben die woorden *ts* (of *s*, Mnl. ook *ch*), bijv. *goede sier* (Mnl. ook *chiere*), *koets(e)*, Mnl. *maertse* (Nnl. *mars*), Mnl. *artsier*, *baetseleer*, enz. Woorden, die na de middeleeuwen overgenomen zijn, hebben in het Nnl. ook vóór *a* (of *e* uit *a*) de chuintante, geschreven *ch* of *sj*, bijv. *sjalot*, *sjako*, *sjerp*.

De Fra. *c* vóór *e* of *i*, in de 12^e eeuw uitgesproken als *ts* (in het centrale Fransch) of *tsj* (in het Picardisch), is aan het begin en in het midden na *n* in het Mnl. gewoonlijk *c* (zeldzamer *ts* of *s*), in het Nnl. gewoonlijk *s*, bijv. Mnl. *cinglatoen* (of *siglatoen*), *cessen* (of *tsissen*), *certein* (of *chertein*, *sertein*), *prince* (of *prinche*), *cancelier*, *lanse* (of *lanche*), *penseel*, *sponse*, enz.; Nnl. *prins*, *kanselier*, *lans*, *penseel*, *spons*. Overigens wordt Fra. *c* (= *ts* of *tsj*) vóór *e* of *i* Mnl. geschreven *ts* (ook *ch*, zeldzamer *s*), bijv. *aertsoen* (of *arsoen*), *bootse*, *bocheus* (of *bootseus*), *crootse*, *latsure*, enz.

Werd in het centrale Fransch *tch*, *ts* reeds op het eind van de 12^e of in het begin van de 13^e eeuw geassimileerd tot *ch*, *c* (= *s*), in het Picardisch kan die assimilatie eerst veel later plaats gehad hebben. Opmerkenswaardig is het dus, dat wij in het Nederlandsch zoo vele vreemde woorden met *ts* hebben, bijv. *rots*, *toorts*, *koets*, *toets*, *nabootsen*, *boetseeren*, *schaats*, *fatsoen*, *rantsoen*, *plantsoen*, *plaats*, *kaatsen*. Ook *g* werd vóór *e* en *i* in het Fransch vroeger als *dzj* uitgesproken. De woorden met die *g* werden in het Mnl. meermalen met *dg* (d.i. *dzj*) of *ds* geschreven, en nog steeds schrijft en zegt men *loods* (Fra. *loge*). De uitgang *age*¹⁾ werd in het Mnl. dikwijls als *aedse* geschreven en in de 16^e eeuw als *aedge* of *agie*, later ook als *aedje*, maar sedert 1865 als *age* (uitgesproken als in het Fransch).

Daar de *s* vóór een medeklinker in het midden van het woord in het eigenlijke Fransch reeds tegen het eind van de 12^e eeuw niet meer werd uitgesproken, moeten de woorden, waarin wij haar vinden, òf vóór dien tijd uit de spreektaal zijn overgenomen, of uit het Waalsch dialect, waar men de *s* nog heden uitspreekt, òf uit de schrijftaal, waarin zij tot het jaar 1740 bleef bestaan. Wij vinden haar o.a. in de woorden: *arrest*, *kasteel*, *kust*, *pastei*, *pleisteren*, *prevoost* of *provoost*, *spijt* (Mnl. *despijt*), en in de Middelnederlandsche, thans verdwenen, woorden *costume*, *josteren*, *foreest*, *geeste* of *jeeste*,

1) L.A. te Winkel in *Taalgids* I 217-219.

tempeest), *queste*, en ook in het Mnl. *oest*¹⁾, dat ook in de 17^e eeuw nog naast *oogst* (Augustus) voorkomt, en, zooals het verlies van de *a* bewijst, eerst tusschen de 13e en 14e eeuw uit het Fransch kan zijn overgenomen, toen de *a* van *aoust*, *août* niet meer werd uitgesproken. Door vermenging van *oest* en *oogst* onstond reeds in het Mnl. *oegst*.

De tweeklanken *oi* en *ui* begon men eerst in de 16e eeuw als *wà* en *wi* uit te spreken. Vóór dien tijd waren het nog tweeklanken met het accent op het eerste deel. Vóór de 16e eeuw zijn dus reeds overgenomen de woorden *allooi*, *fooi*, *konvooi*, *octrooi*, *plooi*, *prooi*, *rooi*, *tornooi*, Mnl. nog *joie*, *loy* (bij *M a e r l a n t*), *vernoien* (naast *verneien*), *poie* (naast *peie* en Nnl. *pui*), die alle *oi* hebben vóór een klinker of aan het eind. Zonder klemtoon of vóór medeklinkers werden *oi*, *ui* Nl. *o* (*oo*), *u* (*uu*), bijv. Mnl. *bosine* (uit *boisine*, Nnl. *bazuin* uit Waalsch *basine*), *Franzoos*, *framboos*, *exploot*, *oor* (haeres), Mnl. *conroot*, *palefroot*; *fruit*) Nnl. *fruit*), Nnl. *beschuit* (Mnl. alleen *biscoot*, *biscot* uit Fra. dialectisch *biscoit* en Lat. *biscoctum*), Mnl. *conduut*, *deduut* (naast *conduit*, *duwiet*). Met *oi* komen voor (naast *posoen*, *poent*, *voes*): Mnl. *poisoen*, *point* (Nnl. alleen *punt* in aansluiting aan Lat. *punctum*), *voys* (nog in de 17^e eeuw, thans verdwenen). Woorden als *ivoor*, *komfoor*, *kantoor* (met *a* uit *o*), Mnl. *lavor*, in de 16e eeuw *taljoor* zijn overgenomen, toen de Fransche uitgang zelf nog *orie* was, of uit het Picardisch afkomstig, dat gewoonlijk die woorden bezit zonder epenthesis van de *i* en zelfs met apocope ervan.

Ook *ai* was in het Fransch oorspronkelijk een tweeklank, werd in de 12e eeuw *èi*, later *è*, maar heeft zich vóór een klinker of aan het eind langer gehandhaafd en is ook overigens in het centrale Fransch eerder gemonophthongeed dan in het Picardisch. Vandaar in het Mnl. vreemde woorden met *aei* vóór een klinker of aan het eind, bijv. *baai*, *kaai*, *paaien*, Mnl. *praeyeel* (naast *proyeel* en *prieel*, dat nog heden gebruikt wordt), en daarnaast met *ei*: *lakei*, *aardbei*. Ook wanneer het geen klemtoon had, bleef *ai* of werd *a*, bijv. *azijn* (naast Mnl. *aisine*), *latuw* (Mnl. ook *lattuwe*), *fazant* (Mnl. ook *faysant*), Mnl. *faceel*, *katijf* (naast *keytijf*, gewoonlijk *keytijf*). Woorden als *contrarie*, *balie*, *schalie*, Mnl. *glavie* hadden vroeger in het Fransch (Picardisch) *a*, niet zooals thans *ai*. Vóór mede-

1) J. Franck in *Tijdschrift V* 120-126.

klinkers kunnen ook na de 12^e eeuw woorden, uit het Picardisch overgenomen, *ai* of in het Mnl. *ae* (d.i. *ā*) hebben, bijv. Mnl. *compaen*, *naen*, *awaet*, *affaere* en voornamelijk in het West-Vlaamsch vóór *s*: *paes* (of *pais*, nog in de 17^e eeuw), *palaes*, *wambaes* en daarnaast met accentverspringing en verkorting van de *a*: Mnl. *palas* (d.i. *pálas*) en, bij H o o f t, *wámbas*, Nnl. *wámmes*. Gewoonlijk echter hebben reeds in het Middelnederlandsch de woorden met *ai* vóór een medeklinker *ei* voor *ai* in overeenstemming met de toenmalige Fransche uitspraak of wel om *è* aan te duiden, bijv. *plein*, *grein* (zaadkorrel, naast *graan*, koren, uit het Lat.), *trein*, *fontein*, *porselein*, *paleis*, *forneis* (Nnl. *fornuis*), *wambeis* (Nnl. *wambuis*), *peisteren* (Nnl. *pleisteren*), *pleit*, *feit*, *treiteren*, *conterfeiten*, enz.¹⁾

De tweeklink *ei* beantwoordt in het Middel- en Nieuw-Nederlandsch ook aan de gesloten *e* van het tegenwoordige Fransch vóór stomme *e* en vóór *t*, bijv. in *livrei(e)*, *vallei(e)*, *karwei* (Mnl. *corweide*, Fra. *corvéé*), *prei* (uit *porei*, Fra. *porée*), Mnl. *contreie*; *societeit*, *varieteit*, *majesteit* (met accentverspringing), en de andere woorden op *teit*. Misschien werden die woorden reeds met den *ei*-klank uit het Henegouwsche dialect overgenomen²⁾.

De Fransche uitgang *on* werd in het Middelnederlandsch met *oen* weergegeven, waarbij de woorden dikwijls het onzijdig geslacht aannamen. Vandaar nog *citroen*, *kapoen*, *legioen*, *meloen*, *millioen*, *paviljoen*, *seizoen*, *vermiljoen*, enz., in het Middelnederlandsch ook eigennamen, zooals *Ciceroen*, *Catoen*. Uit later tijd zijn dus woorden als *baron* (Mnl. *baroen*), *galon*, *ballon*, *kanton*, *postiljon*, *station*. Daartegenover heeft het Middelnederlandsch soms nog de *o* bewaard, die in het algemeen Fransch regelmatig *ou* werd: vandaar *trop* en *joste* naast *troep*, zooals in het Nieuw-Nederlandsch, en *joeste*.

De oude uitspraak van *eu* als *e + u*, die tot in de 17^e eeuw nog in het Fransch heerschte, is bewaard in het Mnl. *ure*, Nnl. *uur*, daarentegen Nnl. *kleur*, *humeur*, enz. en de persoonsnamen op *eur*, waar *eu* de Nederlandsche uitspraak aannam. Vóór de 17^e eeuw werd *au* in het Fransch nog als *au*, later als *o* uitgesproken; vóór dien tijd zijn dus overgenomen *kous*, *fout*, *heraut*, *saus*, Mnl. ook *assaut*, *ribaut*, enz., na dien tijd *poover*. De Fransche woorden, die in het Nnl. *ij* of *ui* hebben, hebben dus de diphthongering van

1) Salverda de Grave in *Taal en Letteren* VII 97-106, 129-144.

2) Salverda de Grave in *Tijdschrift* XV 198-218.

î en u medegemaakt, en zijn dus vóór het eind van de middeleeuwen overgenomen, zoals *kwijt, prijs, patrijs* (Mnl. *Partrijs, pertrijs*), *partij, fijn, satijn, azijn, dolfijn* (Mfra. *daulphin*), enz.; *juist, fruit, kornuit*, enz. Het laatste geldt natuurlijk ook van de aan het Latijn ontleende woorden, zoals *bijbel, lijn* (in *lijnzaad, lijnwaad*), *pijl, schrijven; kuip, ruit*.

Reeds in de middeleeuwen waren vele woorden op *té(t), ier, esse, el, ie* of *i, age* en *ard* uit het Fransch overgenomen, en daaraan werden nu de uitgangen *teit, ier* (ook *enier*), *es, eel, ie* (later *ij, ook erij, ernij*), *age* en *aard* ontleend, die achter echt Nederlandsche woorden werden gevoegd, zoals *flauwiteit, tuinier, hovenier, godes, houweel, tooneel, maatschappij, kleedij, smederij, slavernij, vrijage, lekkage, lafaard, veinzaard*. De uitgang *ment* werd eerst na de middeleeuwen slechts gebruikt bij de ietwat platte woorden *kakement* en *dreigement*. De uitgang *ier* werd overgenomen, toen de *i* nog klemtoon had, de *e* nog stom was en de *r* nog duidelijk uitgesproken werd, zoals in het Nederlandsch bovendien nog in *fier* (met *ie* uit *ê*), *manier, rivier*, enz., en in het Middelnederlandsch in de vreemde woorden op *ien*, zoals *grammarien*, en in de werkw. op *ier*, zoals *hantieren, visieren*, enz. In het latere Nederlandsch echter gaan alle aan het Fransch ontleende werkw. uit op *eeren*. Die uitgang werd zelfs achter eenige Nederlandsche woorden gevoegd, zoals *voeteeren, stoffeeren, trotseeren, waardeeren, halveeren*, en naar *declineeren* ook *verkleineeren* (naast *verkleinen*). De Fransche uitgang *el, al* (Lat. *alis*) is Mnl., Nnl. *eel* of *aal* (ook de aan het Latijn ontleende woorden hebben *aal*), bijv. *menestreeel* (Nnl. *minstreeel*), *personeel, rationeel, moreel, accidenteel, bestiaal* (in de 16^e eeuw *beestiael*), *loyaal, speciaal, liberaal*, enz. De Fransche uitgang *el* (Lat. *ellum*) is in het Middelnederlandsch ook bijna zonder uitzondering *eel*, bijv. *abeel, bordeel, fluweel, juweel, kaneel*, alleen Mnl. *castel* naast *kasteel*. Het Nieuw-Nederlandsch heeft die woorden bewaard; de woorden, die later overgenomen zijn, hebben *el*, bijv. *flanel, morel, hôtel, carroussel*, enz. Rekking van de in het centrale Fransch wijde *e* vindt men in het Middelnederlandsch ook vóór *st*, bijv. Mnl., Nnl. *beest(e), feest(e)*, Mnl. *oreeste, tempeeste*, en vóór *r* + medeklinker, bijv. *taveerne, apeert* (Nnl. *taverne, apert*), naast ongerekte vormen; de in het Nieuw-Nederlandsch overgenomen woorden hebben slechts ongerekte *e*, bijv. *rest, vest, modest, ferm*. De vormen met gerekte

e kunnen wel aan het Henegouwsch dialect ontleend zijn, dat later die e tot *ie* diphthongeerde; vandaar Mnl. ook *juwiel*, *caniel*, enz.¹⁾.

Aan Fransche woorden werd verder reeds in het Middelnederlandsch het praefix *archi* in den vorm *aarts* ontleend, bijv. *aartsvader*, *aartshertog*, *aartsdeugriet*, *aartsdome*. Het verdient nog opgemerkt te worden, dat in het Middelnederlandsch het praefix *re* van Fransche woorden dikwijls vervangen werd door het Nl. *ver*²⁾, zooals in *verstoren* (herstellen, Ofra. *restorer*), *vermonteren* (Fra. *remonter*), *vercoeveren* of *vercoevereeren* (*recouvrer*), *vernoyen* en *vernoyeeren* (Ofra. *renoyer*, thans *renier*), *verspijt* (*respit*). Zoo werd het Fransche *en* door *ver* vervangen in *vernoy*, *vernoyen* (Ofra. *ennoyer*, *ennoyer*), het Ofra. *es* (thans *é*) in *verlaisieren* (Ofra. *s'eslaissier*), terwijl *ver* somtijds onnoodig voor het Fransche of Latijnsche woord werd gezet, zooals in het Mnl. *vermaledien* (wegens *vervloeken*) en in de Nnl. fam. spreektaal *veramuseeren*, *verexcuseeren*, *verassureeren*, *vernegligeeren* wegens *vermaken*, *verontschuldigen*, *verzekeren*, *verwaarloozen*.

Even als Fransche voorvoegsels aldus door een Nederlandsch weergegeven werden, vertaalde men ook letterlijk Fransche uitdrukkingen en samenstellingen. Zoo werden de persoonsnamen, samengesteld uit imperatief en object of vocatief, als *fainéant*, *vaurien*, *trouble-fête*, *boute-feu*, enz., in het Nederlandsch vertaald of nagevolgd. In het Middelnederlandsch vindt men o.a. reeds: *bottecroes*, *gadergoet*, *gadergout*, *gierbesant*, *hancdief*, *kijcpisse*, *clapal* en *dwingeland*, die alle, behalve het laatste, thans zijn verdwenen. Kiliaen geeft o.a. op *quistgeld*, *quistgoed*, *quistschotel* (thans verdwenen) en *brekspel* (thans *brekespel*), *drinckbroeder* (thans *drinkebroer*), *stockvier* (bij H o o f t en V o n d e l en nog heden *stokebrand*), *waaghals*, *doeniet*, *deugriet*, die heden nog gebruikt worden. B r e d e r o en H o o f t schrijven *slockspeck*, dat thans niet meer bestaat. Kiliaen kent nog niet: *weetniet*, *bedilal*, *bemoelial*, *vernielal*, *spilpenning*. Met den imperatief achter het subst. heeft men, reeds bij Kiliaen, *tijdverdrijf* als vertaling van *passe-temps*, en verder *beeldjeskoop*, *scharenslijp*. Imper. met ontkenning voor bloemennamen zijn *kruidje-roer-mij-niet*, als vertaling van het Mlat. *noli-me-tangere*, reeds bij Kiliaen, die ook *kruydeken-loopt-my-nae* kent als

1) Salverda de Grave in *Tijdschrift* XV 172-197.

2) Jan te Winkel in *Taal- en Letterb.* V 137, 299-308.

naam voor een liefdedrank, en verder *vergeet-mij-niet*. Een imper. + bepaling met een voorz. (zooals in het Fransch *vol-au-vent*, *passe-par-tout*) heeft men in *spring-in-'t-veld*.

Ten bewijze, dat vertalingen van Fransche woorden niet alleen in de vele uit het Fransch vertaalde ridderromans voorkomen, zooals bijv. uitdrukkingen als *te hovede comen* of *bringhen* (Ofra. *venir*, *traire à chef*), thans *klaar komen*, *ten einde brengen*, maar dat zij geheel en al in de taal werden opgenomen, herinner ik aan woorden als *dorper* (Fra. *vilain*), dat nog in de 17e eeuw tamelijk gewoon is in tegenstelling tot *burger* (*bourgeois*) en *heusch* of *hoofsch*, Mnl. *hovesc* (*courtois*), die nog steeds zeer gewoon zijn. Ook werd de beteekenis van sommige woorden gewijzigd door Franschen invloed. Men denke aan *zulk*, Mnl. gewoonlijk *selc*, dat in het Middelnederlandsch niet alleen 'zulk' beteekent, maar ook 'deze en gene', als vertaling van het Fra. *tel*, en aan *zeker*, dat naast de oorspronkelijke beteekenis sedert de middeleeuwen ook de onbepaalde beteekenis bezit van het Fra. *certain*.

In menig opzicht heeft het Fransch invloed uitgeoefend op de Nederlandsche spraakkunst. Zoo is het toenemend gebruik van de *s* als teeken voor het meervoud (zie § 40) ongetwijfeld toe te schrijven aan de *s*, die in den loop der middeleeuwen ook in het Fransch het teeken voor het meervoud werd. Zoo was ook het Fransch de oorzaak, dat het pron. pers. sing. *du* moest wijken voor den plur. *ghi*, eerst slechts in het deftige, later ook in het gewone gesprek (zie § 39).

Vooraf de Nederlandsche syntaxis heeft den invloed van het Fransch ondervonden. Uitdrukkingen als bijv. *een man van veel verstand*, *een boek van groote waarde*, *dat is van het hoogste gewicht*, zijn ongetwijfeld vertalingen van de Fransche uitdrukkingen: *un homme a'esprit*, *un livre de grande valeur*, *c'est de la plus haute importance*, tenzij men ze liever voor onmiddellijke navolgingen houdt van de Latijnsche constructie: *vir magni ingenii*, *liber magni pretii*, *maximi momenti est*. Navolging van het van *ne avoir*, *ne savoir* afhankelijke vraagwoord + infinitief (bijv. in het Middel-Fransch: 'ni avons que mengier' of 'ne saivent à fuir') is in het Middelnederlandsch niet zeldzaam, bijv. 'sine hadden wat drinken daerbinnen', of 'wi en wisten ons werwert bekeren'¹⁾. In de 17e eeuw vindt men die

1) Van Helten in *Tijdschrift X* 239 vlg.

constructie slechts zelden meer; later komt na *weten* met eene ontkenning de met het vraagwoord verbonden infinitief voor met *te*, en thans schrijft men soms nog: 'wij weten niet wat te zeggen, te doen', enz. in plaats van: 'wat wij zullen zeggen, moeten doen.' De ontkenning in een vergelijkenden zin, die door *dan* met een ontkennenden zin verbonden is, zooals 'ghi en zijt niet meerder dan hi *en* is', die in het Middelnederlandsch niet zelden voorkomt¹⁾, was natuurlijk eene navolging van den Franschen zinsbouw, maar bleef in het Nederlandsch niet bestaan, daar de ontkennende part. *en* in onbruik geraakte. Daarentegen houdt nog tot heden het gebruik van den absoluten acc., waarmede men in het Middelnederlandsch dikwijls het Fransch navolgde, stand²⁾. Zoo schreef *M a e r l a n t* bijv.: 'Si lagen vore sijns paerts voete, ghescont lijf, cleeder ende haer', of met adverbiale bepaling: 'dicken hi slapens plach sittende, thoof an enen steen of an een hout, els bedde negeen', terwijl nog in de 19^e eeuw *B e e t s* schrijft: 'de heldin der historie verschijnt, het helder voorhoofd met het schoone mopje beploid' en *B o g a e r s*: 'ook hij, de vuist aan 't heldenwapen, wou dringen in dien wondertuin.' Eenige van die absolute naamvallen zijn zelfs tot vaste formules versteend. Zeer gewoon is bijv. de uitdrukking: *niemand uitgezonderd* of *uitgenomen* (Fra. n'*excepté personne*) in het Mnl. ook *niemande uutgesceden*, *uutgesteken*, *uutgheset*, *overgheslaghen*. Zoo ook *alles wel beschouwd* (*tout considéré*), *de goeden niet te na gesproken*, en in officiëelen stijl *gezien*, bijv. *de beschikking des konings* (*vue la disposition du roi*), *de Raad van State gehoord* (*oui of entendu*). Invloed van den Lat. abl. absol. heeft voorzeker die constructie begunstigd, wat buitengewoon waarschijnlijk is bij uitdrukkingen als *toegegeven* (*concesso*) en *gesteld* of *ondersteld* (*posito* of *supposito*).

Door die constructie zijn allengs eenige participia, evenals in het Fransch, praeposities geworden. Zoo zeide men in het Mnl. *dat hanghende* of *hanghende dat* (*ce pendant*), bijv. *hanghende die hooghe vierschare*, *dien tijd gedurende* of *dat gedurende* (*ce temps durant*), later *gedurende dien tijd*; zoo ook *niettegenstaande* (*nonobstant*), *aangaande* of *rakende* (*touchant*). In het Middelnederlandsch zeide men *behouden het recht van anderen* (*sauf le droit d'autrui*), maar

1) Van Helten in *Tijdschrift V* 238.

2) Van Helten in *Tijdschrift V* 207-220.

men maakte van dien zin ook reeds een absol. genit.: *behoudens srechts* en uit beide constructies ontstond weder *behoudens het recht*, waarin *behoudens* thans als praep. opgevat moet worden. Evenzoo ging het met *nopens* (voor *nopends*) en ook met *volgens* (voor *volgends, suivant*). Liet men van een zin als *dit niettegenstaande dat het regende* eerst het aanwijzend voornaamwoord en daarna de conj. *dat* weg, dan werd *niettegenstaande* zelf conj., wat het dan ook in het tegenwoordige Nederlandsch is. Hetzelfde geldt van *aangezien (vu)* en in de 17e eeuw ook van *gemerkt (considéré)*, beide synoniemen van 'omdat'.

Naast de Middelnederlandsche constructie *si viere, ghi vive*, enz., d.i. zij met hun vieren, gij met u vijven, zelden *hi vierde*, en de constructie *hi met hem vieren*, d.i. hij met vier anderen, bestond in het Middelnederlandsch ook nog eene constructie met den acc. absol., bijv. in een zin als deze van M a a e r l a n t: 'Saul ghinc darewaerd hem derden', d.i. terwijl hij de derde was, dus met twee anderen. De laatste constructie is blijkbaar eene navolging van het Ofra. *lui tiers*, enz. Men vindt ook *hem derde* (dus *derde* in den nom.) en ook wel, met achtervoeging van den genit. plur. van het pron. pers. *er (iro)*: *hem derder*, verder nog *met hem derden*, ook zelfs met het pron. poss., zooals ook nog in den S t a t e n b i j b e l: *sijn achtster*, ja nog meer verbindingen, uit misverstand ontstaan. Thans zegt men *wij met ons vieren, gij met u vijven, zij met hun tien* en zelfs *wij met zijn drieën*¹⁾.

Was reeds in de 13^e en 14^e eeuw de invloed van het Fransch zóó groot, dat hij nog in het tegenwoordige Nederlandsch ieder oogenblik wordt gevoeld, hij deed zich eerst recht gelden in de 15^e en 16^e eeuw onder de heerschappij der Bourgondische hertogen. Er waren toenmaals in de Zuidelijke Nederlanden dichters, bij wie meer dan de helft der woorden van Franschen of Latijnschen oorsprong waren. De Nederlandsche taal zou toen bijna op dezelfde wijze geromaniseerd zijn, als met het Engelsch geschied is. Evenals in het Engelsch openbaarden zich ook in het Nederlandsch de gevolgen hierin, dat de grammaticale vormen verward werden en voor een deel verdwenen.

1) Huydecoper op Stoke I 501-505; A. de Jager, *Archief* III 199-208; Verdam in *Tijdschrift* II 192-195; Van Helten in *Tijdschrift* V 215-218.

§ 63. Beweging tegen de vreemde woorden in de 16^e en 17^e eeuw.

Tegen het overmatig gebruik van Fransch een Latijnsche woorden ontstond in het midden van de 16^e eeuw eene krachtige beweging. De eerste, die ertegen optrad, was Jan van de Werve in *Den Schat der Duytscher talen*, Antw. 1553. Daarin heeft hij, zooals hij zegt, 'alle gheschuymde woorden, die in ons tale nyet thuys en behooren, vervolghens, nae deerste Letteren afghaende, hier gheset achter eene, alwat van eenen stam ende afcoemsten is coppelende by malcanderen ende de selve in platten Duytsche wtgheleydt'. Radicaal ging hij echter nog niet te werk, want van woorden als *testament*, *sacrament*, *instrument* e.a. zeide hij, 'dat mense qualyck anders soude connen ghesegghen: oft al waert noch te doene, het ware buyten redene ende verstandt'. Toch kon C o o r n h e r t ¹⁾ hem terecht den lof toekennen, dat hij 'bestaan heeft als een eenige Hercules desen driehoofdighen Cerberum eerst te bestryden'.

Niet alleen C o o r n h e r t, maar ook anderen, volgden zijn voorbeeld, zooals Jan U t e n h o v e van Gent, die zijne medewerking verleende aan de vertaling van *Het Nieuwe Testament*, Embden 1556, en in de voorrede van dat werk verklaart, dat de vertalers 'na zommigher gheleerder Nederlanderen Raad grooten arbeyd anghewendt hebben, op dat zy onse sprake in haeren rechten zwangh (waervan zy buyten allen twyffel door vreemde ende wtlandische spraken ook binnen mans ghedencken zeer vervallen is) wederbrachten', ofschoon hij toch ook bekent, dat zij 'onderwylen zommighe onduydsche woorden willens ghebruyckt hebben om den zin des heylighen Geestes te krachtiger wt te drucken'.

Ook van P e e t e r H e y n s, die o.a. den *Spieghel der Werelt*, Antw. 1577, dichtte, zegt K i l i a e n ²⁾: 'Dese betoont in zijne ghedichten, dat hy alle uytlandtsche woorden schouwt, die tot noch toe sommighe andere, oudere hebben ghebruyct, bewysende dat dese spraecke ryck ende begrypich ghenoech is om alle dingen uyt te spreken sonder behulp van eenighe vreemde spraecke: welck sonder twyfel een groot ende loffelyck opset is, indien hy't volbrenght alsoe hy seydt.' K i l i a e n zelf steunde de taalzuivering, door de vreemde

1) In de voorrede van zijne vertaling der *Officia Ciceronis*, Haerlem 1561.

2) In zijne vertaling van *Lowys Guicciardijs Beschryvinghe van alle de Nederlanden*, Amst. 1612, bl. 91.

woorden uit zijn *Etymologicum* weg te laten en ze aan het slot van zijn werk als appendix mede te deelen, 'ut singulis exacte cognitis, legitimis recte uti, adulterinis autem non abuti discant purioris linguae Teutonicae curiosi'¹⁾, zoals hij zegt.

De krachtigste stoot tot taalzuivering ging echter uit van Hendrik Spiegel en de andere leden van de Amsterdamsche kamer 'In Liefd' Bloeyende' door hunne *Twepraack van de Nederduitsche Letterkunst*, Leyden 1584. Coornhert, die de voorrede ervan schreef, klaagde daarin, dat de Nederlandsche taal 'door vreemde Heren ende vreemdtongighe landvooghden met der zelve ghezinde begraven is gheweest met invoeringhe eens bastaardstale', maar geeft daarna zijne vreugde te kennen over het krachtig optreden van de leden der kamer. Zij zelf verklaarden nog nadrukkelijker, dat 'onse spraack in korte Jaren herwärts (sedert dat wy met de Walsche steden onder een ghemeen Vorst ende hof zyn gheweest) zo zeer met uyttheemsche woorden vermengt is, dattet schier onder 't volck een onghewoonte zou zyn enkel Duits te spreken', en stelden het onzinnig gebruik der vreemde woorden aan de kaak in een vermakelijk gedicht, dat zij 'revierein' noemden. Dat zoo vele vreemde woorden binnengedrongen waren, betreurden zij des te meer, sedert B e c a n u s hun de overtuiging geschonken had, dat het Duitsch de rijkste en oudste taal der wereld was en reeds door Adam en Eva in het paradijs gesproken. De laatste meening had echter ook ten gevolge, dat zij, ondanks hun hevigen strijd tegen de vreemde woorden, toch een groot aantal behielden, omdat zij ze aanzagen voor zuiver Nederlandsch en geloofden, dat zij door andere volken uit het oude Duitsch waren overgenomen, bijv. *plaats, rond, koord, sluis, falen, natuur, glory, bastaard, avontuur, anker, pyloot, partyen, ghordyn*. Zij trachtten zelfs den Duitschen oorsprong van die woorden op - natuurlijk gebrekkige - logische en etymologische gronden te bevestigen. Soms ontzagen zij zich niet ter wille van het bewijs de woorden een weinig te veranderen. Zoo schreven zij *boerdeel* voor *bordeel*, alsof het uit *boerd* en *deel*, *banketteren* voor *banketeren*, alsof het uit *banket* (= *bank* en *eet*) en *teren*, *plackaart* voort *plakkaat*, alsof het uit *plak*

1) D.i. 'opdat zij, die zich beijveren de Duitsche taal te zuiveren, leeren, door ze alle nauwkeurig te kennen, de wettige juist te gebruiken en de bastaarden niet te misbruiken.'

en *kaart* was samengesteld. Bij het laatste woord hadden zij overigens ook voorgangers, evenals ook bij *rederijker* voor *rhetoriker*, als ware het gevormd uit *rede* en *rijk*, en dus naar hunne meening goed Nederlandsch in tegenstelling tot *retrosijn* (Fra. *rhétoricien*). Slechts enkele algemeen gebruikelijke vreemde woorden vinden genade in hunne oogen, ofschoon zij ook daarvan proeven van vertaling leveren, bijv. van *conscientie* met *gewisse* (thans *geweten*), van *planeet* met *zweefsterre* (thans *dwaalster*), van *eclipsis* met *taningh* (thans *verduistering*), van *victori* met *zeegh* (thans *overwinning*).

Hunne invloed was zoo groot, dat in het begin der 17^e eeuw slechts zelden een wedstrijd van rederijkers gehouden werd, waarbij niet het gebruik van zuiver Nederlandsch werd voorgeschreven. De voornaamste taalzuiveraars der 17^e eeuw, die het voorbeeld van *Spiegel* volgden, waren *Simon Stevin*, *Hugo de Groot*, *Bredero*, *Mostaert* en *Hooft*. Angstvallig trachtten zij elk vreemd woord te vermijden, al werd ook hunne wijze van uitdrukking daardoor voor hunne tijdgenooten dikwijls stijf en gezocht. *Hooft* voelde dat zelf. 'De vieze naeuwheit van *gewisse* in deze', zeide hij 'mishaegt my zelven eenighzins, ende hebbe somtyds in beraedt gestaen, oft niet beter waer den schoot te vieren met spreken van hoofsch Duitsch.' 'Maer zoo men die deure open zet', voegde hij er terecht aan toe, 'ik en zie niet waer 't eindighen wil met het verloop der taele.' Het streven der puristen werd met zulk een uitslag bekroond, dat *Von del* in 1650 kon zeggen: 'Onse spraek is sedert weinige jaren herwaert van bastertwoorden en onduitsch allengs geschuimt en gebouwt'.

§ 64. Invloed van het Latijn sedert de 16^e eeuw.

Toch valt het niet te ontkennen, dat in het bijzonder de kanselarij- en rechtstaal, ondanks de bemoeiingen van *Hugo de Groot*, ook later nog wemelde van Fransche en hoofdzakelijk Latijnsche woorden. Een opvallend bewijs daarvan levert in zijne reden zelfs een advocaat als *Simon van Middelgeest*, die op het eind der 17^e eeuw beroemd was als redenaar. Ook bleven woordenboeken ter verklaring van vreemde woorden zeer noodzakelijk, zooals de *Nederlantsche Woordenschat* van *Lod. Meyer*, Haerlem 1650 (2^e dr. 1654, 12^e dr. 1805) en de *Woordtolk of Verklaring der voornaamste onduitsche en andere Woorden in de hedendaagsche en aaloude Rechtspleginge voorkomende* van *Thymon Boey*,

's-Grav. 1773, waarop later het *Kunstwoordenboek* van P. Weiland, 's-Grav. 1824, volgde, en nog onlangs het *Bastaardwoordenboek* van Jan Broeckaert, Gent 1895.

Ook de puristen zelf hebben op eene andere wijze aan het Latijn grooten invloed verleend op het Nederlandsch door letterlijke vertalingen van Latijnsche woorden en invoering van den Latijnschen zinsbouw. Van het eind der 16^e eeuw dagteekenen bijv. de Nederlandsche grammaticale namen, letterlijk uit het Latijn vertaald. Wel geraakten later de casusnamen, door de *Twespraack* ingevoerd, nl. *noemer, barer, ghever, anklagher, roeper, ofnemer*, weder in onbruik, maar ter benaming van de rededeelen bleven bestaan de woorden *zelfstandig* en *bijvoeglijk naamwoord, voornaamwoord, telwoord, lidwoord, werkwoord, (deelwoord), bijwoord, voorzetsel, voegwoora* en *tusschenwerpse*¹⁾.

Hooft in het bijzonder is bekend wegens zijne dikwijls inderdaad zonderlinge vertalingen van Latijnsche en Fransche woorden, bijv. *erbermgift* (aalmoes), *voorspraak* (advocaat), *beaangenamen* (agreëeren), *zinslot* (clausule), *teghenrolhouder* (controleur), *beonderhoudseld* (geprebendeerd), *pleithof* (parlement), *enkeling* (particulier), *verdeelgeld* (pensioen), *onderworpeling* (suppoost), enz. Zijne vertaling van *ingenieur* met *vernuffeling* is berucht; doch tegenover die en andere ongelukkige en weinig gebruikte woorden staan bij Hooft vele, die terecht voor altijd in de taal werden opgenomen.

Voor al heeft Hooft ook in zijne *Nederlandsche Historien* (1642) den Latijnschen zinsbouw nagevolgd en wel met name dien van Tacitus, wiens werken hij vertaalde, nadat hij ze een geheel jaar lang iedere week van begin tot eind doorgelezen had. Men vindt bij hem dan ook talrijke voorbeelden van hendiadys, breviloquentia, ellips, attractie en weglating, bij nevenschikking, van een woord, dat wegens verschil van functie en beteekenis tweemaal had moeten voorkomen. Hij bedient zich van de uitdrukking *zeide hij* midden in den zin, evenals *inquit*, dus bijv.: 'De Graaf daarop "dank", zeyd hy, "zij Gode altijd".' Hij gebruikte in strijd met het Nederlandsche taaleigen de participia als in het Latijn en trekt bijv. geheele conditionale of causale zinnen samen tot een enkel part., zooals nog heden wel geschiedt. Hij schrijft verder bijv.: 'naa

1) De *Twespraack* noemt ze: *naam (zelfstandig en bijvoeghlijck), voornaam, getal, lid, woord, (deelneming), bijwoord, voorzetting, koppeling en inworp.*

oorlof van den koning genoomen' (post veniam a rege petitam) of 'om die beknopte mooghentheit' voor 'om de beknopte van die mogendheid'.

Hij gebruikt herhaaldelijk den absol. nom. in navolging van den Latijnschen abl. absol., en dat alles werd in de 17^e eeuw door de beste schrijvers, die hem tot voorbeeld namen, geheel of ten deele nagevolgd. De zucht, den Lat. abl. absol. te gebruiken, ging zelfs zoo ver, dat B. Huydecoper in 1739 hevig te velde trok, zoowel tegen Lamb. ten Kate, als tegen Mattheus van Leeuwaerden¹⁾, die als absol. naamval in het Nederlandsch, in overeenstemming met Hoofft en Vondel, alleen den nom. geschikt achtten, terwijl Huydecoper zelfs den datief ervoor wilde gebruiken en dus bijv. wilde schrijven: 'den bisschop' of 'hem gestorven zijnde, verkoos men een ander' en dat, terwijl hij zich o.a. beriep op Tatianus, Isidorus, Otfrid en zelfs op de Ags. Evangeliën en Wulfila, daar hij in het Oud-Germaansch geene Latinismen aannam. Eerst in de 19^e eeuw is men ertoe gekomen, niet alleen den absol. datief, maar ook den absol. nom. uit het Nederlandsch te verbannen.

Zoo geschiedde ook met den acc. cum inf. Hij komt wel reeds in het Middelnederlandsch voor, maar wordt eerst sedert de 17^e eeuw veelvuldig gebruikt. Bij Hoofft vindt men herhaaldelijk zinnen als: 't padt, dat men houdt gebaant te zijn' (via, quae habetur strata esse), of: 'het zy dan waar oft hier uit vermoedt niet verziert te zijn', of: 'Hij zeide te zullen doen tgeen hij verstond tot 's Koninx dienst te strekken.' Tot in de 19^e eeuw handhaafde zich die constructie in gedragen stijl, zoodat bijv. Van der Palm nog schreef: 'dat tijdstip acht ik nu gekomen te zijn'. Door contaminatie van de Latijnsche constructie: 'ik weet dien man rijk te zijn' en de Nederlandsche: 'ik weet, dat die man rijk is' ontstond reeds in het Middelnederlandsch bij relatief zinsverband eene constructie als *de man, die ik weet, dat rijk is*, die nog veel gebruikt wordt, ofschoon men het thans terecht afkeurt, wanneer men het betrekkelijk voornaamw. in den acc. zet, zooals men in het Middelnederlandsch gewoon was te doen²⁾, en zooals bijv. Van Lennep nog deed. In het Middelnederlandsch zeide men somtijds ook *de man, die(n) ik weet, die rijk is*.

1) Zie *Werken van de Maatsch. der Ned. Letterkunde* I Leyden 1772, 1-55.

2) Van Helten in *Tijdschrift X* 213 vlg.

Als latinisme is ook te beschouwen het adjectievisch gebruik van het pron. rel. *welk*, dat nog heerscht, al zal men nu niet meer, zooals H o o f t , met zulk een relatieven zin beginnen. Men zal dus bijv. niet meer schrijven: 'welk lof bet zou geklonken hebben', maar, 'een lof, welke, enz.' Een latinisme, dat voor altijd in het Nederlandsch schijnt opgenomen, is het passieve gebruik van intransitieve werkwoorden als praedicaat van een onbepaald en door geen woord uitgedrukt subject, zooals 'er (= daar) *wordt geloopen*' (curritur) voor *men loopt*, zooals men ook in de schrijftaal, of *ze loopen*, zooals men in de spreektaal zegt.

Een latinisme van jongeren datum, dat in het Nederlandsch, schijnt het, eerst in de 19^e eeuw ingevoerd is als eene navolging van het Hoogduitsch (waarin overigens reeds J a c o b G r i m m het afkeurt), is de constructie van *leeren*, *onderwijzen* en *vragen* met dubbelen acc., in plaats van met den datief van den persoon en den acc. der zaak, zooals het Nederlandsche spraakgebruik der laatste eeuwen het vordert, en zooals men ook nog bij de meeste goede schrijvers en grammatici kan vinden. Wel komen die werkw. ook met den acc. van den persoon voor, maar dan staat *leeren* zonder nadere bepaling, terwijl bij *onderwijzen* de zaaknaam met de praep. *in* verbonden is, en bij *vragen* met de praep. *naar* of *om*, ter vervanging van den gen., waarin de zaaknaam in het Middelnederlandsch stond.

Nog heerschte sedert de 17^e eeuw het, eerst in den loop der 19^e eeuw afgeschafte, latinisme *de eerste* (primus) in een zin als *hij sprak haar de eerste toe*, voor *hij sprak haar het eerst toe* of *hij was de eerste, die haar toesprak*. Na het lidwoord vorderde het Nederlandsche spraakgebruik van oudsher den superlatief als vergelijking, waar het Latijn zich dikwijls van den comparatief bediende. H o o f t en anderen volgden ook op dat punt het Latijn na. Thans zal men het alleen nog, evenals reeds in het Middelnederlandsch, bij eigennamen vinden, zooals bij *Cato de oudere*, *Cyrus de jongere*, enz. Vader en zoon, die denzelfden voornaam dragen, schrijven ook heden nog dikwijls *senior* en *junior* (niet *maior* en *minor*) achter hun naam. Zeer gewone latinismen zijn thans nog de substantievisch gebruikte part. praet. in actieve in plaats van in passieve beteekenis: *oudgediende*, *geleerde*, *gezworenen*, *samengezworen*, als vertaling van *emeritus*, *doctus*, *jurati*, *conjurati*.

Dat voortdurend en ook thans nog Latijnsche en Grieksche

woorden uit de taal der wetenschap in het Nederlandsch werden overgenomen, spreekt van zelf, en vertalingen ervan, zooals bijv. van *telegraaf* met *verschrijver*, *telefoon* met *verspreker* of *spreekdraad*, *thermometer* met *warmtemeter*, *photographie* met *lichtdruk*, enz. worden met onverschilligheid of spot ontvangen, omdat men ze voor te stijf houdt.

§ 65. Invloed van het Hoogduitsch op het Nederlandsch.

Invloed van het Hoogduitsch op het Nederlandsch openbaart zich vóór de 14^e eeuw zoo goed als in het geheel niet. In dien tijd dringen slechts nu en dan Middel-Duitsche woorden door het Zuiden van Limburg heen de taal binnen. In het midden van de 14^e eeuw echter, toen in Brabant Wenzislaus hertog werd en in Holland het Beiersche huis aan de regeering kwam, openbaarde zich voor het eerst de Hoogduitsche invloed op krachtige wijze¹⁾, omdat toen onophoudelijk Hoogduitsche minstreele, zangers en sprekers aan de vorstelijke hoven gehoor vonden, Hoogduitsche liederen, zooals bijv. van *Walther von der Vogelweide* weerklonken en Hoogduitsche gedichten vertaald werden, zooals *Vridanc's Bescheidenheit*, de *Reise des St. Brandan* en het *Nibelungenliet*, indien de vertaling van het laatste gedicht niet al ouder is. Die vertalingen vertoonen vele sporen van Hoogduitschen oorsprong; maar ook in oorspronkelijk Nederlandsche werken nam in dien tijd de invloed van het Hoogduitsch merkbaar toe. Een duidelijk voorbeeld daarvan levert ons *der Minnen loep* (1412) van *Dirc Potter*, een Hollandsch edelman, van 1403 tot 1428 geheimschrijver der Hollandsche graven.

Nadat Filips van Bourgondië in 1428 Jacoba van Beieren verdrongen had, week de invloed van het Hoogduitsch wel in de hof- en kunsttaal terug voor dien van het Fransch, maar het proza der mystieken, die ook voortaan met Duitsche geestverwanten in gemeenschap bleven, maakte zich van dien invloed niet vrij, en toen later, vooral onder Maximiliaan en Karel V, Duitsche soldaten in de Nederlanden kwamen als bezetting, werden allerlei Duitsche woorden in de taal ingevoerd, ook door vele uit het Hoogduitsch vertaalde ruitliederen, die bij het volk zeer populair werden en

1) Zie *Jan te Winkel* in *Noord en Zuid* XII 116-135.

die dikwijls wemelen van Hoogduitsche woorden. Verder oefenden Duitsche kooplieden in de groote handelssteden invloed uit, en de uitwijking van Hervormden naar Duitschland, die bij tijd en wijle vóór het begin van den 80-jarigen oorlog plaats had, versterkte dien invloed, die ook gedurende den oorlog voortduurde door de Duitsche huurtroepen, die onder Maurits en Frederik Hendrik dienden.

De taalzuiveraars verzetten zich niet alleen niet tegen dien invloed, maar begunstigten dien, daar zij opzettelijk aan het Hoogduitsch woorden wilden ontleenen, om daarmede de Fransche en Latijnsche te vervangen. Zoo zeide Jan van Ghelen, de uitgever van Jan van de Werve's *Schat der Duytscher talen*: 'Dese onse tale, al is sy van der Overlantscher spraken van gheluytsweghen seer verscheyden, so heeft sy nochtans metter selver hare ghemeynschap, wesende beyde tsamen van ghelycken eygenschap ende oorspronge, so dat wanneer in de selve onse moedertale yet ghebreeckt, men tselve aen de Overlantsche halen ende rechtelyck mach gebruycken.'

Zoo oordeelde ook Spieghelel in de *Twespraack*. Hij hield Hoogduitsch en Nederlandsch voor ééne taal, 'doch dat de zommighe wat te hoogh, andere wat te laaghe spreken, ende dat de Nedersaxense of Mysense spraack (van de welke wy ghekomen zyn) de middelbarichste ende vriendelyckste is, de welke van Brug af tot Ry en Revel toe streckt, wel iet wat in de uyt spraack verschillende, maar zo niet of elck verstaat ander zeer wel'. Derhalve wil hij dan ook ter verrijking van de taal 'uyt elcke verscheyden Duytsche spraack, ja uyt het Deens, Vries ende Enghels, de eyghentlyckste woorden zoeken, van de welke de ene deze, de andere de andere alleen int ghebruyck ghehouden hebben'.

Bovendien zochten de taalzuiveraars hunne woorden ook uit de oorkonden van de Beiersche periode, en het behoeft ons dus niet te verwonderen, dat wij bij schrijvers als Bredero, Hooft en Vondel vele Hoogduitsche woorden aantreffen, die door hun invloed gemakkelijk in het Nederlandsch konden opgenomen worden, of zelfs in de 19^e eeuw door verscheidene dichters, die voor de 17^e eeuw nog geen Hoogduitschen invloed veronderstelden, weder als zuiver Nederlandsch aan hen werden ontleend.

Tot de oudste Hoogduitsche woorden in het Nederlandsch behooren: *vertsagen* (thans *versagen*), *tsollen* (Mhd. *zöllen*, thans *sollen*), *tsop* (Mhd. *zop*, naast Nl. *top*, dat thans alleen gebruikt wordt)

en *swych* (Mhd. *zwîc*), thans in schijnbaar Nl. vorm *twijg*, doch slechts bij dichters.

Bij Kiliāen vindt men reeds Hoogduitsche woorden, die ten deele reeds in de 14^e of 15^e eeuw voorkomen, zooals *cieren* of *sieren*, *cieraet* (thans *sieraad*), *tsitteren* (thans *sidderen*), *tsaert* of *saert* (thans verdwenen) *tseghe* of *seghe* (thans verdwenen, doch misschien *sikje* = Ohd. *zicchi*), *sech* (bij Bredero *tsech*, thans verdwenen), *malts* of *maltsch* (thans *malsch*), *grens*, *krants* (thans *krans*), *schants* (thans *schans*), *rentser* (thans *ransel*), *harts* (thans *hars*), *kortswijl*, *schortsen* (thans *schorsen*, naast Nl. *schorten*), *spiets* en *spies* (in het Mnl. bestond ook de Nl. vorm *spiet*), *spits* (Nl. *spit*) en *spitsboef* (Thuringsch *Spitzbufe*), *etsen*, *flits*, alle met *ts* of later *s* uit Hd. z. Uit later tijd kunnen daar nog aan toegevoegd worden: *poets* (in: *iemand eene poets spelen*) of *pots*, *potsig*, *poetsen*, *fratsen*, *gletscher*, *erts*, *kwarts*, *walsen*, *sarren* (voor *serren*, Hd. *zerren*, maar in de beteekenis *tergen*), *ranselen*.

Hoe sterk de invloed van het Hoogduitsch reeds in de 14^e en 15^e eeuw was, blijkt reeds hieraan, dat zelfs een woord als het pron. refl. *zich* in de taal kon opgenomen worden, hetwelk sedert de 17^e eeuw voor den derden persoon alleen heerschend bleef (zie § 42). Dat wordt ook duidelijk uit de invoering van het voorvoegsel *er*, bij *erinneren* (later *herinneren*) en andere werkwoorden (zie § 49).

Toch zijn later ook weder vele Hoogduitsche woorden, die bij dichters uit de 14^e en 15^e eeuw, in liederen der 16^e eeuw, en bij de groote dichters der 17^e eeuw voorkomen, uit de taal verdwenen. Van de woorden, die thans nog in gebruik zijn, geeft Kiliāen reeds op: *ahorn* (Nl. *eschdoorn*), *boel* (Nl. *minnaar*), *flikken* (Nl. *lappen*), *folteren* (Nl. *kwellen*), *gemaal* en *gemalin* (Mnl. *gegade*, *gade*, Nnl. *gade*, *echtgenoot*), *gezant* (Nl. *bode*), *gestalte* (Mnl. *ghedane*, *hebbenesse*, Nnl. *gedaante*, *houding*, Vlaamsch *stal*), *hamster*, *hupsch* (Nl. *heusch*), *louter* (Nl. *zuiver*), *noodwendig* (Nl. *noodzakelijk*, vroeger ook *noodelick*, zooals bij Huygens), *onstuimig* (vgl. Hd. *ungestüm*, Nl. *woest*), *pracht* (Nl. *schoonheid*), *sage* (Nl. *sprook*, in het Mnl. echter *asage*, leugensprookje), *treffen*, *troetelen* (uit het Ndd.), *vertwijfeling* (Nl. *wanhoop*), *wen* (Nl. *wanneer*), enz. en met name ook militaire woorden, zooals *hopman* (Hd. *Hauptmann*), *ruiter* (platte uitspraak van *Reiter*), *vaandrig*, *lansknecht*, *schans* en *schanskorf*, *vendel* (uit Mhd. *vänle*), *ransel*, *spiets*, *flits* en *dolk* (eig. Slav.), benevens de woorden, met het suffix *haftig* (zie § 47),

waarbij later nog kwamen: *loopgraaf* (Kilia en heeft *loopgrachte*), *vuurroer*, *houwitser*, de kreet *werda?* en het commando *halt!* Bij *Bredero* vindt men het, ook reeds door Kilia en vermeldde, *veltweyffel* (Hd. *Feldwebel*), waarvoor thans *sergeantmajoor* gebruikt wordt.

Van andere, na de 16^e eeuw, overgenomen woorden noemen wij nog *aanstalte*, *bestendig*, *bewust*, *gehalte*, *gewei*, *griesmeel*, *monter*, *pedel*, *poedel*, *waldhoorn*, *foedraal*, *foeteren*, *forel*, *freule*, waarvan men de vier laatste reeds aan hunne f als on-Nederlandsch herkent. Reeds bij *Hooft* vindt men *uitbundig* als afleiding van *Ausbund*; later vertaalde men *neumodisch* met *nieuwmodisch* (Nl. *nieuwerwetsch*), *zweckmässig* met *doelmatig* (Nl. *doeltreffend*), *Thatsache* met *daadzaak*, *Begeisterung* met *begeestering*, *durchmachen* met *doormaken*, *weltberühmt* met *wereldberoemd*, ja zelfs *Schadenfreude* met *leedvermaak*, alles in tegenspraak met het karakter der Nederlandsche taal. Van *bijdragen*, vertaling van *Beiträge*, werd een enkelvoud *bijdrage* afgeleid.

De meeste van genoemde overnamen dagteekenen eerst uit het eind van de 18^e of van het begin der 19^e eeuw, toen aanvankelijk de werken der Hoogduitsche dichters, aesthetici en filosofen, daarna die der geleerden in allerlei wetenschappen, met name de theologie en taalwetenschap, hun invloed deden gelden. Op het eind van de 18^e eeuw vindt men verscheidene Hoogduitsche woorden bij de dichters *Van Alphen*, *Feith*, zelfs *Bilderdijk*; in de 19^e eeuw, behalve in couranten, wetenschappelijke werken en vertaalde romans, ook bij romanschrijvers als *Conscience* en dichters als *Hofdijk*. Toch vinden zulke germanismen ook vele heftige tegenstanders, onder welke in het bijzonder *Van Vloten* tot vóór weinige jaren op den voorgrond trad.

§ 66. Invloed van de taal des Bijbels op het Nederlandsch.

Zeer groot is de invloed van den Bijbel op de taal geweest, vooral nadat hij in opdracht der Staten-Generaal van 1626 tot 1637 vertaald was en in alle gezinnen dagelijks werd gelezen. Daardoor handhaafden zich nog langen tijd niet alleen verbindingen als *Psalmen Davids*, *Spreuken Salomon's* met den gen. van den eigenaam achter het bepaalde woord, in tegenspraak met het gewone gebruik, dat *Davids Psalmen*, *Salomo's Spreuken* vordert, of verbogen Lat.

genit. als *de eerste zendbrief Petri, het evangelie Marci*, hebraeïsmen als *het boek der boeken, de dag der dagen, ijdelheid der ijdelheden*, enz. of gewijzigde graecismen als *die van Corinthe* voor *de Corinthiërs*, die echter thans zoo goed als geheel zijn afgeschaft; maar bovendien drongen daardoor allerlei uitdrukkingen, spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen zelfs de gewone spreektaal binnen¹⁾.

Aan den Bijbel ontleend zijn bijv. woorden als *farizeër* (huichelaar), *laodiceër* (onverschillige), *sodomieter, muggenzifter, zondebok, het gouden kalf* of *de Mammon, groote verzoendag* (wekelijksche versoening), *de verboden vrucht, de verloren zoon* (in het Mnl. ook *verloren kinderen* = vroolijke gezellen), *zwakke vaten* (vrouwen, 1 Petr. 3:7), *babelsche spraakverwarring*, of met genitiefbepaling: *jobsbode, kainsteeken, arke Noachs* (een huis, waarin leden van verschillende gezinnen samenwonen), *paradijsappel, paradijskostuum, het heilige der heiligen* (de pronkkamer), *het penninkske der weduwe, de vleeschpotten van Egypte, een land van melk en honig, een steen des aanstoets, een kind des doods*, of met andere bepalingen: *een wachter op Sions muren* (een dominee), *wolven in schaapskleeren*, enz.

Sttaande Bijbelsche uitdrukkingen zijn verder: *ter elfder ure komen, door elkander loopen als de bliksem* (Nahum 2:4, thans vooral van de exercities der schutterij), *de hand in eigen boezem steken* (Exod. 4:6,7), *in Abrahams schoot zitten, in zak en assche zitten, woekeren met zijne talenten, de lier aan de wilgen hangen, hinken op twee gedachten, van de daken prediken, kolen vuurs op iemands hoofd stapelen* (Spr. 25:22), *het gemeste kalf slachten*, enz. Ook zijn aan den Bijbel allerlei spreuken ontleend, zooals bijv. *het grondsoep is voor de goddeloozen* (Ps. 75:9), en tallooze meer. Komt men van het gebied der gewone spreek- of schrijftaal tot de zoogenaamde *tale Kanaäns*, die o.a. nog heden door den politicustheoloog A b r . K u y p e r in de couranten *De Standaard* en *De Heraut* geschreven wordt, dan treft men nog veel meer Bijbelsche uitdrukkingen en zinswendingen aan.

Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche woorden heeft men slechts zelden aan den Bijbel ontleend, zooals *amen* (met het werkw. *beamen*),

1) Zie E. L a u r i l l a r d , *Opjave en toelichting van spreuken en gezegden in de volkstaal aan den Bijbel ontleend*, Amst. 1875 en C.F. Z e e m a n , *Ned. Spreekwoorden aan den Bijbel ontleend*, Dord. 1877 (2^e dr. 1888).

hallelujah, hosanna, manna, Paschen, sabbat en *seraf* en *cherub* met de thans als enkelvoud gebruikte meervoudsvormen *serafijn* en *cherubijn*.

Wel zijn nog eenige woorden uit het Joodsch en daaronder enkele uit de dieventaal in het Nederlandsen, opgenomen, zooals *bolleboos* (= *baäl bois*, heer des huizes), *ganf* (*ganâb*, dief), *gochem*, *kabaal* (*kabbâla*, geheime wetenschap, geheim komplot, en thans lawaai), *kapoeres* (*kappâra* of *kappora*), *kit* (*kissé*), *kosjer*, *kotsen* (in de studententaal), *lawaaï* (eig. interj., thans subst.), *rabbijn* (*rabbî*), *schacheren* (*sacheer*, rondgaan en daarna handel drijven), *sikker* (*sjikkôr*), *sjofel*, *smous* (Jodenduitsch: *Mausche* of *Môsche*, d.i. Mozes), *taggerijn* of *tangerijn* (ruziemaker of koopman in oudijzer).

§ 67. Oostersche woorden in het Nederlandsch.

Van alle talen van het Oosten heeft het Perzisch-Arabisch de meeste woorden aan het Nederlandsch, geschonken¹⁾, hetzij onmiddellijk door de kruistochten of de handelsbetrekkingen, hetzij middellijk door het Fransch. Voornamelijk waren het namen van geweven of gestikte stoffen, zooals *atlas* (in het Arab. = glad), of lederwerk, zooals het thans verdwenen *besaen* (in het Arab. gelooide schapehuid), en andere stoffen, die dikwijls hun naam ontvingen naar de plaats, waar zij vervaardigd werden, zooals het Mnl. *bocraen* naar Bokhara, enz. Verder werden reeds in het Middelnederlandsch namen van specerijen of apothekerswaren aan het Perz.-Arab. ontleend, zooals *ammer* (Arab. *anbar*, thans *amber*), *borax* (Arab. *bôrak*, Pers. *bûrah*), *canfora* (Ital. *canfora*, Arab. *kâfur* uit het Prakrt *kappûra* of *kapûra*, thans *kamfer*, Fra. *camphre*), *gengebare* (Ofra. *gengibre*, Mlat. *zinziber*, Arab. *zendjebil* uit het Prakrt *singabêr*, thans *gember*), *saffraan* (Perz.-Arab. *za'farân*) *siroop* (Fra. *sirop*, Mlat. *syropus*, Arab. *Sjarâb*, thans naast *siroop* ook *stroop*) en *zucker* (Fra. *sucre*, Arab. *sukkar*, thans *suiker*); verder woorden als *aysuur* of *asuur* (Arab. *lâsjûward*, Pers. *lâsjûward*, thans *azuur* of *lazuur*) en *arancenappel* (Mlat. *anerantium*, *arancium*, *aurengium*, Ital. *arancio*, Perz.-Arab. *nârandj*, bij Kilia en *aranienappel*, thans *oranjeappel* naar het Fra.) en titels als *ammirael* Arab. *amîr* met Lat. uitgang: Mlat. *amiralius*, bevelhebber; bij V e l t h e n 'ammirael van der

1) Zie R. D o z y , *Oosterlingen*, 's-Grav. 1867.

see', thans *admiraal* uitsluitend met de beteekenis van het vroegere 'vlootvoogd') en *soudaen* (Arab. *soltân* of *sultân*, oorspr. Chald., thans *sultan*), en ook *schaak* (Pers -Arab. *sjâh*), dat echter alleen den naam gaf aan het in de middeleeuwen bij de ridders zoo geliefde *schaakspel*. Vandaar komt ook Nl. *mat* (Arab. *mâta*, *mât* = dood, later in het Nl. 'overwonnen', thans 'vermoeid') met de afleiding *afmatten*, en het woord *alfijn* (Ofra. *alfin*, Arab. *al-fill* = de olifant), waarvoor in het Mnl. echter gewoonlijk *oude*, thans alleen *raadsheer* wordt gebruikt.

Het Arab. lidwoord *al* vinden wij ook nog in *alembijt* of *alambic* (Fra. *alambic*, Arab. *al-anbik*, distilleerketel) en *algebra* (Arab. *al-djebr* of *al-djebra*) en verscholen ook in *acotoen* (Ofra. *aucoton*, Arab. *al-koton*), een anderen naam voor het Mnl. *wambeys* (thans *wambuis*) als voorwerp, thans echter, zonder lidwoord, als stofnaam *katoen*, en in *luit* (Fra. *luth*, Arab. *al-'ud*, het hout). Ook andere muziekinstrumenten komen in het Middelnederlandsch voor met Arabische namen, die thans weder verdwenen, zijn, zooals *acare* of *nacare* (Ofra. *naquaire*, Arab. *nakarieh*) en *rebebe* (Arab. *rebab*), ook *rebeke* (Ital. *rebeca*). In de 15^e eeuw komt reeds *magazijn* voor (Fra. *magasin*, Arab. *machsen*, *machasen*), dat evenwel eerst later algemeen werd, en *bazaar*, dat echter eerst in de 19^e eeuw in het Nederlandsch gangbaar is.

Van de andere Perzisch-Arabishe woorden geeft K i l i a e n reeds op: *alcumye* of *alkemye* (Arab. *al-kimijâ*, thans *alchimie*), *almanak* (Arab. *al-manâk*, maar eig. Koptisch), *arcinael* (Fra. *arsenal*, Arab. *dâr-san'a*, scheepswerf, thans *arsenaal*), *artischok* (Ital. *articiocco*, Arab. *charsjof*, thans *artisjok*), *cijfer* (Arab. *cîfr*), *haverij* (Mlat. *avaria*, Arab. *awâr*, beschadigd, thans beler *averij*), *jasmijn* (Arab. *jâsemîn*), *kallefaten*, *kalfateren* (Arab. *kalafa*, Mlat. *calafatare*), *karmesijn* thans *karmosijn* (Ital. *carmesino*, Fra. *cramoisi*, Arab. *kermesi* uit het Indisch: Skr. *krimi-jâ*, thans ook *karmijn*, Fra. *carmin*), *lak* (Arab. *lakh*, Ind. *lâksjâ*), *limoen* (Pers. *limûn*, oorspronkelijk Maleisch: Oud-Javaansch *limo*¹⁾), *masche* of *mascke* (Fra. *masque*, Arab. *maschara*, spotter, thans *masker*, met de beteekenis van het Ital. *maschera*), *matras* (Mlat. *materassa*, Arab. *matrah*, kussen, thans *matras*), *riem*, papiermaat (Sp., Port. *rima*, Arab. *rizma*), *seneblad* (Arab. *senâ*), *taffetas* (Pers. *tâftah*, geweven,

1) H. Kern in *Tijdschrift XVI* 271-273.

thans *taf*), *tulipa* en *tulbant* (Pers. *dulband*, thans *tulp* en *tulband*).

Andere Perzisch-Arabische woorden zijn, naar het schijnt, eerst in de 17^e eeuw of nog later in het Nederlandsch opgenomen, zooals *alcohol*, *alkali*, *arak*, *brons*, *divan* (tenminste in de beteekenis 'rustbank'), *harem*, *kandij*, *karaf*, *koepel* (Ital. *cupola* uit het Arab. *kobba*), *koffie*, *salep*, *segrijnleer* (Pers. *sagrî* of *segrî*), *sits* (Pers. *tsjit*), *sjorren* (Sp. *jorro*, sleeptouw, Arab. *djarra*, slapen), *sofa*, *sorbet*, *talk*, *tarra* (Arab. *tarha*, het weggeworpene), *tarief*, *zenit* enz. Een woord als *alkoof* (Fra. *alcove*, Arab. *al-kobba*) komt eerst op het eind der 18^e eeuw in het Nederlandsch voor.

Zoo vindt men ook nog geen enkel Turksch. woord bij Kili en. De thans het meest gebruikte woorden uit die taal zijn: *bergamot* (Ital. *bergamotto*, uit het Turksch *beg-armudi*, tafelpaar), *horde* (Fra. *horde*, eerst in de 18^e eeuw uit het Tu. *urdu*), *jakhals* (Tu. *djakâl*), *karwats* (Tu. *karbadj*, bullepees), *kiosk* (Tu. *kieusjk*), *kolbak* (Tu. *kalpâk*, eerst in de 19^e eeuw), *odalisk* (Fra. *odalisque*, Tu. *odalik*, kamermeisje), *schabrak* (Fra. *schabraque*, Tu. *tsjâprâk*, paardedek), *sjamberloek* (Tu. *jamurlyk*, regenmantel¹⁾, enz. Het woord *schorrimorrie*, waarvan men vroeger de verklaring in het Oude Testament zocht²⁾, is thans ook aangewezen in het Perzisch-Turksch³⁾ waar *sjurmur* 'verwarring' beteekent. Het komt echter ook voor in het Albanezisch en in de Slavische talen.

Natuurlijk dagteekenen ook de Maleische woorden op zijn vroegst uit de 17^e eeuw. De meest gewone zijn⁴⁾ als namen van voortbrengselen: *guttapercha* (Mal. *gêtah pertsja*, veranderd door bijgedachte aan het Lat. *gutta*), *kajapoet* (Mal. *kajaputih*, wit hout), *pisang* (ook in de uitdrukking: *de ware pisang*), *rotting* (Mal. *rotan*), *sago* (Mal. *sagu*), *thee* (Mal. *teh*, oorspr. Chineesch: *tsjâ*); als diernamen: *orang-oetang* (boschmensch), *kazuaris* (Papoea-Mal. *kazuwari*), *kaketoe* (Pap.-Mal. *kakatuwah*), *lorre* (Pap.-Mal. *luri*, een soort papegaai), en verder *amok* (Mal. *amuk*), *baadje* (Mal. *badju*), *baboe*, *brani*, *baar* (Mal. *baru*, groen, nieuwelings), *oorlam* (Mal. *orang-lama*, eig. oud mensch, vandaar veteraan, borrelaar, en thans de borrel zelf), *pagaai* (Mal. *pêngajuh* of *pégajuh*), *pikol*

1) A. Kluyver in *Tijdschrift* XI 72 vlg.

2) H. Oort in *Tijdschrift* VIII 319.

3) Door A. Kluyver in *Tijdschrift* XVI 239 vlg.

4) Zie P.J. Veth, *Uit Oost en West. Verklaring van eenige uitheemsche woorden*, Arnh. 1889.

(ruim 60 KG.), *prauw* (Mal. *prahu*), *negerij* (Mal. *negeri*, oorspr. Skr. *negari*); zelfs werkw. als *bakkeleien* (Mal. *bekkelálu*) en *soebatten* (van Mal. *sobat*, vriend, oorspr. Arab.). Onder de uit Indië teruggekeerde Nederlanders zijn natuurlijk nog veel meer Maleische woorden in zwang, en ook Nederlandsche woorden, die in Indië eene bepaalde beteekenis hebben aangenomen en geheel en al in die beteekenis door Nederlanders worden gebruikt, bijv. *lekker* in de beteekenis van 'opgewekt' of 'behaaglijk'.

§ 68. Woorden uit het Fransch van de 17^e tot de 19^e eeuw.

Het gelukte aan de beweging tegen de vreemde woorden in de 16^e eeuw evenmin het Fransch volkomen te verbannen als het Latijn. Inzonderheid behield de rechts- en kanselarijtaal een groot aantal Fransche woorden; en hoe kon het anders, daar het Fransch de taal van het hof was? Reeds in 1622 schilderde Huygens in zijn *Voorhout*, in 1624 *Westerbaren* in zijn *Noodsaeckelick Mal* "tgebroetsel dat off Penn' off Degen voert' met hunne half Fransche taal. Vooral onder Frederik Hendrik (1625-1647) en Willem II (1647-1650) nam de verfransching aan het hof toe. Vele dichters schreven dan ook niet alleen Latijnsche en Nederlandsche gedichten, maar ook Fransche, zooals bijv. Huygens, Cats, Simon van Beaumont, éénmaal ook Vondel, ofschoon hij niet, zooals de anderen, in de Haagsche hofkringen verkeerde. 'Hagae Gallorum et Gallizantium plena sunt omnia'¹⁾, schreef Barlaeus in 1641

Ook buiten den Haag vertoonde zich die invloed sedert het eind der 17e eeuw steeds meer, niet alleen door het vertalen en navolgen der Fransche klassieke letterkunde, maar ook door de gastvrije opname der talrijke refugiés, die na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 in de Nederlanden een tweede vaderland, zochten, en daaronder geleerden als Bayle, Jurieu, Saurin, Lyonnet, Basnage, e. a. Hoofdzakelijk sedert dien tijd werd het in hogere kringen meer en meer de gewoonte, ook te huis Fransch te spreken, en gedurende de geheele 18^e eeuw werd de briefwisseling der aanzienlijke personen voor het grootste deel in

1) d.i. 'in den Haag is het overal vol van Franschen en van hen, die de Franschen nadoeno'.

het Fransch gevoerd. Vele Nederlanders stelden er eene groote eer in, hunne werken in het Fransch te schrijven, in het begin van de 18^e eeuw bijv. J u s t u s v a n E f f e n , die sedert 1711 een Fra. tijdschrift *Le Misanthrophe* uitgaf, ofschoon hij in 1731 met zijn weekblad *De Hollandsche Spectator* bewees, dat hij ook in het Nederlandsch meesterlijk zijne gedachten wist uit te drukken; later W i l l e m v a n H a r e n , die zijn heldendicht *Friso* in het Fransch vertaalde, en op het eind van de 18^e eeuw F r a n ç o i s H e m s t e r h u i s met zijne fijn gestyleerde, in het Fransch geschreven, dialogen in den trant van Plato.

De Fransche woorden, die toen weder in groot aantal in de spreektaal binnendrongen, bleven wel uit de voorbeeldige werken der dichters en prozaschrijvers gebannen, maar in hunne manier van schrijven en in hun zinsbouw waren ook zij ten deele Fransch. Geen sterker voorbeeld daarvan vindt men dan in de werken der broeders V a n H a r e n , de vurige bewonderaars en persoonlijke vrienden van V o l t a i r e . Zij hebben wel dichterlijke gaven, maar hunne taal en hun stijl zijn erbarmelijk.

Met de regeering van koning Lodewijk (1806-1810) en de inlijving van Nederland bij het Fransche keizerrijk (1810-1813) nam de Fransche invloed natuurlijk eer toe dan af, maar de reactie bleef niet uit, en sedert de stichting van het koninkrijk der Nederlanden werd de strijd tegen de Fransche woorden steeds weder vernieuwd, en trachtte men zich ook te ontdoen van de al te letterlijke vertalingen van Fransche woorden en zinswendingen, V a n L e n e p , die zich in zijne oudere werken daaraan nog tamelijk dikwijls schuldig maakte, wees in de latere uitgaven van die werken erop terug, als op afschrikwekkende voorbeelden. Toch vindt men ze nog in groot aantal in de schrijftaal, vooral in de familiare. Bij uitnemendheid worden daardoor de geschriften van B u s k e n H u e t bezoedeld, evenals die van Mevr. B o s b o o m T o u s s a i n t , die in haar uitstekenden roman *Majoer Frans* (1875) eene getrouwe afbeelding gaf van de Fransche conversatietoon der hoogere, voornamelijk Haagsche, kringen. Poëzie en kanselstijl vermijden daarentegen gewoonlijk die vreemde woorden. Het valt echter niet te ontkennen, dat de Nederlandsche woorden, waardoor men ze nu en dan tracht te vervangen, wel wat stijf klinken, zooals bijv. *regenscherm* voor *parapluie*, *briefzakje* voor *enveloppe*, *inzameling* voor *collecte*, *aanbieden* voor *presenteeren*, enz. Zelfs de door D e V r i e s

voorgestelde vertaling van *vélocipède* met *wieler*¹⁾ werd eerst langzamer hand een weinig gebruikt; thans zegt men daarvoor echter ook *rijwiel*.

Daarentegen vindt men reeds in de 17e eeuw letterlijke vertalingen uit het Fransch, die voor altijd in gebruik bleven, bijv. *grootvader* en *grootmoeder* (Mnl. *oudervader* en *oudermoeder*, in de 17e eeuw ook *bestevaar*, *bestemoer*) voor *grandpère*, *grandmère*; *schoonvader* (Mnl. *sweer*), *schoonmoeder* (Mnl. *swegher*), *schoonzoön* (Mnl. *swager*, dat thans naast *schoonbroeder* gebruikt wordt), *schoondochter* (Mnl. *snaar*) voor *beau père*, *belle mère*, *beau fils*, *belle fille*; *kleinzoön*, *kleindochter* (Mnl. *neve*, *nichte*) voor *petit fils*, *petite fille*; *vroedvrouw* voor *sage femme*, enz.

Uit later tijd dagteekenen *het hooger en lager onderwijs* als vertaling van *Vinstruction supérieure et inférieure*, uit het midden der 19e eeuw *middelbaar onderwijs* (*instruction moyenne*) en *hoogere burgerschool* (*école civile supérieure*). Zelfs op echt Nederlandsche woorden oefende het Fransch invloed uit: *aanrannen* bijv. werd *aanranden* door de verkeerde bijgedachte aan *aborder*.

Tal van Fransche woorden zijn echter in het Nederlandsch zoo zeer van vorm of beteekenis veranderd, dat een Franschman ze niet licht zou herkennen of verstaan, bijv. *accijns* (*assise*), *astrant* (*assurant*), *beschuit* (*biscuit*), *kantoor* (*comptoir*), *ledekant* en *ledikant* (*lit de camp*), *loderein* (*eau de la reine*), *sikkeneurig* (*chicaneur*). *Lommer* (Fra. *ombre*) heeft zelfs het lidwoord in zich opgenomen. Soms werden Fransche woorden door Nederlanders gemaakt, zooals *secondant* (onderwijzer op eene kostschool, *maître d'étude*, of *second* bij een duel), dat nooit in het Fransch heeft bestaan, maar van *second* is afgeleid. Omgekeerd heeft men zoo van *condoleantie* (Fra. *condoléance*) in het Nederlandsch *condoleeren* gevormd, dat in het Fransch niet voorkomt, en van *quadrille* (kaartspel) een werkw. *quadrilleeren*. Van *mainteneeren* vormde men het slechts schijnbaar Fra. part. *maintenee* (voor *maintenue*) in eene beteekenis, waarin ook wel het aan het Fra. ontleende *maîtresse* wordt gebruikt. Het vrouwelijke adj. *vigilante* is gesubstantieeerd als naam van eene huurkoets. Het Fra. *durable* (duurzaam) wordt met zinspeling op *duur* dikwijls in de beteekenis van dat woord genomen.

Eene verouderde beteekenis heeft *melaatsch* (thans Fra. *lépreux*), maar de Oud-Fransche beteekenis leefde nog voort lang in *maladerie*,

1) Zie De Vries in *Taal- en Letterb.* I 79-82.

dat naast *léproserie* (Nl. *leprozenhuis*) in gebruik was. *Horloge* is in het Fransch een staand uurwerk, maar de Nederlandsche beteekenis zakuurwerk (Fra. *montre*) is in overeenstemming met het Fransch van de 17e eeuw, toen een *montre sonante* een *horloge* werd genoemd. *Equipage* werd ook in de eerste helft van de 19^e eeuw nog in het Fransch gebruikt voor *voiture de maître*. *Jalousie* was in het Fransch de naam van de Italiaansche houten vensterbedekking, waar men doorheen kon kijken, thans gebruikt men het in het Nederlandsch voor *zonneblinde* (Fra. *persienne*). *Galanterieën* beteekent in het Fransch ook wel 'kleine geschenken', doch in het Nederlandsch uitsluitend allerlei artikelen van nut en weelde (Fra. *quincaillerie*). *Logement* (in het Fransch alleen woning, verblijf) heeft in het Nederlandsch de beteekenis van het Fra. *hôtel*. *Negociatie* kon in het Fransch gebruikt worden voor het sluiten van eene leening, beteekent in het Ned. echter de leening zelf (Fra. *emprunt*). *Passagier* is in het Fransch (*passager*) slechts iemand, die met een schip een overtocht doet, in het Nederlandsch ieder, die reist (Fra. *voyageur*). *Station* beteekent in het Fransch 'verblijf' en 'de plaats, waar men stilhoudt', in het Nederlandsch bepaaldelijk de plaats, waar de trein stilhoudt en het gebouw (Fra. *gare*). Een *engagement* is in het Fransch eene verbintenis in het algemeen, in het Nederlandsch eene verloving. *Geëngageerden* zijn dan ook in het Nederlandsch verloofden (Fra. *fiancés*), enz.

§ 69. Woorden uit het Romaansch en Engelsch.

De andere Romaansche talen hebben het Nederlandsch slechts eenige woorden geleverd, meest door middel van het Fransch, ofschoon handelsbetrekkingen met Italië, Spanje en Portugal in de 16e en 17e eeuw, bekendheid met de toenmalige Spaansche en Italiaansche letterkunde en persoonlijke invloed der Spaansche soldaten in de 16^e eeuw ook het hunne daartoe hebben kunnen bijdragen.

Uit het Italiaansch nam de handel woorden over als *disconteeren* (thans Ital. *scontare*), *endosseeren* (*indossare*), *cassa* en *incasseeren*, *saldo*, *agio*, *netto*, *bruto*, *franco*, *porto* of *port*, *contrabande* (*contrabbando*), *bankroet* (*banca rotta*), *dukaat*, enz. en namen van waren, zooals *vermicelli*, *macaroni*, *amandel* ook *mangel* (*mandola*), *marsepein* (reeds in de 15^e eeuw uit Ital. *marzapane*, dat oorspr. wel

'doos' zal beteekenen¹⁾, *cervelaatworst* (*cervellata*), enz. Krijgsternen uit het Italiaansch zijn: *infanterie, cavalerie, artillerie, eskader* (*squadra*) en *eskadron* (*squadrone*), *patrouille* (*pattuglia*), *soldaat, korporaal* (*caporale*), *kapitein* (*capitano*), *kolonel* (*colonnello*), *marketenster* (*mercadante*), *cantine, proviand, kanon, karabijn, pistool, musket* (*moschetto*), *bom* (*bomba*), *kardoes* (*cartoccio*), *citadel* (*cittadella*), *kazemat, barak, schermutseling* (*schermugio*), *braveeren, contramine* (*contramina*), *affront, alarm* (Ital. *all'arme!* te wapen!), enz. In het bijzonder op kunstgebied worden tal van Italiaansche woorden gebruikt. Uit de bouwkunst kennen wij o.a. *villa, balkon, kabinet, rotonde, belvedere, mozaiek* (*musaico*), uit de beeldhouw- en schilderkunst: *model, buste, profiel* (*proffilo*), *caricatuur, aquarel, schets* (*schizzo*), *inkarnaat*, uit de muziek: *opera, ballet, sonate, cantate, fuga, tempo, crescendo, andante, adagio, duo of duet, trio, quartet, tenor, bas, sopraan, alt, klavecimbel, piano, violoncel, mandoline, tamboerijn, triangel, fagot, trombone*, en uit alle kunsten *virtuoos* en *dilettant*. Het Ital. *parasole* vindt men reeds in de 17^e eeuw als *parasol* bij H u y g e n s .

De Spaansche woorden in het Nederlandsch zijn in de eerste plaats namen van Zuidelijke, ook Amerikaansche, vruchten en andere eetwaren, bijv. *kalebas* (*calabaza*), *schorseneer* (*escorzonera*, zoo genoemd als geneesmiddel tegen een slangenbeet, van *escorzo*, een soort slang), *vanille* (*vaynilla*), *cacao* en *chocolade* (beide uit de Amerikaansche talen), *marmelade, noga* (*nogado*), *salade*; verder *tabak, sigaar* (*cigarro*), *kurk* (*corcho*), *indigo, cochenille* of *konzenielje*. De scheepsbevrachter heette met een Spaansch woord *cargadoor*. Het krijgswezen verschafte o.a. *adjutant* (*ayudante*, vervormd door de bijgedachte aan het Lat. *adjuvare*, doch reeds in het Fransch), *kazerne, barricade, kameraad*. Verder behooren tot de meest gewone Spaansche woorden in het Nederlandsch *poelepintaat* (Fra. *poule pintade*, Spa. *pintado*), *ansjovis* (Fra. *anchois*, Spa. *anchoa*, misschien uit het Baskisch²⁾), *parmantig* (van *paramento* gevormd), *bezaan* (*mezana*), *orkaan* (*huracan* uit het Caraïbisch), *corridor, lakei* (*lacayo*), *mantille, platina, serenade, gitaar* (reeds in het Middelnederlandsch uit het Fra *ghiterne*), *kastanjetten* (*castanetas*),

1) A. Kluyver in *Versl. en Mededeel. der K. Akad. van Wet. Afd. Lett.* 4^e R. II (1897) 37-49.
2) C.C. Uhlenbeck in *Tijdschrift* XI 81.

domino (als spel) en *omber* (*hombre*) met de namen der *matadors*. De vloek *par* (*por*) *los santos* gaf aanleiding tot het vormen van het woord *parlesanten* (levendig, doch onverstaanbaar spreken). De Spaansche groet *besamanos* vindt men bij de blijspeldichters der 17^e eeuw als *baeselmanis* (bij Bredero) en *bazelos manos* (bij Gramsbergen en Van Santen); het Spa. *olla podrida* heeft bij Bredero den vorm *olipodrigo* aangenomen. Dikwijls vindt men in de 17^e eeuw het Spa. *paragon* (bijv. bij Bredero, Colevelt, Paffenrode) in de beteekenis 'voorbeeld' en vandaar 'uitverkorene'. Zijn vele der Italiaansche en Spaansche woorden door bemiddeling van het Fransch het Nederlandsch binnengedrongen, de Portugeesche woorden zijn òf onmiddellijk door de matrozen aangebracht, òf komen van de bevolking der Oost- en West-Indische bezittingen, waaruit de Nederlanders in het begin der 17^e eeuw de Portugeezen verdrongen. Alle Portugeesche woorden in het Nederlandsch herinneren dan ook aan de koloniën, zooals de namen der kleurlingen, bijv. *neger* (*negro*), *creool* (*crioulo*), *mesties* (*mestiço*) en *mulat* (Oud-Port. *mulato*, muilezel), en verder woorden als *fetisch* (*feitiço*), *kaste* (*casta*), *kwispedor* (*cuspidor*), *muskiet* (*mosquito*), *mandarijn* (naam door de Portugeezen gegeven aan de Chineesche ambtenaren, van *mandar* = bevelen) en *baljaard* (leven, gedruisch, Port. *bailar* = dansen, door de Nederlanders in het bijzonder opgevat als het wilde dansen der negerstammen in West-Indië, vandaar ook *bajadere*, danseres, Port. *bailadera*). Eenige woorden zijn afkomstig van buiten Europa, maar in het Nederlandsch opgenomen door het Portugeesch heen, bijv. *ananas* (eig. Amerikaansch), *bamboes* (Port. *bambu* of *bambuz*, uit Voor-Indië, eig. *mambu*) en *banaan* (Port. *banána*, oorspr. Afrikaansch).

Ook de woorden, die het Nederlandsch uit het Engelsch heeft overgenomen, zijn rechtstreeks uit die taal ingevoerd, maar hun aantal is geringer, dan men zou verwachten. Een van de oudste is, *boot* (MEng. *bōt*), dat reeds in de 13^e eeuw (o.a. bij Stoke) voorkomt, en *dog*, dat Kiliaen reeds vermeldt. Eenige zijn afkomstig van buiten Europa, maar door het Engelsch heen in het Nederlandsch opgenomen, zooals *nabob* (in Engelsch-Indië gevormd uit het Arab. *nuwab*, plur. van *nâib*), *veranda* (Eng. *verandah*, eig. Prakrt *waranda*), *gonje* (Eng. *gunny*, eig. Bersgaalsch *guni*), *sjaal* (Eng. *shawl*, eig. Ind.), *kerrie* (Eng. *curry*, uit het Tamil *kari*) en

pons (Eng. *punch*, eig. Ind. *pentsja* of *pantsja*, naar de vijf bestanddeelen, waaruit zij oorspr. bestond).

Verder zijn zeer gewoon: *herrie*, (Eng. *hurry*) *toast* (*toast*), *pony*, *comfort*, *lift*, *blunder*, *bombast*, *clown*; eenige woorden voor spijzen en dranken, zooals in den allerlaatsten tijd nog *kwast* (*squash*) en reeds vroeger *biefstuk* (*beefsteak*), *pudding* (*pudding*), *rum*, *grog*, de twee laatste voorzeker door het scheepsvolk ingevoerd, dat ook *praaien* (Eng. *to pray*) en *brits* (*breeches*) voor *broek* overnam Andere Engelsche namen voor kleedingsstukken zijn *cloak*, *ulster plaid*. De handel nam slechts enkele woorden over, zooals *check*; veel meer daarentegen zijn met de ontwikkeling van het stoom- en fabriekswezen overgenomen, zooals *rails*, *tender* (Nl. *kolenwagen*). *wagon*, *tunnel*, *stoppen* (stilhouden), *cokes*, *gasfitter* Daar sedert de staatsinrichting van 1848 de leden der Staten-Generaal het Engelsche parlement tot voorbeeld namen, werden, toenmaals vele parlementaire woorden overgenomen, zooals *speech*, *meeting*, *club budget* (Nl. *begrooting*). De tentoonstellingen brachten het woord *jury* in gebruik. Het woord *whist* werd met het spel ingevoerd, evenals, hoewel in Franschen vorm, *fiche* (Eng. *fish*). Daar inden laatsten tijd allerlei *sport* in de mode is gekomen, tot het *wedrennen* toe (het Nederlandsch kent wel sedert langen tijd *harddraverijen*, maar daarbij wordt niet gewed), gebruikt men thans woorden als *jockey*, *turnen* (vermoedelijk door bemiddeling van het Hoogduitsch ingevoerd) *boksen*, *leiding* (*leading*), *record*, *croquet*, *voetbal* of *football*, *cricket* en tal van andere, die echter thans nog slechts onder vrienden van sport in zwang zijn.

§ 70. Woorden uit het Slavisch.

Natuurlijk zijn slechts zeer weinig woorden aan de Slavische talen ontleend. Reeds in de middeleeuwen kwam het Slav. *sabel*-(*bont*) (Russ. *sobol*) door het Fransch (*sable*) in het Nederlandsch, en verdrong het Slav. *kabeljauw* (Russ. *koblóvaja*, adj. bij *kobél*, *kobljúch*, stok dus stokvisch) het Nl. *bolck*, *bolick*. De vorm met Baskische letterromzetting *bakeljouw* (Bask. *bacallauo*, Spa. *bacallao*) kwam later daar nog bij, maar wordt minder gebruikt¹⁾ De later overgenomen woorden zijn door het Hoogduitsch of door de handelsbetrekkingen in de 17e eeuw ingevoerd. Kilia en geeft reeds

1) Uhlenbeck in *Tijdschrift* XI 225-228.

op *grens* (Hd. *Grenze*, Poolsch *granica*), *tolk* (vgl. Russ. *tolkovat'*, verklaren) en *dolk* (Hd. *Dolch*, Po. *tulich*, waarmede natuurlijk het Middelnederlandsche, thans verdwenen, *dolch* of *dolc*, wond, niet verwant is). De vrucht, die vroeger *citrus* genoemd werd, heette sedert het begin der 17^e eeuw *gurke* of *agorik*, *agurk*, thans *augurk* (Po. *ogurek*, misschien oorspronkelijk Gr. ἀγγούριον). In denzelfden tijd of iets later zijn waarschijnlijk overgenomen: *juchtleer* (Russ. *yuchti*, paar, d.i. paar van twee aan elkaar genaaide huiden¹⁾), *doedelzak* (Po. *dudy* naast *dudlic*, op dat instrument spelen), *houwitser* (Boheemsch *houfnice*, steenslinger), *stekan*, met volksetymologie *steekkan* (maat voor walvischtraan, Russ. *stakán*, drinkglas²⁾), *pierewaaien* (Russ. *pirovat'*³⁾) en de thans weder verdwenen woorden⁴⁾: *slawaeien* (Russ. *čelovát'*, *calovát'*, feliciteeren, begroeten, thans kussen), *batoog* (stok, Russ. *batog*), *dosnik* (binnenschip, Russ. *doščanik*), *koopsien* (koopman, Russ. *kupčina*), *poddewodde* (wagen, Russ. *podvoda*), enz.

1) A. Kluyver in *Tijdschrift X* 144-148.

2) Uhlenbeck in *Tijdschrift XI* 260.

3) Uhlenbeck in *Paul u. Braune's Beitr.* XVI 563.

4) Uhlenbeck in *Paul u. Braune's Beitr.* XIX 333, *Tijdschrift XI* 260.

Register.**A.**

a 48, 61, 64, 68.
 Aagje, nieuwsgierig - 190.
 aai 69.
 Aaltje, van - zingen 187.
 aanranden 231.
 aau 48.
 ablativus abs. 219.
 accentuatie 52.
 accijns 231.
 accusativus cum inf. 219.
 achterdeel 169.
 acotoen *Mnl.* 227.
 adellijk 171.
 adjectiva, verbuiging der - 132.
 adjudant 233.
 admiraal 227.
 afmatten 227.
 ai 48, *Germ.* 73.
 alarm 233.
 Alewijn, Z.H. 177.
 alfijn *Mnl.* 227.
 alkoof 228.
 als 198.
 alsem 78.
 Ampzing, S. 28, 135, 148.
 ange *Mnl.* 132.
 ansjovis 233.
 Antonides 104, 164.
 apocope 58.
 arg 179.
 armborst *Mnl.* 185.
 arre, in arren moede 172.
 arsenaal 227.
 artisjok 227.
 asem 95.
 Asschepoester 43.
 Assenede, Diederick van 15.
 astrant 231.
 aterling 42.
 atlas 190.
 au 49, 69, *Germ.* 75.
 augurk 236.
 averij 186.

B.

b 50, *Germ.* 84.
baar 179.
bakeljauw 235.
baken 42.
bakkeleien 229.
baljaard 234.
baren 41, 118.
Barlaeus, Caspar 229.
barrevoets 179.
Baudartius, Wilhelmus 24.
bedeesd 44.
been, op de - 131.
beeten *Mnl.* 157.
Beets, Nicolaas 178.
begeeren 74.
behoudens 214.
België, schrijftaal 30, dialectische eigenaardigheden *der Z.-Ned.* schrijftaal 37.
berd, te berde brengen 173.
bergamot 228.
bergen 119.
berooïd 42.
berucht 191.
bes 179.
beseffen 117.
beslissen 95.
bespreken 191.
beste, de 162.
bestje 162.
beteekenis, verandering van - 188.
betten 40.
beuk 44.
beuling 94.
beun 44.
beuzelen 44.
bevelen 116.
bezaan 233.
bezie 97, 180.
bidden 111.
biecht 55.
Biestkens, Nicolaes 24.
biet 69.
Bijbeltaal, invloed der - 224.
bijdrage 224.
bijtoon 52, 57.
Bilderdijk, Willem 106, 140, 149, 164, 175.
boek 145.
boel 181.
Boendale, Jan van 15.
Boeren, taal der - 33.
bogen 42.
bolleboos 226.
boonen, makke - 185.
boot 234.
Bosboom-Toussaint, Mevr. 175, 230.

bosch 147.
botje bij botje leggen 169.

bouwen 192.
 braden 119.
 branden 114.
 brandschoon 168.
 Brandt, G. 28.
 Bredero 26, 176.
 breeuwen 41.
 brits 235.
 broeken 43.
 brommertje 193.
 broos 179.
 bros 179.
 buigen 118.
 Buning, Werumeus 178.

C.

Castelein, M. de 24.
 Cats, Jacob 27, 177.
 ch 50, 83, 89, *Germ.* 86.
Christina, Leven van St. 16.
 Colijn 24.
 condoleeren 231.
 Conscience, Hendrik 32.
 consonantisme der *Ned.* taal 49, geschiedenis der consonanten 78.
 Coornhert, Dirck Volkertz. 104, 215.
 Coster, Samuel 26, 176.

D.

d 50, 93, *Germ.* 94
 daar 198.
 Dale, J.H. van 176.
 damastbloem 185.
 dat 198.
 Datheen. Petrus 24.
 Decker, Jer. de 28, 104.
 deftig 42.
 Deken, Agatha 178.
 Dekker, Douwes 107.
 derven 115.
 deugen 115.
 deze 139.
 dezelve 139.
 dialecten, *Nederlandsche* 8.

die 138, 140.
Dietsch 8.
dievegge 151.
dij 77.
dijen 117.
Dinsdag 204.
doedelzak 236.
doen 115, 124.
Dokkum 58.
dolk 236.
dommekracht 180.
doodgoed 161.
Dordrecht, rekeningen der stad - 15.
dorper *Mnl.* 212.
dribbelen 84.
droog 132.
du (pron.) *Mnl.* 121.
dubbelvormen van substantiva 179.
Duitsch 8.
durven 115.
Dutch *Eng.* 8.
Duutsch *Mnl.* 8.
Duym, Jacob 24.
Duyse, Prudens van 31.
dwaen *Mnl.* 112.
dwingeland 211.

E.

e 48, 49, 58, 62, 65, 67, 68, 73, 209, *Germ.* 63, 68, 69.
edercauwen *Mnl.* 159.
echt 75.
eerlijk 195.
eeu 48, 74.
ei 48, 63, 70, 73, 209.
elisie 59.
elkaar 40, 141.
engagement 232.
Engelsch, woorden uit het - 234.
equipage 232.
eo, *Germ.* 77.
ergens 75.
eu 48, 65, 67, 209.
ezelsmelk 185.

F.

f 50, 85, 97, 98, *Germ.* 83, 85.

Feitama, S. 177.
fijnegriek 185.
flikflooien 42.
fluwijn 185.
fraai 43.
Frankisch 12, 13, 17.
Frans, leven van vroolijke - 190.
Fransch, tegenwoordige grens tusschen *Nederlandsch* en - 13, invloed van het - 206, 229.
Fransche titel 185.
Friesch 9, 18.
Friesch-Frankisch, gemengd - 12, 15.
Friesch, gemengd -.Kenmerken van het tegenwoordige gemengd *Friesch* 18.
Friesch-West-Frankisch, gemengd - 13.
functie, verandering van - 195.

G.

g 50, 92, 96, *Germ.* 89.
gaan 112.
gaanderij 186.
galanterieën 232.
Gallicismen in het *Zuid-Nederlandsch* 38.
gans sakkerlysjes 188.
gard 96.
gedureade 213.
geen 199.
geeuwhonger 44

gekscheren 183.
 geleerde 220.
 gene 139.
 gerucht 84.
 geslacht, verandering van - 142.
 gewetenswroeging 172.
 gezin 93.
 gezworenen 220.
 Ghistele, Corn. van 24.
 gierig 195.
 gij, ge 40.
 glimp 194.
 God 128.
 godsat *Mnl.* 87.
 godsdienst 146.
 Gomarus, Franciscus 14.
 gracht 189.
 grammaticale bewerking der *Nederlandsche taal* 1.
 grens 236.
 groezelig 43.
 Groot, Hugo de 164, 175.
 grootvader 231.
 Gucht, Adriaen van der 22.
 Guido 14.
 gunnen 115.
 gutta-percha 228.

H.

h 50, 87, 91, *Germ.* 86, 88.
 haar (pron.) 65, 136.
 Haes, F. de 103
 hangen 172.
 hangmat 186.
 Haren, W. en O.Z. van 230.
 Harleveensch 193.
 harrewarren 172.
 haver, van haver tot gort 183.
 hebben 116.
 Heelu, Jan van 15.
 Heer Omnes *Mnl.* 191.
 heeten 73.
 heffen 117.
 heftig 42.
 heiligmaker 71.
 Heinrich van Veldeke, *Servatius* 14, *Eneide en liederen* 14.
 Heinsius, Daniël 24.
 Heinsz, Peeter en Zacharias 24, 215.

Hêleand, Oud-Saks. 17.
Hendrik, een brave - 190.
Heremans, J.F.J. 32.
herinneren 223.
herkauwen 159.
Hertog, C.H. den 108.
hetgeen 139.
heug, tegen heug en meug 172, 194.
Heuiter, Pontus de 22, 102.
Heule, C. van 28, 135, 148.
heusch 153, 212.
hie *Mnl.* 170.
hiel 41.
holbollig 183.
Holland, schrijftaal 22.
Hollandsch 8.
Hollandsch, het; verdeeling 12.
Hollandismen in de schrijftaal 39.
hond 171.
hondsdrif 183.
hoofdtoon 52.
Hooft. P.Cz. 26, 28, 103, 218.
Hooft. W.D. 26.
Hoogduitsch, invloed van het - 221.
Hoogstraten, David van 148.
hopjes, Haagsche 193.
hopman 223.
horloge 232.
houden 112.
houtvester 172.
Houwaert, Jan Baptista 24.
hovede comen, te - *Mnl.* 212.
Hubert, A. de 28, 104, 135, 148.
hui 91.
hun 136, 138.
huwelijk 150.
Huydecoper, Balthasar 103, 177, 219.
Huygens, Const. 27, 104, 164, 229.

I.

i 48, 63, 64, *Germ.* 64, 70.
ie 48, 49, 69, 75, 77.
iets 75, 141.
ieu 49.
ij 49, 65, 70.
inkt 64.
Italiaansch, woorden uit het - 232.
iu, *Germ.* 77.
i-umlaut 63, 67, 69, 71, 72.

J.

j 50, 90, 94, *Germ.* 96.
Jager, A. de 106.
jakhals 186.
jalousie 232.
jammer 68.
Jan en Lijsje 190.
Jan van Gent 190.
Jezus, Leven van - 16.
jij, je 40.
jonassen 190.
juchtleer 236.

K.

k 50, 51, 90, 91, 206, *Germ.* 85.
Kaap-Hollandsch 34.
kaatsen 206.
kabeljauw 235.
kardoes 233.
Kate, Lambert ten 103, 105, 148.
Kate, J.J.L. ten 164.
katoen 227.

kauwen 78.
 keet 74.
 kersouw 206.
 kerstmis 82.
 kersversch 184.
 ketting 40.
keur, Middelburgsche 15.
 kiem 41.
 kienhout 70.
 kies 41.
 kieuw 78.
 Kiliaen 25, 104, 161, 162, 163, 176, 215.
 kin 128.
 kind noch kraai 172.
 'klaar is Kees' 44.
 klakkeloos 171.
 klankleer, klankstelsel der *Nederl.* taal, klinkers, tweeklanken en medeklinkers 48, 97.
 klanknabootsing 165.
 klappei 151.
 klaver 42.
 kleinood 130.
 kleinzoon 231.
 klemtoon 52.
 klerk 192.
 klinkers der *Nederl.* taal 48, geschiedenis der klinkers 61.
 Kloris 190.
 Kluit, Adriaan 103, 105, 148.
 knielsvat 41.
 knopen 114.
 koets 162.
 Kok, A.L. 28.
 kokkerd 181.
 Kollewijn, R.A. 107.
 Kolm, Jan Siewertsz. 24.
 konstabel 185.
 kooi 204.
 koomenij 83, 184.
 koperrood 186.
 kortegaard 185.
 kortelas 185.
 kraai, kind noch - 172.
 kraakporselein 168.
 krant 162.
 kregel 70.
 krioelen 43.
 kroes 43.
 kruidje-roer-mij-niet 211.
 kruisridders 194.
 kweelen 91.
 kwikzilver 91.

kwispedor 186.

L.

l 49, 81, *Germ.* 80.
laaie 42.
labbei 151.
labberdaan 192.
lachen 119.
ladder 42.
laden 119.
Lambrecht, Joost 22, 101.
lasersch syn *Mnl.* 190.
Latijn, invloed van het Lat. 203, 217.
Laurillard, E. 178.
Ledeganck, Karel 31.
ledekant 231.
leed, met leede oogen aanzien 172.
leedvermaak 224.
leeren 220.
leggen 114.
lekker 229.
Lennep, Jacob van 40, 165, 178, 230.
leste 154.
Leupenius, Petrus 104.
Leven van Jezus 16.
Leven van St. Christina 16.
Leven van St. Lutgardis 16.
lexicalische bewerking der *Nederl.* taal 3.
libri Teuthonice scripti 14.
licht 77.
lid 173.
lidwoord 138.
liebaert *Mnl.* 180.
lier, branden als een lier 172.
liggen 111.
likken 171.
linksch 179.
lispelen 97.
litteratuur der *Nederlandsche* taal 1.
loderein 231.
lommer 231.
loom 44.
Lubbert in de wei laten 187.
luier 72.
luit 227.
lullen 169.
Lutgardis, Leven van St. 16.

M.

m 49, 83, 84, *Germ.* 78.
maal 143.
maar 199.
Maastricht, Statutenboek van 16.
Maerlant, Jacob van 15, 161, 163, 176, 205.
maintenée 231.
makke boonen 185.
malkander 141.
man 128.
mandarijn 234.
Mander, Karel van 24.
mandragerskruid 185.
marketenster 233.
Marnix, Philips van 24, 121.
marsepein 232.
masker 227.
mast, voor de mast zitten 172.
mat 227.

Maurik, Justus van 178.
 medeklinkers in het *Nederl.* 49, geschiedenis der - 78.
 meeldauw 185.
 melaatsch 231.
 menestreef *Mnl.* 191.
 metathesis 82.
 metten, korte metten maken 167.
 meug, tegen heug en - 172, 194.
 Middelnederlandsch 14, 99.
 middernacht 199.
 miede *Mnl.* 96.
 misschien 197.
 momboor *Mnl.* 172.
 mondig 172.
 Montanus, P. 28.
 Moonen, Arnold 28, 103, 105, 148.
 moot 42.
 mostaard, naar den - rieken 186.
 Mostaert, Daniel 164.
 mouw, iets op de mouw spelden 183.
 Multatuli 107.

N.

n 49, *Germ.* 79.
 naar 47.
 naarstig 173.
 nachtmerrie 167.
 navegaar 42.
 nechtig 173.
 Nederduitsch 8.
 Neder-Frankisch, het 12.
 Nederlandsch 8.
 Nederlandsch, het. Tegenwoordige grens tusschen N. en Fransch 13, het N.
 buiten Europa 32.
 neefje 171.
 neus 40.
 nevens 173, 198.
 ng 50, 79, 89.
 niets 141.
 niettegenstaande 213.
 Nieuw-Nederlandsch, het 22.
 Nil Volentibus Arduum 28, 177.
 noch 88.
 noest 173.
 nomen, het 125.
 noodweg 183.
 nuchteren 72.

Nyloë, J. 28, 103.

O.

o 48, 61, 64, 67, 75, 208, *Germ.* 66, 71.
oe 48, 71, 209.
oest *Mnl.* 208.
okkernoot 80.
ondern *Mnl.* 170,
onderwijzen 220.
ondieft 41.
ongeveer 44.
ontbijten 159.
ontstentenis 95.
ontwee *Mnl.* 158.
oogtalen 180.
oorkonden, *Nederlandsche* 15.
oorlam 228.
oorlog 145, 158.
Oosten, woorden uit het - 226.
Oost-Frankisch, het 17.
Oost-Frankisch, zuiver 13.
Oost-Neder-Frankisch, kenmerken van het tegenwoordige - 18.
ophemelen 194.
oranjeappel 226.
orbaar *Mnl.* 158.
ordentelijk 179.
ou 48, 62, 66, 71, 72.
ouderling 191.
oudgediende 220.
overlijden 157.

P.

p 50, 84, *Germ.* 82.
paaien 208.
pad 144.
Palm, J.H. van der 29.
parlesanten 234.
parmantig 233.
Pars, Adriaan 104.
participia 123.
passagier 232.
passief, een spoor van een passief in het *Ned.* 124.
pierewaaien 236.
Plancius, Petrus 24.
Plantijn, Christophe 24.
plegen 117.

pleisteren 186.
plok 180.
poesje 43.
pokelen 189.
Polyander, Johannes 24.
pons 235.
poot 170.
Potgieter 175.
Potter, Dirc 221.
praaien 235.
praefixen 157.
praesens, het 120.
praeteritum, het 121.
praeterito-praesentia 115.
prij 205.
pronomina, verbuiging der pr. in het *Ned.* 135.
Psalmen, Oud-Neder-Frankische 17.
pui 208.
puis, een puisje vangen 43.

Q.

q, *Germ.* 91.
quadrilleeren 231.

R.

r 49, 96, *Germ.* 81.
 raaf 143.
 raam 189.
 raken 114.
 rakker 168.
 ranggetallen 135, 155.
 rederijker 217.
 reikhalzen 163.
 rendier 162.
 reus 40.
 riem 227.
 Rijsel 199.
 Rijswijk, Theodoor van 31.
 rijzen 195.
 rivier 189.
 rochelen 89.
 Roches, Jan des 30.
 roeken *Mnl.* 114.
 Romaansche woorden 232.
 Roovere, Ant. de 24.
 'rückumlaut' 114.
 ruig 179.
 ruiter 223.
 Ruusbroec 163.
 ruw 179.
 ruwaard *Mnl.* 184.

S.

s 50, *Germ.* 95.
 sabelbont 235.
 Saksisch in de Nederlanden 11.
 Saksische dialecten, kenmerken der tegenwoordige - binnen de *Nederl.* grenzen 18.
 Saksisch-Frankisch, gemengd 12.
 samenstelling 159.
 sandhi 51, 80.
 sapperdekriek 188.
 sarren 223.
 sch 52, 85.
 schaak 227.
 schapraai 42.
 scharminkel 81.
 schenden 120.
Schepenbrief van Bochoute 15.
 scheppen 117.

schepper 191.
schielijk 69.
schild 145.
schoonvader 231.
schoorsteen 189.
schorrimorrie 228.
schorseneer 233.
schout 67.
schouw 94.
schrapp, zich - zetten 179.
schriel 41.
schrift 144.
schrijftaal, oorsprong der *Nederl.* - 8, naam der - 8, *Nederlandsche* dialecten 8, ontstaan der schrijftaal in de Zuidelijke Nederlanden 14, West-Frankisch karakter der schrijftaal 17, verbreiding der - 21, Belgische - 30, Schrijf- en spreektaal 44.
Schueren, Jacob van der 24.
schuilevinkje spelen 184.
schulp 180.
schurk 193.
secondant 231.
selc *Mnl.* 212.
seldrement 188.
selleweken 188.
Sermoenen, Limburgsche 16.
Sewel, W. 28.
Siegenbeek, Matthijs 29, 106, 149.
sier, goede - maken 185.
sieraad 130.
sikje 223.
sikkeneurig 231.
sj 50.
sjamberloek 228.
sjees 162.
sjorren 228.
slaag, een pak - 131.
Slavische woorden 235.
sleepen 74.
slinksch 179.
Smidts, Lud. 177.
smoel 43.
smous 226.
Smyters, Anthonis 24.
sneeuw 143.
soebatten 229.
sollen 222.
Spaansch 193.
Spaansche woorden 233.
spanen *Mnl.* 118.
spelling, *Nederl.* 99.
sperwer 172.
Spieghelel, H.Lz. 103, 148, 163, 175, 216, 222.
spijs 69.
spijt 207.

spinnekop 162.
spoorlags 195.
spreektaal 44.
spring-in-t-veld 212.
spuwen 116.
staan 112.
stapelzot 172.
Statenbijbel 27.
station 232.
Statutenboek van Maastricht 16.
steden (plur.) 126.
steken 117.
Sterlinx, Pieter 24.
Stevin, Simon 163.
Stoke, Melis 15.
substantiva. Verbuiging 125, geslachten 142.
suffen 95.

suffixen 150, klemtoon der - 56, 57.
 svarabhaktivocalen 60.
 syncope 58.

T.

t 50, 94, *Germ.* 92.
 tachtig 156.
 tale Kanaäns 225.
 tang 193.
 teeder 74, 179.
 tegen 198.
 tenzij 199.
 Tessel 86.
 th, *Germ.* 93.
 Thijm, J.A. Alberdingk 106.
 Thysius, Antonius 24.
 tien *Mnl.* 109.
 tjalk 43.
 tijdverdrijf 211.
 tol 204.
 tolk 236.
 toon 42.
 tor 162.
 tot 72.
 trappen van vergelijking 135, 153.
 treden 116.
 treilt, zoals het - en zeilt 172.
 trekken 119.
 treuren 44.
 troef 79.
 ts in vreemde woorden 207, 222.
 tuin 195.
 tweeklanken 48.
 twi *Mnl.* 140.
 twijg 223.
 Tzestich (Sexagius), Anthonis 22.

U.

u 48, 60, 69, 74, 77.
 ui 48, 72, 77.
 uitroeien 94.
 uitsliepen 41.
 Utenbroeke, Ph. 15.

Utenhove, Jan 101, 215.

V.

v 50, 83, 84, 97, 98.
vaandrig 184.
vangen 112.
varen 195.
vechteleec *Mnl.* 150.
veelvraat 186.
veer 181.
veertien daag 131.
vennoot 75.
verbuiging. Substantiva 125, adjectiva 132, pronomina 135.
vercoeveren *Mnl.* 211.
verdedigen 44.
verf 97.
vergunning 169.
verknocht 84.
verlies van woorden 167.
vermeesamen *Mnl.* 79.
vermonteren *Mnl.* 211.
vernielen 92.
vernoy *Mnl.* 211.
versagen 222.
verstoren *Mnl.* 211.
vervoeging 109, sterke werkwoorden 109, zwakke vervoeging 112, praeterito-praesentia 115, anomala 115, overgang van werkw. tot eene andere vervoeging 116, vervoegingsuitgangen 120, sporen van een passief 124.
verweerd 184.
Verwer, A. 28, 103.
verwonderen 201.
verziere 185.
vieren 69, bot - 41.
vijfwouter 183.
Vivere, Jacob de 24.
Vlaamsch 8.
Vlaamsche beweging 31.
vlegel 193.
vlieden 110.
vliering 41.
vloot 130.
volks-etymologie 182.
Vollenhove, Johannes 28, 177.
Vondel 25, 103, 104, 164, 175, 177.
vorderen 66.
vormsplitsing 178.
vorst 66.
Vosmaer, Carel 164.
vracht 42.
vragen 220.

vreemde woorden. Klemtoon 56, geslacht 146, uit het Latijn 203, 217, uit het Fransch 206, 229, uit het Duitsch 221, uit het Oosten 226, uit het Romaansch 232, uit het Engelsch 234, uit het Slavisch 235.

vreugde 44.

vriend 65.

vriendhoudend 184.

Vries, M. de 6, 29, 30, 106, 149.

vroeg 97.

vruchten *Mnl.* 82 114.

vuur 77.

Vuylsteke, Julius 32.

W.

w 50, 60, 91, 92, 94, 95, *Germ.* 97.

waaien 117.

waard 191.

Waerhede van den Amman van Brussele 15.

Waesberghe, Jan van 24.

Walaeus, Antonius 24.

wanneer 91.

warm 92,

wase *Mnl.* 170.

wasem 95.
 weerlicht 38.
 weg 173.
 wegen 111.
 Weiland, Pieter 29.
 wentelen 95.
 werken 114
 werkwoord, het 109.
 Werve, Jan van de 24, 215, 222.
 Westerbaen, Jacob 29.
 West-Frankisch, zuiver 13.
 West-Frankisch karakter der *Nederl.* schrijftaal 17.
 West-Neder-Frankisch. Kenmerken 19.
 wet 195.
Wetten, Friesche 17.
 wibbelen 84.
 wie 140.
 wieler 231.
 Wijntje en Trijntje 187.
 Willems, J.F. 31.
 willen 115.
 Winghen, Godfried van 24.
 Winkel, L.A. te 1, 6, 29, 30, 106, 149.
 wit 170.
 Woensdag 204.
 Wolff, Elisabeth 178.
 worden 110.
 wormkruid 184.
 woordaccent 54.
 woordvorming 150, nominale suffixen 150, verbale suffixen 156, praefixen 157,
 samenstelling 159, klanknabootsing 165.
 wreken 119.
 wrevel 183.

Z.

z 50, 95, *Germ.* 96.
 Zaterdag 204.
 zee 128.
 zeggen 114.
 zeilt, zoals het treilt en - 172.
 zeker 141, 212.
 zeldzaam 184.
 zelf 139.
 zenden 114.
 zerk 162.
 zeulen 171.
 Zevecote, Jacob van 24.

Zeyde laar, E. 104.
zich 137.
ziel 75.
zijn 116.
zitten 111.
zondvloed 183.
zulk 212.
zweren 110.